

Redakčná rada:

Predsedníčka: PhDr. Stanislava Knapčoková, PhD. – Slovenská národná knižnica;
Členovia: Mgr. Miriam Ambrúžová Poriezová, PhD. – Univerzitná knižnica
v Bratislave; Mgr. Mária Bóbová, PhD. – ŠVK Banská Bystrica; doc. Mgr. Marcela
Domenová, PhD. – ŠVK Prešov; PhDr. Viliam Čičaj, PhD. – Historický ústav SAV;
PhDr. Eva Kowalská, DrSc. – Historický ústav SAV; prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.
– UPJŠ Košice; doc. Mgr. Erika Juríková, PhD. – Trnavská univerzita; doc. PhDr.
Gabriela Žibritová, CSc.; Mgr. Lucie Heilandová, PhD. – Národní knihovna ČR;
Dr. habil. Eszter Kovács, PhD. – OSzK, Maďarsko; Univ. Prof. Dr. Eva Márza –
Rumunsko; Viktorija Vaitkevičiūtė, Ph.D. – Národná knižnica Litva

© Slovenská národná knižnica – Odbor správy a spracovania HKD a HKF, 2024

Všetky práva vyhradené. Za obsahovú a vecnú stránku príspevkov, ako aj
za obrazový materiál použitý v tomto časopise zodpovedajú autori príspevkov.
Príspevky v sekciách štúdie a materiály prešli dvojitém nezávislým recenzným
konaním.

ISSN 2989-4158

Evidenčné číslo: EV 308/24/EPP

K N I H ATM
A C T A C U L T U R A E L I B R O R U M

ČASOPIS PRE VÝSKUM DEJÍN KNIŽNEJ KULTÚRY
II/2024

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA
MARTIN **2024**

OBSAH / CONTENTS

Zoznam autorov / <i>List of Contributors</i>	9
Úvod / <i>Editorial</i>	11

RECENZOVANÁ ČASŤ / PEER-REVIEWED SECTION

ŠTÚDIE / STUDIES

Angela ŠKOVIEROVÁ	15
Dielo Ludovica Blossia a jeho cesta k slovenskému (českému a poľskému) čitateľovi / <i>The Works of Louis Blossius and its Path to Slovak (Czech and Polish) Reader</i>	
Eva MÁRZA	27
Slovacikálne kalendáre uchovávané v Univerzitnej knižnici v sedmohradskej Kluži (16. – 17. storočie) / <i>Slovak Calendars Preserved in the University Library of Cluj (16th – 17th Century)</i>	
Andreea MÁRZA	45
Z dejín knižnice Batthyaneum v Alba Júlii: Knižničné katalógy (19. storočie) / <i>From the History of Batthyaneum Library in Alba Iulia, Transylvania: Library Catalogues (19th Century)</i>	
Anna SZAKÁL	59
Cestopisy a zbieranie etnografických artefaktov v Sedmohradsku v 30. a 40. rokoch 19. storočia / <i>Travelogues and the Early Ethnographic Collecting Movement in Transylvania in the 1830 – 40s</i>	
Bronislava NAVAROVÁ	77
Karol Venich a jeho tlačou nevydaný spis „Knižtlačiteľstvo“ / <i>About Never Published Document „Knižtlačiteľstvo“ from Karol Venich</i>	
Lívia KURUCOVÁ	89
Karol Salva očami svojich spolupracovníkov a učňov / <i>Karol Salva Through the Eyes of his Co-workers and Apprentices</i>	

Júlia PAPP	99
Umelecké diela a fotografie 19. storočia zachované v maďarských knižniciach a múzeách / <i>19th Century Artworks – Photographs in Hungarian Libraries and Museums</i>	
Katarína IHRINGOVÁ	123
Knižnica Aby Warburga a uvažovanie nad úlohou knižnice ako miesta kultúrnej pamäte / <i>The Library of Aby Warburg and the Thoughts about the Role of Library as Place of Cultural Memory</i>	

MATERIÁLY / MATERIALS

Martin BALOGA	135
Dokumentácia, popis a výskum knižnej väzby inkunábul na príklade knižničného fondu kremnických františkánov / <i>Documentation and Research of Book Binding of the Incunables of the Book Collection of Franciscan Library from Kremnica</i>	
Daniela ŠKULOVÁ	157
Dokumentácia, popis a výskum výzdoby inkunábul na príklade historického knižničného fondu kremnických františkánov / <i>Documentation and Research of Book Decoration of the Incunables of the Book Collection of Franciscan Library from Kremnica</i>	
Peter RUŠČIN	175
Edícia melódií slovenských duchovných piesní z nototlačí 16. – 18. storočia / <i>The Edition of Melodies of Slovak Spiritual Songs from Notated Prints of 16th and 18th Centuries</i>	
Jitka MACHOVÁ	185
Projekt NAKI II „Kramářské písně v brněnských historických fonděch“ / <i>The Project NAKI II “The Broadside Ballads in the Historical Collections in Brno”</i>	

NERECENZOVANÁ ČASŤ / NON PEER-REVIEWED SECTION

**SPRÁVY O ČINNOSTI KNIŽNÍC / REPORTS FROM
THE LIBRARIES**

- Angela KURUCOVÁ 197
Historický fond, dejiny knižnej kultúry a regiónu:
mozaika aktivít a projektov v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach /
Historical Book Collection, History of Book Culture in the Region:
The Mosaic of Activities and Projects in State Scientific Library in Košice

KRONIKA / CHRONICLE

- Ivana POLÁKOVÁ 209
Keď sa noblesa a múdrosť polúbia: Spomienka na bibliografku
a germanistiku Mgr. Eleny Midriakovú /
The Tribute to Elena Midriaková – a Great Bibliographer and Germanist

RECENZIE / REVIEWS

- Mária PITÁKOVÁ a Tomáš TOMO. *Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach uložené
vo fondoch Slovenskej národnej knižnice.* (Michaela Sibylková) 221
- Régi Magyarországi Nyomtatványok 1671 – 1685* (5. kötet) kol. Heltai János, Kovács Eszter,
P. Vásárhelyi Judit, Perger Péter, Szvorényi Róbert, Tóth Anna Judit és V. Ecsedy Judit.
(Miroslava Soláriková) 223

ZOZNAM AUTOROV

LIST OF CONTRIBUTORS

Mgr. Martin Baloga

Slovenská národná knižnica,
Nám. J. Čigera Hronského 1, 036 01 Martin
martin.baloga@snk.sk

doc. Mgr. Katarína Ihringová, PhD.

Katedra dejín a teórie umenia, Filozofická
fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, Trnava 917 00
katarina.ihringova@truni.sk

Mgr. Angela Kurucová

Štátna vedecká knižnica v Košiciach,
Oddelenie historických fondov a bibliografie
angela.kurucova@svkk.sk

Mgr. Lívia Kurucová, PhD.

Univerzitná knižnica v Bratislave,
Michalská 1, 814 17 Bratislava
livia.kurucova@ulib.sk

Mgr. Jitka Machová

Moravská zemská knihovna v Brně,
Kounicova 65a, 601 87 Brno
Jitka.Machova@mzk.cz

Dr. Andreea Mârza

Rumunská akadémia, pobočka Cluj-Napoca,
Historický ústav „George Barițiu“
andreea.marza@acad-cj.ro

Univ. Prof. Dr. Eva Mârza

Univerzita 1. Decembra 1918,
Alba Iulia, Rumunsko
evamarza@yahoo.com

Mgr. Bronislava Navarová

Univerzitná knižnica v Bratislave,
Michalská 1, 814 17 Bratislava
bronislava.navarova@ulib.sk

Papp Júlia Dsc.

HUN-REN Research Centre
for the Humanities, Institute of Art History,
1097 Budapest, Tórh Kálmán utca 4.
papp.julia@abtk.hu

Ing. Ivana Poláková, PhD.

Slovenská národná knižnica,
Nám. J. Čigera Hronského 1, 036 01 Martin
ivana.polakova@snk.sk

Mgr. Peter Ruščin, PhD.

Ústav hudobnej vedy SAV, v. v. i.,
Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava,
peter.ruscin@savba.sk

Mgr. Daniela Škulová

Slovenská národná knižnica,
Nám. J. Čigera Hronského 1, 036 01 Martin
daniela.skulova@snk.sk

Mgr. Angela Škovierová, PhD.

Lekárska fakulta Univerzity Komenského
v Bratislave
angela.skovierova@fmed.uniba.sk

ÚVOD

Vážení čitatelia,

dovoľte mi predstaviť Vám druhé číslo časopisu *Kniha / Acta culturae librorum*. V tomto čísle sa môžete začítať do 12 vedeckých článkov v sekciách štúdie a materiály od autorov zo Slovenska, Česka a Maďarska, venujúcich sa rôznej problematike z oblasti dejín knižnej kultúry. V ďalších sekciách predstaví Angela Kurucová zo Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach činnosť tejto knižnice v oblasti výskumu a propagácie dejín knižnej kultúry, Ivana Poláková napísala spomienku na Mgr. Elenu Midriakovú, dlhoročnú pracovníčku SNK a autorku viacerých retrospektívnych bibliografií. Nechýbajú samozrejme ani recenzie nových publikácií venovaných dejinám knižnej kultúry.

Kniha prešla transformáciou nielen v oblasti periodicity vydávania, teda, že sa zo zborníka vydávaného raz ročne transformovala na časopis s periodicitou vydávania dvakrát ročne, ale zmenila sa aj forma vydávania – z fyzickej na elektronickú. Uvedomujeme si, že táto zmena nemusí byť v rámci širšej vedeckej obci vítaná, avšak dúfame, že prevážia pozitívne aspekty tejto zmeny. Časopis bude prístupný všetkým odborníkom aj záujemcom v režime open access, ambíciou tohto počinu je rozšíriť okruh čitateľov a tým aj šíriť a popularizovať výsledky výskumu slovenských aj zahraničných odborníkov v oblasti dejín knižnej kultúry.

Daniela Škulová

**RECENZOVANÁ ČASŤ /
PEER-REVIEWED SECTION**

ŠTÚDIE / STUDIES

DIELO LUDOVICA BLOSIA A JEHO CESTA K SLOVENSKÉMU (ČESKÉMU A POLSKÉMU) ČITATEĽOVI

Angela ŠKOVIEROVÁ

Abstract

French Benedictine abbot – Louis de Blois (Ludwig Blossius, Ludovicus Blossius, Ludovít Blossius) was famous as an ascetic writer and creator of popular theological works, which were at the time of their creation – in second half of 16th century and during 17th and 18th century in a Catholic area of Central Europe constantly reissued, both as a whole – complete works (*opera omnia*), or as sub-series of separate files, their translations, but also their various modifications and compilations. For Slovak recipients were first available only Latin editions of the works of L. Blossius. But Blossius is slowly becoming more and more important and thanks intertextual references in various baroque meditation guides aimed at improving of personal spirituality and in a broader perspective directed to the “Art of good Death” (*ars moriendi*) He became known by Czech, Slovak and Polish recipients, too. These guides were usually processed by Jesuits. The article concentrates on some of the Czech, Polish and Slovak editions of such guides which directly or indirectly refer to the authorship of Blossius.

Keywords: L. Blossius, edition, „art of good Death“ (*ars moriendi*), personal spirituality, translation, meditation, Jesuits

Abstrakt

Francúzsky benediktínsky opát – Louis de Blois (Ludwig Blossius, Ludovicus Blossius, Ludovít Blossius) bol známy ako asketický spisovateľ a tvorca populárnych teologických diel, ktoré vznikli v čase ich vzniku, v druhej polovici 16. storočia, a v priebehu 17. storočia a 18. storočia sa v katolíckom priestore strednej Európy stále vydávali, či už ako celok – ucelené diela (*opera omnia*), alebo ako podsérie samostatných súborov, ich prekladov, ale aj ich rôznych úprav a kompilácií. Pre slovenských recipientov boli najskôr dostupné len latinské vydania diel L. Blossiusa. Blossius sa však pomaly stáva čoraz dôležitejším a vďaka intertextovým odkazom v rôznych barokových meditačných príručkách zameraných na zlepšenie osobnej spirituality a v širšej perspektíve smerujúci k „umeniu dobrej smrti“ (*ars moriendi*) sa stal známym českým, slovenským a aj poľským čitateľom. Tieto príručky zvyčajne spracovávali jezuiti. Článok sa sústreďuje na niektoré z českých, poľských a slovenských vydaní takých sprievodcov, ktoré priamo alebo nepriamo odkazujú na autorstvo Blossiusa.

Kľúčové slová: L. Blossius, umenie dobrej smrti (*ars moriendi*), spiritualita, meditácie, preklady, jezuiti

Úvod

Francúzsky benediktínsky opát – Louis de Blois (Ludwig Blossius, Ludovicus Blossius, Ludovít Blossius) sa preslávil ako asketický spisovateľ a tvorca aj v súčasnosti populárneho teologického diela, o ktorom možno konštatovať, že v dobe svojho vzniku – v 2. polovici 16. storočia, ale aj v priebehu 17. a 18. storočia bolo v stredoeurópskom katolíckom prostredí neustále znovu vydávané, či už ako celok – súborné dielo (*opera omnia*), alebo ako čiastkové edície jednotlivých spisov, ich preklady, ale aj rôzne spracovania a kompilácie. Toto dielo obsahuje niekoľko žánrovo vymedzených útvarov, ako napr. výklady zákonov duchovného života, praktické návody na dosiahnutie želaného stavu duchovnosti, napr. za pomoci konkrétnych modlitieb, prosieb, vzývaní a úvah nad biblickými textami, ale aj úryvky zo životopisov svätých, apológie, citáty a gnómické vyjadrenia cirkevných otcov, i listy zväčša nabádacieho charakteru. Boli sem zaradené spisy týkajúce sa života a účinkovania Krista všeobecne známe z *Biblie* a *Evanjelia*, všemožné druhy a formy prosieb, modlitieb, žalmových parafráz, výrokov, citátov a myšlienok cirkevných autorít, návodov a odporúčaní na zlepšenie kvality duchovného života a pod.,¹ vďaka čomu sa toto dielo stávalo aj vhodnou pomôckou a východiskovým textom pre iných autorov duchovnej literatúry pri tvorbe ich vlastného diela.

Dielo L. Blossia na Slovensku

Popularitu náboženských spisov L. Blossia dokazuje aj to, že ešte počas života autora vyšli jednotlivé časti Blossiovho súborného diela v niekoľkých reedíciách, rozšírili sa po celej Európe a postupne boli aj prekladané do rozličných európskych jazykov, napr. angličtiny, francúzštiny, maďarčiny, nemčiny, španielčiny, taliančiny, poľštiny a iných,² hoci latinčina stále fungovala ako vehikulárny, a na menších jazykovo a etnicky zmiešaných územiach aj ako interetnický³ jazyk. Organizácia vzdelávania v latinčine bola v celej Európe relatívne jednotná, vďaka čomu latinčina nepoznala etnické hranice⁴ a bola jazykom, ktorý sa používal popri národných jazykoch ako jazyk literárneho prejavu, vzdelancov i katolíckej cirkvi. Stálou výhodou vydávania kníh v latinčine bola ich všeobecná zrozumiteľnosť, a teda aj možnosť ich neobmedzenej distribúcie v prostredí kresťanských vzdelancov v celej Európe. Navyše výroba knihy bola ešte stále značne

¹ Obsahu Blossiovho diela sa v tejto štúdií venovať nebudeme, pretože už sme mu venovali niekoľko parciálnych štúdií. Por. napr.: ŠKOVIEROVÁ, Angela. Kamaldulský preklad náboženského diela L. Blossia a jeho latinská predloha. In: *Slavica Slovaca*. 2004, roč. 39, č. 1, s. 68-72; ŠKOVIEROVÁ, Angela. O kamaldulskom preklade kapitoly Medulla Psalmodiae z diela L. Blossia. In: *BraSlav 2*. Bratislava: Kartprint, 2004, s. 257-270; ŠKOVIEROVÁ, Angela. Slovenský preklad súborného diela benediktínskeho opáta L. Blossia (vo vzťahu k historickým katalógom kníh kamaldulských pustovní na Zobore a v Lechnici). In: *Studia Bibliographica Posoniensia I/2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2010, s. 50-64; ŠKOVIEROVÁ, Angela. Náboženské dielo L. Blossia a jeho preklad. In: *Sambucus IV. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave; Katedra klasických jazykov, 2009, s. 104-115; ŠKOVIEROVÁ, Angela. Latinčina v slovenskej náboženskej terminológii predpisovného obdobia. In: *Z problematiky náboženských výrazov v spisovnej slovenčine*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2009, s. 109-116.

² ŠKOVIEROVÁ, Angela. Kamaldulský preklad náboženského diela L. Blossia a jeho latinská predloha. In: *Slavica Slovaca*. 2004, roč. 39, č. 1, s. 68.

³ BARANDOVSKÁ-FRANK, Věra. *Latina jako mezinárodní jazyk*. Dobřichovice: KAVA-PECH, 1995, s. 9.

⁴ WEISENHOFF-BROŽKOWA, Krystyna. *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*. Kraków. Instytut Języka Polskiego PAN, 1991, s. 8.

nákladná a tlačenie náboženskej literatúry v národných jazykoch bolo málo rentabilné. Spočiatku bolo pre niektoré krajiny v oblasti strednej Európy (resp. konkrétne komunity, ktoré pôsobili na území dnešného Česka, Slovenska a Poľska) výhodnejšie dovážať latinské knihy, ako tlačiť vlastné, a zrejme aj preto Blossiovo dielo na Slovensku tlačou nevyšlo. No vzdelaným rehoľníkom a kazateľom rozličných rádov nebolo neznáme. Napr. františkánsky kazateľ Dominik Mokoš, ktorý v polovici 18. storočia pôsobil na viacerých miestach vtedajšieho Slovenska popri iných cirkevných autoroch, citoval, preložil a dokonca dvakrát použil v IV. zväzku svojich rukopisných kázni zhrnutých pod názvom *Sermones Panegyrico-morales* výňatok – sentenciu z Blossiovoho spisu *Speculum Spirituale*. Ten istý citát nachádzame v jednej z Mokošových kázni prvýkrát nepreložený v takejto podobe: „... *preto ponegrpw Swatý Blossyus takto pisse in Specul. Spirit. c. 12. Citius coelum et terra peribit, quam ipsa Serio se implorantem Sua ope destituerat*“ a v druhom prípade o cca 10 strán ďalej aj s prekladom: „...*nebo gak mluwý Swatý Otec Blossius in Specul. Spirit. c. 123 [sic!] Citius coelum cum terra peribit, quam ipsa Serio se implorantem, sua ope destituerat. Skoreg prawý nebe, ay Zem bi zahinula, nežli bi ona prawdowne sebe na pomoc wiziwagicího opustila, a porazeneho od sebe pustila.*“⁵ Použitie tej istej sentencie dvakrát nebolo náhodné, naopak bolo naplnením autorovho štylistického a didaktického zámeru. Porovnanie s latinským vydaním Blossiovoho diela ukázalo, že táto sentencia je skutočne súčasťou Blossiovoho spisu *Speculum spirituale* (kapitola XII, § 2.) a Mokoš ju prebral bezo zmeny. Porovnanie s kamaldulským prekladom, o ktorom sa zmienime ďalej a v ktorom nachádzame Blossiovu sentenciu v takejto podobe: *Skórsség by Nebe z zemú zahynulo než by ona nekterého opráwdiwe seba orodugycyho z swu pomocu opússtala*, zároveň ukazuje, že D. Mokoš kamaldulský preklad zrejme nepoznal a citát si preložil sám. Podobné citáty by sa pravdepodobne našli aj v inej kázňovej tvorbe.

Súpisy fondov kláštorňých knižníc jezuitov, ktoré boli z nášho územia vyvezené do budapeštianskej univerzitnej knižnice v roku 1778 potvrdzujú, že vlastníckmi niekoľkých zväzkov Blossiovoho diela boli jezuiti, a aj ďalšie útržkovité informácie, ktoré máme k dispozícii naznačujú, že toto dielo bolo súčasťou rozličných súkromňých a kláštorňých zbierok.⁶

Na základe posesorských záznamov, ale aj konkrétnych vyjadrení aprobantov v úvodňých častiach rôznych vydaní Blossiových spisov možno predpokladať, že jezuiti boli azda najvýznamnejšími šíritelmi tohto diela, veď ako sa možno dočítať i v predhovoroch k niekoľkým súborným vydaniam tohto diela (napr. vydania z rokov 1726, 1742 a iné), sám zakladateľ Spoločnosti Ježišovej Sv. Ignác z Loyoly toto dielo obľuboval a mal v úcte: „... *Blossium nostrum semper coluit et amavit, vicissimque Ignatio Blossius litteris datis acceptisque familiariter usus est. Ipsius quoque Soc. Jesu moribus atque institutis receptum est, ut magister novitorum Blossii opera legat et a tironibus legi curet.*“⁷

⁵ MOKOŠ, Dominik. *Sermones Panegyrico – morales, zv. IV.* (rkp.). 1758, s. 209 a 218. Xerokópie rukopisu sú k dispozícii v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave pod signatúrou 39a – d.

⁶ ŠKOVIEROVÁ, Angela. Slovenský preklad súborného diela benediktínskeho opáta L. Blossia (vo vzťahu k historickým katalógom kníh kamaldulských pustovní na Zobore a v Lechnici). In: *Studia Bibliographica Posoniensia 1/2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2010, s. 52-54.

⁷ *Venerabilis Patris Domini Ludovici Blossii Monasterii Laetiensis Ord. S. Benedicti Abbatis Opera, Cura et studio, Reverendi Domini Antonii de Winghe Abbatis et Monachorum ejusdem Monasterii Aucta, ornata et illustrata Cum facultate superiorum et privilegio. Ingolstadii. sumptibus Joannis Andreae de La Haye Bibliopolae Acad. Anno MDCCXXVI, s. IV.*

Ďalšou reholou, ktorá toto dielo veľmi dobre poznala, ako už bolo naznačené, boli kamalduli, ktorí sa riadili sprísnenými benediktínskymi pravidlami. Práve kamalduli z pustovne v Lechnici na slovensko-poľských hraniciach sú prekladateľmi veľkej časti Blossiovoho súborného diela do slovenčiny. Rukopis prekladu nazvaný *Ray wernég dussi*⁸ tu vznikol spolu s prekladom *Sv. Pisma – tzv. Kamaldulskou Bibliou* a latinsko-slovenským slovníkom pravdepodobne v rokoch 1750 – 1770.⁹ Preklad Blossiovoho diela do slovenčiny je významný najmä tým, že je to dielo, ktoré sa spolu s *Kamaldulskou Bibliou* a slovníkom snaží normalizovať, ba kodifikovať slovenčinu v jej kultivovanej západo-slovenskej podobe prvej polovice 18. storočia,¹⁰ svedčí však aj o tom, že Blossiovo dielo neustratilo na aktuálnosti ani takmer o dvesto rokov neskôr od svojho prvého vydania. Kamaldulskí mníši preložili väčšiu časť Blossiovoho súborného diela, preklad však ostal v rukopise a nedokončený. Porovnanie s poľským vydaním Blossiovoho diela z roku 1776 *Ludwika Bloziusza opata zakona s. Benedykta Ustawy zycia poboznego w Wilnie Drukarni J. K. M. XX Bazyljanow Roku 1776*, ktoré podľa rkp. poznámky na titulnom liste patrilo kamaldulskému pátrovi Chrisanthovi, ukazuje formálnu podobnosť oboch prekladov, avšak hoci v poľštine toto dielo vyšlo pod rovnakým názvom už v roku 1768 a potom ešte v roku 1784,¹¹ v slovenských knižných a knižničných zbierkach poľské vydania nenachádzame. Doterajší výskum nám nedáva odpoveď na otázku, či dielo malo byť preložené len pre vnútornú potrebu rehole kamaldulov, alebo sa počítalo s jeho tlačou a distribúciou v širšom okruhu recipientov.

L. Blossius v dielach iných autorov

Slovenskí recipienti mali teda k dispozícii len latinské vydania Blossiovoho diela ako celku. Blossius sa však pomaly dostával do povedomia zbožnej a vzdelanej čitateľskej verejnosti, hoci nie vďaka prekladu, ale vďaka intertextovým odkazom v rozličných barokových meditačných príručkách zameraných na zdokonalenie osobnej spirituality a v širšej perspektíve nasmerovaných na „umenie dobrej smrti“ (*ars moriendi*). Napokon v samotnom Blossiovom diele nájdeme nepriame odporúčenie na takúto recepciu jeho myšlienok, pretože podľa aprobantov Blossiovoho diela sa aj ďalší španielsky svätec z radov jezuitov – Sv. Aloysius Gonzaga umierajúc posilňoval čítaním z Blossiových kníh (*moriturus sese Blossii pia lectione recreabat*).¹²

Takúto príručku vydal už roku 1626 pod názvom *Kotwica nadziei* v Poznani Jan Wolrab, pričom autor príručky sa tu skrýva pod kryptonymom Blasius Ursovita.¹³ Ide zrejme o slovnú hru s Blossiovým menom, ktorá v duchu dobovej tradície môže naznačovať, že

⁸ Fotokópie kamaldulského prekladu diela L. Blossia *Ray wernég dussi* sú k dispozícii v rukopisnej zbierke SNK v Martine pod signatúrou A 269 I. – VI.

⁹ KRASNOVSKÁ, Elena. O jazyku žalmov v Blossiovom preklade a v kamaldulskom preklade Biblie. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 19; DĚČSY, Gyula. Slovenské preklady Blossiových náboženských spevov. In: *Studia Slavica*. 1956, t. 2., fasc. 1-4, s. 396-403.

¹⁰ KRASNOVSKÁ, odk. 9, s. 19.

¹¹ *Elektroniczna baza bibliografii Estreicher* [online]. 2016 [cit. 2016-06-14]. Dostupné z: http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza,nazwisko_imie,9568.htm

¹² *Venerabilis Patris Domini Ludovici Blossii*, odk. 7, s. IV.

¹³ *Kotwica nadziei*. [online] 1626. [cit. 2005-11-28]. Dostupné z: <http://www.bj.uj.edu.pl/PKA/index.php>

autor (istý čas) žil v lese ako pustovník, resp., že jeho myšlienky neboli na prvý pohľad pre všetkých zrozumiteľné a akceptovateľné.¹⁴ Využívanie slovných hier, anagramov pravého mena a kryptonymov bolo totiž pomerne rozšírenou praxou barokových autorov.¹⁵

Do tejto kategórie možno azda zaradiť dielo českej proveniencie *Ludwika Blozia instructio ad perfectionis studiosos (navedení tĕm, kdo dokonalosti jsou pilni)*,¹⁶ ktoré údajne po prvýkrát vyšlo v Prahe roku 1630,¹⁷ a ktorého prekladateľom bol jezuita Jakub Colense (= Kolenze)¹⁸ a nezachoval sa z neho žiadny výtlačok.

Zdokonaľovaniu osobnej spirituality (primárne českých veriacich) malo slúžiť aj dvojdielne jezuitské vydanie opierajúce sa o Blossiove myšlienky *Cwjczenj w Dokonalosti a Ctnostech Křestjanských / Wydané od Ctihodného Kněze Patera Alphonsa Rodericia z Towarysstwa Pána Geżjsse. Djl Druhý / Nynj pak na Czesko přeložené od Kněze Gjrjho Constantia z tĕhož Towarysstwa. Wytisstĕné w Staro-Pražské kollegi bljž Mostu / Létha Pánĕ 1664*,¹⁹ ktorého prvý diel sa nezachoval.

Charakter príručky pripravujúcej na dobrú smrť mala aj knižka meditácií na každý deň v roku: *Pobožnost každodennj k neyswĕtegssýmu Lidského Pokolenj Wykupiteli, Wjry Původu Spasenj dokonateli K Geżissy Ukržizowanemu, k wyžadanj Milosti Dobrého a Pobožného žiwobyti tĕž Swatého skonánj Negprospĕšněgssý Wsem Pobožným Dussem k vžiwanj připrawená Nynj z Latinského gazyka na Czesko přeložená. Wytisstĕná w Hradcy Králowe nad Labem u Wáclawa Yana Tybély Léta 1782*,²⁰ ktorá vyšla v češtine a v jej predhovore k *Czĕtenáři* je odporúčanie: *Vžiwegž tĕhdy toho pokladu, na spůsob bedliwĕ Wĕčeličky přilitaweg sem a přelitug od Swatých Ran do Swatých Ran gako Ludwjĕ Blossius, a sladkosti Medu zbireg, na základe čoho autori „Knihopisu“ zrejme usudzovali, že ide o preklad časti z Blossiovoho súborného diela. Porovnanie s Blossiovým dielom, však ukázalo, že zodpovedajúce a ani podobné meditácie ako celok nie sú jeho súčasťou a nejde o preklad vybranej časti z Blossiovoho diela, ale o syntézu známych skutočností so životopisov svätých a výrokov cirkevných otcov (ich mená sú v prílohe zvýraznené; zvýraznenie AŠ), sekundárne doplnenú zrejme vybranými myšlienkami z Blossiovoho diela a formálne – vyhotovením a štruktúrovaním sadzby pripomínajúcej meditácie obsiahnuté vo frekventovaných latinských vydaniach Blossiovoho diela. V predhovore *K Czĕtenáři* sa hovorí o tom, že Boha treba prosiť za dobrú smrť a prípravou na ňu je dobrý, zbožný a cnostný život. Keď sa človek chce priblížiť k Bohu, musí viesť zbožný život, a to znamená každý deň sa modliť*

¹⁴ (Blosius – gr. Blasios, lat. blaesus = brblavý, kocktavý, jachtavý nezrozumiteľne hovoriaci, Ursovita – ursus, lat. = medveď, vita, lat. = život).

¹⁵ SZEGHYOVÁ, Blanka. Uhorský či dácky *Simplicissimus*: osud jednej knihy a úvaha o možnosti preskúmania jej historickej vernosti. In: *Historik na cestách. Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2018, s. 256.

¹⁶ TOBOLKA, Zdeněk, ed. *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. věku I*. Praha: vydala Komise pro Knihopisný soupis Československých Tisků, 1941, záznam č. 1184.

¹⁷ *Ottův slovník naučný*, IV. Praha: vydalo Nakladatelství J. Otto, 1891.

¹⁸ JUNGSMANN Josef. *Historie literatury české, aneb saustavný přehled spisů českých, s krátkau historií národu, oswicenj a gazyka*, Praha: Pjsmem Antonína Straširypky, 1825, s. 158.

¹⁹ *Cwjczenj w Dokonalosti a Ctnostech Křestjanských* [online] 1664. [cit. 2016-06-14]. Dostupné z: <https://books.google.sk/books?id=R8dhAAAACAAJ&pg=PR549&lpg=PR549&dq=Blozyus+Ludwik&source=bl&ots=BRyU9a5fgv&sig=M2w6EvPoa1vOK8XdXszUtv1S4B4&hl=en&sa=X&ved=0ahU-KEwjbvtv3Q46nNAhWCwXQKHZMhBA0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Blozyus%20Ludwik&f=false>

²⁰ TOBOLKA, odk. 16, s. 140, záznam č. 1185.

a rozjímať. *Dobře živu býti a swatě umřiti potřebuge wětšsýho wynasnaženj nad wssecko wynasnaženj (A₂ – A₃).* Preto vznikla aj táto knižka ... *Protož knížku tuto (Salvò tamen in omnibus Decreto SS. D. N. D. Papae Urbani VIII) dobrowolně náchýlný čtenáři / tobě obětugi w skrownosti syce malau / ale nalezness w nj poklad skrytý / welmi prospěsný / nebudeli se tobě obtěžowati důwěrne rozgjmati každodenné předepsanau částku k twému prospěchu.* Predhovor je nepodpísaný, ukončený len formuláciou: *Pánu Gežissy Ukrjžowanemu negpoddaněgssý (bez mena).* Taktiež dedikácia *Gednorozenému Synu Božjmu, Králi wssech Wěků Rad Swatý Swatému, Pánu wsseho Stwořenj / Neywysysymu přjmlúwcy hrjssnjků / králi Mučedlnjků / Muži mnohých Bolesti, Gediné náděgi Spasenců / Panu Gežissy Ukrjžowanemu, Dussy mau Do neyswětěgssých Ran w Žiwotě y w Smrti poraučjm / a Sebe / y wssecko mé odkazugi / odewzdáwám / zakazugi / zaslibugi na wěky* je podpísaná len iniciálkami F. M. V úvode, ani nikde v knižke nie je odkaz na pôvodinu, len vineta v záhlaví úvodu so skratkou IHS naznačuje, že za vydaním tejto príručky mohli stáť jezuiti.

Obsahom tohto napospol praktického vydania sú meditácie určené na každý deň v roku, rozdelené na niekoľko odstavcov. Prvý odstavec sa začína citátom zo životopisu niektorého svätého. Uvedený je aj prameň, z ktorého sa cituje, napr.: *Hugo Menard* (12. mája), *Joannes Brugmanus* (14. apríla), *Richard* (25. júla), ale najčastejšie je iba *In vita*²¹ (9. marca a iné). Uvedené slovné spojenie by malo odkazovať na meno svätého, pripomínané v príslušný deň. Druhý odstavec tvorí prosba k svätému, tretí odstavec – predsavzatie, za ním nasleduje poučenie – citát so životopisov svätých alebo z patristickej literatúry. Štvrtý odstavec tvorí otázka na zamyslenie, ktorá na prvý pohľad často vôbec nesúvisí s témou rozjímania. Odpoveďami na otázky sú tiež niekedy (nie však vždy) citáty z diel cirkevných otcov. Obsahom piateho odstavca je modlitba a odovzdanie sa pod Božiu ochranu. Na používateľské určenie tejto knižky (na rozvoj osobnej spirituality laických veriacich) poukazuje nielen jej praktický – „osmorkový“ formát, ale aj to, že text knižky, vrátanie citátov cirkevných autorít je v češtine. Latinské sú iba odkazy na pramene, nie sú však v margináliách, ale sú zakomponované priamo do textu. Knižka neobsahuje žiadny záver ani index. Za poslednou meditáciou je skratka O. A. M. D. G. J. C. et B. V. H.

S Blossiovým menom sme sa stretli aj v texte druhého vydania knihy *Zlatý pramen Weducy k Žiwotu wěcnemu aneb Pobožny Spůsob příprawy sstatneg Smrtj. Nemocným a Vmiragjucym k vžiwánj welmi prospěsný / a wžitečný; W němž wssak gest welmi mnoho prepěkných Modliteb / kterež se take od zdrawých o sstatně skončenj se staragjycch Lidj kterého kolih času spasedlně rikatj mohu. Podruhé na Swětlo wydany. Tyrnaviae Typis, & Sumptibus Academicae Soc; JESU Typographiae, Anno 1716.*²² Ide o súbor meditácií, ktoré sa striedajú s modlitbami.²³ Ústredným motívom a náplňou tohto diela bola taktiež príprava na dobrú smrť a skutočnosť, že išlo už o jeho druhé trnavské vydanie (prvé – identické

²¹ Pravdepodobne ide o nejaké vydanie Životopisov svätých.

²² *Zlatý pramen Weducy k Žiwotu wěcnemu...* [online] 1716. [cit. 2016-06-14]. Dostupné z: https://books.google.sk/books?id=AtxjAAAACAAJ&pg=PA76&lpg=PA76&dq=Blozyus+Ludwik&source=bl&ots=N-hMe_EAENk&sig=7J_r8_ABWF0QcmbdJUPVDjdxMM&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjbtv3Q46n-NAhWCwxQKHZMhBA0Q6AEIHzAB#v=onepage&q=Blozyus%20Ludwik&f=false

²³ ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Niektoré otázky knižnej kultúry na Slovensku v 17. storočí. In: *Kniha. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 141.

vydanie je známe z roku 1695),²⁴ poukazuje na dôležitosť, ktorá bola v období baroka venovaná príprave na smrť. Myšlienka L. Blossia je tu citovaná len raz, v takejto podobe: *Protož výborně powěděl pobožný Muž Ludwjk Blozyus: Pro Krysta Pána nětco trpěti wěc býti tak wzáctnu / že se má Czlověk za nehodného k tomu pokládati.* (s. 76). Pozoruhodná je aj skutočnosť, že v knihe nie je uvedené meno autora, resp. autorov, no indície znovu poukazujú na jezuitské prostredie. Predpokladá sa aj to, že neznámi zostavovatelia tejto príručky siahli po nejakej – zatiaľ neidentifikovanej – českej predlohe.²⁵

Záver

V období, keď Blossius vytvoril svoje dielo, panoval názor, že napodobňovanie nie je len meravou reprodukciou skutočnosti, ale môže priniesť aj novú, dokonca nápaditejšiu myšlienku ako pôvodná predloha. Súčasťou filológie bola i schopnosť vydávania a komentovania textov (editorstvo) a písanie príručiek a rozpráv. Vzdelanci aj autori náboženských diel boli neraz len šikovnými kompilátormi úspešne využívajúcimi biblické, antické a stredoveké pramene. Aj L. Blossius v súlade s dobovou praxou využíval rozličné predlohy a na základe dobovej praxe vkladal do svojich diel kratšie i stredne dlhé latinské výrazy a citáty z latinských prameňov, z ktorých čerpal. Azda najdôležitejším inšpiračným zdrojom bola pre neho *Biblia* – starozákonné knihy a evanjeliá, ako aj diela cirkevných otcov, na ktoré autor odkazuje v nadpisoch svojich spisov, v marginálnych poznámkach i priamo v texte.

Výsledným efektom – a aj celkom prirodzeným – pokiaľ ide o dobový úzus, bolo, že pri takom veľkom počte vydaní, aké dosiahlo Blossiovo dielo, sa aj sám Blossius stal súčasťou korpusu autorov citovaných pri zostavovaní rozličných príručiek z oblasti praktickej teológie. Príručky praktickej zbožnosti boli, podobne ako mnohé iné diela v tomto období, kompiláciami z *Biblie* a starších ranokresťanských spisov (často hagiografií, kázní a rozličných traktátov). A tak cesta Blossiových myšlienok k laickému veriacemu nebola priamočiara v tom zmysle, že by sa k bežnému dobovému recipientovi dostalo niektoré z latinských vydaní Blossiových spisov, tie čítali vzdelaní teológovia, rehoľníci a rádoví kazatelia. Blossiove myšlienky sa k praktizujúcim veriacim dostávali už spracované (zväčša jezuitskými teológmi) a transformované do podoby rozličných „moderných“ príručiek, ktorých zostavovatelia síce v texte Blossiovo meno spomínajú, avšak reálne je veľmi ťažké určiť (okrem jednoznačne graficky odlišených citátových a gnómických vyjadrení) podiel originálneho Blossiovoho textu v takýchto dielach. Je však zjavné, a aj prirodzené, keďže išlo o relatívne „nového“ autora, že percentuálne v takto kompilovaných textoch prevládajú citáty od starších, vekmi overených autorov obdobia patristiky. Dôkazom, že tieto praktické príručky sa reálne využívali, je ich raritný výskyt. Známe sú zväčša len z bibliografických súpisov, resp. ak sa zachovali, ide zväčša o unikáty, hoci v období baroka môžeme hovoriť, a aj hovoríme, o módnom trende vydávania najrôznejších typov a titulov vzťahujúcich sa k rozvoju praktickej osobnej spirituality veriacich.

²⁴ ŽIBRITOVÁ, Gabriela a Jana SKLADANÁ. Neznáma príručka duchovnej starostlivosti o umierajúcich (Zlatý pramen veducy k životu večnému... z rokov 1695 a 1716). In: *Posledné veci človeka. Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 159-170.

²⁵ ŽIBRITOVÁ a SKLADANÁ, odk. 24, s. 164 a 166.

Príloha

Ukážka textu z diela *Pobožnost každodennj k neyswětégssýmu Lidského Pokolenj Wykupiteli, Wjry Původu Spasenj dokonateli K Gežissy Ukřižowanemu, k wyžadanj Milosti Dobrého a Pobožného žiwobyti též Swatého skonánj Negprospěšněgssý Wsem Pobožným Dussem k vžiwanj připravená Nynj z Latinského gazyka na Česko přeložená. Wytisštěná w Hradcy Králowe nad Labem u Wáclawa Yana Tybély Léta 1782.*

1. Januára (s. 1-2)

Swatý Fulgentius / Biskup Russpenský / byl Srděčne náchylný k pánu Gežjssy Ukřižowanému: Swaté gméno Gežjss roznásšel mezy Národy / y mezi Králi / pro kterežto S. Gméno / haněnj a potupenj / wyhnánj z vlasti y kyge wystál myslí weselau / s Gežissem Ukřižovaným za nepřátele swé modlice se ; Swaté skonál / dne prwnjho měsíce Ledna / wěku swého přes sšessedesát lét. W ukrutných poslednjch bolestech / které trwali 40 dnj / takto vzdychage woláwal: O Pane Gežissy! popřeg mi trpěliwosti / potom budiž mi Milostiw. **Isidor** (zvýraznenie AŠ). Tak ať swýtj swětlo wasse / a budete se skwjti gako hwězdy po wssecky wěky wěkuw

S. Fulgencyuse / Biskupe neyhodnegssý / pomáheg mi tento Rok začínagjčýmu / a někdy žiwot můg dokonáwagjčýmu. Pomáheg y Ty předewssemi Swatými ó neylotiwěgssý Panno / trpkosti a bolesti plná / Matko Gežissowa : +: Ržikej nynj poraučenj sebe samého na každý den gak njže následuge :+:

K wyžádanj toho wsseho / budu obětowati dnes dar Nového Roku / vlastnj Srdce mé Pánu Gežjssy Krystu / a přibigi ge k Nohám gehu probitým na Křži. Ponižil sebe samého učiněnj gsa poslussným / až do Smrti / Smrti pak křže. Ad Ph. 2. 8.

Otázka: Gakým gménem se nazýwal Ukřižovaný Syn Božj; Odpow: Wlastnjm Gménem gmenowal se Gežiss

:+: Poraučenj sebe samého / každodennj.

Neylotiwěgssý Panno / trpkosti a bolesti plná Matko Gežissowa / Mucedlnjkůw králowno Marya / mně w twé opatrowánj přjgmi: y my wssycknj Swatj a Swětjce Božj / obzwlásstně dněssnjho dne / a budaucyho dne Smrti mé / též y wy ó Blahoslawené w Nebi Dusse / Pánu Gežjssy Ukřižowanému někdy obzwlásstně pobožné / wás gá skrze wassý neywraucněgssý Lásku / kterau gste k Gežissy Ukřižowanému plápolali / prosým a důwěrne žádám; aby ste mi wyprosili nad wssemi hřjchy osskliwost / upřimnou k Gežissy Ukřižowanému lásku / žiwot w prawdě Bohu milý / Swatau Smrt / a blahoslawenau Wěčnost.

K tobě pak o Pane Gežjssy Kryste Synu Boha žiwého! Bože srdce mého! k tobě wolám / a vzdychám / nehodný Služebnjk twůg / za kteréhož nepochybowal sy wydati sebe w ruce hřjssných / a křže trápenj podstaupiti: Od twé nestihlé dobroty / skrze pět neyswětégssých Ran / které tobě na křži k nám náchylná Láska wčinila / skrze negtrpčegssý bolesti twé / skrze neyswětégssý umučenj twé / a Smrt twau / zwlástě pak skrze tu hořkost / kterau sy trpěl na Křži / když neypožehnaněgssy Dusse twá z neyswětégssýho Tela twého wycházela / pokorně prosým! Slitůg se nad sauženau Dussý mau / kterauž gsy předrahou krwj twau wykaupiti ráčil / když bude z těla wycházeti. Přimlůw se k Otcí twému za mně umiragjčýho Slowem twým: *Otče odpust' gemu* Připomeň Matce twé: *Hle Syn twůg*: Ržeknj Dussy mé: *Dnes budes semnau w Rági: Bože Bože můg neopaus- tegž mně? Žjznm* po tobě ó Studnjci spasenj. Dokonáwá se konec žiwota mého; propauč

mi to / čeho gedině potřebuji / abych poslednj běh pobožně dokonat / dobře umřel / a w pokogi Swatém odpočinul. W Ruce twé poraučjm Ducha mého! O Gežjssy! Spasenj / Žiwote a wskříssenj nasse skrze něhož gsme spasenj a wyswobozenj : tobě bud' chwála / čest / a poděkowánj po wssecky wěky wěkůw / amen.²⁶

23. Czervence (s. 205)

Blahoslawená Johanna Urbevetana, z třetjho Ržádu Swatého Otce Dominyka / pro vstavíčné přes devět let rozgjmánj Gežisse Ukřižowaného / w podobu Ukřižovaného Krysta zdála se býti proměnená. Zčásty tak skostla a s takovým pohnutím wssech kosti býwala natažená / že přítomnj stáli vdessenj / pohnutím a domnjwali se: že wssech kosti klaubowé musegi se w nj roztrhati. Gedno noha přes druhau přeložená / gako k proklanj hřebů připrawená / tak sylně přilnula / že spisse byliby se hnáty polámali / než rozdělili. W tom spůsobu někdy přes celý den trwáwala / gako s Krystem Ukřižowaná / W těch neywětssých bolestech. **Ita Seraph. Ratz** (zvýraznenie AŠ).

Nemůže se tak tagiti sselechtnost cnosti / aby se na těle newygewila.

Skrze přjmluwu twau / o S. Johanno / nic giného nežádám od Boha neydobrotiwěgsýho / nežli tu milost: gako mně stwořil k Obrazu a podobenstwj swému, tak aby přediwnuu prawjcy swau zhotowil we mně podobenstwj a Obraz pána Gežisse Ukřižowaného. Y ty ó neylitostiwégss Panno /:+: Dále gak w listu I.

K wyžadanj toho / dostawjm se před Gežisse Ukřižowaného / gakožto před Pána mého / negináč než gako wěrneg služebnj / a otrok zagateg / od něho wykaupeneg / mzdau zagisté welikau.

O marný Człowěče / proč se radiss zrcadlem? Patř na twý mrawy / nahljdni do twého swědomi / zawěš twé oči na Krysta Ukřižowaného: to ať gest tobě zrcadlem: w něm krwawou z synalost a hluboké Rány rozgimeg. Tertul.

Otáz: Žoldněři co podáwali žižnjvému Krystu Pánu: Odpow: Ocet: gak powědeno gest z Pjsma.

²⁶ V prvej wzorovej meditácii je modlitba, ktorá nasleduje za označením :+: *poraučenj sebe samého / každodennj*. V ostatných meditáciách už táto modlitba nie je uvedená. Uvádza sa iba odkaz s označením: :+: *Dále gak w listu I*.

ZOZNAM

BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BARANDOVSKÁ-FRANK, Věra. *Latina jako mezinárodní jazyk*. Dobřichovice: KAVA-PECH, 1995. ISBN 978-80-85853-13-1.
- BUCHBERGER, Michael. *Lexikon für Theologie und Kirche*, zv. I. (A – B), Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, 1960.
- Cwjczenj w Dokonalosti a Ctnostech Křestjanských [online] 1664. [cit. 2016-06-14]. Dostupné z: <https://books.google.sk/books?id=R8dhAAAACAAJ&pg=PR549&lpg=PR549&dq=Blazyus+Ludwik&source=bl&ots=BRyU-9a5fgv&sig=M2w6EvPoa1vOK8XdX-szUtv1S4B4&hl=en&sa=X&ved=0ahU-KEwjbtv3Q46nNAhWCwxQKHZMh-BA0Q6AEIGjAA#v=onepage&q=Blazyus%20Ludwik&f=false>
- DÉCSY, Gyula. Slovenské preklady Blossiových náboženských spevov. In: *Studia Slavica*. 1956, t. 2, fasc. 1-4, s. 396-403.
- Elektroniczna baza bibliografii Estreichera (EBBE)* [online]. [cit. 2016-06-14]. Dostupné z: http://www.estreicher.uj.edu.pl/starpolska/baza,nazwisko_imie,9568.html
- JUNGMANN Josef. *Historie literatury české, aneb saustavný přehled spisů českých, s krátkou historij národu, oswiceny a gazyka*, Praha: Pjsem Antonina Straširypky, 1825.
- Kotwica nadziei* [online] 1626. [cit. 2005-11-28]. Dostupné z: <http://www.bj.uj.edu.pl/PKA/index.php>
- KRASNOVSKÁ, Elena. O jazyku žalmov v Blossiovom preklade a v kamaldulskom preklade Biblie. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 19-33. ISBN 80-967722-0-1.
- MOKOŠ, Dominik. *Sermones Panegyrico – morales* zv. IV. (rkp.). 1758.
- Ottův slovník naučný*, IV. Praha: vydalo Nakladatelství J. Otto, 1891.
- SZEGHYOVÁ, Blanka. Uhorský či dácky Simplicissimus: osud jednej knihy a úvaha o možnosti preskúmania jej historickej vernosti. In: *Historik na cestách. Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2018, s. 249-270. ISBN 978-80-224-1708-2.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela. Kamaldulský preklad náboženského diela L. Blossia a jeho latinská predloha. In: *Slavica Slovaca*. 2004, roč. 39, č. 1, s. 68-72. ISSN 0037-6787.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela. O kamaldulskom preklade kapitoly Medulla Psalmodiae z diela L. Blossia. In: *BraSlav 2*. Bratislava: Kartprint, 2004, s. 257-270. ISBN 80-88870-39-9.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela. Náboženské dielo L. Blossia a jeho preklad. In: *Sambucus IV. Práce z klasickej filológie, latinskej medievistiky a neolatinistiky*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave; Katedra klasických jazykov, 2009, s. 104-115. ISBN 978-80-8080-221-7.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela. Latinčina v slovenskej náboženskej terminológii predpisovného obdobia. In: *Z problematiky náboženských výrazov v spisovnej slovenčine*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2009, s. 109-116. ISBN 978-80-8082-263-7.

ŠKOVIEROVÁ, Angela. Slovenský preklad súborného diela benediktínskeho opáta L. Blossia (vo vzťahu k historickým katalógom kníh kamaldulských pustovní na Zobore a v Lechnici). In: *Studia Bibliographica Posoniensia I/2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2010, s. 50-64. ISBN 978-80-89303-24-3.

TOBOLKA, Z., ed. *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. věku II*. Praha: vydala Komise pro Knihopisný soupis Československých Tisků, 1941.

Venerabilis Patris Domini Ludovici Blossii Monasterii Laetiensis Ord. S. Benedicti Abbatis

Opera, Cura et studio, Reverendi Domini Antonii de Winghe Abbatis et Monachorum ejusdem Monasterii Aucta, ornata et illustrata Cum facultate superiorum et privilegio. Ingolstadii. sumptibus Joannis Andreae de La Haye Biblioplae Acad. Anno MDCCXXVI.

WEISENHOFF-BROŽKOWA, Krystyna. *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1991. ISBN 83-900261-0-4.

Zlatý pramen Weducy k Žiwotu wěčnemu [online] 1716. [cit. 2016-06-14]. Dostupné z: https://books.google.sk/books?id=AtxjA-AAaAAJ&pg=PA76&lpg=PA76&dq=Blozyus+Ludwik&source=bl&ots=NhMe_EAENk&sig=7J_r8_ABWFOQcmb-dJUPVDjdxMM&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjbtv3Q46nNAhWCwxQKHZMhBA0Q6AEIHZAB#v=onepage&q=Blozyus%20Ludwik&f=false

ŽIBRITOVÁ Gabriela a Jana SKLADANÁ. Neznáma príručka duchovnej starostlivosti o umierajúcich (*Zlatý pramen weducy*

k žiwotu wěčnemu... z rokov 1695 a 1716). In: *Posledné veci človeka. Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 159-170. ISBN 978-80-224-1124-0.

ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Niektoré otázky knižnej kultúry na Slovensku v 17. storočí. In: *Kniha. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 136-149. ISBN 978-80-8149-165-8.

Mgr. Angela Škovierová, PhD.

Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
angela.skovierova@fmed.uniba.sk

Autorka vedie semináre a cvičenia z latinského jazyka na Lekárskej fakulte UK v Bratislave. Zaoberá sa výskumom latinských písomností slovenských autorov 15. – 19. storočia, skúmaním funkcií latinčiny a jej vzťahu k slovenčine najmä v písomnostiach náboženského obsahu a výskumom slovackej káňovej tvorby.

SLOVACIKÁLNE KALENDÁRE UCHOVÁVANÉ V UNIVERZITNEJ KNIŽNICI V SEDMOHRADSKEJ KLUŽI (16. – 17. STOR.)

Eva MÁRZA

Abstract

The author of the traditional bibliography Régi Magyar Könyvtár Szabó Károly worked for thirty years at the University Library in Cluj-Napoca. Evidence of his activity can also be seen on the book pages that he consulted. He left identification of those copies that do not have title pages. As a librarian, he succeeded in modernising the processing system of the library holdings. In the library are kept numerous copies of books of Slovak origin from the 16th-18th centuries. Among them, we identified 19 volumes of calendars from the 16th-17th centuries interesting for book culture from Slovakia. They were published in Levoča, Košice, Bardejov and Trnava. Among them are rare books or assume that they are also unique, as the bibliography shows it. In the end, we compiled a short catalogue with the found copies.

Keywords: University library from Cluj-Napoca, Szabó Károly, prints from the printing houses from the territory of Slovakia, calendars, 16th – 17th centuries

Abstrakt

Autor tradičnej bibliografie Régi Magyar Könyvtár Szabó Károly pôsobil približne 30 rokov v Univerzitetnej knižnici v Kluži. Stopy jeho činnosti vidno aj na stránkach kníh, ktoré mu prešli rukami. Zanechal identifikácie tých kópií, ktoré nemajú titulný list. V role knihovníka sa mu podarilo zmodernizovať systém spracovania knižničného fondu. Knižnica uchováva početné exempláre kníh slovenského pôvodu zo 16. – 18. storočia. Medzi nimi sme identifikovali 25 exemplárov kalendárov zo 16. – 17. storočia zaujímavých pre knižnú kultúru na Slovensku. Boli vydané v Levoči, Košiciach, Bardejove a Trnave. Sú medzi nimi vzácné vydania alebo predpokladáme, že aj unikátne, čo dokazuje aj bibliografia. V prílohe sme zostavili krátky katalóg s identifikovanými exemplármi.

Kľúčové slová: Univerzitná knižnica v Kluži, Szabó Károly, staré tlače vytlačené na území dnešného Slovenska, kalendáre, 16. – 17. storočie

Na úvod

Slovacikálne historické kalendáre nie sú novou témou v slovenskej alebo maďarskej bibliografii. Do pozornosti bádateľov sa dostali v prvom rade vydania z 18. – 19. storočia, čomu svedčí bohatá bibliografia pre toto obdobie. Čo však v poslednom čase upútalo našu pozornosť, boli slovacikálne kalendáre zo 16. – 17. storočia, existenciu ktorých odborná literatúra berie do úvahy, ale ich podrobné skúmanie a publikovanie sa nedostalo omnoho ďalej od ich vymenovania v rámci dejín tlačiarň, dejín kalendárov za 18. a ďalšie storočia a bibliografických záznamov z Čaploviča, RMK, RMNy.¹ Slovenská kolektívna práca *Fragments z kultúrnej histórie v kalendároch* realizovaná kolektívom Kabinetu retrospektívnej bibliografie Univerzitnej knižnice v Bratislave² prináša najnovšie výsledky výskumu na Slovensku na tému knižných kalendárov v štúdiu *Vývin a funkcie knižných kalendárov* (B. Svobodová – K. Pekařová). Vydania zo 16. – 17. storočia autor-ky spomínajú zbežne. Bibliografia pod čiarou dokumentuje vývin historiografie na túto tému a jej analýza je dôkazom toho, že bádanie v tejto kapitole dejín knižnej kultúry je komplexné a ešte sa môže v ňom pokračovať. Informácie o prvých kalendároch vydaných na Slovensku ponúka aj štúdiu *Charakteristika kalendárov ako typu dokumentu a ich vývoj do konca 17. storočia v Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografii*.³ Aj keď sa práca zaoberá kalendármi vydanými od roku 1701, uvedená štúdiu neobišla aj staršie obdobie.

To, že sedmohradské knižnice uchovávajú vo svojich fondoch významný počet slovacikálnych tlačí sme dokázali aj v minulosti viacročným bádáním v knižnici Batthyaneum z Alba Iulie.⁴ Z rôznych analyzovaných prác sme zistili, že zo sedmohradských knižníc si bádatelia z dôvodov dostupnosti vybrali hlavne knižničný fond dnešnej Univerzitnej knižnice „L. Blaga“ z Kluže. V tomto čase sme sa vybrali aj my po ich stopách a dúfame, že v budúcnosti budeme môcť pripojiť aj knižné fondy z iných sedmohradských knižníc, ktoré by mohli priniesť nové informácie. V bohatom historickom fonde Univerzitnej knižnice z Kluže⁵ sa pod hlavičkou *Carte veche maghiară/Staré maďarské knihy* nachádza katalóg tlačí pochádzajúcich aj z tlačiarní zo slovenského územia a k dispozícii čitateľov slúži aj knižničný informačný systém *Aleph*.⁶ Niekoľkosto slovacikálnych tlačí môže byť zaujímavou témou pre slovenského bádateľa.⁷

¹ ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 diel I. a II.* Martin: Matica slovenská, 1972, 1984 (ďalej skrátene Čaplovič); *Régi Magyar Könyvtár I, II.* Budapest: 1879, 1885 (ďalej skrátene RMK). *Régi Magyarországi Nyomtatványok I, II, III, IV.* Budapest: 1971, 1983, 2000, 2012 (ďalej skrátene RMNy).

² PEKAŘOVÁ Katarína a kol. *Fragments z kultúrnej histórie v kalendároch.* Bratislava: Univerzitná knižnica, 2015.

³ *Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Série B periodiká. Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965.* M. KIPSOVÁ, T. VANČOVÁ a Ž. GEŠKOVÁ, eds. Martin: Matica slovenská, 1984, s. 27-33. [online]. [cit. 2024-01-26]. Dostupné na: https://www.kis3g.sk/building_snk/grsnk/fulltexty/kalendare_1701_1965.pdf

⁴ Napr. MÁRZA SELECKÁ, Eva. *Slovacikálne tlače v sedmohradskej knižnici Batthyaneum v Alba Iulii (16. – 18. storočie).* Martin: Slovenská národná knižnica, 2021. A iné príspevky.

⁵ Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga“, Cluj-Napoca, Rumunsko.

⁶ [online] [cit. 2024-07-10]. <http://aleph.bcuccluj.ro:8991/F?RN=264677968>

⁷ V Kluži sa nachádza aj bohatý fond Knižnice rumunskej akadémie, ktorý však nie je dostatočne spracovaný a nemôžeme sa o ňom vyjadriť.

Erdélyi múzeum könyvtára a Univerzitná knižnica v Kluži

Ústredná univerzitná knižnica v Kluži vznikla spojením viacerých knižných zbierok z polovice 20. storočia. Jednou z významných zbierok, ktoré priniesli do knižnice staré tlače bola knižnica spoločnosti *Az erdélyi múzeum-egyesület* [Sedmohradský muzeálny spolok], vedecká spoločnosť založená v Kluži v roku 1859. Zakladateľom spolku bol politik, historik a zberateľ gróf Imre Mikó (1805 – 1876); po revolúcii 1848/1849 sa stal guvernérom Sedmohradska. Základnou úlohou spolku bolo založenie múzea a s tým spojené zhromažďovanie artefaktov. Prvé zbierky spolku tvorili knihy, ako sa to často v podobných situáciách stávalo. Už pri vzniku spolku ich bolo 15 439 zväzkov a po desiatich rokoch sa ich počet zdvojnásobil. Svoju knižnú zbierku venoval spolku aj jeho zakladateľ Imre Mikó. Významnou súčasťou, vlastne katalyzátorom knižnice boli bohaté súkromné zbierky grófov rodu Kemény venované budúcej spoločnosti ešte v prípravnej fáze zo štyridsiatych rokov;⁸ József Kemény⁹ (1795 – 1855) bol sedmohradský spisovateľ a historik, člen Maďarskej akadémie, ktorý popri knižnej zbierke venoval rukopisy a archívne dokumenty a jeho príbuzný Samuel (1739 – 1817), ktorý bol tiež politikom (richtár, cisársky komorník) spolku zanechal svoju knižnicu.¹⁰ Ďalším významným darcom bol guvernér Sedmohradska gróf József Teleki, veľký zberateľ s vlastnou knižnicou v meste Târgu Mureș.¹¹ Do knižnice spolku prispel sedmohradskými tlačami 16. – 17. storočia. Menších darcov bolo viac a výsledok zaznamenal budúci knihovník spojených knižníc Károly Szabó. Pretože do novej knižnice sa dostal značný počet duplikátov, práve Szabó vytvoril kontakty a podelil zvyšujúce zväzky významným školským knižniciam alebo oslovil významné budapeštianske knižnice.¹² Dodnes sa na knihách uchováva vlastnícka pečiatka spolku: *Erdélyi Múzeum Könyvtára*. Po roku 1950, pretože zanikli pôvodne založené asociácie, zanikol aj spolok *Erdélyi múzeum egyesület*, teda aj knižnica, ktorú však prevzala univerzita a spolok potom pokračoval v činnosti až po roku 1989 s pôvodným vedeckým zameraním.¹³

Knihovník Károly Szabó

Z načrtnutej histórie vyplýva, že dejiny dnešnej Univerzitnej knižnice sa spájajú aj s postavou bibliografa a historika knižnej kultúry, univerzitného profesora, prekladateľa, ktorým bol Károly Szabó (1824 – 1890).¹⁴ Bol vedúcim knihovníkom spolku *Az*

⁸ SIPOS, Gábor. *Az Erdélyi múzeum-egyesület könyvtáranak története*. In: G. SIPOS, ed. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Cluj-Napoca:Societatea Muzeului Ardelean, 2009.

⁹ SIPOS, odk. 8, s. 11-68.

¹⁰ SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái* [online]. [cit. 2023-12-18]. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

¹¹ DEÉ NAGY, Anikó. *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása Kolozsvár, 1997, s. 157-230.

¹² Károly Szabó vydal zoznam duplikátov, ktorý bol dvakrát publikovaný v roku 1863 a v roku 1873. Členovia spolku si mohli duplikáty kúpiť. Pozri: SIPOS, odk. 8, s. 13-16.

¹³ *Erdélyi Múzeum Egyesület* [online]. [cit. 2024-02-19]. Dostupné na: https://www.eme.ro/servlet/eme/template/PWelcomeScreen.vm/action/PMenuAction/clickedmenuid/RootMenu/events-submit_doclick/null

¹⁴ SZINNYEI, odk. 10; BÉNYEI, Miklós. *Szabó Károly történetirői munkássága* [online]. [cit. 2024-02-20]. Dostupné na: https://epa.oszk.hu/01300/01367/00276/pdf/EPA01367_3K_2016_03_033-040.pdf

erdélyi múzeum-egyesület od roku 1860 a až do svojej smrti v roku 1890 sa zaoberal štúdiom dejín Sedmohradska a zbieraním historických fondov pre knižnicu. Pochádzal z maďarskej obce Köröstarcsa neďaleko sedmohradských hraníc. Vyštudoval právo a bol právnickým praktikantom v Kežmarku, potom bol činný aj v Bratislave. Prispieval do kultúrnych časopisov a priebežne informoval o raste knižničného fondu, ktorý sa vzťahoval aj jeho pričinením z akvizícií, donácií alebo výmenou duplikátov. Pre univerzitnú knižnicu nakupoval hlavne súčasné práce potrebné pre študentov a profesorov a pre knižnicu muzeálneho spolku vyhľadával staré knihy a historické dokumenty.¹⁵ V Kluži napísal svoje celoživotné dielo – trojzväzkovú retrospektívnu bibliografiu *Régi Magyar Könyvtár* (RMK). Bibliografiu zostavil systematicky a svoj projekt prezentoval v predhovore k I. dielu RMK. Pre začiatok zhromaždil publikované informácie o knihách vydaných do roku 1711, ďalej si naplánoval využiť pre svoj zámer sedmohradské knižnice – zbierku J. Telekiho z Târgu Mureș, Batthyaneum z Alba Iulie a Brukenthalovu knižnicu zo Sibiu, ale aj vedecké knižnice z Budapešti. Potom svoj výskum rozšíril aj do iných sedmohradských miest a pokračoval aj v Kežmarku, Bratislave, Szegede atď. Spolupracoval so žijúcimi znalcami a pri hľadaní vzácných exemplárov precestoval celé Sedmohradsko.¹⁶

Po stopách Szabóa nás zaujali slovacikálne tlače v Univerzitetnej knižnici a prednostne tlače zo 16. – 17. storočia, pre začiatok kalendáre.¹⁷ Isté je, že knižnica uchováva bohatý slovacikálny fond zo 16. – 17. storočia, o 18. storočí sme si ešte nestihli utvoriť mienku. Uchováva sa tu zaujímavá zbierka slovacikálnych kalendárov v maďarčine zo 16. – 17. storočia, ktoré boli vydané v Levoči, Bardejove, Košiciach, Trnave. Je to 25 exemplárov, z ktorých tri sú v dvoch až v troch zväzkoch. Ich spoločnou črtou je skutočnosť, že sa v mnohých z nich zachovali titulné listy a tam, kde titulný list nie je, nachádzame poznámky o mieste vydania, identifikovanie v RMK písané rukou Szabóa. [1] Ďalším spoločným znakom je formát 16°, zreštaurovaná moderná knižná väzba, ktorá nie je datovaná, ale na prednom prídošti je aplikovaná malá nálepka, s textom „Hantz György tud. – egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt“.¹⁸ [2-3] Naviac, na titulnom liste alebo pred ním je voviazaný lístok so zaujímavou tlačenu poznámkou „Az új köttetés alkalmával nem vágják körül“.¹⁹ [4] O ďalšom knihviazačskom majstrovi hovorí aj iná nálepka, ktorá svedčí o tom, že aj muzeálny spolok mal vlastného majstra: „Czerny A. orsz. Múzeumi könyvkötő Kolozsvárt“.¹⁹

¹⁵ Univerzita v Kluži bola založená v roku 1872 a súčasne vznikla aj jej knižnica. Spolok dal univerzite k dispozícii svoju knižnicu, dokumenty a rukopisy, čo bolo potvrdené aj zmluvou podpísanou 29. augusta 1872.

¹⁶ SZABÓ, Károly. RMK I., s. V-XIV.

¹⁷ V porovnaní s knižnicou Batthyaneum MÁRZA SELECKÁ, Eva, odk. 4., počet exemplárov z tohto obdobia je v Univerzitetnej knižnici v Kluži podstatne väčší.

¹⁸ Reklamu na Hantzovu dielňu sme identifikovali v *Kolozsvári Kalauz*. Kolozsvár: Nyomtatott Gámán János öroköse könyvnyomdájában, 1894, s. 61.

¹⁹ Veľa informácií o týchto dvoch uznávaných knihviazačoch sme nezískali. Spomínajú sa v: ERDÉLYI, Pál. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 1911 évre*. Kolozsvár: Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1912, s. 19-20; pri príležitosti sťahovania knižnice do novej budovy v prvom desaťročí 20. storočia, knihviazači György Hantz a Antal Czerny pripravovali knižnicu na proces sťahovania. Pozri: SIPOS, odk. 8, s. 38. Podľa všetkého obidvaja sa už vlastného sťahovania knižnice nedožili.

Slovacikálne kalendáre 16. – 17. storočia

Aj keď história tlačených kalendárov v Uhorsku siaha do prvotlačového obdobia, keď pôsobil na dvore Mateja Korvína astronóm Regiomontanus (1436 – 1476), ktorý zostavil v roku 1474 kalendár na roky 1475 – 1531, vydávanie kalendárov na Slovensku (slovenských, maďarských, nemeckých) sa za ním oneskorilo o približne sto rokov. Prvým zatiaľ známym tlačeným slovacikálnym kalendárom, ako o tom hovorí bibliografia, bolo trnavské maďarské vydanie, ktoré zostavil Peter Slovacius na rok 1579 *Kalendarium és ez mostani MDLXXIX. esztendőben történendő neminemű dolgokrul*,²⁰ potom latinské vydanie už zreformovaného katolíckeho kalendára z čias pápeža Gregora XIII. z roku 1583 tiež z Trnavy.²¹ O kalendáre, ktoré vychádzali v tomto období sa zaslúžili vtedajší matematici, astronómovia aj astrológovia. Nie vždy ide o originálne práce, niektoré sú vypracované podľa starších vzorov a potom upravené. Vydania, ktoré sme mali v rukách sú v maďarskom preklade Lukáša Pécího/Peechiho²² a Pála Medgyesiho,²³ iní prekladatelia nie sú uvedení. Na titulných listoch nachádzame rôzne mená zostavovateľov, od krakovského astrológa Petra Slovacia,²⁴ Gabriela Joannicia tiež pôvodom z Krakova, ďalším uvedeným krakovským astronómom bol Bernard z Krakova,²⁵ potom nemecký filozof a matematik David Herliz (1557 – 1636),²⁶ poľský astrológ a astronóm Christoph Neubarth (1607 – 1681)²⁷ a jeho syn Johann (1636 – 1686), ktorý bol ako jeho otec astronóm a astrológ.²⁸ Podľa všetkého, tlačiarom z vyššie uvedených slovenských miest boli blízke vydania, o ktoré sa zaslúžili hlavne poľskí tvorcovia kalendárov a medzi tými, ktorých citujeme len jeden bol nemeckého pôvodu. Vydávanie kalendárov bolo pre tlačiarov výhodné, pretože to boli periodické tlače, v ekonomicky efektívnej tiráži a boli blízke a užitočné pre čitateľov. Tlačiarci sa preto dlhodobo venovali ich vy-

²⁰ Čaplovič 1890; RMNy 441.

²¹ Čaplovič 1902; RMNy 529.

²² Lukáš Péchy bol vzdelanec žijúci v 16. storočí v Trnave. Právník, prekladateľ, autor, o živote ktorého je viacej dohadov, či pochádzal zo Šariša (Pečovská Nová Ves) alebo z maďarského Pécsu. [online]. [cit. 2024-01-23]. Dostupné na: https://www.academia.edu/36321706/Poch%C3%A1dza_Luk%C3%A1%C5%A1_Peechi_P%C3%A9csi_z_Pe%C4%8Dovskej_Novej_Vsi; alebo SZINNYEI, odk. 10. Je možné, že Péchy bol aj tlačiarom v trnavskej tlačiarňi.

²³ SZINNYEI, odk. 10.

²⁴ ŠPÁNIOVÁ, Marta, Lucia LICHNEROVÁ a Zuzana NEMCOVÁ. *Valentín Mančkovič – uhorský tlačiar v 16. storočí* [online]. [cit. 2023-12-08]. Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/04271153%C5%A0p%C3%A1niov%C3%A120Lichnerov%C3%A120Nemcov%C3%A1.pdf>; alebo GAZDA István – V. MOLNÁR, László. *Lengyel szerzők művei alapján készült magyar nyelvű kalendáriumok az 1560 és 1657 közötti korszakban*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2003. [online]. [cit. 2024-03-02]. Dostupné na: https://real.mtak.hu/56103/1/gazda_vmolnar_kalendariumok.pdf

²⁵ GAZDA, V. MOLNÁR, odk. 24.

²⁶ David Herlitz/Herlicius bol nemecký lekár, matematik, astronóm, historik a básnik, ktorý študoval vo Wittenbergu, Lipsku a Rostocku. Sú známe jeho astronomické práce, napr. o komete z roku 1607. Pozri CURNOCK, Barry. Thudkhaliya II and Hieroglyphic Luvian. In: *Society for Interdisciplinary Studies Chronology et Catastrophism Review*, 2020, č. 2, s. 14, 23. [online]. [cit. 2024-03-04]. Dostupné na: [file:///C:/Users/Eva/Downloads/vanderSluijs-SISR-2020-2%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Eva/Downloads/vanderSluijs-SISR-2020-2%20(1).pdf)

²⁷ NEUBARTH, Christoph [online]. [cit. 2024-02-26]. Dostupné na: https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=neubarth_

²⁸ NEUBARTH, Johan [online]. [cit. 2024-02-26]. Dostupné na: <https://knihoveda.lib.cas.cz/AuthorityRecord/mzk2009533099>

dávaniu, čo dokazujú napr. v 17. storočí každoročné kalendáre u Brewerovcov v Levoči alebo trnavské vydania ešte zo 16. storočia.

Z radu kalendárov malého formátu – 16° sa názvom vyníma *Judicium* (č. 1).²⁹ Je to Slovaciove bardejovské vydanie, jediný slovacikálny exemplár zo 16. storočia vydaný v roku 1580, ktorý sa v študovanej zbierke uchováva. Ďalšou zaujímavosťou sú pravdepodobne Szabóom zachránené exempláre, niektoré sú úplné torzá, ale majú titulný list, takýchto situácií je niekoľko (č. 2, 4, 6, 7). Zaujímavé je, že košický kalendár z roku 1612/1613 (č. 3) mal K. Szabó v rukách, čo vidno z poznámky napísanej jeho rukou, ale v RMK nebol zavedený;³⁰ RMNy uvádza toto vydanie ako druhý známy exemplár bez titulného listu, zatiaľ čo náš exemplár titulný list má. [4] Zatiaľ neboli publikované ďalšie exempláre tohto vydania. Zaujímavý je aj bardejovský kalendár na rok 1634, ktorý je zatiaľ známy v dvoch exemplároch a č. 4 z nášho katalógu je jedným z nich. Aj v ňom sa nachádza rukopisná poznámka K. Szabóa. Do *Praxis pietatis*, levočskej tlače z roku 1641 (č. 5) voviazali 18-listový skrátený kalendár na roky 1642 – 1665. Kompletný kalendár na rok 1682 (č. 11) je podľa RMK unikát. Ján Čaplovič ho nepopisuje a K. Szabó poznal v tom čase jediný exemplár, ktorý pôvodne patril do fondu knižnice múzea (Erdélyi Múzeum Könyvtára), teraz sa uchováva v Univerzitnej knižnici. [5] Aj keď to nie je v pravom slova zmysle kalendár, do pripojeného katalógu sme zaradili astronomické pozorovanie kométy od Pétera Kiszteiho *Ústòkos Csillag* na roky 1680 – 1681 vydané v Košiciach roku 1683 (č. 12). Pod pseudonymom Astrophilus publikoval svoje astronomické pozorovania trnavský polyhistor, profesor Martin Sentiváni, ktorý do trnavských kalendárov vložil odborné pojednania na rôzne témy. Latinský kalendár na rok 1689 obsahuje Sentivániho vedeckú časť nazvanú *Dissertationes septem*.³¹ *Calendarium Tyrnaviense* na rok 1689 bez titulného listu (č. 14) identifikoval podľa zanechanej poznámky K. Szabó. Zväzok bol zreštaurovaný kníhviazačom Antalom Czernym. V dvoch exemplároch sa zachovalo levočské vydanie na rok 1691 (č. 15). Tiež v dvoch exemplároch sa uchováva levočský kalendár na rok 1692 (č. 16) s krásnym venovaním istého Gresei Toldalaghi Jánosa: „Édes kedves Szivemnek Stella Erzsébet kedves Édes Feleségemnek“ [Pre moje sladké drahé srdiečko Stella Alžbeta pre moju drahú sladkú manželku]. Napokon, spomenieme aj jedno zvláštne vydanie kalendára, takmer kompletne, ktoré podľa titulného listu vyšlo v spojení Levoča – Kluž v roku 1686 (č. 19), vytlačené bolo v Kluži. Exemplár sme v RMK ani v RMNy neidentifikovali.³² Na titulnom liste je uvedené, že modelom kalendára bola levočská verzia, ale v Kluži u tlačiara Mihálya Némethiho, ktorý v tomto roku skutočne v Kluži fungoval nebolo známe

²⁹ Pre prehľadnosť sme vyhotovili skrátený katalóg kalendárov a v zátvorke citujeme poradové číslo.

³⁰ Je zaujímavé, že K. Szabó poznal zlomok tohto kalendára na rok 1613 a ako miesto uloženia cituje Debreczen: RMK I, 439, zatiaľ čo titulný list toho istého exemplára určuje jasne ako miesto vydania Košice.

³¹ Martin Sentiváni, trnavský polyhistor, zastával na trnavskej univerzite rôzne vedecké a pedagogické funkcie, v rokoch 1675 – 1703 pripravil a zredigoval množstvo kalendárov, vedeckých ročeniek a iných publikácií. Pozri: DROBĚNOVÁ, Zuzana. Pedagogická činnosť členov Spoločnosti Ježišovej pochádzajúcich zo Slovenska v období 1600 – 1773. In: *Fons Tyrnaviensis III*. Trnava: Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2008, s. 69.

³² Tento variant kalendára identifikoval a v krátkosti opísal Sztripszky 2126; SZTRIPSKY, Hiador. *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár C. Munkájának I-II kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472 – 1711*. Budapest: 1967.

takéto vydanie. [6] Ani podľa Judit Ecsedy tam v rokoch 1684 – 1689 nevyšiel žiadny kalendár;³³ podľa RMK v roku 1686 vyšiel len levočský kalendár.³⁴ Či ide o levočské alebo Némethiho (Szathmár-Némethiho) vydanie z Kluže sa pravdepodobne nedá zistiť, pokiaľ nebude identifikovaný iný podobný kalendár, ktorý by túto dilemu vyriešil. Do objavenia ďalšieho exemplára, sa momentálne v zbierke Univerzitnej knižnice v Kluži nachádza tento unikát. Je však isté, že levočské kalendáre boli v tom čase uznávané a slúžili ako vzor pre iné vydania.

Z priloženého katalógu a z príspevku vyplýva, že kalendáre Univerzitnej knižnice v Kluži, z veľkej časti, nie sú neznáme slovenským a maďarským bibliografiám, ale ich hodnota pozostáva podľa konzultovanej odbornej literatúry v zriedkavosti ich výskytu a aj zo skutočnosti, že sú medzi nimi aj unikáty (pozri priložený katalóg). Na rozdiel od jediného uchovaného kalendára z Batthyanea v Alba Iulii, 25 exemplárov z Levoče,³⁵ potom z Bardejova, Košíc a konečne aj z Trnavy predstavuje hodnotnú zbierku týchto knižných rarít.³⁶ Ich hodnota aj dnes postupne vzrastá tým, že tie najzaujímavejšie vydania už nachádzame aj na internete.³⁷ Univerzitná knižnica ponúkla užívateľom zatiaľ štyri online exempláre: *Iudicium* z roku 1580 (č. 1), kalendár na rok 1682 (č. 11) a na rok 1694 (č. 17).³⁸

Spoločnou črtou kalendárov bola skutočnosť, že boli určené, ako sa to všeobecne na titulnom liste uvádza, tak uhorskému používateľovi všeobecne, ako aj obyvateľom Sedmohradska, ďalej spoločný bol zvyk voviazat' čisté listy medzi tlačené listy kalendára, ktoré používatelia často popísali svojimi poznámkami najrôznejšieho charakteru (v nemeckom prostredí sú nazývané Schreibkalender); môžu byť bohatým zdrojom informácií o rodinných problémoch, o počasí, o hospodárskej problematike aj o historických udalostiach atď. Takto sa každý takýto kalendár stáva individuálnou jednotkou. O vývoji a užitočnosti kalendárov sa zmienili viacerí autori, vyzdvihujú ich výchovný a moralizujúci charakter a pomerne rýchle šírenie.³⁹ Kalendáre ponúkali informácie astronomického charakteru, ale boli aj praktickými príručkami obchodného charakteru. Skladali sa z dvoch častí, v prvej bol vlastný mesačný kalendár s prináležiacimi sviatkami svätých. Druhá časť začína vlastným titulným listom, najčastejšie bez úplných bibliografických údajov, je textová a obsahuje Prognosticon, *Judicium* atď., obsah sa mení a v zásade ide o užitočné náučne texty; na konci je niekedy tabuľka s poštovými zastávkami (na dnešnom Slovensku a v Sedmohradsku) alebo kronika začínajúca rokom 367 a končiacia 18. januárom 1681, v levočskom vydaní na rok 1682. Chronologické

³³ Pozri Ecsedy, Judit V. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473 – 1800*. Budapest: Balassi kiadó 1999, s. 111; Eadem. *Könyvnyomtatás az erdélyi fejedelemségen I. Apafi Mihály korában 1661 – 1690*. I. In: *Magyar Könyvszemle*. 121. 2005, č. 3, s. 289-208.

³⁴ RMK I, 1364. Podľa Čaploviča 1467 v Levoči vyšli dva varianty.

³⁵ K týmto 19 titulom treba ešte pridať päť duplikátov a aj niektoré z týchto sú zlomkami.

³⁶ V Batthyaneu sme identifikovali jediný kalendár, vydaný v Trnave v roku 1670; pozri MÄRZA SELECKÁ, odk. 4, č. 46, s. 74 a tiež Cizio J. Müllera zo 17. stor., ktorý je defektný, č. 56, s. 77.

³⁷ *Magyar Tudományos Akadémiaponúka online levočské vydania na roky 1676, 1677, 1681; naša Príloha č. 8, 9, 10.*

³⁸ Príloha č. 1, 11, 12, 18.

³⁹ Napr. KOVÁCS, I. Gábor. *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig* [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/03200/03230/03230.pdf>. s. 4-14

kalendárne tabulky začínajú zväčša tým istým rokom a končia sa rokom, v ktorom kalendár tlačili.⁴⁰

Okrem trnavského latinského vydania, všetky ostatné kalendáre v tejto zbierke sú maďarské. Nie je to neobvyklé, pretože vydavатели vo vtedajšom Uhorsku počítali s tým, že v maďarčine vydávané kalendáre môžu jazykom, zrozumiteľnosťou a obsahom prispieť k všeobecnej vzdelanosti a predpokladalo sa aj ich praktické využitie. V našej zbierke sa nachádza najviac levočských, maďarských kalendárov, aj keď mnohé sú zlomkami, čo svedčí o významnom postavení, ktoré zastávala levočská brewerovská tlačiareň v tomto období. Skutočnosť, že sa v tejto knižničnej zbierke zachovali levočské, bardejovské, košické a dva trnavské kalendáre, vypovedá o okruhu možných čitateľov/používateľov zo Sedmohradska; v 19. storočí sa zásluhou zberateľov a členov muzeálnej spoločnosti z Kluže dostali do zbierok jej knižnice a v súčasnosti patria k zbierkam Univerzitnej knižnice v Kluži.

Na záver

V našom príspevku sa otvárajú tri témy, ktoré môžu byť užitočné pre dejiny knižnej kultúry na Slovensku. V prvom rade sme v tejto súvislosti spomenuli historika, knihovníka, bibliografa Károlya Szabóa, na prácu ktorého sa viaže aj zbierka slovacikálnych kalendárov. Ako knihovník a bibliograf, mal v ruke pravdepodobne mnohé exempláre, zanechal v nich svoje rukopisné poznámky a zaslúžil sa aj o identifikovanie niektorých slovacikálnych kalendárov s chýbajúcimi titulnými listami, čo považujeme za ďalšiu tému. Treťou témou,⁴¹ ktorú sme ale nevyužili, hoci bola pôvodom našej rešerše, mohli byť slovacikálne tlače, ktoré sa vo fonde Univerzitnej knižnice v Kluži uchovávajú a čakajú na slovenských bádateľov.

⁴⁰ Avšak, napr. kalendár vydaný v Kluži na rok 1631 začína už rokom dva po narodení Krista.

⁴¹ Je málo pravdepodobné, že by sa v Sedmohradsku uchovávali slovenské kalendáre alebo historické tlače v slovenčine, ale nepochybujeme, že v knižniciach, kde spracovávanie fondov napreduje pomaly, sa ešte objavia zaujímavé exempláre pre slovenskú knižnú kultúru. Nadväzujeme na zaujímavý príspevok: ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Niektoré otázky knižnej kultúry na Slovensku v 17. storočí. In: *Kniha 2023*. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 136-147.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BÉNYEI, Miklós. *Szabó Károly történetírói munkássága*. [online]. [cit. 2024-02-20]. Dostupné z: https://epa.oszk.hu/01300/01367/00276/pdf/EPA01367_3K_2016_03_033-040.pdf
- ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel I. a II.* Martin: Matica slovenská, 1972, 1984.
- CURNOCK, Barry. Thudkhaliya II and Hieroglyphic Luvian. In: *Society for Interdisciplinary Studies Chronology et Catastrophism Review*. 2020, č. 2, s. 14, 23. [online]. [cit. 2024-03-04]. Dostupné z: [file:///C:/Users/Eva/Downloads/vanderSluijs-SISR-2020-2%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Eva/Downloads/vanderSluijs-SISR-2020-2%20(1).pdf)
- DEÉ NAGY, Anikó. *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1997, s. 157-230. ISBN 973-98092-1-9.
- DROBĚNOVÁ, Zuzana. Pedagogická činnosť členov Spoločnosti Ježišovej pochádzajúcich zo Slovenska v období 1600 – 1773. In: *Fons Tyrnaviensis III*. Trnava: Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2008, s. 69. ISBN 978-80-8082-209-5.
- ECSEDY, Judit V.. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473 – 1800*. Budapest: Balassi kiadó 1999. ISBN 963-506-270-2.
- ECSEDY V. Judit. Könyvnyomtatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661 – 1690. I. In: *Magyar Könyvszemle*. 121, 2005, č. 3, s. 289-290.
- Erdélyi Múzeum Egyesület [online]. [cit. 2024-01-25]. Dostupné z: https://www.eme.ro/servlet/eme/template/PWelcomeScreen.vvm/action/PMenuAction/clickedmenuid/RootMenu/eventssubmit_docklick/null
- ERDÉLYI, Pál. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 1911 évre*. Kolozsvár: Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1912.
- GAZDA István a László V. MOLNÁR. *Lengyel szerzők művei alapján készült magyar nyelvű kalendáriumok az 1560 és 1657 közötti korszakban*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2003. [online]. [cit. 2024-03-02]. Dostupné z: https://real.mtak.hu/56103/1/gazda_vmolnar_kalendariumok.pdf
- Kolozsvári Kalauz*. Kolozsvár: Nyomatott Gámán János örököse könyvnyomdájában, 1894, s. 61.
- KOVÁCS, I. Gábor. *Kis magyar kalendárium-történet 1880-ig*, s. 4-14. [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: <https://mek.oszk.hu/03200/03230/03230.pdf>
- MATISOVSKÝ, Ondrej. *Bol Lukáš Peechi našim rodákom?* [online]. [cit. 2024-01-23]. Dostupné z: https://www.academia.edu/36321706/Poch%C3%A11dza_Luk%C3%A1%C5%A1_Peechi_P%C3%A9csi_z_Pe%C4%8Dovskej_Novej_Vsi
- MÁRZA SELECKÁ, Eva. *Slovacikálne tlače v sedmohradskej knižnici Batthyaneum v Alba Iulii (16. – 18. storočie)*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021. ISBN 978-80-81491-47-4.

- NEUBARTH, *Christoph*. [online]. [cit. 2024-02-26]. Dostupné z: https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=neubarth_christoph
- NEUBARTH, *Johan*. [online] [cit. 2024-02-26]. Dostupné z: <https://knihoveda.lib.cas.cz/AuthorityRecord/Mzk2009533099>
- PEKAŘOVÁ Katarína a kol. *Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2015. ISBN 978-80-89303-43-4.
- Régi Magyar Könyvtár I, II*. Budapest: 1879, 1885.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok I, II, III, IV*. Budapest: 1971, 1983, 2000, 2012.
- SIPOS, Gábor. Az Erdélyi múzeum-egyesület könyvtárának története. In: SIPOS, Gábor (ed.). *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2009. ISBN 978-973-8231-96-2.
- Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Série B periodiká. Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*. M. KIPSOVÁ, T. VANČOVÁ a Ž. GEŠKOVÁ, eds. Martin: Matica slovenská, 1984, s. 27-33. ISBN 978-80-89303-43-4.
- ŠPÁNIOVÁ, Marta, Lucia LICHNEROVÁ a Zuzana NEMCOVÁ. *Valentín Mančkovič – uhorský tlačiar v 16. storočí* [online]. [cit. 2024-02-25]. Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/upload-s/04271153%C5%A0p%C3%A1niov>
- SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái* [online]. [cit. 2023-12-18]. Dostupné z: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>
- SZTRIPSZKY, Hiador. *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár C. Munkájának I.-II. Kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472 – 1711*. Budapest: 1912.
- ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Niektoré otázky knižnej kultúry na Slovensku v 17. storočí. In: *Kniha 2023*. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 136-147.

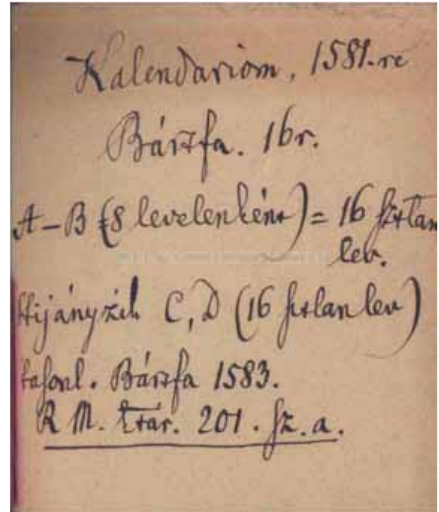
Online zdroje citovaných exemplárov:

- [http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/13710\(2024-02-10\)](http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/13710(2024-02-10))
- https://real-r.mtak.hu/498/1/RMK_I_1201-RM_I_8r_0648-koll_07.pdf (2023-12-03)
- https://real-r.mtak.hu/501/1/RMK_I_1216-RM_I_8r_0648-koll_08.pdf(2023-12-15)
- https://real-r.mtak.hu/509/1/RMK_I_1267-RM_I_8r_0648-koll_11.pdf (2023-12-15)
- [http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/21971\(2023-10-15\)](http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/21971(2023-10-15))
- [http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/21972\(2023-12-15\)](http://dspace.bcuccluj.ro/handle/123456789/21972(2023-12-15))
- https://dspace.bcuccluj.ro/jspui/bitstream/123456789/39275/1/BCUCLUJ_FCS_BMV8975.pdf (2024-02-12)

Univ. Prof. Dr. Eva Márza
Univerzita 1. Decembra 1918
Alba Iulia, Rumunsko
evamarza@yahoo.com

Oblasť záujmu: dejiny rumunskej a slovenskej knižnej kultúry, dejiny knižníc a tlačiarň, kritické vydania starých rumunských tlačí, slovacikálne tlače v rumunských knižniciach. Autorka štúdií z oblasti rumunsko-slovenského kultúrneho dedičstva, aktívna v Komisii rumunských a slovenských historikov.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1. Rukopis Károlya Szabó z Judicium, Bardejov, 1580. Zdroj: <http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/13710>

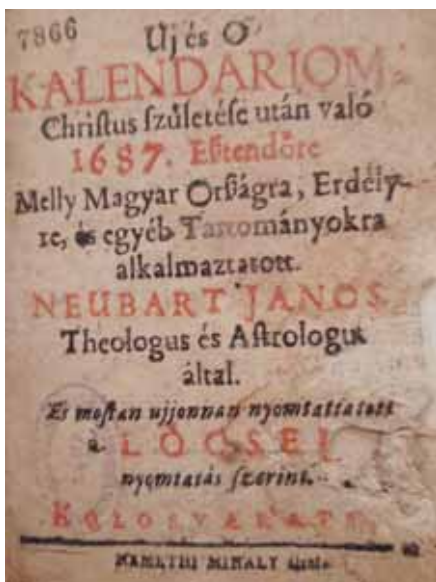
Obr. č. 2.-3. Knižná väzba kalendárov a nálepka kníhviazača Györgya Hantza.
Zdroj: autor

Obr. č. 4. Kalendarium, Košice, 1612. Jeden z dvoch zachovaných exemplárov.
Zdroj: autor

Obr. č. 5. Levočský kalendár na rok 1682. Možný unikát.
Zdroj: <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/21971>

Obr. č. 6. Kalendár na rok 1687 podľa levočského vzoru, Kluž.
Zdroj: <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/21990>

PRÍLOHA

KATALÓG KALENDÁROV

16. – 17. STOROČIA VYDANÝCH NA DNEŠNOM ÚZEMÍ SLOVEN- SKA Z UNIVERZITNEJ KNIŽNICE V KLUŽI

1. JUDICIUM

Judicium Magyar nyelven az éghi Czilagoknak forgásokról, és időknék szám-tartássokról, ez 1581. esztendőre, mely embolismalisanak mondatik 13 uy Hóldual: Petrus Slovacius M. által íratottat és számláltatot fél horára, és az Cassai Meridianussara. Ez esztendőben két Hold töltén Ecclipsis, de az Cassai Horizont fölötvegyik tetzik csak meg, ugy mint, Bodog Aszszony havanak 19. napján [...] – Bartfan : David Guttgesel [1580]. T.l., [16] zachovaných listov. 16°. (10x8,5 cm) Ref.: Čaplovič 21; RMNy 449. Dostupné z:<http://dspace.bcuj.ro/handle/123456789/13710> (2024-02-10)

Vázba: moderná; na prednom prídošti nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; za kalendárom sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

Proveniencia: rukopisná poznámka: “Kalendariom, 1581-re Bártfa. 16 i. A-B (8 levelenként) = 16 sztlan lev. Hijjányzik C, D, (16 sztlan lev). Hasonl. Bártfa 1583. RM. Ktár. 201. Sz. a.” [Szabó Károly].

BMV 696

2. CALENDARIOM

Calendariom es ez Mostani M.D.C.III. esztendőben történendő dolgokról. Annakfölte, az időnec naponként köu- etkezendő állapottyarúl iratot itilet. Az Craccai Joannicivs Gabriel Doctor irasból Magyarra fordeta Pechi Lukách. [...] – Nyomtattat Nagy Szombatba : M.D.C.I-II. [=1603]. [Tlač: ostrihomskej kapituly

- aj podľa Čaploviča]. T.l.; [4] zachované l. 8°. (15x10 cm)

Ref.: Čaplovič 1933; RMNy 904 (sú známe len torzá exemplárov)

Vázba: moderná, na prednom prídošti je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

Proveniencia: na prvej predsádke rukou K. Szabó poznámka: „Kalendariom 1603-re Nagy Szombat 8v. (Ford. Pécsi Lukács). Töredék: Czíml. Az első iv. 3,4 és 6 levele (=4 levél). Sz. K.”

BMV 1337

3. KALENDARIUM

Kalendarium, Az Időnek es az ünnepeknek változásáról való itelet Christvs Urunk születése után 1613. Esztendőre, Az Krackai Bernhard M. és az Philosophiának Doctora által irattatot és az Cassai Meridianusra fordétatot. – Cassan : Nyomtatta Fischer János [1612]. T.l., [16] zachovaných l. 16°. (10x8,5 cm)

Ref.: Čaplovič 462; RMNy 1034 (Bibliografia uvádza dva exempláre, tento je jedným z nich.)

Na [8] l. verso je tlačiarova poznámka: „Az Király szabad városának Cassanak Fischer János ottvaló Könyvnyomttato”.

Vázba: moderná; na prednom prídošti je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

Proveniencia: na prvej predsádke je poznámka: „Kalendariom, Kassa 1613-re Töredék (A és C iv. = 16 levél)” [rukopis Károlya Szabó].

BMV 1489

4. Uy

Uy és O Kalendarivm Christvs Urunk születése után 1634. Eszten. nagy szorgalmatossággal irattatot D. Herlicius David fő philosophus és medicus által. –

Bartfan : [1633] Klösz [jun.].T.l., [12] zachov. l. 16°. (10x8,5 cm)

Ref.: Čaplovič 161; RMNy 1556 (Sú známe dva exempláre, tento je jedným z nich.)

Väzba: moderná; na prednom prídoští je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; do kalendára sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

Proveniencia: na prvej predsádke je rukopisná poznámka: „Kalendariom 1634-re. Bártfa 16 i. Töredék (A 1,4,5,8 és C1, 2, 3-6, 7, 8) összesen 12 levél. Sz[abó] K[ároly]”.

BMV 1973

5. [BAYLY, Lewis]

Praxis pietatis, az az kegyességgyakorlás, melyben bé-fogláltatik, mint kellyen az keresztyén embernek Isten és a maga igaz ismertetiben nevedetni, [...] Fordittatot angliai nyelvből az magyar keresztyéneknek [...] Medgyesi Pal [...]. – Lőcsén : Nyomtatta Brewer Lörintz, 1641. T.l., [18], 978, [9] l. 12°. (13x8cm). Od [18.] listu nasleduje kalendár na roky 1642-1665 = [8] l.

Ref.: Čaplovič 860, 867a; RMK I 720; RMNy 1895

Väzba: originálna.

Proveniencia: na prednom prídoští je nálepka: "Erd. Muz. Egylet Régi Magyar Könyvtár. I. Hung. 90 szám”.

BMV 2220

6. Uj

Uj es O Kalendarium, Christus Urunk születése után 1662. Esztendőre, Mellyet Magyar Országgra, Erdélyre és szomszéd Tartományokra alkalmaztatott, Neubarth Christoph Bolesla Silesius által. – Cassán : Severinus Marcus által. [1661]. T.l., [8] zachovaných listov. 16°. (10x8,5 cm)

Ref: Čaplovič 573; RMK 0; RMNy 2975
Väzba: moderná; zachované listy sú vo veľmi zlom stave; na prednom prídoští je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; na konci sú voviazané čisté listy.

Proveniencia: na prvej predsádke: “Kalendáriom Kassa. 1662-ra. Töredék (A iv és 8 lev.)” [Písané rukou K.Szabó.]

BMV 3512

D1:

T.l., [1, 2, 7, 8=4] l. (9x8 cm).

Nezachovali sa knižné dosky.

BMV 3512/a

D2

T.l. sa nezachoval. [10] l. (7x5 cm).

Nezachovali sa knižné dosky.

BMV 3512/b

7. Uj

Uj és O Kalendarium, Christus Urunk születése után való mely bisextilis 1668 esztendőre. Melyet most [...] alkalmaztatott Neubarth Christoph Theologus és Astrologus. [...] – Cassán : Türsch David által. [1667]. T.l., [2] l. 16°. (10x8cm)

Ref.: Čaplovič 620; RMNy 3348

Väzba: moderná knižná väzba; na prednom prídoští je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

Proveniencia: na prednej predsádke je poznámka: „Kalendáriom Kassa. 1668-ra. Töredék (cziml. és 1 levél) [písané rukou Károlya Szabó.]

BMV 3587

8. Uj

Uj és O Kalendarium Kit Neubarth Christoph 1676. Bissextilis esztendőre. Mellyet mostis, Magyar, Erdély és egyéb Szomszéd Országokra alkalmaztatott. Neubarth Christoph. – Lötzen : Brewer Sámuel által. [1675]. T.l., [38] zachovaných l. 16°. (10x8,5cm).

Ref.: Čaplovič 1352; RMK I 1201. Dostupné z: https://real-r.mtak.hu/498/1/RMK_I_1201-RM_I_8r_0648-koll_07.pdf (2023-12-03)

Väzba: moderná; na prednom prídoští je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

Proveniencia: pečiatka: „Erdélyi Múzeumi könyvtár”; do kalendára sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

BMV 5840

9. LÖCSEI

Löcsei Uj es O Kalendarium Kit Christus születése után való 1677. Ki-botsátott Neubarth Christoph Melly most az Olvasoknak kedvéért szép újtágokkal megjobbítatott. – Lötsen : Brewer Samuel által. [1676]. T.l., [40] l. 16°. (10x8,5 cm)

Ref.: Čaplovič 1360; RMK I 1216. Dostupné z: https://real-r.mtak.hu/501/1/RMK_I_1216-RM_I_8r_0648-koll_08.pdf(2023-12-15)

Väzba: moderná; kníhviazač zachoval v novej väzbe pôvodnú kartónovú knižnú dosku; na prednom prídoštíje nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

Proveniencia: do kalendára sú voviazané čisté listy so súdobými rukopisnými poznámkami.

BVM 5979

10. UJ

Uj es O Kalendarium Mellyet Christus születése után való 1681. irt, Neubarth Christoph. És most-is Magyar Országra, Erdélyre, és egyéb Tartományokra alkalmaztatott. – Lötsen : Brewer Sámuel által. [1680].T.l., [40] l. 16°. (10x8,5 cm).

Ref.: Čaplovič 1383; RMK I 1267; vydanie dostupné na: https://real-r.mtak.hu/509/1/RMK_I_1267-RM_I_8r_0648-koll_11.pdf(2023-12-15)

Väzba: moderná; na prednom prídoští je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

Proveniencia: pečiatka: „Erdélyi Múzeum Könyvtára”; na prvej predsádke: tlačená nálepka s textom: „Az új köttetés alkalmával nem vágják körül.” a „Johannis Vass”; do kalendára sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

BVM 7219

11. UJ

Uj és O Kalendarium mellyet Christus születése után való 1682. irt, Neubarth Christoph Es most is Magyar-Országra, Erdélyre, és egyéb Tartományokra alkalmaztatott. – Lötsén : Brewer Samuel által. [1681]. T.l., [42] tlačných listov.

Ref.: Čaplovič 0; RMK I 1289. Dostupné z: <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/21971>(2023-10-15) (Možný unikát)

Väzba: moderná; na prednom prídoští je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; kníhviazač zachoval druhú kartónovú knižnú dosku; k prvému t. l. je vložený tlačný text: „Az új köttetés alkalmával nem vágják körül.”

Proveniencia: zväzok má 2 identické t. l., na obidvoch ceruzkou poznamenané „Gyárfás” [možná donácia Domokosa Gyárfása]; na prvom t. l. je pečiatka: „Erdélyi Múzeum Könyvtára”; do kalendára sú voviazané čisté listy so súdobými poznámkami; na konci zväzku zostali voviazané nepopísané čisté listy.

BMV 7360

12. KISZTEI, Peter

Üstökös Csillag; Avagy Olly édgügyü rövid Elmélkedés, mellyben meg-mutatódik, mind a Sz. Irási Tudomány szerint, s’ mind a’ külső Hitoriákból, és a’ miden időbéli Experientiából, micsoda itéletben

kellyen lenni kinek kinek az üstökös csil-
lagok felől. Mellyeket Az 1680-dik Esz-
tendőbe Karácson havának 22-dik napján
támadott, és azután 1681-dik Esztendő-
ben-is az első Hónak, avagy Boldog Asz-
szony Haván 26-dik napjáig láttattatott
[...] predicállott Kisztei Peter Christus
Urunk Születésének 1682-dik Eszten-
dejében Böjt más havának 2dik, és 16-dik
napján. – Cassán : Nyomtatott Bosyzt
István által, 1683 esztend. T.l., [16], 116
s. (Chybné číslovanie za s. 115 nasleduje
160, potom 116, správne 117.) 8°. (14x9
cm)

Ref.: Čaplovič 707; RMK 1298 I. Hung. 211
szám. Dostupné z: [http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/21972\(2023-12-15\)](http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/21972(2023-12-15))
Vázba: kartónová.

Proveniencia: na prednom prídošti je
nálepka: „Erd. Muz.-Egyl. Régi Magyar
Könyvtár I. Hung. 211 szám.”; na t. l. v.
pečiatka: „Erdélyi Múzeum Könyvtára”.

BMV 7458

13. [CALENDARIUM]

[Calendarium ... Neubarth János ...]. –
[Lötsén : Brewer Samuel által ..., 1687.]
Chýba t. l.; [8] l. zachovaných vo veľmi
zlom stav; zlomok bez kalendárovej časti;
voviazané čisté listy.

Vázba: nezachovala sa; zlomok nálepky: „-
Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő
Kolozsvárt”.

Ref.: Čaplovič 1484; RMK 1364

BMV 7864

D1:

Chýba t.l. a prvé listy; [29] l. Zachovala
sa druhá časť bez kalendára: Rövid Astro-
logiai Visgalas Christus Urunk szöletése
után való 1687 Esztendőre [...] leirattott
Neubart János által.

Vázba: chýba.

Proveniencia: Pečiatky „M. Borbély Sá-
muel”; „Erdélyi Múzeum Könyvtára”.

Voviazané čisté listy s rukopisnými po-
známkami.

BMV 7864a)

14. [CALENDARIUM]

[Calendarium Tyrnaviense Ad Annum
Christi. 1689]. – [Tyrnaviae : 1688].
Chýba t. l. a prvé strany. [10], [28] l.
(19x16cm). 4°.

L. [28].II. t. l.: Prognosis conjecturalis
Astrologica. Ad Annum A Christo Nato
M.DC.LXXXIX. Primum post Bissextil-
lem. Ad Elevationem Poli 48. Graduum,
& Meridianum Tyrnaviensem. Cum Pri-
vilegio Caesaeo. – Tyrnaviae : Typis Aca-
demicis, Excudebat Joannes Christopho-
rus Beck. (Priebežné číslovanie zošitov
s prvou časťou).

Ref.: Čaplovič 2193; RMK II 1649

Vázba: moderná; čiastočne zreštaurova-
né listy; na zadnom prídošti je nálepka:
„Czerny A. orsz. muzeumi könyvkötő Ko-
lozsvárt”.

Proveniencia: na prednom pôvodnom
zachovanom prídošti je poznámka Káro-
lya Szabó: “Calendarium Tyrnaviense Ad
A. 1689. (Az első lev. hij.); nálepka s ex
librisom: „Et facere et pati fortia. Gróf
Mikó Imre”; pečiatka: „Erdélyi Múzeum
Könyvtára”.

BMV 8090

15. UJ

Uj és O Kalendarium Kit Christ. Urunk
születése után való 1691. Eszt. irt Neu-
barth János Es Magyar Országgra, Erdély-
re, és egyeb Tartományokra alkalmaztat-
ta. – Lötsen : Brewer Samuel által. [1690].
T.l., [40] l. 16°. (10x8,5 cm).

Ref.: Čaplovič 1509; RMK I 1412

Vázba: moderná; kníhviazač zachoval
kartónovú knižnú dosku; na prednom
prídošti je nálepka: „Hantz György tud.-
egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; do ka-

lendára sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

BVM 8344

D1:

T.l.; [35] l.; (10x8,5 cm). 16°.

Väzba: moderná; sú zachované aj obidve kartónové knižné dosky; na prednom prídošti je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; na prednej originálnej knižnej doske je tlačný text: „Az új köttetés alkalmával nem vágják körül.”

BMV 8345

16. UJ

Uj es O Kalendarium Kit Christus Urunk születése után való Bissextilis 1692 Eszt. irt Neubarth János És Magyar Országgra, Erdélyre, s' egyéb Tartományokra alkalmaztatta. – Lötsen : Brewer Samuel által. [1691]. T.l., [40] l. 16°. (10x8,5 cm).

Ref.: Čaplovič 1518; RMK I 1430

Väzba: originálna.

Proveniencia: na prednej predsádke je poznámka: „Az Én Édes kedves Szivemnek Stella Erzsébet kedves Édes Feleségemnek Gresei Toldalaghi János mp.”; do kalendára sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

BMV 8482

D1:

Väzba: moderná; na prednej predsádke je nálepka: „Hantz György tud. Egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

BMV 8483

17. LÖCSEI

Löcsei Uj és O Kalendarium, Kit Christus Urunk születése után való 1693 Esztendőre irt Neubarth Janos Es Magyar Országgra, Erdélyre, s' egyéb Tartományokra alkalmaztatta. Költ – Lötsen : Brewer Samuel Typogr. [1692]. T.l., [40] l. 16°. (10x8 cm).

Ref.: Čaplovič 1532; RMK I 1443 (Jeden exemplár je na internete v aukcii.)

Väzba: originálna.

Proveniencia: na prednej predsádke: „Laurentii Fekete mp.”; na druhej predsádke: „Kendeffi Susanna mp.”; pečiatka: „Erdélyi Múzeum Könyvtára”; ku kalendáru sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

BVM 8613

D1:

Väzba: moderná; kníhviazač zachoval aj pôvodnú kartónovú knižnú dosku; na prednom prídošti je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; k t.l. je priviazaný tlačný text: „Az új köttetés alkalmával nem vágják körül.”; ku kalendáru sú voviazané čisté listy bez rukopisných poznámok.

Proveniencia: pečiatka: „Erdélyi Múzeum Könyvtára”; na titulnom liste poznámkas ceruzou: „Gyárfás” [možná donácia Domokosa Gyárfása.]

BMV 8614

18. LÖCSEI

Löcsei Uj és O Kalendarium, Kit Christus Urunk születése után való 1694. Esztendőre irt Neubarth Janos Es Magyar Országgra, Erdélyre, s' egyéb Tartományokra alkalmaztatta. Költ – Lötsen : Brewer Samuel Typogr. [1693]. T.l., [40] l. 16°. (10x8,5cm)

Ref.: Čaplovič 1549; RMK I 1463. Dostupné na: https://dspace.bcucuj.ro/jspui/bitstream/123456789/39275/1/BCUCLUJ_FCS_BMV8975.pdf (2024-02-12)

Väzba: moderná; na prednom prídošti je nálepka „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”; pred t.l. je tlačný text: „Az új köttetés alkalmával nem vágják körül.”

Proveniencia: pečiatka: „Erdélyi Múzeum Könyvtára”; na titulnom liste poznámka ceruzou: „Gyárfás” [možná donácia Domokosa Gyárfása.]; do kalendára sú voviazané čisté listy s rukopisnými poznámkami.

BMV 8975

19. UJ

Uj és O Kalendarium, Christus születése után való 1687. Esztendőre, Melly Magyar Országgra, Erdélyre, és egyéb Tartományokra alkalmaztatott. Neubarth Janos Thelogus és Astrologus által. És mostan ujjonnan nyomtatott a Lőcsei nyomtatás szerint.– Kolosvárott : Némethi Mihály által. [1686]. T.l., [39] l. 8°. (10x8 cm); po l. [14]r. nasleduje II. t.l.: Rövid Astrologiai Visgalas Christus Urunk születése után való 1687 Esztendőre. [...] Neubarth János által.

Ref: Čaplovič 0; RMK 0; Sztripszky 2126.
Možný unikát.

Vázba: moderná; na prednom prídoští je nálepka: „Hantz György tud.-egyetemi Könyvkötő Kolozsvárt”.

Proveniencia: do kalendára sú voviazané čisté listy, niektoré sú popísané rukopisnými poznámkami

BMV 7866

Z DEJÍN KNIŽNICE BATTHYANEUM Z ALBA IULIE, SEDMOHRADSKO KNIŽNIČNÉ KATALÓGY (19. STOROČIE)

ANDREEA MÁRZA

Abstract:

Book catalogues are the mirror of a library. Within this research, we have chosen to deal with the catalogues of the Batthyaneum Library published during the 19th century. Organized by bishop Ignác Batthyány in the second half of the 18th century, the library, bearing the name of the bishop-founder, is still renowned nowadays for its collections. The library also held different book catalogues in the 18th century (one with the books of the bishop that were initially in Sibiu, one with incunabula, partially preserved, or with the books bought from Cardinal Migazzi, with those obtained from the Jesuits, Trinitarians, Anabaptists etc). Those published in the 19th century, especially those internal, produced by the librarian András Cseresnyés, almost include the entire book holdings. The catalogues compiled by the librarian A Cseresnyés were also requested by the Transylvanian Government because the descendants of the bishop-founder Ignác Batthyány took proceedings against the Bishopric of Transylvania, reclaiming the bishop's inheritance. The trial lasted for more than twenty years, a period in which, due to the trial, the legislature wished to find out about the status of the assets of the late prelate, thus also of the library. In these circumstances, at the beginning of the 19th century, A. Cseresnyés compiled

different catalogues and book inventories, all of internal use, handwritten. In the second half of the century, three catalogues were printed, one each by Antal Beke, Károly Veszély and Elemér Varjú.

Keywords: Alba Iulia, Batthyaneum Library, catalogue collection, 19th century.

Abstrakt

Zrkadlom každej knižnice sú katalógy. V našej štúdií sme sa zaoberali katalógmi knižnice Batthyaneum, ktoré vznikli počas 19. storočia. Knižnica, ktorú založil katolícky biskup Ignáčom Batthyánym (1741 – 1798) v druhej polovici 18. storočia je významná svojimi knižnými zbierkami. V knižnici boli zostavené rôzne katalógy ešte od 18. storočia (jeden obsahoval biskupove knihy nachádzajúce sa ešte v Sibiu, ďalší obsahoval prvotlač, ale nezachoval sa kompletne, potom katalóg kníh kúpených od kardinála Migazziho, alebo katalógy knižníc jezuitov, trinitárov, anabaptistov a iné.). Katalógy pochádzajúce z 19. storočia spracované A. Cseresnyésom mali interný charakter a zahrňujú takmer celý vtedajší fond knižnice.

Katalógy spracované knihovníkom A. Cseresnyésom boli žiadané aj sedmohradskou vládou, pretože biskupovi príbuzní viedli po jeho smrti proti katolíckemu biskupstvu proces požadujúci dedičstvo po ňom. Proces trval viac ako

20 rokov. Zákonodarné orgány sa počas procesu zaujímali o situáciu biskupovho majetku, teda aj knižnice. Preto, začiatkom 19. storočia A. Cseresnyés spracoval niekoľko katalógov a zoznamov kníh, všetky boli rukopisné a interné. V druhej polovici storočia boli vytlačené ďalšie tri katalógy od autorov: Antal Beke, Károly Veszély a Elemér Varjú.

Kľúčové slová: Alba Iulia, Batthyaneum Library, catalogue collection, 19th century

Zrkadlom knižnice, bez ohľadu na obdobie, v ktorom boli položené jej základy, sú knižničné katalógy, ktoré sa vyvíjali spolu s knižnicou. Katalógy slúžili majiteľom, knihovníkom, ale aj čitateľom k identifikovaniu hľadaných informácií. Upriamili sme pozornosť na historické katalógy knižnice Batthyaneum založenej koncom 18. storočia vedcom a biskupom Ignácom Batthyánym v Alba Iulii. Vo svojom projekte sa zameril na založenie knižnice, ktorá mala byť základom pre širšiu kultúrnu ustanovizeň s astronomickým observatóriom, vedeckou spoločnosťou a neskôr tlačiarňou. Aj keď sa biskupov cieľ neuskutočnil úplne, stal sa súčasťou kultúrneho odkazu, ktorý prelát zanechal po svojej smrti súčasným i budúcim bádateľom. Knižničné fondy dodnes ukrývajú informácie, ktoré by bolo treba vyhodnotiť a pre svoju jedinečnosť a kultúrnu hodnotu si zaslúžia byť sprístupnené záujemcom.

Za časový limit sme si určili len 19. storočie a upriamili sme pozornosť na situáciu, ktorá sa vyvinula po zakladateľovej smrti. Väčšina knižničných katalógov Batthyanea z 19. storočia bola zostavená pre rôzne účely (čo vysvetlíme postupne), niektoré sú rukopisné, iné boli koncom storočia vydané tlačou.¹ Biskup bol veľkým milovníkom kníh a zbieral ich ešte za študentských čias v druhej polovici 18. storočia (v Grazi, Trnave, Ríme). Skutočnosť, že v čase doktorského štúdia zastával miesto knihovníka v knižnici nemecko-maďarského kolégia Sant' Apollinare v Ríme, ho ovplyvnila na celý život.² Záujem o knihy nevyprchal ani neskôr, keď sa zapojil do procesu katalogizácie svojich vlastných kníh v knižnici, ktorú založil v Alba Caroline, dnes Alba Iulia.³ Po vymenovaní za hlavu Sedmohradskej diecézy (1780), biskup priniesol so sebou do Alba Iulie zbierku, ktorú pôvodne zhromaždil v Sibiu. Tam bolo dočasné sídlo vlády (gubernium), zložené z 12 členov a jedným z nich bol katolícky biskup, ktorý sa tiež zúčastňoval na spravovaní sedmohradskej provincie spolu s guvernérom. Približne 3 000 exemplárov bolo spísaných do katalógu, ktorému dali knihovníci názov *Catalogus primus Bibliothecæ I. C. Batthyányi*. Bol to abecedný katalóg podľa autorov a dopĺňoval ho formát, miesto

¹ Prezentovaná štúdia dopĺňa príspevok: MÁRZA, Andreea. Cataloge de cărți în fondul Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia [Katalógy z knižnice Batthyaneum z Alba Iulie]. In: *Transilvania*, 4-5 (2017), s. 93-98, kde sme sa venovali tlačeným katalógom, ktoré priniesol Batthyányho knihovník Imre Dániel z Talianska, kam ho biskup poslal na študijnú cestu (1783 – 1785).

² V. *Collegium Germano-Hungaricum* založil na radu Ignácia de Loyola v roku 1552 pápež Július III. MÁRFFY, Oscar. Contributi alla storia del Collegio Germanico-Ungarico di Pavia in base a documenti conservati nell' Archivio di Stato di Milano. In: *Ævum*, anno 13, fasc. 4 (Ottobre-Dicembre 1939), s. 548-549 aj [online] 2023 [cit. 2023-10-31]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/25819237>; SZÁRAZ, Orsolya. *Catalogus librorum Bibliothecæ Collegii Germanici et Hungarici Romæ*, Száraz Orsolya és Rosa Pace bevezetésével. Budapest-Eger: MTA, 2015, s. LXVIII-LXXI, diskutuje sa tu o profile knižnice kolégia podľa dokumentov zo 17. storočia s tým, že knižnica bola zverená rektorovi z radov absolventov. Po menovaní dostal knihovník kľúče a *Instructio pro Bibliotecario*, v ktorom sa určovali jeho povinnosti: podliehal právomoci prefekta knižnice, ktorý rozhodoval o získavaní alebo reštaurovaní kníh. Knihovník sa staral o poriadok v knižnici a katalogizoval kúpené knihy. Tieto povinnosti sa pravdepodobne nezmenili ani v 18. storočí, keď bol knihovníkom I. Batthyány. Pozri aj matriku SZLAVIKOVSKZY, Beáta. *Magyarországi diákok Itáliai Egyetemeken 1526 – 1918, I rész, Gli studenti ungheresi in Italia dal 1526 al 1918, I parte*. Budapest: ELTE Levéltára, 2007, s. 108, č. 1088.

³ MÁRZA, Andreea. *Portretul unui iluminist ardelean. Bibliotecarul Imre Dániel (1754 – 1804)* [Portrét sedmohradskeho osvietenca. Knihovník Imre Dániel (1754 – 1804)]. Cluj-Napoca: Mega, 2020, s. 81-82; BB LXX/70, č. 108, list odoslaný zo Sibiu: *Idæa registrationis librorum Albæ Carolinensium*. (Archív Batthyanea).

vydania, avšak bez roku vydania.⁴ Táto pôvodná zbierka bola priebežne doplňovaná a narástla o niekoľko tisíc zväzkov, ktoré buď kúpil, alebo ich dostal darom, ale aj získal z rozpustených mníšskych rádov v dôsledku reforiem Jozefa II. Nezávisle na tom, ako knihy získal, všetky sa dnes nachádzajú v Batthyaneu.

Katalógy z 19. storočia

Z nášho súčasného výskumu vyplýva, že sa zachovalo niekoľko katalógov z 18. storočia, ktoré, ako sme už vyššie uviedli obsahujú knihy, ktoré biskup pôvodne vlastnil v Sibiu, ďalej knihy, ktoré boli zaradené po zakúpení knižnice viedenského kardinála Migazziho, prípadne inventár katalógu obsahujúci inkunábuly, alebo rôzne iné katalógy jezuitov, trinitariánov alebo anabaptistov atď.⁵

Predčasná smrť biskupa Batthyányho 17. novembra 1798 a proces, ktorým sa potomkovia domáhali dedičstva, sa zakladal na súpise všetkých vlastnených majetkov. K tomu účelu bolo vyhotovených aj niekoľko katalógov kníh z jeho vlastníctva. O ich vyhotovenie sa zaslúžil pravdepodobne najvýznamnejší knihovník knižnice aktívny v 19. storočí, András Cseresnyés alebo Andreas Cerasius, ako sa jeho meno vyskytuje v niektorých dokumentoch.⁶

Katalógy vyhotovené knihovníkom A. Cseresnyésom si vyžiadala aj vláda Sedmohradska, pretože potomkovia Ignáca Batthyányho podali žalobu na sedmohradské biskupstvo, v ktorej žiadali vrátenie biskupovho dedičstva. Proces trval viac ako 20 rokov, počas ktorých chcel zákonodarný orgán poznať stav majetku zosnulého preláta, a teda aj knižnice. V týchto podmienkach na začiatku 19. storočia zostavoval A. Cseresnyés rôzne katalógy a súpisy kníh, všetky interné, rukopisné.

⁴ *Elenchus librorum excellentissimi Domini Comitis et Episcopi Transylvaniensis, Domini Ignatij de Batthyane in Bibliotheca Sua Cibiniensi reperibilium de anno 1782* [sign. BB XI 265], 56 l.; v. napr.: „2. Atlas Homanni universi terrarum orbis / in folio magno / Norimbergæ” (f. 1r) alebo „189. Acta SS Ordinis S. Benedicti / Tom. 1us / in filio minori / Venetys” (f. 1r) alebo „2534. Tractatus de motionibus Magneticis / in 8° / Gracii” (f. 52r).

⁵ O knižnici kardinála Migazziho pozri aj: JAKÓ, Zsigmond. Batthyány Ignác, a tudós és a tudományservező. In: *Magyar Könyvszemle*. 1991, 107 évf, 4 sz., s. 353-375; MÁRZA, Eva a MÁRZA, Iacob. Bibliotheca Migazziana Viennensis (Sugestii pentru o reconstituire) [Migazziho viedenská knižnica. (Návrhy na rekonštitúciu)]. In: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*. 1995, XXXII, s. 239-250; DÁRJA, Ileana. *Fondul Migazzi. Surse documentare* [Migazziho zbierka. Dokumentárne zdroje]. Alba Iulia: ALTIP, 1998; MÁRZA, Iacob. Slovenské tlač z Migazziho knižného fondu ako súčasť Batthyanea z Alba Júlie (17. – 19. stor.). In: *16. storočie v zrkadle knižnej kultúry*. Banská Bystrica, 2012, s. 203-210. Pozri aj napr.: SELECKÁ, Eva. *Stredoveká levočská knižnica*. Martin: Matica slovenská, 1974. O kúpe iných katalógov a kníh, ktoré biskup potreboval k štúdiu pozri aj MÁRZA, odk. 3, s. 93-136. Katalóg-inventár inkunábulí analyzovala MÁRZA, Andreea. Prvotlače katolíckeho biskupa Ignáca Batthyányho (Alba Iulia, Rumunsko) a ich ďalší osud. In: *Kniha. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2022, s. 38-52. Katalóg kníh trinitárov *Catalogus librorum qui continentur in Bibliotheca Residentiæ Carolinensis ordinis Discalc. SSS. Trinitatis De Redemt. Captiv.* [signatúra BB XI-272] pozri v MÁRZA, odk. 3, s. 279-280. Katalóg jezuitkej knižnice v. *Catalogus Librorum Communium in Residentia Supræsæ Societatis Jesu Cibiniensis repertorium et æstimatorium in anno 1774 conspectus in Bibliotheca Batthyaneum* [signatúra BB XI 273] v: MÁRZA, Iacob. *Transylvanica* la Bibliotheca Batthyaneum din Alba Iulia (V): cãrți de la Cluj [Transylvanica v knižnici Batthyaneum z Alba Iulia (V): knihy vydané v Kluzi]. In: *Transilvania*, 4-5/2016, s. 120-126.

⁶ MÁRZA, odk. 5, s. 40; O živote a diele A. Cseresnyésa pripravujeme v budúcnosti štúdiu.

Nepozastavíme sa pri katalógu inkunábul, ktorého pôvodným autorom bol Imre Dániel (*Catalogus primarum editionum*) a zaoberali sme sa ním v inej štúdií a Cseresnyés ho len doplnil. Ešte k tomu poznamenávame, že tento katalóg s podrobnými popismi pre jednotlivé prvotlače sa, žiaľ, končí rokom 1491, nevieme, či pokračovanie existovalo, ale v knižnici sa nenachádza.⁷ Zachovali sa ešte dva katalógy inkunábul vyhotovené Cseresnyésom, v ktorých sa nachádzajú len skrátené popisy.⁸

V knižnici sa nachádza niekoľko katalógov, možno povedať interného charakteru, v ktorých boli knihy podelené tematicky. Špeciálny katalóg bol vyhotovený pre bohatú zbierku Biblií *Conspectus Bibliorum Sacrorum*, približne 100 zväzkov, ktoré sú uložené v tzv. Aula Magna, pri jej vchode po ľavej strane. Autorom katalógu bol András Cseresnyés.⁹ Na začiatku katalógu uviedol jeho obsah, kde sú Biblie zaznamenané podľa jazykového princípu (hebrejská, chaldejská, arabská, arménska, perzská, malajská, dánska, švédska, etiópska, grécka, latinské, talianska, ruská, estónska, rumunská, česká a i.), každý exemplár je podrobne popísaný. Pre Biblie sa vypracoval aj sumárny index.¹⁰ Tým, že knižnica Batthyaneum bola založená katolíckym biskupom, katalóg teologickej literatúry tam nemohol chýbať a bol zostavený do dvoch zväzkov.¹¹ Prvý zväzok obsahuje Biblie, exegézu a svätých otcov a v druhom zväzku sú zostávajúce teologické práce. Vedecky zameraný a rozhladený biskup sa zaujímal popri teológii o prírodné vedy, právo, filozofiu, a preto dal vyhotoviť špeciálne katalógy ako: *Catalogus philosopharum et scientiarum naturalium* a *Catalogus juristarum*.¹² Aj tieto katalógy majú indexy, do jedného z nich boli zahrnuté právnické spisy, filológia, rukopisy a inkunábuly.¹³

A. Cseresnyés spísal do rozsiahleho katalógu kódexy a inkunábuly knižnice. Podľa všetkého toto je posledná knihovníkova práca, čo možno súdiť z uvedených rokov, 1824 – 1826.¹⁴ Nebola to však jeho posledná práca v rámci kapituly z Alba Iulie, kde sa jeho činnosť dá zdokumentovať až do januára 1834. Teda, ešte koncom januára zapisoval do protokolov kapituly vo funkcii kanonika „scolasticus et actuarius“, keď Pál Veszprémi,

⁷ MÁRZA, odk. 5, s. 39-43. Pozri v: *Catalogus primarum editionum*, 338 f. [BB XI 486], kde sa na f. 2r poznamenáva: „Editiones omnes primas et antiquissimas inde ab origine aureæ illius et divinæ artis typographicæ, qua nihil utilius dedit vetustas, usque ad annum 1500 beneficio illius vulgatas, quarum sat magna copia superest in Bibliotheca nostra, in classes tres partiri mihi placuit, quarum prima comprehendit eas, quæ annum, quo in lucem publicam prodierunt, eumque genuinum præseferunt, vel quarum annus aliunde innotescit, in secunda continentur illæ, quarum nota temporis aut dubia, aut manifeste falsa est, tertia denique exhibet eas, quæ omni nota temporis destituuntur”. Pozri aj MÁRZA, Andreea. *Chronica Hungarorum a lui Johannes de Thurocz: o comparație a edițiilor Brno și Augsburg (1488)* [Kronika Jána z Turca: porovnanie brnenského a augsgurského vydania]. In: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu“ din Cluj-Napoca. Series Historica, LXII, 2023, s. 26-27.*

⁸ *Incunabula Typographiæ et Manuscripta*, s. 394-482 [signatúra BB XI 479]; *Index Juristarum, Philosphorum, Philologorum et incunabulorum et manuscriptorum*, 199 f.; tu sa inkunábuly nachádzajú na f. 162r-179v [signatúra BB XI 485].

⁹ *Conspectus Bibliorum Sacrorum*, 284 f. [sign. BB XI 301].

¹⁰ *Index Bibliorum Sacrorum*, 210 f. [sign. BB XI 482].

¹¹ *Catalogus theologorum*, t. 1, 275 f., t. 2, 351 f. [sign. BB XI 480-481].

¹² *Catalogus philosopharum et scientiarum naturalium*, 320 f. [sign. XI 483], *Catalogus juristarum*, 375 f. [signatúra XI 484].

¹³ *Index Juristarum, Philosphorum, Philologorum et incunabulorum et manuscriptorum*, 199 f. [sign. BB XI 485].

¹⁴ *Conscriptio Bibliothecæ Musei Batthyányani facta annis 1824-1826*, t. 2 [sign. BB XI 479].

„canonic magister“ požiadal, aby A. Cseresnyés bol uvoľnený z funkcie, dôvodom bola choroba a potom 18. februára aj zomrel.¹⁵

Aj keď Cseresnyésove katalógy boli kritizované jeho následníkmi a možno tu menovať hlavne Eleméra Varjú, pre začiatok 19. storočia a v tomto geografickom priestore, bola to práca výnimočná.¹⁶ Odvtedy až podnes katalogizácia knižnice, žiaľ, postupovala pomalým tempom a vlastne niektoré katalógy z 19. a začiatku 20. storočia sú používané ako jediné aj v súčasnosti.¹⁷

Koncom 19. storočia, podľa toho ako sa javí situácia v knižnici, boli vydané tlačou tri katalógy, ktorých autori sú Antal Beke, Károly Veszély a Elemér Varjú, teda prvý bol knihovníkom v Batthyaneu a druhí dvaja boli bádatelia.

Antal Beke (1838 – 1913) je dobre známy medzi knihovníkmi, ktorí sa zaoberajú historickými knižnými fondami. V roku 1857 bol študentom teológie vo vienedskom Pazmaneu a už v roku 1864 bol vicenotárom na biskupskom lýceu v Alba Iulii potom o šesť rokov neskôr, v roku 1870 dosiahol funkciu knihovníka.¹⁸ V hierarchii sedmohradskej kapituly rýchlo postúpil a podľa schematizmu z roku 1882 vystupuje ako kanonik teológ, má funkciu riaditeľa Batthyányho inštitútu, kustóda diecéznej knižnice, bol aj archivárom v teritoriálnom (Regnicolar) archíve, profesorom kanonického práva a cirkevných dejín na biskupskom gymnáziu a diecéznym inšpektorom pre základné a ľudové školy; v rámci biskupského konzistória mal na starosti finančné otázky. V rokoch 1888 – 1893 sa v rámci kapituly spomína ako kanonik/kustód, ktorý za zásluhy získal aj hodnosť rytiera Rádu železnej koruny 3. stupňa. Posledné informácie o jeho cirkevnej kariére sa objavujú koncom 19. storočia (1898), keď sa okrem predchádzajúcich hodností spomína ako člen Spoločnosti maďarských historikov.¹⁹ Všetky tieto funkcie a povinnosti, vďaka ktorým sa dostal do kontaktu s cirkevnými dejinami Sedmohradska, aj s knižničným fondom Batthyanea, ktoré viedol, mu umožnili uplatniť sa aj ako historik.

¹⁵ GYÉL 340, I. 1/a, s. 22.

¹⁶ SZENTIVÁNYI, Robertus. *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum bibliothecae Batthyányanæ*. Szeged: 1958; KULCSÁR, Péter. *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyanianæ*. Szeged: 1965. PAPA HAGI, Adrian. DINCĂ, Adinel-Ciprian v spolupráci s Andreou MĂRZA. *Manuscrisele medievale occidentale din România: Censuș*. Colecția Biblioteca medievală. [Stredoveké západoeurópske rukopisy z Rumunska: Cenzus. Kolekcia Stredoveká knižnica]. Iași: Polirom, 2018.

¹⁷ V. infra.

¹⁸ *Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis editus pro anno a Christo nato MDCCCLVII*. Claudiopoli: Typis Lycei rom. cath. 1856, s. 19; *Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCLXIV*. Claudiopoli: Typis Lycei Romano Catholici, 1864, s. 7; BEKE, Antal. *Az Erdély egyházmegyei papnöveldé történeti vázlatá*. Károly-Fehérvár: 1870, s. 119; *Catalogus venerabilis dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno post bissextilem secundo a Christo nato 1870*. Albæ-Carolinæ: Typis Episcopalis, 1870, s. 12-13; *Catalogus venerabilis dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCLXXII*. Albæ Carolinæ: Typis Episcopalis, 1872, s. 8, 10, 52; *Az Erdélyi Püspökök Székese gyháza 1949 forráskiadás*. Kolozsvár: 2021, s. 112.

¹⁹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno a Christo nato MDCCCLXXII*. Albæ-Carolinæ: Typis Volz et Körner 1882, s. 5-6, 8, 200-201; *Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCLXXXVIII*. Claudiopoli: Typis Lycei Romano Catholici 1888, s. 6; *Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCXCVIII*. Claudiopoli: Typis Lycei Romano Catholici, 1898, s. 12.

Antal Beke je aj autorom prác, ktoré dnes možno nájsť v bibliografiách výskumníkov a sú citované práve kvôli komplexnosti informácií, ktoré poskytoval.²⁰ Bol aktívny aj začiatkom 20. storočia až do roku 1913, keď zomrel. Dôležitý je jeho register, ktorý spracoval na základe zbierky kódexov Batthyanea a ako sám uviedol v predslove, register/index mal informovať čitateľov o vzácnych kódexoch knižnice a ponúka stručný bibliografický popis každého zväzku vrátane autora, názvu diela, roku alebo storočia, potom udáva formát, počet strán alebo listov; index obsahuje 658 titulov. Beke zostavil vlastne prvý tlačený katalóg rukopisov, ktorý má však jedno mínus, autor neudal signatúru, čo zásadne komplikuje jeho vedecké využívanie. To je skutočnosť, na ktorú ako prvý upozornil Elemér Varjú, ale napriek všetkému použil Bekeho index za základ svojej práce o rukopisoch Batthyanea.²¹

Medzi významných autorov, ktorí uverejňovali knižné zbierky Batthyanea patrí Elemér Varjú (1873 – 1944/1945). Narodil sa na Slovensku, lýceum absolvoval v Budapešti a tam študoval na fakulte humanitných vied. V roku 1898 sa zamestnal v Historickom múzeu v Budapešti a v nasledujúcom roku bol pomocníkom knihovníka. Presídlil sa do Košíc a v rokoch 1908 – 1913 bol riaditeľom košického múzea, kde založil modernú evidenciu zbierok, ale v roku 1913 sa vrátil do Budapešti, pretože tam bol menovaný za vedúceho oddelenia starožitných a numizmatických zbierok v Maďarskom národnom múzeu. Všeobecne ho zaujímali kultúrne dejiny Uhorska. Podpísal sa pod početné štúdie o historických zbierkach menovite o knižničných fondoch Batthyanea. Z archívnych zbierok knižnice študoval rodinný archív Bánffyovcov z Lučenca. Počas rokov 1899 – 1901 publikoval v *Magyar Könyvszemle* deväť príspevkov o knižných fondoch Batthyanea, ktoré vyšli čiastočne aj v samostatnej publikácii. Túto prácu v súčasnosti vydala v novej edícii Doina Hendre Biro.²² Podľa knihovníka Pétera Koródyho, medzi

²⁰ BEKE, Antal. *Az Erdély egyházmegyei papnövelde történeti vázlata*. Károly-Fehérvár: 1870; BEKE, Antal. *Pázmány Péter, Lippay és Esterházy levelezése Rákóczy Györggyel*. Budapest: 1882; BEKE, Antal. *Esterházi némely levelei*. Ú. ott: 1885. Napísal dejiny kapituly z Alba Iulie. Rukopis sa nachádza v Batthyaneau; v. *Annales Capituli Albens. Trans. ab anno 1752 – 1822*, collegit et compingit curavit Antonius Beke, canonicus, anno 1874 [cota BB X 113].

²¹ BEKE, Antal. *Index mancriptorum Bibliothecae Batthyanianae Dioecesis Transylvaniensis*, Károlyfehérvár: 1871, s. [IV]; *Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cartea-catalog a lui Varju Elemer, adnotată și comentată* [Knižnica Batthyaneum na konci 19. storočia. Katalóg Varjú Eleméra, s poznámkami a komentármi]. Predslov Doina Hendre Biro. București: Ed. Bibliotecii Naționale a României, 2014, s. 198-199, 243, 245.

²² *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 6 (T-Ž). Martin: 1994, s. 236; v. VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Egy melléklettel a szöveg közt három rajzzal és két hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 7. Évf. 2. Sz. / 1899, s. 134-175; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Második közlemény, a szöveg közt egy hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 7. évf. 3. Sz. / 1899, s. 209-243; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Harmadik közlemény, a szöveg közt egy hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 7. évf. 4. Sz. / 1899, s. 329-345; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyányi-könyvtár (Folytatás, két melléklettel és a szöveg közt tíz hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. Új folyam 8. Kötet 1. Füzet, 1900, s. 17-55; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Ötödik közlemény, a szöveg közt két hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 8. évf. 2. Sz. / 1900, s. 131-169; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Hatodik közlemény, egy melléklettel és a szöveg közt egy hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 8. évf. 3. Sz. / 1900, s. 228-249; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Folytatás, két melléklettel és a szöveg közt tíz hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 8. évf. 4. Sz. / 1900, s. 338-361; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (folytatás, egy

1. a 26. októbrom 1898 študoval E. Varjú v knižnici a zaujímal ho zbierka prvotlačí. Koródy zaznačil do registra čitateľov signatúry, ktoré Varjú žiadal.²³ Koródyho register je zatiaľ vlastne jedinou konkrétnou stopou, ktorú Varjú v Batthyaneu zanechal, samozrejme, okrem publikovaných štúdií. Signatúry, ktoré Varjú žiadal sa zhodujú so systémom signovania A. Cseresnyésa z rokov 1824 – 1826, teda sa zhodujú so signatúrami uvedenými v špeciálnom katalógu prvotlačí, ktorý Cseresnyés vypracoval.²⁴

E. Varjú sa v katalógu vyjadril o výsledkoch svojej práce v knižnici: „[...] Zostavil som len všeobecný katalóg novších rukopisov. Tento katalóg poukazuje na to, čo možno v tejto zbierke nájsť, ale bez poskytnutia údajov o každom jednotlivom diele. Skúmal som aj inkunábuly, doteraz neuvedené v odbornej literatúre [...] Poznámky som radšej reprodukoval, bibliografické údaje som ale vynechal [...]. Ak som však touto prácou upozornil niektorých bádateľov na túto knižnicu, môžem povedať, že som svoj cieľ dosiahol.“²⁵ Naďalej sa budeme venovať len katalógu západoeurópskych rukopisov a inkunábúlí, pretože ostatné časti práce nie sú témou nášho príspevku, zaoberá sa v nich napr.: rozborom stavu knižníc na konci 19. storočia, hovorí o založení Batthyanea a živote a činnosti zakladajúceho biskupa, o predošlých majiteľoch kníh a pod.²⁶

V súpise prvotlačí sa nachádza 147 exemplárov z celkového počtu, ktorý presahuje číslo 550, čím je jasné, že nevyhotovil katalóg celého fondu, ale vybral len tie zväzky, ktoré obsahovali vlastnicke poznámky, alebo tie, ktoré sa mu zdali byť staršími a zaujímavejšími. Je možné, že práve vďaka svojmu pôvodu upozornil na kódexy a prvotlače pochádzajúce z Levoče, zo Spiša a okolia. Uviedol tiež, že v knižnici v roku 1899 neexistovali katalógy, ktoré by umožnili identifikovanie, teda ani Hainovu bibliografiu, z ktorej neskôr doplnil informácie. Varjú neočíslaval katalogizované exempláre, ale uviedol ich v chronologickom poradí.²⁷ Spomedzi západoeurópskych kódexov vybral len 288 a z týchto podrobne opísal 20 exemplárov, zaznamenal formát, dekorácie, knižné dosky, rukopisné poznámky a niekedy obsah zväzku, u ostatných opísal len názvy. Ostro kritizoval A. Bekeho za to, že rukopisy neoznačil signatúrami vyhotovenými knihovníkom Cseresnyésom. Medzi týmito dvoma autormi (Beke – Varjú) vznikla polemika, ktorá prinútila kanonika Bekeho publikovať otvorený list, v ktorom argumentoval svoje chyby, ale poukázal aj na príspevky, na ktoré E. Varjú v tichosti a bez komentárov pozabudol.²⁸ Z uvedeného vyplýva, že aj práca E. Varjú nie je kompletná a má mnoho nedostatkov a v dnešnom poňatí aj mnoho chýb, dnes predstavuje jednu z fáz a jeho štúdie sú len pracovnou etapou v rámci štúdia knižničného fondu Batthyanea.

melléklettel és öt hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 1. Sz. / 1901, s. 24-52; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Nyolczadik, befejező közlemény egy melléklettel és huszonöt szövegképpel). In: *Magyar Könyvszemle*. 9. évf. 3. Sz. / 1901, s. 256-279; *Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea*, odk. 21.

²³ *Könyvtárban használt könyvek jegyzéke* [sign. BB XI 392], f. 2r (Y4 až N5).

²⁴ BB XI 479, f. 199r-244v. (Incunabula typographiæ et Manuscripta): sign. Y4 I 1 – N5 VI 18; BB XI 486.

²⁵ *Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea*, odk. 21, s. 209.

²⁶ VARJÚ, Elemér. *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, külön lenyomata a Magyar könyvszemle 1899 évfolyamából*. Budapest: Az Atheneum Irod. és R.T. Könyvnyomdája, 1899.

²⁷ *Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea*, odk. 21, s. 243.

²⁸ *Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea*, odk. 21, s. 245, 249.

Koncom 19. storočia, nie je známy presnejší dátum, bol vyhotovený nový katalóg, čo je badateľné z nového systému signatúr. V tomto katalógu sú spočiatku používané signatúry, ktoré Cseresnyés zaviedol začiatkom 19. storočia, potom sa objavujú nové signatúry, ktoré už používali Antal Beke a Elemér Varjú. Tak Beke, ako aj Varjú publikovali krátke katalógy kódexov knižnice v posledných rokoch 19. storočia.²⁹ Je zaznamenaných 188 rukopisov. Formulár, do ktorého boli rukopisy zapísané, obsahuje: rímske číslice od I do III, signatúru Cseresnyés, signatúru Beke a signatúru Varjú, skrátený titul rukopisu a posledná rubrika zachytáva rok alebo storočie, ak boli tieto dáta známe.³⁰ Posledným autorom, ktorého treba zahrnúť do 19. storočia bol Károly Veszély (1820, Viedeň – 1896, Bărbant, okr. Alba) študoval teológiu v Alba Iulia a Kluži a v roku 1845 sa stal kaplánom a profesorom v Brašove. Za promaďarské zmýšľanie bol v roku 1848 odsúdený na smrť, avšak rozsudok nebol splnený a z väzenia bol v roku 1851 prepustený. V rokoch 1854 – 1864 pôsobil v Alba Iulia a bol zvolený za riaditeľa tamojšieho gymnázia. V roku 1867 sa presídlil do sedmohradského mesta Târgu Mureș, kde zastával post kaplána. Ako čestný predseda sedmohradskej literárnej, historickej, archeologickej a prírodovedeckej spoločnosti sa zaujímal aj o históriu Batthyanea.³¹ V roku 1861 začal vydávať *Gyulafehérvári füzetek*, pričom uviedol cca 170 titulov kníh z Batthyanea. Dostal sa len k písmenu D a pravdepodobne po nepriaznivej odozve v publikovaní viac nepokračoval. Bol upozornený kritikou, že jeho katalóg nedosahuje požadovanú vedeckú úroveň.³²

Na záver

Knižnica Batthyaneum bola založená v Sedmohradsku, ktoré sa v priebehu storočí nachádzalo na periférii, či už išlo o Uhorské kráľovstvo, Rímsko-nemeckú alebo Rakúsko-uhorskú ríšu. Malo pohnutú históriu, ak máme na mysli vojenské, spoločensko-politické udalosti tej doby. Alba Iulia aj knižnica prežili aj krvavé udalosti z roku 1848, keď bola zbombardovaná citadela a dokonca aj okolie knižnice, ktorej sa však tieto udalosti nedotkli a historický fond neutrpel. A práve v druhej polovici 19. storočia historické fondy knižnice začali vzbudzovať pozornosť bádateľov.

Z katalógov Batthyanea, ktoré vznikli počas 19. stor. vyniká práca A. Cseresnyésa, knihovníka, ktorý sa takmer štvrt' storočia venoval práci v knižnici a jeho čiastkové katalógy sú aj v súčasnosti použiteľné a možno sa o ne oprieť. Jeho prácu využili ešte v tom istom storočí aj autori publikovaných katalógov A. Beke, E. Varjú a K. Veszély. Význam spracovania katalógu pre knižnicu si uvedomil A. Cseresnyés, ktorý sa dlhodobo zaoberal knižným fondom Batthyanea a jeho zásluhou dostali knihy signatúru, ktorú nachádzame aj teraz na knižných doskách. Dobrú znalosť knižnej kultúry dokázal aj tým,

²⁹ *Conscriptio librorum mancriptorum seu codicum bibliothecae Batthyianianae iuxta signaturas recentiores* [sign. BB XI 487].

³⁰ V. BB XI 487, f. 5r, 6r, 7r etc.

³¹ József Szinyei [online]. 2023 [cit. 2023-11-21]. Dostupné z: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

³² VESZÉLY, Károly. *Gyulafehérvári Füzetek*, I. Kolozsvár, 1861, s. 67-136; pozri: č. 15. *Album Confraternitatis SSS. Trinitatis A. Carolinae* 1716; č. 16. *Alexandri papæ Decreta* (14. storočie, pergament; č. 34. Batthyáni Ignáti Collectanea ex SS. Patribus in privatum usum concinnata 1763, 3 volume; č. 52. *Bonaventurae opera* (15. storočie, pergament).

že svojím typickým rukopisom spísal do mnohých exemplárov bibliografické poznámky, často pozostávajúce z 2-3 titulov kníh týkajúcich sa obsahu zväzku, s ktorým pracoval. Pozitívne treba ohodnotiť aj prácu A. Bekeho, ktorý vo funkcii riaditeľa Batthyányho inštitútu, ako aj kustóda diecéznej knižnice mal dostatočné vzdelanie na prácu s vzácnymi knihami. Publikovaním svojho *Index manuscriptorum Bibliothecæ Batthyanianæ* dokazuje dobrú znalosť rukopisnej zbierky knižnice. Aj keď publikovaním súpisu kódexov vyhotovil užitočnú pomôcku pre bádateľov, chýbajúce signatúry zostali veľkým nedostatkom jeho práce.

Autori E. Varjú a K. Veszély sa publikovaním prác, ktoré možno nazvať aj katalógmi pokúsili upozorniť na vzácne fondy Batthyanea, čo sa im v istej miere podarilo. Publikovaním svojho katalógu kódexov v *Magyar Könyvszemle* Elemér Varjú ponúkol ďalší súpis vzácných zbierok Batthyanea, aj keď nekompletný, pričom netreba zabúdať, že jeho účelom bolo oboznámiť odbornú verejnosť s fondami knižnice. Publikovanie katalógov Bekeho, Varjú a Veszeleho je dôkazom toho, že záujem o knižnicu vzbudila hlavne vzácna zbierka kódexov a inkunábulí, avšak bohatý fond tlačí 16. – 19. storočia sa dostal len do pozornosti Andrása Cseresnyés, ktorý dlhé roky vykonával prácu knihovníka. Nezávisle na nedostatkoch, ktoré jeho práca v knižnici mala, A. Cseresnyés položil základy moderného spracovania fondu Batthyanea.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH OD- KAZOV

Pramene

Archív knižnice Batthyaneum, Alba Iulia

BB – Biblioteca Batthyaneum krabica
LXX/108

BB – Biblioteca Batthyaneum: signátura:

X 87, X 89: *Libri duplicati in Bibliotheca
Batthyaniani*, t. 1-2.

X 88: *Conscriptio exemplarium duplicati bib-
liothecæ Batthyanianæ*.

X 113: *Annales Capituli Albens. Trans. ab anno
1752 – 1822, collegit et compingi curavit
Antonius Beke, canonicus, anno 1874.*

XI 265: *Elenchus librorum excellentissimi Do-
mini Comitiss et Episcopi Transylvaniensis,
Domini Ignatij de Batthyan in Bibliotheca
Sua Cibiniensi reperebilium de anno 1782*

XI 301: *Conspectus Bibliorum Sacrorum.*

XI 392: *Könyvtárban használt könyvek jegyzéke*

XI 478 – 479: *Conscriptio Bibliothecæ Musei
Batthyaniani facta annis 1824 – 1826,*
t. 1-2.

XI 480 – 481: *Catalogus theologorum*, t. 1-2.

XI 482: *Index Bibliorum Sacrorum.*

XI 483: *Catalogus philosopharum et scientiarum
naturalium.*

XI 484: *Catalogus juristarum.*

XI 485: *Index Juristarum, Philosophorum, Philo-
logorum et incunabulorum et manuscriptorum.*

XI 486: *Catalogus primarum editionum.*

XI 487: *Conscriptio librorum manuscriptorum
seu codicum bibliothecæ Batthyanianæ iuxta
signaturas recentiores*

Biskupský katolícky archív Alba Iulia

GYÉL 340, I. 1/a – GYÉL, Püspöki Hivatal
iktatott iratai 1834 (401-477), 1-400
hiányzik, I. 1/a.

Literatúra

BEKE, Antal. *Az Erdély egyházmegyei papnövel-
de történeti vázlatá.* Károly-Fehérvár, 1870.

BEKE, Antal. *Index manuscriptorum Bibliothecæ
Batthyanianæ Dioecesis Transsylvaniensis,*
Károlyfehérvár, 1871.

BEKE, Antal. *Pázmány Péter, Lippay és Ester-
házy levelezése Rákóczy Györggyel.* Buda-
pest, 1882.

BEKE, Antal. *Eszterházi némely levelei.* U. ott,
[Budapest], 1885.

*Biblioteca Batthyaneum la sfârşitul secolului al
XIX-lea. Cartea-catalog a lui Varjú Elemér,
adnotată şi comentată.* Adnotare şi Prefaţă
Doina Hendre Biro [Knižnica Batthyane-
um na konci 19. storočia. Katalóg Varjú
Eleméra, s poznámkami a komentármí].
Predslov Doina Hendre Biro. Bucureşti:
Ed. Bibliotecii Naţionale a României, 2014.
ISBN 978-973-8366-37-4.

SZENTIVÁNYI, Róbert. *Catalogus concinnus
librorum manuscriptorum bibliothecæ Batthy-
ányanæ.* Szeged, 1958.

- KULCSÁR, Péter. *Catalogus incunabulorum Bibliothecæ Batthyianianæ*. Szeged, 1965.
- Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis* editus pro anno a Christo nato MDCCCLVII. Claudiopoli: Typis Lycei rom. cath., 1856.
- Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis* editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCLXIV. Claudiopoli: Typis Lycei Romano Catholici, 1864.
- Catalogus venerabilis dioecesis Transsylvaniensis* editus pro anno post bissextilem secundo a Christo nato 1870. Albæ-Carolinæ: Typis Episcopilibus, 1870.
- Catalogus venerabilis dioecesis Transsylvaniensis* editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCLXXII. Albæ Carolinæ: Typis Episcopilibus, 1872.
- Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis* editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCLXXXVIII. Claudiopoli: Typis Lycei Romano Catholici, 1888.
- Catalogus venerabilis dioeceseos Transsylvaniensis* editus pro anno bissextili a Christo nato MDCCCXCVIII. Claudiopoli: Typis Lycei Romano Catholici, 1898.
- DÂRJĂ, Ileana. *Fondul Migazzi. Surse documentare* [Migazziho zbierka. Dokumentárne zdroje]. Alba Iulia: ALTIP, 1998. ISBN 973-98735-1-0.
- JAKÓ, Zsigmond. Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező. In: *Magyar K.* 1991, roč. 107, č. 4, s. 353-375.
- KULCSÁR, Péter. *Catalogus incunabulorum Bibliothecæ Batthyianianæ*. Szeged, 1965.
- MÂRZA, Andreea. Cataloage de cărți în fondul Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia [Katalógy z knižnice Batthyaneum z Alba Iulie]. In: *Transilvania*. 4-5 (2017), s. 93-98. ISSN 0255-0539.
- MÂRZA, Andreea. *Chronica Hungarorum* a lui Johannes de Thurocz: o comparație a edițiilor Brno și Augsburg (1488) [Kronika Jána z Turca: porovnanie brenenského a augsurského vydania]. In: *Anuarul Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca*. Series Historica, LXII, 2023, s. 15-30. ISSN 1583-4390.
- MÂRZA, Andreea. *Portretul unui iluminist ardelean. Bibliotecarul Imre Dániel (1754 – 1804)* [Portrét sedmohradského osvietenca. Knihovnik Imre Dániel (1754 – 1804)]. Cluj-Napoca: Mega, 2020. ISBN 978-606-020-218-9.
- MÂRZA, Andreea. Prvotlače katolíckeho biskupa Ignáca Batthyányho (Alba Iulia, Rumunsko) a ich ďalší osud. In: *Kniha. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2022, s. 38-52. ISSN 1336-5436.
- MÂRZA, Eva a Iacob MÂRZA. Biblioteca Migazziana Viennensis (Sugestii pentru o reconstituire) [Migazziho viedenská knižnica. (Návrhy na rekonštitúciu)]. In: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*. XXXII, 1995, s. 239-250. ISSN 1221-3705.
- MÂRZA, Iacob. Slovenské tlače z Migazziho knižného fondu ako súčasť Batthyanea z Alba Julie (17. – 19. stor.). In: *16. storočie v zrkadle knižnej kultúry*. Banská Bystrica, 2012, s. 203-210. ISBN 978-8089388-48-6.

- MÁRZA, Iacob. *Transylvanica la Biblioteca Baththaneum din Alba Iulia (V): cărți de la Cluj* [Transylvanica v knižnici Baththaneum z Alba Iulia (V): knihy vydané v Kluži]. In: *Transylvania*. 4-5/2016, s. 120-126. ISSN 0255-0539.
- MÁRFFY, Oscar. Contributi alla storia del Collegio Germanico-Ungarico di Pavia in base a documenti conservati nell'Archivio di Stato di Milano. In: *Ævum*. Anno 13, fasc. 4 (Ottobre-Dicembre 1939), s. 548-557.
- PAPAHAGI, Adrian. DINCĂ, Adinel-Ciprian v spolupráci s Andreou Márza, *Manuscrisele medievale occidentale din România: Censur* [Stredoveké západoeurópske rukopisy z Rumunska: Cenzus]. Iași: Polirom, 2018, 240 s. ISBN 978-973-46-7463-3.
- SCHATZ, Elena-Maria a Robertina STOICA. *Catalogul colectiv al incunabilelor din România* [Súborný katalóg inkunábulí v Rumunsku]. București: Institutul de Memorie Culturală, 2007. ISBN 978-973-7930-10-1.
- SELECKÁ, Eva. *Stredoveká levočská knižnica*. Martin: Matica Slovenská, 1974.
- Slovenský Biografický Slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 6 (T-Ž). Martin: 1994.
- SZÁRAZ, Orsolya. *Catalogus librorum Bibliothecæ Collegii Germanici et Hungarici Romæ*. Száraz Orsolya és Rosa Pace bevezetésével. Budapest-Eger: MTA, 2015. ISBN 978-963-7451-24-9.
- SZENTIVÁNYI, Róbert. *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum bibliothecæ Batthyányanæ*. Szeged, 1958.
- SZLAVIKOVSKY, Beáta. *Magyarországi diákok Itáliai Egyetemeken 1526 – 1918, I rész, Gli studenti ungheresi in Italia dal 1526 al 1918, I parte*. Budapest: ELTE Levéltára, 2007. ISBN 978-963-463-961-9.
- VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Egy melléklettel a szöveg közt három rajzzal és két hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 7. Évf. 2. Sz. / 1899, s. 134-175.
- VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Második közlemény, a szöveg közt egy hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 7. évf. 3. Sz. / 1899, s. 209-243.
- VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Harmadik közlemény, a szöveg közt egy hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 7. évf. 4. Sz. / 1899, s. 329-345.
- VARJÚ, Elemér. *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, külön lenyomata a Magyar könyvszemle 1899 évfolyamából*. Budapest: Az Atheneum Irod. és R.T. Könyvnyomdája, 1899.
- VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyányi-könyvtár (Folytatás, két melléklettel és a szöveg közt tíz hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. Új folyam 8. Kötet 1. Füzet, 1900, s. 17-55.
- VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Ötödik közlemény, a szöveg közt két hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 8. évf. 2. Sz. / 1900, s. 131-169.
- VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Hatodik közlemény, egy melléklettel és a szöveg közt egy hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 8. évf. 3. Sz. / 1900, s. 228-249.

VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Folytatás, két melléklettel és a szöveg közt tíz hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 8. évf. 4. Sz. / 1900, s. 338-361.

VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (folytatás, egy melléklettel és öt hasonmással). In: *Magyar Könyvszemle*. 1. Sz. / 1901, s. 24-52.

VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Nyolczadik, befejező közlemény egy melléklettel és huszonöt szövegképpel). In: *Magyar Könyvszemle*. 9. évf. 3. Sz. / 1901, s. 256-279.

Elektronické zdroje

Oscar Márffy [online]. 2023 [cit. 2023-10-31]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/25819237>.

József Szinnyei [online]. 2023 [cit. 2023-11-21]. Dostupné z: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

Dr. Andreea Mârza

Rumunská akadémia, pobočka Cluj-Napoca, Historický ústav „George Barițiu“
andreea.marza@acad-cj.ro

Autorku zaujíma kodikológia, stredoveká a moderná latinská paleografia, dejiny knižníc, prekladanie a vydávanie archívnych prameňov z dejín gréckokatolíckej cirkvi. Je účastná v grantoch rumunského ministerstva školstva a Maďarskej akadémie vied.

THE ROLE AND IMPACT OF THE WEEKLY MAGAZINE *NEMZETI TÁRSALKODÓ* (1830 – 1844) IN TRANSYLVANIA

Anna SZAKÁL

Abstract

The study examines the 12 years of the *Nemzeti Társalkodó* [National Companion] (1830 – 1844), the auxiliary of the *Erdélyi Híradó* [‘Transylvanian News’], the first Transylvanian political weekly, examining the travelogues, country-presentations published in it. On the one hand, it shows how the newspaper as a medium contributed to the fashion of travel, how it conveyed widely usable knowledge about travel, and how it helped readers acquire the available knowledge about travel. On the other hand, it also examines the image of folklore conveyed by *Nemzeti Társalkodó*, tracking what folklore knowledge appeared in the weekly, what it was able to convey to its readers, which genres of knowledge can be demonstrated, and how all this is related to the growing number of travelogues. The study identifies the people who made the travelogues as progressive reformist, mostly protestant oppositionists who played an important role in the Transylvanian society of the reform era, being in contact with each other.

Keywords: travelogue, folklore knowledge, protestant college, Transylvania, media, 19th century

Abstrakt

Článok skúma 12 ročníkov časopisu *Nemzeti Társalkodó* [Národný spoločník] (1830 – 1844), prílohy *Erdélyi Híradó* [‘Transylvánske správy’], čo bol prvý transylvánsky politický týždenník, pričom sa zameriava na cestopisy a prezentácie krajín v ňom publikované. Na jednej strane poukazuje na to, že noviny ako médium prispeli k spopularizovaniu cestovania, sprostredkovali užitočné poznatky o cestovaní a pomohli čitateľom získať dostupné informácie o cestovaní. Na druhej strane skúma aj obraz vidieka a folklórnych zvyklostí, ktoré sprostredkoval tento časopis, sleduje, aké folklórne poznatky sa v týždenníku objavili, aké žánre článkov sa uverejňovali a ako to všetko súvisí s rastúcim počtom vydávaných cestopisov. Článok identifikuje autorov cestopisných príspevkov ako progresívnych reformistov, väčšinou protestantov, ktorí hrali dôležitú úlohu v transylvánskej spoločnosti v reformných časoch.

Kľúčové slová: cestopisy, etnografia, evanjelické kolégium, Sedmohradsko, media, 19. storočie

In this paper,¹ I attempt to present the impact that the periodical *Nemzeti Társalkodó* [National Companion], an auxiliary to the first political periodical in Transylvania, *Erdélyi Híradó* [Transylvanian Harold], launched in 1830, had on travelling becoming a mass phenomenon and the way it raised a widespread interest in ethnography and folklore collection.

Introduction

There are very few data available regarding the earliest phase of folklore collection in Transylvania (particularly the 1830's and 40's). Earlier research in the history of the discipline could boast little more than its familiarity with János Kriza's² advertisement for subscribers of the *Vadrózsák* [Wild Roses] produced around 1842 – 43, as if that alone represented all the interest in ethnographic collection in pre-1863 Transylvania. This may lead, in my view, to the mistaken conclusion that there existed no significant interest in ethnography or ethnographic collecting in Transylvania or that not much thought was given to the subject in the 1830's and 40's, or even that the activities of János Kriza and Pál Gyulai³ were nothing more than the emulation of paragons in mainland Hungary or abroad and the application of these to Transylvania.

By contrast, my hypothesis, confirmed by the in-depth research carried out over the past years,⁴ has been that this was far from being the case. In fact in Transylvania we may detect significant ethnographic pursuits which, although not entirely separate from those in Hungary, nevertheless had their own trajectory of development, describable in its own right, even if this may require a more systematic exploration of sources than has been done previously. I am convinced that by the time Pál Gyulai embarked on his activity as a teacher at the Calvinist College and involved his students in the collecting efforts, and by the time János Kriza re-launched efforts to collect folk poetry in the late 1850's and early 1860's, there were a great many people in Transylvania who had acquired some degree of knowledge about folk poetry collection. A certain level of understanding of ethnography and folklore was present in the knowledge register of some intellectual circles, and collection fitted well with the objectives of the Reform Age in Transylvania.

It is János Kriza's 1863 publication (*Vadrózsák* [Wild Roses]) that is traditionally considered by Hungarian folklore studies as the starting point of folk poetry collection in

¹ This paper was supported by the *János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences*.

² János Kriza (1811, Nagyajta / Aita Mare – 1875, Kolozsvár/ Cluj) Unitarian pastor at Kolozsvár, from 1861 Transylvanian Unitarian bishop.

³ Pál Gyulai (1826, Kolozsvár/ Cluj – 1909, Budapest) between 1858 – 1862 teacher at the Calvinist College of Kolozsvár, later literary historian in Pest and editor of the series Collection of Hungarian Folk Poetry started in 1872.

⁴ SZAKÁL, Anna. The emergence and composition of the reading society of the Unitarian College of Kolozsvár and its impact on launching organised folklore collection in Transylvania. In: *Kniha 2019: zborník o dejinách a problémoch knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2019, p. 281–301; SZAKÁL, Anna. *Őnfejtű unitárius lelkész – innovatív néprajzi gyűjtő. Ürmösi Sándor (1815 – 1872) írásos hagyatéka*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2020.

Transylvania.⁵ This was the first regional collection of folk poetry in Hungary covering the entire generic spectrum. By this time, János Kriza stands before us as a collector with a mature folklore concept – while we know very little about the pre-1863 period. However, if we do accept that Kriza cannot have been a starting point all to himself, we also need to accept that 1842/43 (when Kriza advertised for subscribers) cannot have been one, either. For Kriza to be looking for subscribers to a complete book of collected folk poetry, efforts at collection, recording and publication had to have begun much earlier. It is my conviction that traces of this must be sought for in the progressive spirit of the Protestant colleges of the age including their reading clubs established in the early 1830's, as well as in the learned journals of the age.

It was with this end in view that I read through all of the years of one of the most significant learned journals published in Transylvania in Hungarian, called *Nemzeti Társalkodó*, and tried to register traces of thought about ethnographic or folk poetry collection.

About the journal

Before *Erdélyi Híradó* and its sub-journal, *Nemzeti Társalkodó*, examined in the present paper, there were only two more periodicals published in Hungarian in Transylvania: *Erdélyi Magyar Hír-vivő* [Transylvanian Hungarian Courier], published for a period of just under one year by one Martin Hochmeister, from April 1790 until the beginning of the following year, first in Nagyszeben [Sibiu, Romania] and later in Kolozsvár [Cluj-Napoca, Romania]. The other, *Erdélyi Múzeum* [Transylvanian Museum], was seen as the only Hungarian speaking literary and cultural journal of the Hungarian speaking area of the age, published at Kolozsvár between 1814 and 1818, edited by Gábor Döbrentei and financed by a broad base of intellectuals.

Next, a person practically unknown at Kolozsvár, Ferenc Kisszántói Pethe applied for permission in August 1826 to launch a political periodical under the name *Hazai-Híradó* [Home Harold], to appear twice a week. He was granted permission and thus the first Transylvanian Hungarian political paper was launched on January 1st 1827, along with its first subsidiary paper, the *Nemzeti Gazda* [National Farmer]. In 1828 the title of the paper changed to *Erdélyi Híradó* [Transylvanian Harold]. After announcing, but failing to publish a whole line of Appendices, Pethe finally announced that in 1830 “a brief academic summary is to appear twice a week under the name *Társalkodó* [The Companion]”. Eventually in autumn 1831, under the duress of a range of different circumstances, Pethe ceded editorship to Sámuel Méhes, former teacher at the Protestant College of Kolozsvár, and died early the following year. Méhes considered the publication of these Appendices equally important and from 1834 onwards *Nemzeti Társalkodó* was accompanied by another subsidiary journal, *Vasárnapi Újság* [Sunday Paper] which is thought of as the first proper paper to be dedicated solely to the dissemination of knowledge in Transylvania. This was edited by Sámuel Brassai, thought of as the last true polymath in Transylvania, until its dissolution in 1848. The paper was intended specifically for village readers and its establishment owed a great deal to Farkas Sándor

⁵ This hefty collection contained folk poetry from Seklerland villages typically of Unitarian creed, consisting of 36 ballads, 20 folk tales, 116 riddles, over 500 folk songs and a whole line of dance rhymes, sayings, proverbs and proper nouns. Kriza's interest in linguistics is shown clearly by the fact that he appended a dialect glossary and a study on dialects to his collection.

Bölöni who had returned home from a tour of North America with reformist plans of launching a paper for the people.⁶

It was also in the period here under examination, i.e. between 1841 and 1848, that *Múlt és Jelen* [Past and Present] and its two subsidiary papers *Hon és Külföld* [Home and Abroad] and *Historiai Kedveskedő* [Historical Endearments] were published. Edited by Ferenc Szilágyi, another teacher from the Protestant College, this was a conservative paper which consistently represented the interests of the government and made every effort to denigrate its opponents through personal insult, not refraining from taking them to court from time to time.

Editors of Nemzeti Társalkodó

Ferenc Pethe (1763, Büdszentmihály – 1832, Kolozsvár) was a man who worked tirelessly for social progress in his qualities as a printer, a publisher of papers on the economy, as a translator or a lecturer at the Georgikon in Veszprém. His uncommon life history reveals a man incapable of compromise, who was always ahead of his age in his plans and ideas. As we have seen, as a last station in his life, he came to Kolozsvár and established Transylvania's first Hungarian language political weekly.⁷ This was later taken over from him by a Protestant college teacher with a progressive attitude, strong connections with the Protestants and with intellectuals of his milieu and a good network of contacts, Sámuel Méhes.⁸ I believe it would be fair to say that it was the coincidence of two strengths, knowledge and attitude, that made it possible for a local medium to emerge which could serve as a new forum for self-expression and debate, catalysed the public discussion of issues where were specifically Transylvanian and which thus also contributed to the emergence of a new type of public domain.

Subscribers and readers of Nemzeti Társalkodó

The exact number of subscribers, changes in its readership and the impact that the *Nemzeti Társalkodó* had on society in general do not constitute the subject of this paper – mostly due to the absence of sources. What I wish to present here are the data published by the relevant literature and the editors of the papers in question. Ferenc Pethe only ever published the subscribers' list of *Nemzeti Társalkodó* – at the time when the auxiliary paper was launched in 1830.⁹ This includes a total of 97 names. If we examine this list in terms of locality we find that the greater number of subscribers came from Marosvásárhely [Târgu-Mureș, Romania] (23), Nagyenyed [Aiud, Romania] (12), Kolozsvár (8), Székelyudvarhely [Odorheiu Secuiesc, Romania] and Abrudbánya [Abrud, Romania] (5-5), as well as Radnót [Iernut, Romania], Szászrégen [Reghin, Romania] and Kézdivásárhely [Târgu-Secuiesc, Romania] (2-2). It is also noticeable that the paper raised hardly any interest outside of Transylvania – the only subscribers

⁶ VITA, Zsigmond. *A Hazai Híradó megindulása és mellékletei*. Debrecen: KLTE, 1967, p. 198-202.

⁷ SÜLE, Sándor. *Kisszántói Pethe Ferenc (1763 – 1832)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964.

⁸ TÖRÖK, István. Méhes Sámuel, doctor philosophiae. 1809 – 1845. In: Török, István: *A kolozsvári Ev. Ref. Collegium Története*. Kolozsvár: Stief Jenő, 1905, 2, p. 129-167.

⁹ PETHE, Ferenc. A' Nemz. Társalkodó' fizető-Olvasóinak Név-Laistroma. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1830, Vol. 1, No. 4, p. 32, No. 5, p. 40, No. 6, p. 48, No. 7, p. 56, No. 13, p. 104, No. 16, p. 128, No. 19, p. 152.

there were the Casino of Pest, the Senate in Debrecen and one individual in Miskolc. A strong Calvinist proclivity is noticeable not only in the cities but also among colleges, professors, seniors and students, themselves accounting for a high ratio of the subscribers.

However, the fact that the readership was not limited to these 97 individuals is indicated by a statement Pethe made in No. 12 of 1830, whereby, “the publisher of *Társalkodó* is sending out over 180 copies free of charge and even pays the postage”.¹⁰ We also find out that the individuals who receive the paper free of charge are expected to make no other recompense than to make the journal known to as many people as possible.

The second published history of subscribers in the journal’s history comes from 1838.¹¹ This was a combined list for three periodicals, which allows us to draw only very limited conclusions regarding the individual journals. The list contains the names of 528 individuals or institutions. A mere 41 of these come from outside of Transylvania, 25 of which are public institutions (mostly casinos or newspaper editorial offices), and only 16 were private individuals. As regards place names outside of Transylvania, most highly represented were Vienna (13 subscribers), followed by Pest (10), Buda (3), Eger (3), Pozsony [Bratislava, nowadays Slovakia] (2) and one subscriber each from Nagykánizsa, Nagyszombat, Székesfehérvár, Nagybecskerek [Zrenjanin, nowadays Serbia], Zemplén, Kaposvár and Padua. Within Transylvania, the highest number of subscribers came from Kolozsvár (94), followed by Marosvásárhely [Târgu-Mureş, nowadays Romania] (30), Nagyenyed [Aiud, nowadays Romania] (21) and Nagyszeben [Sibiu, nowadays Romania] (14). What we can discern from these data is again that the journal had hardly any readership outside of Transylvania, and anyone who read it outside of Transylvania was either (with some exaggeration) of Transylvanian origin or bought the paper out of professional interest. Inside Transylvania, while Kolozsvár was very much the centre, two smaller cities (Marosvásárhely and Nagyenyed) stand out in significance. Whether Kolozsvár was highly represented only with regard to the *Erdélyi Híradó* or proportions also shifted over the eight years as regards the readership of *Nemzeti Társalkodó* cannot be ascertained. It is a telling fact that as far as colleges are regarded, only a few Protestant institutions appear on the list (the Calvinist colleges of Nagyenyed, Marosvásárhely and Székelyudvarhely, as well as the Unitarian college of Torda), thus their presence is noticeably lower than in 1830. Subscribers also include a further 23 casinos, 10 reading societies, 3 cafés/restaurants and 10 editorial offices.

The majority of subscribers were clerics (pastors, vicars, deans or bishops): 20 Calvinists, 19 Roman Catholics, 4 Unitarians and 2 Greek Catholics. The others included 19 professors, 6 doctors, 3 teachers, 27 magistrates, 20 royal, chief or other judges, 9 chief or vice notaries, 7 treasurers, 6 attorneys, 14 councillors and 78 counts or barons. Perhaps the most significant group of subscribers came from the nobility who – alongside others who subscribed with the aim to support the magazine – contributed greatly to the journals reaching a wider readership than the subscribers’ lists testify. It would require a separate research effort, and one for which we have too little and dubious source material at this moment, to ascertain how and in what ways certain data, bits

¹⁰ PETHE, Ferenc. A’ *Társalkodó*’ Kiadójához. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1830, Vol. 1, No. 12, p. 95.

¹¹ MÉHES, Sámuel. Előfizetési figyelmeztetés. Az Erdélyi Híradó, *Nemzeti Társalkodó* és Vasárnapi Ujság tisztelt olvasói. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/1, No. 1, no page no. [I-VIII].

of information or knowledge were spreading in the period (who were the mediators or the copyists) – including the *Nemzeti Társalkodó* and some of its news items. The subscribers' list of 1838 points out shortcomings which render it almost certain that the journal was read through being copied and/or borrowed.

Travels and travel journals in the *Nemzeti Társalkodó*

According to my hypothesis, the fact that travelling, as well as writing and publishing travel journals and descriptions of countries and places became increasingly common was related to broadening interest in and talk about folk poetry and the start of collecting folk art and folk poetry. In order to verify this, I looked through the travel descriptions published in *Nemzeti Társalkodó* (1830 – 1841, 1844), from the time when it was published as an independent sub-journal. For my research I used the copies found in the Lucian Blaga University Library of Cluj-Napoca. The publishers aimed to bring out the journal on a weekly basis (at first it amounted to 16, then to 8 pages in a smaller format), which meant an approximate 52 issues per year.

Based on the issues I perused I identified a total of 157 travel related writings. The majority of them (143 texts) contained travelogues of Transylvanian or outside of Transylvania, or offered descriptions of various countries/places/sights. In a smaller portion, travelling was portrayed in a different function. Most of these travel or place descriptions were written with the purpose of collecting data in order to promote a later magnum opus on history, statistics or geography. If we examine one of the two major groups mentioned above, journeys outside of Transylvania, we find that they are fairly evenly distributed: 1832: 4, 1833: 3, 1834: 7, 1835: 5, 1836: 3, 1837: 5, 1838: 6, 1839: 3, 1840: 7, 1841: 3, 1844: 11. While travels outside of Transylvania were represented in the journal by a total of 57 accounts attributed to 28 authors writing with no name or under pseudonyms and 5 writing under their own name, journeys inside Transylvania were made by 15 people who used their names and 10 authors who could not be identified – altogether amounting to 86 publishing occasions.

The frequency of publishing on Transylvanian travels (after a potrusion in 1831) began to increase after 1836 and peaked in 1939 and 1840. Distribution according to years runs as follows: 1830: 2, 1831: 9, 1832: 2, 1833: 0, 1834: 0, 1835: 1, 1836: 10, 1837: 11, 1838: 5, 1839: 22, 1840: 23, 1841: 1, 1844: 0.

All texts share the characteristic that they do more than guide the reader to unknown lands and foreign cities or describe their economic, architectural or cultural characteristics: they also provide examples of the best way to look at a foreign country or city, what one should note down about them or share with the readers. It must have been the result of conscious editorial decision that the various journeys appeared in an admittedly fragmentary form. Generic references such as “travel fragment” or “fragment from a letter”, “fragment from a diary” are quite common. It is my conviction that these show, simultaneously, that whatever the reader can access there and then, in the journal, is not the total presentation of something, but it does ensure that the subject matter becomes more interesting, as if the reader got a chance to peep into something. Often this form also served to demonstrate topicality, and served to raise readers' expectations to find out about events shortly after they happened. It does appear as if publishing travel accounts in the form of ego-documents (diaries, letters) seemed like

a way to make it easier and more interesting and palatable to publish descriptions of countries and cities.

The role of the *Nemzeti Társalkodó* in teaching people to travel

If we view the achievement of the *Nemzeti Társalkodó* from the sole aspect of all it did to make sure that travelling should become generally accepted as a part of the general mindset and should take root as a way of acting for the greater good, we can distinguish three phases. In the early, preparatory period (in the first few years of the journal's existence) this consisted in drafting a programme, elaborated in such detail as to be entirely suitable for preparing and organising a trip to Transylvania and provide thorough grounding.

Launched in 1830, by late January 1831 the paper had reached the stage where it could not merely showcase a progressive institution whose Western European prototype was functioning well (the travel society), but describe it in detail and point out why it would benefit Transylvania hugely, were they to adopt the institution. He tailors the proposal to Transylvania, elaborates it to the last detail and ties its goals in with other contemporary, progressive objectives, indeed, finally, he uses his own paper to propagate the elaboration of the idea and its sharing with the wider public. It is hard not to surmise a conscious editorial choice in the background – the way of thinking of a man (just like Ferenc Pethe as his figure has emerged before us) who firmly believes that a wise and well-designed editorial gesture is a fit tool to attain a good social impact.

The next phase could be termed the period of preparation (1831 – 36) in which the journal mostly published descriptions of various countries and cities outside of Transylvania. From late January 1831 onwards, descriptions of Transylvania also began to appear sporadically. It is also in 1831 that we start to witness, what was to become general later on, the publication of various types of writing bearing titles that imitate one or the other of the ego-document genres (epistles, fragments of letters or travel journals, diaries or fragments of diaries). From 1837 onwards, the publication of travel accounts becomes widespread, almost an everyday occurrence turning into a mass phenomenon. This was probably the time when periodicals that were generally less progressive also came to include travel accounts (e.g. *Múlt és Jelen*), since by this time it had become fashionable to travel, to write, publish or read travel journals. As Mihály Szentiváni put it in his travel journal of 1837, “to travel and even more to write about travelling is one of the literary fashions of our age. I myself, loyal to this fad, did my fair share of walking from one end of Transylvania to the other, and to satisfy the other strand of the fashion I hereby disclose my humble account to my reading public.”¹² Although by the second half of the 1830's travelling had become increasingly popular, this did not mean a degree of familiarity or massive involvement that would have waived the need for the journal to mediate ever newer information or to deepen people's understanding regarding travelling. During this third phase of the paper the function of travelling as a public good became ever more pronounced – while parallelly with this a whole line of different objectives and motivations also became outlined. Writing about the goals of travelling, in October 1836 János Fogarasi emphasised that “travellers travel for the

¹² SZENTIVÁNI, Mihály. Közlemények Erdélyről. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1839, Vol. 10/2, No. 18, p. 141.

sake of the non-travellers”¹³ – meaning that the subsequent summary of all that the traveller had seen (something that is nigh-on expected) and its publication serve to mediate knowledge to others. In May 1837 József Téglási Ercsei was of the opinion that travelling and recording the findings in writing are “a sacrifice [...] on the altar of our sweet homeland.”¹⁴ He added the following explanation to a travel journal by János Zeyk Sr, published in October 1837: “My travels being not of a planned and scholarly, but rather of a private nature, and also reckoning up all the hurry, inclement weather and roads, I would be glad if someone were to appreciate what I have written driven by patriotic zeal.”¹⁵ In a piece of writing from 1838 entitled *Egy szó a hazábani utazásról* [A word about travelling in my country], Ferenc Nagy claims that “travelling is necessary, indeed a duty for persons of all ages” if the goal of the traveller is to acquaint himself with some sort of human achievement in this country or abroad, so they can “go on to build the often tattered structures of this land”. Nagy resonates with Rousseau’s idea who believed that “he who travels without a stated purpose just so as to travel is at best a loiterer, a veritable vagabond.” [...] No one is worthy of the name of ‘traveller’ unless they appoint a purpose of public merit for their journey.”¹⁶

Certain texts, produced around this time, also start teaching and offer a model for the way in which travellers can relate to nature – how to admire it, how its beauty can impact us. In his text of 1838 Ferenc Nagy described the “wonderous beauty” of Torockó [Rimetea, Romania] and offered an example of the peculiar way in which he first came in contact with nature. “It must have been some eight years ago that a friend and I were out hiking and collecting herbs among the limestone hills along the stream Aranyos [Arieş, Romania] when he stopped all of a sudden, untied his scarf and blindfolded me. Familiar with his capricious nature, I followed him without any foreboding over a distance of some quarter of an hour, where he untied the scarf and said, ‘open your eyes and see!’. What a surprise – in front of me spread the rift of Torockó in all its terrible beauty; its limestone rocks painted pure gold by the light of the morning sun. I stood there muted by aw, marvelling first at the glorious apparition, then at God’s splendid blue sky, next at my friend’s curious eyes. He was smiling. I shall never forget that moment.”¹⁷

An important step in raising travelling to the rank of a common, everyday activity, and also an example for Transylvanian travellers was to show readers that travelling was not necessarily a male privilege – something that was first showcased in a travel account by Ferenc Nagy. He describes that on one occasion he was member of a company of eight travellers where two of the members were ladies.¹⁸ The subject matter of the female traveller recurred in the journal in an even more pronounced fashion roughly a year later.

¹³ FOGARASI, János. Útazás a Nagy Küküllő mellett. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1836, Vol. 7/2, No. 17, p. 257.

¹⁴ TÉGLÁSI ERCSEI, János. Útazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásában. Első czikkely. Torda városa s környéke ismertetése. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1837, Vol. 8/1, No. 19, p. 292.

¹⁵ ZEYK, János. Útazási töredék. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1837, Vol. 8/2, No. 16, p. 250.

¹⁶ NAGY, Ferenc. Egy szó a hazábani utazásról. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/1, No. 8, p. 57.

¹⁷ NAGY, Ferenc. Levéltöredékek Toroczkról. *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/2, No. 26, p. 204.

¹⁸ NAGY, Ferenc. Reminiscenciák 1837-ről. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1839, Vol. 10/2, No. 26, p. 209.

Starting in September 1840, the periodical published three instalments of a travel account called *Fragments from the book of memories of a Hungarian lady traveller*. This female traveller who put her experiences into words may be considered a pioneer of fledgling tourism – a cultured and educated woman, she had very clear notions about the kind of sights she wanted to look at abroad. She hired a tour guide and, conjoined with other young people, went to visit a whole range of worthwhile natural and cultural venues.¹⁹ Ferenc Mentovich returned home in 1844, after his university studies in Berlin. In his travel description he summed up for his readers the kind of “fond obligations” that he thinks a traveller has when voyaging abroad. “I believe that all those visiting foreign parts with the purpose of broadening their knowledge and experiences, the fond occupations, indeed, so to say, obligations entailed by such a venture, such as the visiting of societies and institutions or observations of the people’s character and level of culture etc., etc. each has one in particular in which he likes to proceed, if not with the result of the most outstanding success, but, at any rate, with the utmost joy. For one this is to attend theatres, for the other it is the admiration of private art collections, a third might find utmost pleasure in a children’s nursery school amongst the innocent infants, while, if asked one by one, each will admit that acquainting themselves with educational institutions, learning methods, subjects related to industry and commerce or any other institution that furthers the public good would yield far more benefit to themselves and could more profitably be disseminated to improve conditions in our own country.”²⁰ He himself considers that making the acquaintance of “men of outstanding spirit” is one such activity, therefore on his way home he visits Gauss and later describes the encounter and the exchange of ideas that took place.

To sum up, we can safely declare that while in the first phase of the existence of *Nemzeti Társalkodó* it was mostly the editors who showed the required direction and promoted the popularity of travelling in Transylvania by showing exemplary models and patterns of behaviour and providing a programme, the second phase was marked by the beginning and the third by the unfolding of the range of actions and behaviours associated with travelling, which became ever more differentiated, with the journal defining a clearly outlined goal and a guiding ideal. Serving the public good noticeably became increasingly emphatic. The most positive and laudable goal in service of society was for a traveller to set out fuelled by patriotic zeal in order to gather knowledge by travelling and disseminate it in their own country in service of progress in their own society.

The authors of travelogues

Reading through the journal I identified a total of 57 travel descriptions from outside of Transylvania and 86 from Transylvania. The former are associated with 33 individuals (five of them were named), the latter with 25 authors (16 of whom appeared with their name). Since many of the authors used pseudonyms, only a portion of them (a total of 17 individuals) could be identified, localised and placed in a broader narrative from all those who wrote travel or country accounts for the *Nemzeti Társalkodó*. This, however, does not mean that we are losing sight of important contributors. Partly it is highly

¹⁹ P. Töredékek egy magyar utazó-nő emlékkönyvéből. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1841, Vol. 12/1, No. 13, p. 97-102, No. 14, p. 105-109, No. 15, p. 113-119.

²⁰ MENTOVICH, Ferenc. Naplótöredékek I-IV. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1844, Vol. 13, No. 35, p. 273.

likely that the majority of articles under a pseudonym or with no name whatever were written by the editors or people in their closest circles. This assumption is made all the more likely by the fact that the missing authors are mostly those of travel accounts outside of Transylvania and of those dating to the earliest period. On the other hand, we may safely declare that the authors of the more significant and detailed travel accounts and authors of serious works on folk poetry were successfully identified without exception.

As regards their religious denomination, 8 of them were certainly and 3 were very probably Calvinist, 4 were Unitarian, 1 was Roman Catholic and on one person we have no data. All but two of them were born in Transylvania. Five of the Calvinists had studied at the college of Nagyenyed, three in Marosvásárhely, one at Kolozsvár, two had studied in Hungary and for one we lack data. Each of the Unitarian authors had studied at the Unitarian College of Kolozsvár. The only Catholic had studied at the Piarists in Kolozsvár. Three of these authors had studied at universities abroad (at Göttingen, Marburg, Stuttgart, Vienna and Berlin). One of the authors had gone to Pest to complete his studies. All of the authors pursued some kind of intellectual career with one exception – a vine-grower. Four of them became members of the Hungarian Academy of Sciences at some point in their career. The age at the time of writing ranged as follows: 2 were over 50; 6 were between 35–50; 3 were between 29–34; 4 were between 20–28; and 1 was under 20 years of age, while for one person we lack data.

Finally I would like to describe two individuals whose travel related writings included ethnographic observation and collection raised to the rank of written record and, on occasion, even of interpretation. Their accounts also allow us to discern the widely diverging roles that travellers fulfilled in the Transylvanian society of the age and the ways in which this was connected with their interest in ethnography.

Téglási Ercsei József (1792, Somosd [?] – 1868, Torda)

József Téglási Ercsei was born in 1792 and spent most of his life at Torda where he worked as a forestry engineer. His father was a schoolteacher, his younger brother had studied in Marburg and later became a famous lecturer at the college of Marosvásárhely. He only published one work in his lifetime, the botanical monograph *Nemes Tordamegye florája* [*The Flora of Noble Torda County*], which came out at Kolozsvár in 1844. He also published altogether 11 contributions in the *Nemzeti Társalkodó* that could be classified as place or travel descriptions, in the year 1830, 1836 and 1837. In these he not only wrote at length about the history of the place in question, about old inscriptions, castles, churches, Roman relics, the inhabitants, their agriculture, industry and opportunities he saw for bringing the place to thrive – he also described the plants that he saw (Latin names included), as well as the manner in which local caves were found and explored and the investigations carried out there. It was on this latter account that he was later referred to as “the most excellent, indeed perhaps the first great naturalist of Torda Aranyos County”,²¹ and cave experts still look on him today as the first to discover certain caves and to carry out significant measurements there.

²¹ TULOGDY, János. Egy régi erdélyi természetjáró. (Téglási Ercsei József, 1792 – 1868). In: *Turisták Lapja*. 1941, Vol. 53, No. 4, p. 64.

This description is also important in that it proves once more that prominent individuals of the age were not simply interested in scientific matters, but were also willing to engage in perilous undertakings in service of the noble objective. József Téglási Ercsei invited county magistrate Baron Lajos Jósika to accompany him on his very first cave exploration tour. Later he described how the magistrate waded through ice-cold water, shedding his upper body clothing, while he himself (who could not swim) constructed plank bridges to follow his noble companion. On this occasion they failed to explore the entirety of the cave system, so they repeated the same tour with the same challenges – this time with success.²² On this second journey, Téglási Ercsei and the county chief were also accompanied by royal chamberlain József Csáky and his son György, professor Gusztáv Schuler from Jéna and “several noble lords”.²³ On his trip of 1834, the account of which was published in 1836, Téglási Ercsei was accompanied by Baron Simon Kemény, the honourable János Herczeg, twelve armed men and two guides.²⁴ From the travelogues he published in the *Nemzeti Társalkodó* we discern an individual who was in possession of a certain amount of understanding of ethnography even to start with, but his approach to the existing tradition displays a certain ambivalence: he is familiar with it, but he also rejects it as an obstacle to progress. He condemns it and thus does not consider it worthy of recording. As time goes on, this attitude seems to shift. This becomes most explicit in his approach to story-telling and legends (and its changes).

Writing in 1830 about a journey he had made in 1817, he notes that although he had the occasion to listen to stories about fairies (presumably a historical legend), he saw nothing valuable in this at the time. “My companion noted about a rosemary shaped plant that had been planted by the very fairy who had built the castle way back. He also related such a lot of stories about fairies that a Walter Scott could write book after book of novels from it. My God! When will enlightenment come to all the youth of our lovely country?”²⁵ In the second half of his 1837 travel account he talks of a story-telling occasion similar to that described in 1830, but this time the negative connotations of the earlier writing are entirely missing. While in the 1830 description story-telling appears as an only just tolerable babble, here it is clearly a thing of some prestige: the famous story-teller relates his story in response to the unanimous request of the company after having been paid, and does this in such a way that we are left with no doubt that he is seen as a valuable member of the company. At Gereben mountain “we lay down around the fire and our company chose story-telling as the way to spend the evening. Our caravan included a tough little man with a satire’s face from the tall ore mountains, a famous story-teller, who remained as silent as a fish even to our most honest entreaties, until we unsealed his lips with a silver key. Then he told us the story of the dragon

²² TÉGLÁSI ERCSEI, József. Utazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásában. Második czikkely. Lupsai járás. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1837, Vol. 8/2, No. 6, p. 85-87.

²³ TÉGLÁSI ERCSEI, ref. 21, p. 86.

²⁴ TÉGLÁSI ERCSEI, József. Utazások nemes Torda vármegye Vécsi járásában. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1836, Vol. 7/1, No. 7, p. 106.

²⁵ TÉGLÁSI ERCSEI, József. Római út-nyomozás, a Bekecs körül. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1836, Vol. 1, No. 52, p. 411.

with the seven heads, and did this with such dignity as Virgil Maro's Silenus relating the history of creation."²⁶

In his writing of 1836 he also recorded the plot of a local legend without determining its genre.²⁷ In his travel account of 1837 he noted down the sujet of two historical legends, identifying them as "popular legend."²⁸ During the time when he published these articles he was probably living in the city of Torda [Turda, Romania] as a generally respected citizen. This is indicated by the fact that in 1833 when the Casino of Torda was opened, he was one of the six notorieties invited to feature at the festivities. In his speech he explored the ways in which national culture could be promoted and strengthened. He identified five areas – travelling was third in sequence. He emphasised that although foreign travel was important and useful (particularly if the traveller later went on to share his experiences with their compatriots), but travelling inside the home country was a primary duty for everyone who wanted to act in service of the public good and the thriving of national culture. It may fairly be declared that all of the travel accounts published under his name were created in the spirit of the principles he laid out. His later publications, similarly to those published in the *Nemzeti Társalkodó*, moved in the interim areas between natural science, tourism and general knowledge about his own country. In the second half of his life József Ercsei's publications included *Hazai mérges növények ismertetése* [A description of poisonous plants in our country] published in *Mentor* in 1842. As regards travelling and ethnographic description, his writing titled *Kalataszeg vázolata* [A Sketch of Kalotaszeg] and published in *Hon és Külföld* [Home and Abroad] in 1842 stands out in significance. In order to prepare this piece he made a short journey and while describing the natural features of the Kalotaszeg region he also made mention of an event that he presents as a local legal custom.

His very early interest in ethnography and the extent to which he considered this an organic part of any work connected to public culture is shown clearly by one of his manuscripts. This piece contains Téglási's glossary of forestry terms submitted to the *Tudományos Gyűjtemény* [Scholarly Collection] in 1827. There are two points where the explanations of the words related to forestry contain descriptions of folk customs. The work of collecting and writing up, as the introduction to the glossary reveals, was something he had done on commission, in service of general culture – as was the case with all his other works.

Ferenc Űrögdi Nagy (1804, Sajószentandrás – 1876, Kolozsvár)

'A teacher, widely known for his versatile scholarly aptitude and patriotic activity' (Bereczki M. 1882. 1.), Űrögdi Nagy had studied at the Calvinist college of Marosvásárhely, then went to study at foreign universities in 1829 – 30, then, upon his return, became

²⁶ TÉGLÁSI ERCSEI, József. Útazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásában. Második cikkely. Lupsai járás. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1837, Vol. 8/2, No. 5, p. 71.

²⁷ TÉGLÁSI ERCSEI, József. Útazások nemes Torda vármegye Vécsi járásában. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1836, Vol. 7/1, No. 8, p. 114.

²⁸ TÉGLÁSI ERCSEI, József. Útazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásában. Első cikkely. Torda városa s környéke ismertetése. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1837, Vol. 8/1, No. 22, p. 339-340.

a pastor at Torda. From 1836 until his retirement in 1872 he was a teacher at the Calvinist college of Kolozsvár.

Right from the 1840's onwards his interest turned toward viticulture and fruit growing, he was a founding member of the Transylvanian Farming Society established in 1844, and operated as its secretary between 1854 and 1860. He acted as editor of the society's calendar from 1854 to 1856 and organised the society's contests and exhibitions of fruit, grape, wine, produce and livestock. He was also a founder and organiser of the fruit and vine-growing school that the society ran at Kolozsmonostor, and did all of this so successfully that he in fact contributed greatly to the society gaining financial stability. He assisted in the emergence of several farming societies in the countryside and was president of the Farming Society of Torda-Aranyos County. He also gained national renown as a vine-grower and fruit producer and was in correspondence with a host of experts. In his orchard at Torda, famous at the time, "he had collected nearly 500 Hungarian and foreign breeds of fruit and bred the best of them in his nursery orchard."²⁹ Alongside all of this he also edited popular reading matter for the general public, which is a good example to show the broad spectrum of activities that could be interlinked under the aegis of acting for the public good in this period. Volume two of the popular book *Mentor* was dedicated by its editor to Miksa Teleky, "keen friend of the cause of temperance."³⁰ Ferenc Nagy himself is also writing in this book about the dangers posed by palinka and the necessity to prevent these by forming temperance societies.

Ferenc Ürögdi Nagy published his travel accounts, amounting to four accounts of three venues, in the *Nemzeti Társalkodó* in 1838 at the outset of his teaching career at Kolozsvár, before engaging in the above described activities. On two occasions he wrote about Torockó and once each about Dextrád and Teke. The article he published about iron ore mining at Torockó contains but an allusion that the author is aware that there are ethnographic and linguistic curiosities at the location that would also deserve to be recorded.

In his other description of Torockó, published as a fictitious letter, he enlists a number of arguments to support the idea that the locals are of German origin (besides historical data he founded his reasoning on data regarding language use, clothing and identity in furniture). He offered a particularly detailed account of the female costumes and the wedding customs observed at Torockó .

Before his description of the wedding custom at Torockó, published in December 1838, in October and November of the same year Ferenc Nagy came out with the detailed description of two other customs under the title *Hazai képek* [Scenes from country life]. First he presented "a fond and harmless custom ... which may have been fashionable for centuries"³¹ – the horse-race of Dextrád. It seems likely that one reason why he made himself familiar with the folk custom was that he saw in it a tradition which would

²⁹ TAKÁTS, Rózsa. Nagy Ferenc tordai gyümölcsteltetvényének jegyzéke, 1862. In: Estók János, ed.: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*. 2013 – 2015. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2015, p. 109.

³⁰ NAGY, Ferenc. *Mentor. Erdélyi népkönyv*. Kolozsvár: Királyi Lyceum, 1843, no page no.

³¹ NAGY, Ferenc. *Hazai képek*. A dextrádi lófuttatás. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/2, No. 17, p. 129.

lend itself to being transformed into something noble. He first inventories all of the information he could gather about the Saxon custom of the horse-race, held on the second day of Pentecost, then goes on to describe it in detail.

In the following issue of the journal, Ferenc Nagy offers a detailed description of a characteristic custom – a ring game that existed at Teke, near Dedrád, and was performed on the second day of Pentecost. Ferenc Nagy viewed it as “a custom that bears the true stamp of the life of the nation” and, as he writes, in the past he had been an eye-witness to it. However, since “many small things pertaining to it had dropped out from the storehouse of my memories, I acquired data from individuals of public credit, and this helped overcome the infidelities of memory.³² The structure of this custom description is similar to that used at Dedrád: after the origin and history of the custom are described, he offers a detailed presentation of the action elements, shedding special light on the costumes worn at the festivities.

When publishing under his own name on ethnographic subjects, Ferenc Nagy confined himself almost exclusively to the description of customs. To a smaller extent he also considered local costumes a presentable subject matter. By contrast, when he wrote under a pseudonym, other folklore genres also appeared on the scene. In the altogether 11 pieces he published under the name Árokalyi in 1839, he mostly shared legends or reported their existence. His ethnographic publications are characterised by a particular, enlightened and somewhat distant approach which considers it important to record folk tradition, but clearly refuses to identify with it, indeed, considers such sentiments harmful and a hinderance to social progress.

The use of the terminology suggests that he considers *rege* (historical tale), *monda* (legend) and *népmonda* (folk legend), but considers *rege* to be a broader term which may also be applied to different contexts. Altogether he published three legend texts and two *sujets*.

On one occasion he also describes the conditions under which he first came in contact with the legend in question – and presents it as a very commonplace, mundane event. He believes that walking along the hilltop above Brassó any “skillful cicerone” will tell it to any wanderer. His use of these terms also seems to reveal that travellers and the later authors of travel accounts most commonly came in contact with local legends via the tour guides who assisted them through the region and who were closely familiar with the stock of local narratives. Thus we may assume that this may well have been one such typical occasion for relating legends. This is also an important locus because it records the attitude which the traveller took toward these local legends. Árokalyi seems to have looked on these legends as a living tradition that is worth hearing and recording, but which has nothing to do with historical reality (“historical truth”), and thus the people who believe in them live in an unenlightened state of blissful ignorance. A surprising element in his publications under pseudonym that these include only one custom account, and for this he chose not one of the elements of the accepted calendar festivities, but the folk custom of the *tussle* practiced at Kovászna. This is probably related to the fact that he looked on this custom as a traditional element which might lend itself to transformation into a more noble tradition. As it stood at the time, he

³² NAGY, Ferenc. 1838d Hazai képek. A tekei gyűrűjáték. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/2, No. 18, p. 138.

apostrophised the custom as “a degrading human habit” and is hopeful that soon it will vanish completely.

I believe that these two examples show clearly that the intellectuals who first wrote and published travel accounts for the *Nemzeti Társalkodó* played very different, but equally significant roles in Transylvanian society. These roles were interconnected in the age through the behaviour repertoire of individuals labouring for social progress. This is how the written recording and publication of travel experiences could find its place alongside causes such as fruit growing, viniculture, cave exploration, temperance societies and the fight against excessive alcohol consumption. Recording a certain range of ethnographic observations was one of the many objectives of such travels. The attitude which we may discern in the background of these observations ranges between rejection and the intention to salvage. Individuals who published travel accounts with ethnographic data in the *Nemzeti Társalkodó* did not go on to become collectors, but their presence and their articles played an important role in ethnographic collection emerging and growing into a mass phenomenon in Transylvania.

LIST OF BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

- FOGARASI, János. Útazás a Nagy Küküllő mellett. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1836, Vol. 7/2, No. 17, p. 257-264, No. 18, p. 271-276, No. 19, p. 287-295.
- MENTOVICH, Ferenc. Naplótöredékek I-IV. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1844, Vol. 13, No. 12, p. 94-96, No. 13, p. 100-101, No. 23, p. 180-184, No. 35, p. 273-277.
- MÉHES, Sámuel. Előfizetési figyelmeztetés. Az Erdélyi Híradó, Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Ujság tisztelt olvasói. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/1, No. 1, no page no [I-VIII]
- NAGY, Ferenc. Egy szó a hazabani útazásról. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/1, No. 6, p. 41-46, No. 8, p. 57-61.
- NAGY, Ferenc. Levéltöredékek Toroczkóról. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/2, No. 26, p. 203-208.
- NAGY, Ferenc. Hazai képek. A dedrádi lófuttatás. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/2, No. 17, p. 129-133.
- NAGY, Ferenc. Hazai képek. A tekei gyűrűjétek. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1838, Vol. 9/2, No. 18, p. 137-140.
- NAGY, Ferenc. Reminiscentiák 1837-ről. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1839, Vol. 10/1, No. 10, p. 73--78, No. 11, p. 81-86, No. 12, p. 89-96, No. 14, p. 105-109, No. 15, p. 113-115, No. 16, p. 121-125, No. 17, p. 134. Vol. 10/2, No. 23, p. 183-189, No. 24, p. 191-196, No. 25, p. 199-205, No. 26, p. 207-214.
- NAGY, Ferenc. *Mentor. Erdélyi népkönyv*. Kolozsvár: Királyi Lyceum, 1843.
- P. Töredékek egy magyar utazó-nő emlékkönyvéből. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1841, Vol. 12/1, No. 13, p. 97-102, No. 14, p. 105-109, No. 15, p. 113-119.
- PETHE, Ferenc. A' Nemz. Társalkodó' fizető-Olvasóinak Név-Laistroma. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1830, Vol. 1, No. 4, p. 32, No. 5, p. 40, No. 6, p. 48, No. 7, p. 56, No. 13, p. 104, No. 16, p. 128, No. 19, p. 152.
- PETHE, Ferenc. A' Társalkodó' Kiadójához. In: *Nemzeti Társalkodó*. 1830, Vol. 1, No. 12, p. 94-96.
- SÜLE, Sándor. *Kisszántói Pethe Ferenc (1763 - 1832)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964.
- SZAKÁL, Anna. The emergence and composition of the reading society of the Unitarian College of Kolozsvár and its impact on launching organised folklore collection in Transylvania. In: *Kniha 2019: zborník o dejinách a problémoch knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2019, p. 281-301.
- SZAKÁL, Anna. *Önfejű unitárius lelkész - innovatív néprajzi gyűjtő. Ürmösi Sándor (1815 - 1872) írásos hagyatéka*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2022.
- SZENTIVÁNI, Mihály. Közlemények Erdélyről. In: *Nemzeti Társalkodó* 1839, Vol. 10/2, No. 18, p. 141-145, No. 19, p. 151-154, No. 20, p. 159-164.
- TAKÁTS, Rózsa. Nagy Ferenc tordai gyümölcsültetvényének jegyzéke, 1862. In: Estók János, ed. *A Magyar Mezőgazdasági Múze-*

um Közleményei. 2013 – 2015. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2015, p. 105-127.

TÉGLÁSI ERCSEI, József. Római út-nyomozás, a Bekecs körül. In: *Nemzeti Társalkodó.* 1830, Vol. 1, No. 52, p. 409-412.

TÉGLÁSI ERCSEI, József. Útazások nemes Torda vármegye Vécsi járásában. In: *Nemzeti Társalkodó.* 1836, Vol. 7/1, No. 7, p. 97-106, No. 8, p. 113-118, No. 9, p. 129-140.

TÉGLÁSI ERCSEI, József. Útazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásában. Első cikkely. Torda városa s környéke ismertetése. In: *Nemzeti Társalkodó.* 1837, Vol. 8/1, No. 19, p. 289-300, No. 20, p. 305-316, No. 21, p. 321-326, No. 22, p. 335-345.

TÉGLÁSI ERCSEI, József. Útazások nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járásában. Második cikkely. Lupsai járás. In: *Nemzeti Társalkodó.* 1837, Vol. 8/2, No. 4, p. 59-64, No. 5, p. 65-80, No. 6, p. 81-96.

TÖRÖK, István. Méhes Sámuel, doctor philosophiae. 1809 – 1845. In: Török, István: *A kolozsvári Ev. Ref. Collegium Története.* Kolozsvár: Stief Jenő, 1905, 2, p. 129-167.

TULOGDY, János. Egy régi erdélyi természetjáró. (Téglási Ercsei József, 1792 – 1868). In: *Turisták Lapja.* 1941, Vol. 53, No. 4, p. 64-68.

VITA, Zsigmond. *A Hazai Híradó megindulása és mellékletei.* Debrecen: KLTE, 1967.

ZEYK, János. Útazási töredék. In: *Nemzeti Társalkodó.* 1837, Vol. 8/2, No. 15, p. 225-239, No. 16, p. 241-250.

Anna Szakál, PhD.

HUN-REN Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology (Hungarian Academy of Sciences, Centre of Excellence) 1097 Budapest, Tóth Kálmán str. 4. szakal.anna@abtk.hu; +36 12246700/4213

Department of Folklore Studies, research fellow

Main research topics: the beginnings of the collection of folk poetry in Transylvania (1830 – 1870), networks of the intelligence, the micro-historical study of Unitarian pastors and teachers in Transylvania, folk literature, archives, legacies, ego-documents.

KAROL VENICH A JEHO TLAČOU NEVYDANÝ SPIS „KNÍHTLAČITELSTUO“

Bronislava NAVAROVÁ

Abstract

The subject of the study is the manuscript work Knižtlačiteľstvo and its author Karol Venich. The first part of the study introduces Karol Venich (1824 – 1906), a little-known personality of the Ľudovít Štúr's generation. He was an evangelical teacher and collector of Slovak folk tales, fairy tales and songs from the vicinity of Békéšská Čaba. The research complements and corrects the information about him that has been known so far. The second part of the study analyses the aforementioned thin manuscript devoted to Gutenberg's invention of the printing press and its spread to Hungary. It is stored in the Literary Archive of the Slovak National Library in Martin (LA SNK). The author presents its content and form, reflects on the time and place of its creation, addresses its potential recipients, reasons why the file was not published and how it got into the LA SNK's collections.

Keywords: book culture history, Karol Venich (1824 – 1906), Knižtlačiteľstvo, manuscripts

Abstrakt

Predmetom štúdie je rukopisné dielo Knižtlačiteľstvo a jeho autor Karol Venich. V prvej časti štúdie autorka predstavuje málo známu osobnosť generácie štúrovcov Karola Venicha (1824 – 1906), evanjelického učiteľa, zberateľa slovenských ľudových povestí, rozprávok a piesní z okolia Békešskej Čaby. Výskumom dopĺňa a koriguje doteraz známe informácie o ňom. Druhá časť štúdie analyzuje útlý rukopis uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine (LA SNK), ktorý je venovaný Gutenbergovmu vynálezu kníhtlače a jeho rozšíreniu do Uhorska. Autorka predstaví jeho obsah a formu, následne uvažuje o čase a mieste jeho vzniku, potenciálnych recipientoch, dôvodoch prečo spis nevyšiel tlačou a ako sa dostal do LA SNK.

Kľúčové slová: dejiny knižnej kultúry, Karol Venich (1824 – 1906), Knižtlačiteľstvo, rukopisy

V Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine (LA SNK), medzi prameňmi o tlačiarovi Šimonovi Roháčkovi,¹ ktorý pôsobil v Modre na začiatku 20. storočia, sa nachádza aj útlá rukopisná práca *Kníhtlačiteľstvo – Pedagogicko-praktický rozhovor medzi Otcom a sinami*. Jej autorom je Karol Wenich z pod Bjelevodi a je na ňom uvedená poznámka „Poslal Š. Roháček z Modry“.

Bibliografie knižnej produkcie 19. a 20. storočia neobsahujú záznam o vydaní tohto diela. Rizner² uvádza Venicha ako prispievateľa do Škultétyho a Dobšinského *Slovenských Povestí I*,³ do *Slovenských Spevov II*⁴ vydávaných v 90. rokoch 19. storočia v Martine Priateľmi slovenských spevov a ako zostavovateľa nápevov Jednoty bratskej z roku 1598 v diele *Cithara Sanctorum...*⁵ od Ludovíta Haana. *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia*⁶ uvádza dva záznamy, kde je Karol Venich spomenutý ako jeden z mnohých zberateľov povestí v *Prostonárodných slovenských povestiach*⁷ Pavla Dobšinského. V *Bibliografii slovenských kníh 1901 – 1918*⁸ sa jeho meno ani žiadne jeho dielo nenachádza.

Kto bol Karol Venich (Wenich)⁹

Biografické slovníky a encyklopedické diela sú pri mene Karol Venich veľmi stručné. Obsahujú neúplné, v niektorých prípadoch aj chybné informácie. Krátke heslo je

¹ Šimon Roháček (1873 – 1934) – majiteľ kníhtlačiarne, kníhkupectva a papiernictva v Modre v rokoch 1900 – 1914 (1918?). Patril k hŕstke národne orientovaných kníhtlačiarov. Tlačil predovšetkým náboženskú spisbu, beletriu, učebnice, príležitostné tlače, periodiká, administratívne tlačivá, ako i najrôznejšie akcidenčné tlačoviny. K životu a okolnostiam založenia jeho kníhtlačiarne pozri NAVAROVÁ, Bronislava. Kníhtlačiareň Šimona Roháčka (Jej založenie a činnosť v atmosfére doby). In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2023*. AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, Miriam, ed. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, s. 44-63. (cit. 2024-02-19). Dostupné z: https://www.ulib.sk/files/sk/publikacie-ukb/studia-bibliographica-posoniensia/sbp_2023_web.pdf

² RIZNER, Ludovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského*. Zv. 6. Martin: Matica slovenská, 1934, s. 120.

³ ŠKULTÉTY, August Horislav a Pavol DOBŠINSKÝ. *Slovenské Povestí I*. V Rožňave: tlačou Ladislava Kek, 1858. Prispel tu povestiami Lomidrevo alebo Valibuk, Černokňažník, Jelenčok.

⁴ RUPPELDT, Karol a Ján MELIČKO. *Slovenské spevy. Diel II*. Turč. Sv. Martin: Tlačou Kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku, 1890. Piesne s označeným pôvodom B. Čaba, resp. Dolniaky sú od Venicha.

⁵ WENICH, Karel. *Nápěvy dávné podle Kancionale Jednoty Bratrské z r. 1598*. In: HAAN, Ludevít. *Cithara Sanctorum, její historia, její půwodce a tohto spolupracovníci*. V Pessti: Tiskem Wiktora Horňanského, 1873.

⁶ KLIMEKOVÁ, Agáta a Janka ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia slovacikálnych tlačí 19. storočia*. Zv. 1-7, Martin: Slovenská národná knižnica, 2016 – 2017.

⁷ DOBŠINSKÝ, Pavol. *Prostonárodné Slovenské Povesti. Sošit 6*. Turčiansky Sv. Martin, 1882. (povešť Mrtvý Frajer); *Prostonárodné Slovenské Povesti. Sošit 7*. Turčiansky Sv. Martin, 1882. (povešť Tri zakliate kniežatá).

⁸ FEDOR, Michal. *Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918*. Martin: Matica slovenská, 1964.

⁹ Slovenský biografický slovník používa formu Venich. Sám Karol Venich sa podpisoval ako Wenich. V dobovej tlači a archívnych prameňoch sa objavujú obidve podoby.

v *Slovenskom biografickom slovníku*,¹⁰ *Československém hudebním slovníku osob a institucí*¹¹ a v *Evanjelickej encyklopédii Slovenska*.¹²

Karol Venich (1824 – 1906) je v odborných kruhoch známy predovšetkým ako zberateľ a zapisovateľ slovenských povestí, rozprávok, detských hier a piesní. Sám piesne aj skladal. Povoláním bol učiteľ, pôsobil na evanjelických ľudových školách v rôznych lokalitách Gemera, Malohontu a na Dolnej zemi. Radíme ho do širšieho okruhu štúrovskej generácie.

Narodil sa v roku 1824 v obci Alberti (Csanádalberti, Maďarsko). Študoval na gymnáziu v Ožďanoch a od roku 1839 na evanjelickom lýceu v Levoči. Levočskí študenti vyvíjali v tom čase národné aktivity – zbierali ľudové príbehy, povesti, rozprávky, piesne, porekadlá, hádanky a pod. Ich zozbieraním a usporiadaním bol poverený práve Karol Venich. Na jar 1844, po príchode študentov z bratislavského evanjelického lýcea do Levoče na protest proti zákazu činnosti Ľudovítovi Štúrovi, spolupracoval Venich s jedným z nich – Ľudovítom Reussom na zostavení tretieho ročníka *Prostonárodného zábavníka* na rok 1844, rukopisného súboru povestí, rozprávok a piesní zozbieraných študentmi.¹³ Venich ukončil štúdium na lýceu v školskom roku 1844/45.¹⁴ Slovníky uvádzajú, že od roku 1844 pôsobil ako učiteľ v Turčeku,¹⁵ potom Rimavskej Lehote, Lukovištiach a od roku 1872 v Békešskej Čabe. Na základe dostupných prameňov možno potvrdiť a doplniť jeho pôsobiská v Ratkovej (okr. Revúca), kde bol učiteľom v rokoch 1846 – 1860¹⁶ a knihovníkom knižnice Ratkovského dekanátu,¹⁷ v Turíčkach (dnes súčasť obce Cinobaňa, okr. Poltár) v rokoch 1860 – 1864,¹⁸ Rimavskej Lehote

¹⁰ *Slovenský biografický slovník*. 6. zv. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 258.

¹¹ *Československý hudební slovník osob a institucí*. M-Ž. 2. zv. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1965, s. 862.

¹² *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: BoPo, 2001, s. 404, ISBN 80-968671-4-8.

¹³ DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. Martin: Matica slovenská, 1972, s. 17, s. 51-52; POLÍVKA, Jiří. *Súpis slovenských rozprávok*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1923, s. 26.

¹⁴ DOBŠINSKÝ, odk. 13, s. 130.

¹⁵ V monografii obce Turček (okr. Turčianske Teplice, vznikla zlúčením Dolného a Horného Turčeka v roku 1951) sa uvádza, že učiteľom detí z obcí Dolný i Horný Turček bol v roku 1843 a 1844 učiteľ Anton Czeige a v roku 1845 nebolo učiteľské miesto v Turčeku obsadené. Autor monografie odkazuje pri tejto informácii na cirkevné Schematizmy banskobystrického biskupstva. LACKO, Richard. *Turček : monografia obce*. FOMI, 2010, s. 35 a s. 247. Z toho vyplýva, že Venich v Turčeku vôbec nepôsobil. Ide zrejme o obec Turčok (okr. Revúca), kde bola obecná evanjelická škola alebo o obec Turíčky (dnes súčasť Cinobane, okr. Poltár), kde Venich reálne ako učiteľ pôsobil.

¹⁶ V monografii obce Ratková je Venich uvedený v roku 1846 ako učiteľ na miestnej evanjelickej škole. ĎURINDA, Miroslav a Marta MIKITOVÁ. *Ratková v historických a archívnych retrospektívach*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2015, s. 135. V roku 1859 pôsobil ešte v Ratkovej. Zúčastnil sa učiteľskej porady v Ratkovskom dekanáte (Z Gemera, d. 23. Augusta... In: *Priateľ školy a literatúry*. 1859, roč. 1, č. 19 (6. 9. 1859), s. 158-159) a v októbri hral v ochotníckom divadelnom predstavení Palárikovej hry Inkognito (A. H. S. [ŠKULTÉTY, August Horislav]. Slovenské divadlo. In: *Priateľ školy a literatúry*. 1859, roč. 1, č. 26 (16. 11. 1859), s. 219. Zahral si aj v Palárikovom Drotárovi na jar 1860 (Ratková, dňa 14. Apr. ...). In: *Sokol : časopis pre krásno umenie a literatúru*. 1860, [roč. 1], č. 1 (5. 5. 1860), s. 7.

¹⁷ Z Gemera, d. 23. Augusta... In: *Priateľ školy a literatúry*. 1859, roč. 1, č. 19 (6. 9. 1859), s. 159.

¹⁸ Turíčsky farár Štefan Adamovič uviedol, že Venich odišiel na Rimavskú Lehotu 7. novembra 1864. ADAMOVIČ, Štefan. *Dejiny evanj. cirkevného sboru turíčskeho*. MÁDAČOVÁ, Mária a Dušan KIAPEŠ,

(dnes súčasť obce Lehota nad Rimavicou, okr. Rimavská Sobota) od roku 1864, Lukovištiach (okr. Rimavská Sobota) asi od roku 1866.¹⁹ V 70. rokoch 19. storočia ho už registrujeme na Dolnej zemi. Kedy tam presne odišiel, nie je známe, z dobovej tlače sa dozvedáme, že si ho v roku 1871 obyvatelia obce Bánhegyes v Békešskej župe zvolili za učiteľa. Pôsobil tam len niekoľko mesiacov a v roku 1872 prijal miesto učiteľa na evanjelickej ľudovej škole v Békešskej Čabe,²⁰ kde žil až do svojej smrti 7. júla 1906.²¹ Bol dvakrát ženatý, mal 12 detí.²²

Už počas štúdií v Levoči sa stal členom Jednoty mládeže slovenskej, ktorú si založili študenti a vyvíjali v nej rôzne pronárodné aktivity vrátane zbierania a zapisovania ľudových povestí, rozprávok, piesní, hádaniek a porekadiel, stretávali sa na prednáškach o slovenských, českých (všeobecne slovanských) dejinách, vystupovali s vlastnými prednáškami, rozpravami a referátmi na rôzne témy, prednášali svoje umelecké prvotiny, ktoré si potom navzájom kriticky hodnotili a pripomienkovali. Priebeh týchto stretnutí opisuje Pavol Dobšínský v pamätnom diele *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*.²³ Uvádza viaceré práce i témy, ktoré študenti preberali, medzi nimi Venichovu prácu *Či je potrebný historikovi zemepis a zemepiscovi historia?*, ktorú predniesol na stretnutí dňa 27. novembra 1844 a následne ju obsírne posudzoval Juraj Hodža, mladší brat Michala Miloslava Hodžu.²⁴ Na ďalšom stretnutí (začiatkom roku 1845) prednášal Venich o viacerých témach, medzi nimi aj o kníhtlačiarstve.²⁵

eds. Turíčky: Cirkevný zbor ECAV na Slovensku Turíčky, 2019, s. 35. Tieto časové relácie potvrdzuje aj Venichov list Jozefomi Miloslavovi Hurbanovi z januára 1865, kde uvádza, že v Rimavskej Lehote „prítomne úraduje“. LA SNK, list Karola Venicha Jozefomi Miloslavovi Hurbanovi datovaný 15. 1. 1865 v Rima-Lehote, sign. 32 F 76.

- ¹⁹ Výkaz Obetí na ev. slov. Gymnásium vo V.–Revuci tým poriadkom, ako od Júnia 1866. do konca Mája 1867. došli. In: *Zpráva o slovenskom evanjelickom a. v. gymnasiu Velko-Revúckom na rok školský 1866/7*. V Rožňave: Tiskom Michala Kovács, 1867, s. 5.
- ²⁰ Z békešského Seniorátu. In: *Cirkewní listy*. 1871, roč. 7, č. 32, s. 378; Z békešského senioratu. In: *Cirkewní listy*. 1872, roč. 8, č. 8, s. 126.
- ²¹ Békéscsabai anyakönyvi kerület. Halotti anyakönyvének másod példánya. 1906. évról 501-1035jg, zázn. 555. [online]. [cit. 2024-03-11]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6VY1-1N8M>; Smrť. In: *Národné noviny*. 1906, roč. 37, č. 82 (14. 7. 1906), s. [3]. Slovenský biografický slovník aj Evanjelická encyklopédia Slovenska uvádzajú chybné rok 1909.
- ²² Prvá manželka bola Klementína Šuleková. Mal s ňou štyri deti (Ema Klementína (*1851), Svatoslava (*1853), Augustín Leopold Radomil (*1856), Mária (*1862); s druhou manželkou Angelou Kristoffi mal osem detí, všetky sa narodili v Békešskej Čabe. (Karol Július (1876 – 1877), Karol (*1877), Július Juraj (1879 – 1880), Ján (*1883), Angela (1886 – 1904), Karolína (*1888), Ľudovít Gustáv (*1890) a Ladislav (*1892). Zdroj: Matriky narodení, krstov a úmrtí. [online]. [cit. 2024-03-11]. Dostupné z: www.familysearch.org
- ²³ DOBŠÍNSKÝ, odk. 13. Dielo v dvoch zväzkoch napísal Dobšínský s odstupom rokov (jednu časť v roku 1854, druhú časť 1866 – 1868). Vychádzal z denníkov, zápisnic a z vlastných spomienok. Matica slovenská ho vydala ako súborné faksimile.
- ²⁴ DOBŠÍNSKÝ, odk. 13, s. 35.
- ²⁵ Dobšínský ich v Dejoch zapísal takto: „Slováci z ohľadu literárneho, súdil Ján Bencúr; Mierna rozkoš a veselosť smyslná nemá byť zatracovaná, s[údil] Aug[ust] Ondruš; Úvahy o dedinských učiteľoch na Slovensku, [súdil] J. Bencúr; Kníhtlačiarstvo z ohľadu paedagogického, s[údil] Aug. Ondruš. DOBŠÍNSKÝ“, odk. 13, s. 47.

Karol Venich sa po skončení štúdií snažil pôsobiť v duchu proslovenskej línie nastolenej v Levoči. V Ratkovej bol spoluzakladateľom nedelnej školy,²⁶ vystupoval v ochotníckych divadelných predstaveniach,²⁷ finančne podporil činnosť slovenského evanjelického gymnázia v Revúcej²⁸ a pod. Viackrát bol obvinený z panslavizmu, čo malo dosah na jeho učiteľskú kariéru.

V roku 1862 sa uchádzal o miesto učiteľa na chlapčenskej škole v Pliešovciach (okr. Zvolen). Bol takmer jednohlasne zvolený, ale pliešovská svetská i cirkevná správa od neho žiadala podpísať reverz, v ktorom sa mal zaviazat', že nebude podporovať panslavizmus a rozširovať panslavistické spisy. Venich reverz odmietol podpísať aj za cenu toho, že nové výhodné miesto nezíska.²⁹ Jeho odpoveď bola jednoznačná: „...já upřímně vyznávám, že svobodu mau za žádné poklady světa vyrvati sobě nedám, a to tím méně, poněvadž v svobodné duši mé nic nebezpečného pro lid nechovám. V tomže reversu podotknuté jest ono známé ale i neznáme strašidlo, totiž panslavismus. Co pod tímto panslavismem Vznešená Církev myslí, to já neznám, ale že i mne za panslava drží, odtud' zavírám že mne před ním vystříhá“ a pokračuje: „Já z mé strany upřímně vyznávám, že jsem, ale i nejsem panslavem. Jestliže Slavná Církev těch za panslavů pokladá, kteří řeč svau slovenskou milují, slovenské knihy a časopisy čtau, na osvětě a štěstí slovenského nevolného lidu pracují – tak i já jsem panslav; an' za potřebné držím, aby slovenský učitel slovenskau řeč znal a ten lid miloval u prostřed něhož mu Bůh dílo vyznačil; jestli ale jiného druhu panslava ve mně hledá, tak se osvědčuji, že takovým docela nejsem, nebo sem již zvyš připomenul, že s každým větrem neduji a do světa politického jen v tenkrát s radostí oči mé obracím, když v něm ratolesti rozkvět školstva zvěstující uhlídám.“³⁰

Toto jeho jednoznačné deklarovanie národného presvedčenia reflektovala aj tlač, keď o ňom písala ako o statočnom a charakternom slovenskom učiteľovi.³¹

Obvinenie z panslavizmu prišlo i o desaťročie neskôr. Informujú o tom *Slovenské noviny* v roku 1874. Venich bol na základe článku v miestnom čabianskom periodiku obvinený, že na istej súkromnej zábave aplaudoval za slovenský národ a mal vysloviť prianie, aby „...sa z vlasti uhorskej stala krajina slovenská“. Hoci hlavný župan upozorňoval, že na vznesenie žaloby jedna správa v novinách nestačí, začalo sa proti nemu viesť vyšetrovanie. Napriek tomu, že viacerí svedkovia vystúpili na Venichovu obranu, dostal zo strany cirkevnej vrchnosti pokarhanie s odôvodnením: „...v ostrej hádke upotrebil také výrazy, ktoré z vlasteneckého a cirkevného stanoviska schvalovať nemožno.“³² *Slovenské noviny* upozorňujú na to, že vyšetrovanie bolo v kompetencii stoličného úradu a cirkevná vrchnosť sa prípadom nemala vôbec zaoberať, a tiež, že procesy na základe nepreuká-

²⁶ LA SNK. Úprimné pozdravenja Údom S. M. Jednoti Levočkej od Údou Ňedelnej školi v Ratkovej, 3. 5. 1847, sign. M 39 B 69.

²⁷ Pozri odk. 16.

²⁸ Pozri odk. 19.

²⁹ LA SNK. List Karola Venicha Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi z 15. 1. 1865, sign. 32 F 76.

³⁰ LA SNK. List Karola Venicha Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi z 15. 1. 1865, sign. 32 F 76.

³¹ Ten statočný slovenský učiteľ... In: *Pešbudínske vedomosti: Noviny pre politiku a literatúru*. 1862, roč. 2, č. 97 (9. 12. 1862), s. 3.

³² Z B. Čaby, 13. mája... In: *Slovenské listy*. 1874, roč. 7, č. 73 (16. 5. 1874), s. 3.

zaných a neopodstatnených tvrdení dávajú možnosť neobmedzeného prenasledovania a šikany „každého nemáara“.³³

O ďalšom pôsobení a aktivitách Karola Venicha informácie chýbajú, avšak vzájomnú interakciu so slovenským prostredím a predstaviteľmi intelektuálneho a spoločenského života naznačuje napr. jeho korešpondencia s redakciou *Slovenských spevov* z roku 1894³⁴ alebo krátky oznam o jeho úmrtí v *Národných novinách* v roku 1906.³⁵

Rukopis „Knižtlačiteľstvo“

Spis *Knižtlačiteľstvo – Pedagogicko-praktický rozhovor medzi Otcom a sinami* je uložený v LA SNK pod signatúrou MJ 409. Jeho autorom je „Karol Wenich z Bjelevodi“, na titulnom liste je uvedená aj informácia „Poslal Š. Roháček z Modry“ a vlastnícka kruhová pečiatka Literárny archív Matice slovenskej Martin (LA MS).

Obr. 1. Titulný list rukopisu *Knižtlačiteľstvo*. Zdroj: LA SNK

Rozsahom ide o útle 16-stranové dielko napísané úhladným, dobre čitateľným písmom. Dej sa odohráva jedného krásneho dňa v rozkvitnutej záhrade, kde sa stretol otec so svojimi piatimi synmi vo veku 9 až 16 rokov, aby sa porozprávali o „užitočných veciach“ a aby ich otec-učiteľ vyskúšal z predchádzajúceho učiva. Dvaja najmladší chlapci neodpovedali na otcove otázky správne. Keď ich napomínal, bránili sa, že nepochopili učivo kvôli tlačovým chybám a keby oni boli tlačiarimi, nikdy by sa takých chýb nedopustili. Z toho vyplynul rozhovor o kníhtlačiarskom umení, v ktorom otec svojim synom vyrozprával príbeh vynájdenia kníhtlače, jej rozšírenia do Uhorska i to, ako bolo predtým časovo a finančne náročné ručné prepisovanie kníh. Chválil kráľa Mateja Korvína, ktorý podporoval rozširovanie vzdelanosti a práve za jeho vlády vznikla v Uhorsku prvá

³³ Z B. Čaby..., odk. 32, s. 3.

³⁴ LA SNK. List Karola Venicha redakcii *Slovenských spevov* zo 7. 8. 1894, sign. A I-56₃₁.

³⁵ Smrť. In: *Národné noviny*. 1906, roč. 37, č. 82 (14. 7. 1906), s. [3].

kníhtlačiaren. Oboznámil synov s vynálezom Jána Gutenberga, ale spomenul aj Laurensa Costera³⁶ z holandského Haarlemu, ktorý údajne začal tlačiť pomocou drevených tabúl ešte skôr; Gutenberga uviedol ako zlepšovateľa Costerovej techniky. Pri pôvode J. Gutenberga sa prikláňal k – v 19. storočí populárnej teórii – jeho slovanského, resp. českého pôvodu (Gutenberg = Kutnohorský) a odkazoval pri tom na dobovú tlač (v rukopise nechal Venich voľný priestor na doplnenie ročníka a konkrétneho zväzku).

Podrobne synom vyrozprával okolnosti, ako si Gutenberg musel požičať peniaze na zriadenie kníhtlačiarne, ako prišiel o tlačiaren aj o práva na vytlačenú *Bibliu* po prehratom súdnom spore so svojím veriteľom, mohučským obchodníkom Johanom Fustom (Faustom). Otec rozprával synom aj o ďalšom Gutenbergovom a Fustovom osude a o rozšírení kníhtlače do Európy.

Edukačný zámer, ktorý je zrejmy už zo samotného názvu diela, je podporený aj formálnou a jazykovou stránkou spisu. Autor zvolil formu dialógu medzi otcom a jeho synmi. Otec povie základnú informáciu, ktorá vzbudí u synov záujem a nabáda ich ku kladeniu ďalších otázok. Otec odpoveďami na ne deťom výklad dopĺňa. Uvádza aj časové údaje, napr. kedy sa Gutenberg narodil (okolo 1401), kedy urobil svoj objav (1439), prehral súdny spor (1455), v akom veku zomrel (68 rokov), kedy bola založená prvá kníhtlačiareň v Budíne (1473) a pod. Prínos vynájdenia kníhtlače vysvetľuje aj na príklade porovnávania nákladov pri ručnom písaní a pri tlači, ktoré výrazne ovplyvnili cenu výsledného produktu (500 zl. vs. 60 zl.), hovorí o časovej úspore a najmä o sprístupnení vzdelania širším vrstvám.

Náročnosť textu a použité výrazové prostriedky – vzhľadom na predpokladanú recepciu diela smerom k detskému/mladému čitateľovi-žiakovi – sú zvolené vhodne. Jazyk je jednoduchý, dobre zrozumiteľný a pojmy sú adekvátne vysvetlené. Text je písaný štúrovskou slovenčinou s charakteristickými znakmi, ešte spred hodžovsko-hatalovskej úpravy, t. j. spred roku 1852.³⁷ Uplatňuje sa dôsledné mäčenie spoluhlások *d', t', ň*, nevyskytuje sa *l'* (ľuďja, kníhtlačiteľstuo, lahko a pod.); absencia ypsilonu, nahrádzanie dvojhĺsok *-ia, -ie, ô* slabikou *-ja, -je, -uo*; pri slovesách v 3. osobe singuláru mužského rodu koncovky *-ou, -au, -iu* namiesto *-ol, -al, -il*; koncovka *-mí* v inštrumentáli plurálu podstatných mien.

Keďže na titulnom liste nie je uvedený rok, je potrebné využiť pri zisťovaní, kedy rukopis vznikol, iné údaje, čiastočne priamo z textu alebo sekundárne pramene. Okrem jazykovej stránky je to časť samotného textu a ďalšie informácie uvedené na titulnom liste. Za pomocný údaj by sme mohli považovať autorov prídomok „*z pod Bjelevodi*“. Lokalitu Biela voda/Biele vody nespomínajú v súvislosti s Venichom žiadne slovníky, encyklopédie ani iné sekundárne pramene, len spis *Kníhtlačiteľstuo*. Miestnych názvov

³⁶ Laurens Janszoon Coster (cca 1370 – cca 1440) – údajný vynálezca tlačiarskeho stroja z holandského Harlemu. Údajne vynašiel kníhtlač súčasne s J. Gutenbergom. Prvý záznam o Kosterovi ako vynálezcovi kníhtlače je z roku 1588. Nie sú známe žiadne Kosterove tlačené diela, napriek tomu ešte aj v 20. storočí táto teória mala svojich prívržencov. V meste Haarlem má aj svoju sochu. Laurens Janszoon Coster [online]. [cit. 2024-03-20]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Laurens_Janszoon_Coster

³⁷ MUZIKOVÁ, Katarína. Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny od L. Štúra po S. Czambela. In: *Varia. XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov* [online]. [cit. 2024-03-22]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2009, s. 468-475. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/18/pages/Muzikova.pdf>

Biela voda/Biele Vody je na Slovensku niekoľko, viaceré aj v relatívnej blízkosti Venichovych pôsobísk. Ide o miestne osady alebo o lokálne vodné toky (potoky, riečky), ale na jednoznačné identifikovanie lokality, a teda aj času vzniku diela nepostačujú.

Pri datovaní spisu pomáha priamo časť textu o pôvode Jána Gutenberga. Venich odkazuje na periodiká, ktoré uverejnili teóriu o Gutenbergovom slovanskom pôvode. Prvým je literárny časopis *Wlastimil*, v ktorom vyšiel v roku 1840 beletrizovaný článok *Jan Šťastný* od Antonína Jaroslava Vrtátka o Gutenbergovi ako rodákovi z Kutnej Hory.³⁸ Druhý odkaz na časopis *Květy*, ktorý sme identifikovali ako článok *Jan Gutenberg* od Karla Aloisa Vinařického,³⁹ posúva vznik diela *Knihltlačiteľstvo* niekedy do konca roku 1845, prípadne neskôr.

Rozhodujúca je v tomto prípade práca Pavla Dobšinského *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*.⁴⁰ Rukopisné zápisky podrobne zaznamenávajú nielen život študentov na evanjelickom lýceu v Levoči v 40. rokoch 19. storočia, ale reflektujú aj širšie udalosti. Dobšinský uvádza, že na jednom zo stretnutí levočských študentov v školskom roku 1844/45 odznela pedagogická práca Karola Venicha o kníhtlačiarstve v podobe rozhovoru otca s deťmi. Píše o nej ako o toho času stratenej.⁴¹ Dobšinského záznam odpovedá na otázku, kedy Venich napísal svoj spis, resp. predniesol prednášku o kníhtlačiarstve veľmi presne, keďže uvádza, že stretnutia študentov sa konali medzi februárom a júnom 1845 a Venichova práca odznela na druhom stretnutí a jej posudzovateľom bol Venichov spolužiak August Ondruš.⁴² Z toho vyplýva, že prednáška vznikla, resp. odznela v Levoči v prvých mesiacoch roku 1845. Fakt, že text odkazuje aj na článok publikovaný niekoľko mesiacov neskôr (koncom roku 1845, keď Venich už nebol študentom lýcea), dovoľuje vysloviť domnienku, že rukopis uložený v LA SNK je upravenou verziou-čistopisom (možno doplnenou o pripomienky, ktoré odzneli počas stretnutia v rámci diskusie alebo pri jeho posudzovaní). Je úhľadne napísaný, obsahuje minimum opráv a doplnkov.

Zamýšľal Venich po odchode z Levoče spis použiť pri vzdelávacom procese? Chcel ho vydať tlačou? Tomu by nasvedčoval na titulnom liste uvedený zápis „poslal Š. Roháček z Modry“. Roháček však založil v Modre svoju kníhtlačiareň až v roku 1900 – viac ako 50 rokov po vzniku spisu.

Pri úvahách o tom, ako sa spis dostal k Šimonovi Roháčkovi, je potrebné vysvetliť aj to, ako sa dostal do LA SNK. Signatúra MJ znamená muzeálna jednotlivina. Tak sú označené dokumenty rôznej proveniencie, ktoré sa od roku 1893 dostávali do zbierok Archívu Slovenského národného múzea ako dary z Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Slovenského národného múzea. V rokoch 1960 – 1961 boli delimitované do LA MS (dnes LA SNK).⁴³

³⁸ WRŤÁTKO, Jaroslav. Jan Šťastný. Upomjny na věk patnáctý. In: *Wlastimil: Přítel osvěty a zábavy*. 1840, diel 1, zv. 1, s. 175-182.

³⁹ WINAŘICKÝ, Karel. Ján Gutenberg. In: *Květy: národní zábavník pro Čechy, Morawany, Slowáky a Slezany*. roč. 12, č. 132-133 (6. 11. 1845), s. 529. Článok vychádzal na pokračovanie v každom druhom čísle od novembra až do konca roku 1845. Posledná časť vyšla v č. 156 (30. 12. 1845).

⁴⁰ DOBŠINSKÝ, odk. 13.

⁴¹ DOBŠINSKÝ, odk. 13, s. 67.

⁴² DOBŠINSKÝ, odk. 13, s. 47, s. 67.

⁴³ Informácie poskytnuté pracovníkmi LA SNK prostredníctvom mailovej komunikácie.

Tlačiar Šimon Roháček bol členom Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Mal tiež silné väzby na slovenskú evanjelickú komunitu. Spolupracoval s modranskými farármi Pavlom a Samuelom Zochovcami, u neho sa tlačil evanjelický mesačník *Stráž na Sione*, od roku 1902 spoločensko-politický mesačník *Dolnozemskej Slovák*. Prírodzene teda nadviazal kontakty aj s dolnozemskými osobnosťami. To mohol byť spôsob, ako sa k nemu dostal Venichov rukopis *Knihotlačiteľstvo*. Či a kedy mu ho poslal sám autor, alebo sa k nemu dostal iným spôsobom, nevieme. Nateraz predpokladáme, že Roháček získal rukopis niekedy medzi rokmi 1900 a 1906, t. j. po založení svojej tlačiarne a pred Venichovou smrťou. Aj Roháčkovy zámery s rukopisom sú nejasné. Keďže práca tlačou nikdy nevyšla. V tom čase mala už viac ako 50 rokov a nespĺňala kritériá (minimálne jazykové, ale ani kvalitatívne), aby bola z vydavateľsko-typografického i ekonomického hľadiska zaujímavá. Možno preto Roháček rukopis jednoducho odovzdal muzeálnej spoločnosti.

Spis *Knihotlačiteľstvo* od Karola Venicha nie je žiadnym spôsobom prelomové dielo. Ide vlastne o – súčasným jazykom povedané – školskú prácu/referát mladého dvadsaťročného muža. Obsahuje všeobecne známe a niektoré dnes už prekonané informácie. Pri výskume sme si položili viaceré otázky o čase, mieste i okolnostiach vzniku práce, aké boli jej osudy, prečo nikdy nevyšla tlačou a pod. Na niektoré sa podarilo odpovedať, iné zostali v rovine úvah, nepodložené konkrétnymi prameňmi. Hľadanie informácií o diele i jeho autorovi, listovanie v dobovej tlači a archívny výskum umožnili doplniť a najmä skorigovať niektoré informácie a celkovo „objaviť“ osobnosť Karola Venicha – evanjelického učiteľa, zberateľa povestí, rozprávok a piesní, súčasníka a spolupracovníka viacerých známych štúrovských osobností.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Pramene

Literárny archív

Slovenskej národnej knižnice, Martin

Knižtlačiteľstvo, Pedagogicko-praktický rozhovor medzi Otcom a sinami. Karol Wenich z pod Bjelevodi, sign. MJ 409.

List Karola Venicha Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi, 15. 1. 1865, sign. 32 F 76.

List Karola Venicha redakcii Slovenských spevov, 7. 8. 1894, sign. A I-56₃₁.

Úprimné pozdravenia Údom S. M. Jednoti Levočkej od Údou Ňedeľnej školi v Ratkovej, 3. 5. 1847, sign. M39 B 69.

www.familysearch.org

Hungary Civil Registration, 1895 – 1980, Békéscsaba anyakönyvi kerület. Halotti anyakönyvének másod példánya. 1906. évról 501-1035ig., zázn. 555. [online]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6VY1-1N8M>

Hungary, Church Books, 1624 – 1950. [online]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org>

Slovakia Church a Synagogue Book, 1592 – 1935. [online]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org>

Literatúra

A. H. S. [ŠKULTÉTY, August Horislav]. Slovenské divadlo. In: *Priateľ školy a literatúry*. 1859, roč. 1, č. 26 (16. 11. 1859), s. 218-219.

ADAMOVIČ, Štefan. *Dejiny evanj. cirkevného sboru turíčskeho*. MÁDAČOVÁ, Mária a Dušan KIAPEŠ, eds. Turíčky: Cirkevný zbor ECAV na Slovensku Turíčky, 2019. ISBN 978-80-570-1206-1.

Československý hudební slovník osob a institucí M-Ž. 2. zv. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1965.

DOBŠINSKÝ, Pavol. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848*. Martin: Matica slovenská, 1972.

DOBŠINSKÝ, Pavol. *Prostonárodné Slovenské Povesti. Sošit 6*. Turčiansky Sv. Martin, 1882.

DOBŠINSKÝ, Pavol. *Prostonárodné Slovenské Povesti. Sošit 7*. Turčiansky Sv. Martin, 1882.

ĎURINDA, Miroslav a Marta MIKITOVÁ. *Ratková v historických a archívnych retrospektívach*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2015. ISBN 978-80-8115-211-5.

Evanjelická encyklopédia Slovenska. Bratislava: BoPo, 2001. ISBN 80-968671-4-8.

FEDOR, Michal. *Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918*. Martin: Matica slovenská, 1964.

HAAN, Ludevit. *Citara Sanctorum, její historia, její půwodce a tohto spolupracovníci*. V Pesti: Tiskem Wiktora Hornánského, 1873.

KLIMEKOVÁ, Agáta a Jana ONDROUŠKOVÁ. *Bibliografia slovacikálnych tlačí 19. storočia*. Zv. 1-7. Martin: Slovenská národná knižnica, 2016 – 2017.

- LACKO, Richard. *Turček : monografia obce.* FOMI, 2010, ISBN 978-80-970226-1-7.
- MUZIKOVÁ, Katarína. Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny od L. Štúra po S. Czambela. In: *Varia. XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov* [online]. [cit. 2024-03-22]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2009, s. 468-475. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/varia/18/pages/Muzikova.pdf>
- POLÍVKA, Jiří. *Súpis slovenských rozprávok.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1923.
- RIZNER, Ludovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského.* Zv. 6. Martin: Matica slovenská, 1934.
- RUPPELDT, Karol a Ján MELIČKO. *Slovenské spevy. Diel II.* Turč. Sv. Martin: Tlačou Kníhtlačiarско-účastinárskeho spolku, 1890.
- Slovenský biografický slovník.* 6. zv. Martin: Matica slovenská, 1994. ISBN 80-7090-111-X.
- Smrť. In: *Národné noviny.* 1906, roč. 37, č. 82 (14. 7. 1906), s. [3].
- ŠKULTÉTY, Augustín Horislav a Pavol DOBŠINSKÝ. *Slovenské Povesti I.* V Rožňave: Tlačou Ladislava Kek, 1858.
- Ten statočný slovenský učiteľ... In: *Pešťbudínske vedomosti: noviny pre politiku a literatúru.* 1862, roč. 2, č. 97 (9. 12. 1862), s. 3.
- WINAŘICKÝ, Karel. Ján Gutenberg. In: *Květy: národní zábavník pro Čechy, Morawany, Slowáky a Slezany.* 1845, roč. 12, č. 132-133 (6. 11. 1845), s. 529.
- WRĚÁTKO, Jaroslav. Jan Šťastný. Upomjny na wěk patnáctý. In: *Wlastimil: přítel osvěty a zábavy.* 1840, diel 1, zv. 1, s. 175-182.
- Z B. Čaby, 13. mája. In: *Slovenské listy*, roč. 7, č. 73 (16. 5. 1874), s. 3.
- Z békešského Seniorátu. In: *Církevní listy 1871*, roč. 7, č. 32, s. 378-379.
- Z békešského senioratu. In: *Církevní listy 1872*, roč. 8, č. 8, s. 125-126.
- Z Gemera, d. 23. Augusta... In: *Priateľ školy a literatúry.* 1859, roč. 1, č. 19 (6. 9. 1859), s. 158-159.
- Zpráva o slovenskom evanjelickom a. v. gymnasiu Veľko-Revúckom na rok školský 1866/7.* V Rožňave: Tiskom Michala Kovács, 1867.

Mgr. Bronislava Navarová

Univerzitná knižnica v Bratislave
Michalská 1, 814 17 Bratislava
bronislava.navarova@ulib.sk

Knihovník-bibliograf. Pôsobí v Univerzitetnej knižnici v Bratislave v kabinete retrospektívnej bibliografie, kde participuje na spracovávaní nepravých periodík. Zaoberá sa spracovaním a výskumom výročných školských správ, výročných správ finančných inštitúcií a produkcie knižných kalendárov.

KAROL SALVA OČAMI VYBRANÝCH SPOLUPRACOVNÍKOV A UČŇOV

LÍVIA KURUCOVÁ

Abstract

Karol Salva (1849 – 1913) established his printing house in Ružomberok in 1888. He published, printed, and edited mainly calendars, magazines and books by Slovak authors. During his active work in this field, he came into confessional, conceptual-political or human conflicts with many of his collaborators and contemporaries. Their cause was often his plainness and impulsiveness, they arose also because of his failure to communicate with his co-workers, his negligence, his inconsistency in printing or proofreading books, his failure to fulfil his obligations, to pay agreed royalties and so on. The aim of the paper is through the recollections of people who came in close contact with Salva to present their views on his personality, character and what they thought about him as their superior, etc.

Keywords: Karol Salva (1849 – 1913), disputes, opinions, history of book printing

Abstrakt

Karol Salva (1849 – 1913) vo svojej ružomerskej tlačiarňi, ktorú založil v roku 1888 vydával, tlačil a často i sám redigoval najmä kalendáre, časopisy a knihy slovenských autorov. Počas svojej aktívnej kníhtlačiarskej a vydavateľskej činnosti sa dostal do konfesijných, koncepčno-politických či ľudských konfliktov s mnohými svojimi spolupracovníkmi a súčasníkmi. Ich dôvodom bola predovšetkým Salvova prostorekosť, impulzivnosť, nedbanlivosť a nedôslednosť pri tlačených a korigovaných knihách, neplnenie si záväzkov, nevyplácanie honorárov a pod. Príspevok sa pokúsi prostredníctvom spomienok ľudí, ktorí s ním prišli do úzkeho kontaktu, priblížiť ich názory na Salvu ako nadriadeného, na jeho osobnosť a povahu a pod.

Kľúčové slová: Karol Salva (1849 – 1913), spory, názory, dejiny kníhtlačiarstva

Učiteľ, vydavateľ, kníhtlačiar, osvetový pracovník Karol Salva (1849 – 1913) patril k najplyvnejším vydavateľom kalendárov, časopisov a kníh slovenských autorov. Za sadzača sa vyučil v srbskom Osijeku v tlačiarenskej firme Laubner po tom, ako ho v roku 1887 suspendovali z učiteľského miesta v Klenovci. Vlastnú tlačiareň si založil v Ružomberku v roku 1888. Začínal skromne, postupne sa mu z nej podarilo vybudovať podnik s tlačiarenskými strojmi na parný pohon a dobre vybavenou knihárňou; zriadil pri nej kníhkupectvo, papiernictvo a centrálny sklad pre knihy dovážané zo slovenských krajín. Tlačiareň programovo slúžila národným potrebám a jej poslaním bolo podporovanie slovenskej spisby, ktorá mala pomáhať čeliť pomaďarčovaniu slovenskej inteligencie. Počas obdobia pôsobenia podniku vydal Salva 258 titulov.¹ Z viacerých jeho učňov sa neskôr stali sadzači, faktori, správcovia či majitelia kníhtlačiarňí, pôsobili v politike a pod. Patrili k nim napr. majiteľ kníhtlačiarne v Modre a po prevrate riaditeľ Štátnej tlačiarne v Bratislave, senátor Šimon Roháček (1873 – 1934),² sadzač v Pešti, správca Kníhtlačiarneho účastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine Juraj Novák (1876 – 1936),³ spolumajiteľ tlačiarne v Martine Anton Novák (1878 – 1971),⁴ minister pôšt a telegrafov Alojz Tučný (1881 – 1940),⁵ spisovateľ a typograf

¹ DOBROTKOVÁ, Marta. Liptovský rodák kníhtlačiar Karol Salva a jeho národobuditeľská činnosť. In: *Knihá 2007*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2007, s. 261. Viac ku Karolovi Salvovi a jeho činnosti pozri napr. SALVA, Karol. Prvé desaťročie mojej kníhtlačiarne. In: *Slovenský domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslavných...* Roč. 16. V Ružomberku: Tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu, [1898], s. 85-95; ZBAVITEL, Aloiz a Joža POSPÍŠIL. *Zabudnutý národný pracovník Karol Salva*. Žilina: Kruh slovenských učiteľov, 1929; ČULEN, Konštantín. Karol Salva. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1943, atď.

² Roháček sa učňom v kníhtlačiarňi Karola Salvu stal po odchode z nižšieho českého gymnázia v Uherskom Hradišti, kde v rokoch 1887 – 1889 absolvoval dva ročníky. Podrobnejšie o ňom a jeho kníhtlačiarňi pozri NAVAROVÁ, Bronislava. Kníhtlačiareň Šimona Roháčka v Modre. In: *Studia bibliographica Posoniensia 2023*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2023, s. 44-63.

³ V Salvovej kníhtlačiarňi zostal po vyučení niekoľko rokov pracovať. Z Ružomberka odišiel do Budapešti k Viktorovi Horňanskému, v rokoch 1901 – 1908 bol vedúcim kníhtlačiarne Stephaneum, neskôr pôsobil ako správca Budapeštianskeho nakladateľského spolku. Po návrate na Slovensko sa stal správcom martinskej kníhtlačiarne Tatran a po jej zlúčení s Kníhtlačiarňou účastinárskym spolkom (= KÚS) správcom tohto podniku, ktorý sa stal pod jeho vedením najvýznamnejším tlačiarňou na Slovensku. *Slovenský biografický slovník. Zv. IV., M – Q*. Martin: Matica slovenská, 1990, heslo Juraj Novák, s. 303.

⁴ Po vyučení sa za sadzača u Salvu u neho istý čas i pracoval. Neskôr odišiel do Budapešti a odtiaľ prešiel do KÚS-u. V roku 1902 a v rokoch 1906 – 1909 pracoval v kníhtlačiarňi slovenského časopisu v Pittsburghu. V roku 1909 sa definitívne vrátili do Martina, kde žil až do smrti okrem rokov 1916 – 1919, v ktorých pôsobil v ružomerskej tlačiarňi Lev. Po roku 1919 pracoval v Martine ako metér pri novinách a korektor v KÚS-e. V roku 1925 založil spolu so svokrom D. F. Šulcom Novú tlačiareň, ktorú po Šulcovej smrti v roku 1940 prevzala Matica slovenská. *Slovenský biografický slovník. Zv. IV., M-Q*. Martin: Matica slovenská, 1990, heslo Anton Novák, s. 301. Podľa Eduarda Bertana bol Salva hrdý, že Roháček a obaja Novákovci vyšli z jeho kníhtlačiarne a dával im ich za vzor. BERTAN, Eduard. *Typografi nenárodní – najzaslúžilejší budovatelja štátu: Rozpomienky E. B. Podsitianskeho*. Bratislava: Spolok typografov na Slovensku, 1940, s. 6.

⁵ Za typografa sa učil u Salvu v rokoch 1895 – 1898. V. Klofáč uvádza, že Tučný sa ako Salvov spolupracovník naučil po slovensky čítať, mať porozumenie pre Slovensko a mal príležitosť nahliadať do zúfalých pomerov slovenského ľudu. KLOFÁČ, V[áclav]. K Tučnému padesiatinám. In: *Alois Tučný: jeho život a dílo*. Praha: Československá obec dělnická, 1931, s. 9.

Eduard Bertan (1882 – 1939),⁶ prokurista petrovskej sporiteľne, prvý správca kníhtlačiarne v Petrovci, novinár Andrej Labáth (1886 – 1934)⁷ a iní.

Salva bol rozporuplnou osobnosťou, ktorá mala svojich zástancov i odporcov. Svojou povahou, názormi, kritikou si dokázal veľmi ľahko narobiť veľa nepriateľov a jeho osobné a pracovné vzťahy ovplyvňoval i hmotný nedostatok, nepriazeň štátnych orgánov, prehĺbujúca sa frustrácia. Počas svojej aktívnej kníhtlačiarkej a vydavateľskej činnosti sa dostal do konfesijného, koncepcio-politického či ľudského konfliktu s mnohými spolupracovníkmi a súčasníkmi.⁸

Svoj názor na Salvu vyjadrili verejne alebo v súkromnej komunikácii viacerí predstavitelia spoločenského, kultúrneho či politického života, jeho učni, spolupracovníci atď. Napr. literárny kritik, historik, jazykovedec, publicista a prekladateľ Jozef Škultéty (1853 – 1948) ho označil za strašného človeka, fantastu, blázna, klamára,⁹ ružomberského šudiera,¹⁰ individuum na zaplútie, človeka bez teploty duše.¹¹ Podľa spisovateľa, publicistu, literárneho kritika a politika Svetozára Hurbana Vajanského (1847 – 1916) bol hlupák, smelý špekulant, podvodník, klamár, darebák, moták, oplan, niktoš, blbý hlaváč, namyslený, v literárnom ohľade hlúpy človek, „na lži a intrigy dost' chytrý, smelý až po kriminál“.¹² Spisovateľka Ľudmila Riznerová Podjavorinská (1872 – 1951) v ňom videla človeka, v ktorom sa snúbila serióznosť, snaživosť, rodoláska a inteligencia.¹³ Novinár, literárny kritik a básnik František Votruba (1880 – 1953) súhlasil s tvrdením, že Salva bol svojím spôsobom obetavý človek a idealista, ale bol to vraj idealizmus, kto-

⁶ U Salvu sa za sadzača vyučil v roku 1900. Po vyučení u neho zostal ešte pol roka, potom sa vrátil na istý čas do rodiska, do Prenčova, kde pomáhal Andrejovi Kmetovi v jeho zberateľskej práci. Ako typograf pracoval tiež v Trnave, v Martine, v Liptovskom Mikuláši, krátke obdobie (1908 – 1909) vlastnil kníhkupectvo a kníhtlačiareň vo Zvolene. Bližšie pozri BERTAN, odk. 4.

⁷ Zareagoval na inzerát Salvovej kníhtlačiarne, ktorá hľadala učňa. Prijali ho na tri roky. 15. novembra 1907 ho Salva oslobodil od učňovstva, do 4. januára 1908 pracoval v Ružomberku ako pomocník. Neskôr pôsobil ako sadzač vo Zvolene, v Martine a v Budapešti, v roku 1919 bol zvolený za prvého správcu kníhtlačiarne v Petrovci, ktorú spoluzakladal. Na jej čele stál až do svojej smrti v roku 1934. Bližšie pozri KIŠGECI, Ján a Katarína PUCOVSKÁ. Životopis Andreja Labátha a jeho prínos k Slovenským národným slávnostiam [online]. 2019 [cit. 2024-05-05]. Dostupné z: https://www.kulpin.net/files/08.08.2019-zivotopis_andreja_labatha_a_jeho_prinos_k_slovenskym_narodnym_slavnostiam.pdf

⁸ HOLEC, Roman. Tragédia vyhnanca alebo priateľstvo na život a na smrť: (Karol Salva a Karel Kálal). In: HOLEC, R. *Zabudnuté osudy: 10 životných príbehov z novodobých dejín*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 141.

⁹ List 13 Škultéty Vlčkovi zo dňa 4. 1. 1890. In: *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 27.

¹⁰ List 119 Škultéty Vlčkovi zo dňa 21. 3. 1901. In: *Vzájomné*, odk. 9, s. 114 a pozn. 4, s. 297.

¹¹ List 239 Gustávovi Augustinymu zo dňa 28. 11. 1897. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Jozefa Škultétyho 1: (1871 – 1910)*. Martin: Matica slovenská, 1982, s. 144.

¹² List 145 S. H. Vajanský Juliusovi Grégrovi zo dňa 26. 5. 1900. In: VAJANSKÝ, S. H. *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1972, s. 165.

¹³ List 26 Ľudovítovi V. Riznerovi zo septembra 1894. In: KOCÁK, M., ed. *Listy Ľudmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*. Martin: Matica slovenská, 1988, s. 60.

rý zabúda na chlieb.¹⁴ Prozaik, básnik, publicista, dramatik, archivár a prekladateľ Ján Smetana (1867 – 1953) opísal Salvu ako mocného, vysokého a ramenatého muža s víťazne hrdým a prísnyim pohľadom, ktorý na verejnosti pôsobil veliteľsky, seabedomo, doma bol ale „bolestín, vždy úboho stenajúci pre nedostatok“.¹⁵ Označil ho za národného i obchodného ctižiadostivca s v podstate dobrodušnou povahou. Vyjadril sa i k jeho spôsobu vedenia podniku a domácnosti, v ktorej bolo všetko málokrvné – „žena (prvá) suchotinárka, deti bledé a vycivené, odev na nich lacnučký, kuchyňa vodnatá a nemastná. Len on sám v rodine chorobnej a zle živenej prekvital zdravím a bodrosťou života“.¹⁶

Pre potreby príspevku nás zaujímali názory na Salvu a skúsenosti s ním i od ľudí, ktorí sa u neho vyučili, resp. s ním intenzívnejšie spolupracovali.

Andrej Labáth sa vo svojich osobných zápiskoch o ňom vyjadril, že to bol prísny človek, ale dobrá duša a označil ho za znamenitého šéfa, ktorému veľmi záležalo na výchove učňov, a ktorý si dal záležať na tom, aby zo všetkých svojich zamestnancov vychoval „poriadnych a osvedčených Slovákov“.¹⁷ Vraj sa mu to aj darilo, lebo „kto vyšiel od Salvov bol presvedčeným Slovákom a nepadalo mu ťažko znášať tie útrapy za svoje presvedčenie, aké musel znášať šéf Salva“.¹⁸ Učňov brával so sebou na prednášky, divadelné predstavenia, do čítárne.¹⁹ Podobne sa vyslovil Eduard Bertan. Ten vo svojich pamätiach uvádza, že Salva učňov „cvičil, chcel, aby z nich boli ľudia na svet súci a užitoční svojmu národu“.²⁰ Nových učňov vyučoval napr. pravopis, pretože „vtedajšie školy nedali mladíkovi to, čo by mu bolo potrebné k povolaniu“.²¹ Naopak, negatívne spomienky na Salvu mal Alojz Tučný. Označil ho za tyrana,²² „vysávača“ robotníctva a učňov.²³

Augustíny vs. Salva

Do priameho sporu sa Salva dostal napr. s novinárom Gustávom Adolfom Vladimírom Augustinym (1851 – 1900), ktorý akceptoval jeho ponuku stať sa redaktorom *Slovenských listov*. Nakoniec redigoval iba šesť čísel²⁴ a spoluprácu ukončil. Škultétymu v liste zo dňa 3. januára 1898²⁵ napísal, že Salva je naozaj taký, ako mu ho vykreslil²⁶

¹⁴ VOTRUBA, František. Rozpomienky. In: *Votrubov sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1951, s. 118.

¹⁵ SMETANA, Ján. *Medzi dvoma vekmi: Kniha pamäti*. Bratislava: Tatran, s. 175-176.

¹⁶ SMETANA, odk. 15, s. 175.

¹⁷ KIŠGECI, PUCOVSKÁ, odk. 7.

¹⁸ KIŠGECI, PUCOVSKÁ, odk. 7.

¹⁹ KIŠGECI, PUCOVSKÁ, odk. 7.

²⁰ BERTAN, odk. 4, s. 6.

²¹ BERTAN, odk. 4, s. 6.

²² *Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (= LA SNK)*. List Šimona Roháčka adresovaný Alojzovi Zbavitelovi zo dňa 28. 11. 1928, sign. 58 L 8.

²³ ROHÁČEK, Šimon. Črty zo života Karla Salvu, evanjelického učiteľa v Klenovci a kníhtlačiaru v Ružomberku. In: *Prúdy: Revue Mladého Slovenska*. 1929, roč. 13, č. 1, s. 20.

²⁴ List 106 Vlček Škultétymu zo dňa 6. 1. 1898. In: *Vzájomné*, odk. 9, s. 105.

²⁵ LA SNK. List Gustáva Augustiniho adresovaný Jozefovi Škultétymu zo dňa 3. 1. 1898 od, sign. 49 A 16.

²⁶ Ide o vyššie citovaný list 239 Gustávovi Augustinymu zo dňa 28. 11. 1897. In: KOCÁK, M., ed, odk. 11, s. 144.

v odpovedi na list, v ktorom ho žiadal o vyjadrenie jeho názoru na Salvu v čase, keď sa rozhodoval, či má prijať miesto redaktora *Slovenských listov*. Údajne to zistil už počas prvého týždňa ako prišiel do Ružomberka, a každý deň mu k tomu dával 4 – 5 dôkazov. Píše: „*trpel som, snášal som, pracoval som s horkosťou blenovou v duši*“.²⁷ Medzi ním a Salvom prišlo k viacerým konfliktom. Ich vznik podľa Augustinyho bolo možné pripísať v prvom rade Salvovej „*hroznej duševnej skazenosti*“ a až v druhom rade jeho [Augustinyho] prchkej povahe.²⁸

Konflikt opísaný v liste Škultétymu súvisel s klamstvami, ktoré podľa Augustinyho o ňom Salva rozširoval. Tvrdil, že Augustiny ušiel a nepripravil mu do ďalšieho čísla *Slovenských listov* žiadny materiál a vraj ani nevie, kde sa nachádza. Podľa Augustinyho to však bolo klamstvo, pretože Salvu informoval o svojich plánoch navštíviť brata v Budapešti a dokonca mu na jeho žiadosť nechal bratovu adresu, aby ho mohol v prípade potreby kontaktovať. Tiež mu vraj pred odchodom odovzdal materiál na minimálne pol čísla. Ešte viac ho však Salva nahneval snahou odoprieť mu autorstvo článku *Maďarisátorské šialenstvá a urážky* uverejneného v *Slovenských listoch* 17. decembra 1897. Podľa Salvu ho nenapísal Augustiny, ale národný buditeľ, publicista a redaktor Samuel Dobroslav Štefanovič (1822 – 1910), otec advokáta Miloša Vladimíra Štefanoviča (1854 – 1904). Evanjelický kňaz Juraj Janoška (1856 – 1930) Augustinyho informoval, že mu Salva prečítal list, v ktorom S. D. Štefanovič prijímal úplnú zodpovednosť za uvedený článok. Augustinyho táto „*infámnosť*“ [(ne)hanebnosť] rozčúlila a prinútil Janošku zorganizovať na fare stretnutie s M. V. Štefanovičom a „*individuom na zaplútie*“, t. j. Salvom. Na stretnutí im Salva sľúbil, ak prídu do Ružomberka, predmetný list od Štefanovičovho otca ukázať. Augustinyho to nazlostilo a napriek prehováraniu sa rozhodol odísť z redakcie časopisu i keď „*Salva tri razy, pravda farizejsky ma odprosil za všetko čo sa [= čím sa] proti mne previnil*“.²⁹ Skonštatoval, že by bolo potrebné „*odokryť, odhaliť bezednú skazenosť tohoto individua, rozstrapkať ligotavú pavučinu, ktorú tento jedovatý pavúk po Slovensku namotal*“.³⁰ Augustiny sa pošťazoval i literárnemu historikovi Jaroslavovi Vlčkovi (1860 – 1930). Napísal mu, že ho Salva „*neslýchane oklamal*“.³¹ Salva celú situáciu, čo sa týka *Slovenských listov* a Augustinyho práce v nich, opisoval inak.³² Podľa neho až tri štvrtiny ich obsahu zapíľňal on sám, Augustinyho obvinil, že pracoval iba nožnicami a že mu zbil faktora, Šimona Roháčka. Svojmu blízkemu

²⁷ LA SNK. List Gustáva Augustiniho adresovaný Jozefovi Škultétymu zo dňa 3. 1. 1898 od, sign. 49 A 16.

²⁸ LA SNK. List Gustáva Augustiniho adresovaný Jozefovi Škultétymu zo dňa 3. 1. 1898 od, sign. 49 A 16.

²⁹ LA SNK. List Gustáva Augustiniho adresovaný Jozefovi Škultétymu zo dňa 3. 1. 1898 od, sign. 49 A 16.

³⁰ LA SNK. List Gustáva Augustiniho adresovaný Jozefovi Škultétymu zo dňa 3. 1. 1898 od, sign. 49 A 16.

³¹ List 106 Vlček Škultétymu zo dňa 6. 1. 1898. In: *Vzájomné*, odk. 9, s. 105.

³² *Slovenské listy* a situácia okolo nich nie sú predmetom článku. Podľa Listu 70 Ľudovítovi V. Riznerovi zo dňa 14. [januára 1898]. In: KOCÁK, M., ed., odk. 13, s. 127. Augustiny tvrdil, že v skutočnosti bolo toto periodikum M. V. Štefanoviča a on bol jeho zástupca, resp. on bol „*všetko*“. V liste Podjavorinská pripustila, že *Slovenské listy* naozaj mohli byť Štefanovičovým orgánom.

priatelovi Karolovi Kálalovi o incidente napísal: „Augustíny v akomsi divom nápade zbil mosadzným linoárom Roháčka po hlave a potom utiekol do Pešti“.³³

O tomto incidente sa priamo od Roháčka dozvedela aj Podjavorinská a zmienila sa o ňom v liste strýkovi Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi zo dňa 14. januára 1898. Napísala mu: „...Augustíny vraj privlastňoval si články a dopisy Štefanovičove – Roháček (sádzač) mu to vyčítal – Augustíny rozrazil R[ohá]čkovu lineárom hlavu. R[oháček] chytil Aug[ustinyho] a hodil ho za pec. Tam ho namlátli a – vytkol si ruku. Roh[áček] zažaloval Aug[ustinyho]. Salva vyhnal Aug[ustinyho]. Aug[ustiny] sa vypratal a – iste ušiel k Nár[odným]...“³⁴

Salva vs. Roháček

Roháček nakoniec tiež odišiel od Salvu kvôli sporu. O svojom odchode zo Salvovho podniku informoval i Teréziu Vansovú v liste zo dňa 8. mája 1900.³⁵ Sľúbil jej, že *Denicu* jej pripraví v dohodnutom termíne i keď „bol už upozodrievaný, že naschvál prácu preťahuje“.³⁶

Konflikt medzi Salvom a Roháčkom vznikol z dôvodu jeho oneskoreného príchodu z obedňajšej prestávky. Namiesto o 13:00 prišiel o 14:15, čo sa, samozrejme, Salvovi nepáčilo a začal mu to vyčítať. Podľa Roháčka od oboch „padli príkrejšie slová“.³⁷ Salva s ním rozviazal pracovný pomer, pričom mu dal 14-dennú výpovednú lehotu. Roháček sa rozhodoval, čo má urobiť. U Salvu nemohol a ani zostať nechcel „čo by dal taký kus zlata, ako je sám“.³⁸ Premýšľal o založení vlastnej tlačiarne, len si nebol istý, kde by ju mal otvoriť a odrádzala ho aj skutočnosť, že by bol na to sám. Pavel Zoch ho volal do Modry, ale o nej sa vyjadril ako mŕtvom mestečku.

Napriek všetkému Roháček na Salvu spomínal v dobrom a bol mu vďačný za všetko, čo sa u neho naučil a čo mu dal – „ideál k národu, ideál k českoslo[enskej] veci, lásku k práci, vytrvalosť v mravnosti“.³⁹

V konfliktoch, do ktorých sa Salva často dostával, stál väčšinou na jeho strane. Nesúhlasil s jeho ohováraním a osočovaním, pozitívne vnímal jeho zápal pre národnú vec.⁴⁰ Poznal ho ako nadšeného, stále optimisticky naladeného človeka, ktorý sa k nemu správal otcovsky a u ktorého našiel druhý domov. Imponovala mu jeho skromnosť a pracovitosť. Považoval ho viac za učiteľa ako obchodníka. Tvrdil, že ak aj robil niečo zlé, dôvodom bol veľký nedostatok. Vraj takmer nikto nevie, ako „skromne a seba zaprene“ sa u Salvu žilo.⁴¹

³³ HOLEC, odk. 8, s. 141.

³⁴ List 70 Ľudovítovi V. Riznerovi zo dňa 14. [januára 1898]. In: KOCÁK, M., ed., odk. 13, s. 127.

³⁵ LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Terézii Vansovej zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26. HOLEC, odk. 8, s. 143 uvádza, že sa Roháček dostal so Salvom do sporu aj kvôli tomu, že ten mu odmietol dať do správy filiálku v Liptovskom Mikuláši.

³⁶ LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Terézii Vansovej zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26.

³⁷ LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Terézii Vansovej zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26.

³⁸ LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Terézii Vansovej zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26.

³⁹ LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Alojzovi Zbaviteľovi zo dňa 28. 11. 1928, sign. 58 L 8.

⁴⁰ Pozri napr. LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Alojzovi Zbaviteľovi zo dňa 28. 11. 1928, sign. 58 L 8; ROHÁČEK, odk. 23, s. 17-25.

⁴¹ Podľa Roháčka sa u Salvov žilo jednoducho, skromne, ale veselo. Salva vraj nebol lakomý, ale nebolo jednoducho nakŕmiť taký veľký počet ľudí. Spomína tiež, že Salva vypísal jedálniček na celý týždeň.

Na pôsobenie v Salvovom podniku Roháček spomínal ako na náročnú, ale podnetnú prácu: „...je pravda, že do práce hnal svojich ľudí... Pracovalo sa denne 10 hodín. Ale Salva a ja s ním pracovali aj 16 hodín. Lebo po 6 – 8 sadzačoch prvé korektúry čítavali sme večer, keď iní šli po zábavkách a čo večer nebolo hotové, pokračovalo sa skoro ráno. Ja som za to Salvovi povďačný, že ma naučil vytrvale pracovať...“⁴²

Záver

Salva sa počas svojho života dostal do konfliktu aj s ďalšími súčasníkmi, medzi inými to boli napr. Anton Bielek, Ľudovít Vladimír Rizner, František Richard Oswald, Ambro Pietor a iní. Niektoré spory prerástli do otvoreného nepriateľstva, skončili na súde, iné sa postupom času podarilo vyriešiť. Ich príčinou bývala Salvova prostorekosť, prchkosť či impulzívnosť. Holec skonštatoval, že si kvôli týmto stránkam svojej povahy dokázal mnohokrát narobiť viac nepriateľov ako zarobiť peňazí.⁴³ Problematická sa ukazovala aj jeho nedbanlivosť a nedôslednosť pri plnení svojich záväzkov, napr. nevyplácal načas dohodnuté honoráre,⁴⁴ nie vždy si vedel vybrať vhodných spolupracovníkov. Podľa Lá-batha sa niekedy stávalo, že Salva napr. i dva týždne nedokázal vyexpedovať vytlačené publikácie, pretože nevedel získať peniaze na poštové známky.⁴⁵

Ako kníhtlačiar a vydavateľ Salva zápasil s mnohými finančnými ťažkosťami, bývali u neho vykonávané domové prehliadky, čelil súdnym predvolaniam. Jeho podnik vládnuca moc neustále perzekvovala a prichádzalo i ku konfiškovaniu v ňom už vytlačených tlačovín.

Uvedené problémy, s ktorými musel neustále zápasiť a zhoršenie finančnej situácie tlačiarne ho prinútili v roku 1909 odpredať tlačiareň Jánovi Páričkovi a emigrovať do Spojených štátoch amerických.

Snahou príspevku nebolo priniesť objektívne a komplexné zhodnotenie Salvovej osobnosti, ale načrtnúť, ako ho vnímali vybraní ľudia, ktorí s ním prišli do kontaktu. Nie všetci mali so Salvom pozitívne skúsenosti, ale ich pohľad na neho mohol byť i trochu skreslený a ovplyvnený prostredím, v ktorom sa pohybovali, názormi iných ľudí, neochotou akceptovať odlišné postoje, neschopnosťou pripustiť, že chyba mohla byť aj na ich strane, neznalosťou dôvodov, ktoré viedli Salvu riešiť vzniknuté situácie určitým spôsobom, atď.

Pondelok – sielnický hrach, streda – bryndzové halušky; štvrtok – kapusta. Na večeru bývali čerstvo pripravované zemiaky s kyslým mliekom, rôzne kaše, prívarky. ROHÁČEK, odk. 23, s. 20.

⁴² ROHÁČEK, odk. 23, s. 20.

⁴³ HOLEC, odk. 8, s. 137.

⁴⁴ Napr. v LA SNK. List Karola Salvu adresovaný Ľudovítovi V. Riznerovi zo dňa 22. 12. 1898, sign. M 89 C 36. Salva sľubuje vyplatiť Riznerovi peniaze, ktoré mu dlžil. Zároveň konštatuje, že mu Rizner už nedôveruje, ale sľubuje urobiť všetko pre to, aby si jeho dôveru opäť získal.

⁴⁵ KIŠGECI, PUCOVSKÁ, odk. 7.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Pramene

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (= LA SNK). List Gustáva Augustiniho adresovaný Jozefovi Škultétymu zo dňa 3. 1. 1898, sign. 49 A 16.

LA SNK. List Karola Salvu adresovaný Ludo­vítovi V. Riznerovi zo dňa 22. 12. 1898, sign. M 89 C 36.

LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Terézii Vansovej zo dňa 8. 5. 1900, sign. 41 AA 26.

LA SNK. List Šimona Roháčka adresovaný Alojzovi Zbavitelovi zo dňa 28. 11. 1928, sign. 58 L 8.

Literatúra

BERTAN, Eduard. *Typografi nenároční – najzaslúžilejší budovatelia štátu: Rozpomienky E. B. Podsitnianskeho*. Bratislava: Spolok typografov na Slovensku, 1940.

ČULEN, Konštantín. *Karol Salva*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1943.

DOBROTKOVÁ, Marta. Liptovský rodák kníhtlačiar Karol Salva a jeho národobuditeľská činnosť. In: *Kniha 2007*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2007, s. 257-263.

HOLEC, Roman. Tragédia vyhnanca alebo priateľstvo na život a na smrť: (Karol Salva a Karel Kálal). In: HOLEC, R. *Zabudnuté osudy: 10 životných príbehov z novodobých dejín*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 134-154. ISBN 80-7090-629-4

KIŠGECI, Ján a Katarína PUCOVSKÁ. *Životopis Andreja Labátha a jeho prínos k Slovenským národným slávnostiam* [online]. 2019 [cit. 2024-05-05]. Dostupné z: https://www.kulpin.net/files/08.08.2019-zivotopis_andreja_labatha_a_jeho_prinos_k_slovenskym_narodnym_slavnostiam.pdf

KLOFÁČ, V[áclav]. K Tučnému padesátinám. In: *Alois Tučný: jeho život a dílo*. Praha: Československá obec dělnická, 1931, s. 10-11.

KOCÁK, Michal, ed. *Listy Jozefa Škultétyho 1: (1871 – 1910)*. Martin: Matica slovenská, 1982.

KOCÁK, Michal, ed. *Listy Ľudmily Riznerovej-Podjavorinskej 1: (1889 – 1918)*. Martin: Matica slovenská, 1988.

NAVAROVÁ, Bronislava. Kníhtlačiaren Šimona Roháčka v Modre. In: *Studia bibliographica Posoniensia 2023*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2023, s. 44-63.

ROHÁČEK, Šimon. Črty zo života Karla Salvu, evanjelického učiteľa v Klenovci a kníhtlačiaru v Ružomberku. In: *Prúdy: Revue Mladého Slovenska*. 1929, roč. 13, č. 1, s. 17-25.

SALVA, Karol. Prvé desaťročie mojej kníhtlačiarne. In: *Slovenský domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslavných...* Roč. 16. V Ružomberku: Tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu, [1898], s. 85-95.

Slovenský biografický slovník. Zv. IV., M – Q. Martin: Matica slovenská, 1990.

SMETANA, Ján. *Medzi dvoma vekmi: Kniha pamäti*. Bratislava: Tatran, [1950].

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského 2: (Výber listov z rokov 1890 – 1916)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1972.

VOTRUBA, František. Rozpomienky. In: *Votrubov sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1951, s. 118, 107-156.

Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.

ZBAVITEĽ, Aloiz a Joža POSPÍŠIL. *Zabudnutý národný pracovník Karol Salva*. Žilina: Kruh slovenských učiteľov, 1929.

Lívia Kurucová

Univerzitná knižnica v Bratislave,
Michalská 1, 814 17 Bratislava
livia.kurucova@ulib.sk

Knihovníčka – bibliografka.

Pôsobí v Univerzitetnej knižnici v Bratislave v Kabinete retrospektívnej bibliografie, kde participuje na spracovávaní a výskume nepravých periodík, v súčasnosti primárne výročných správ finančných inštitúcií.

19TH CENTURY ARTWORKS-PHOTOGRAPHS IN HUNGARIAN LIBRARIES AND MUSEUMS

Júlia PAPP

Abstract:

In the second half of the 19th century the photography of artworks started to flourish. In Western Europe in the 1850s began the photography of architectural monuments and the most valuable treasures of major museums and collections. From the middle of the 19th century European cultural institutions began to buy more and more items from national and foreign public and private collections and temporary and permanent exhibitions, as well as photography series depicting buildings, often consisting of hundreds – occasionally thousands – of pieces, which were used in the emerging art historical and archaeological institutional system (monument protection, museal artwork management, scientific research, education).

In the 1870s the photography of temporary exhibitions and museal and ecclesiastical collections began in Hungary as well. In the early period of institutional photography of artworks Ferenc Pulszky, the director of the Hungarian National Museum, played a prominent role, similarly to his role in the development of the museal plaster cast collections. Pulszky commissioned several photography series of the artworks in the museum, and also

acquired photographs from several foreign museums and art dealers. By 1922, the Museum of Applied Arts had a collection of over 4000 glass plate negatives, while the school teaching artists, which later became the Hungarian University of Fine Arts, acquired photographs depicting older and contemporary foreign artworks for their students to use during their art lessons. The library of the National Museum systematically collected the photographs of the valuable Corvina codices made for the Hungarian King Matthias at the end of the 15th century and later kept in foreign libraries and museums, and several of these photographs were exhibited at the book exhibition in 1882 in the place of the original Corvina codices.

The importance of artwork photography was also quickly recognized by the Church. In 1871, Corvina codices kept in Rome were photographed and placed into an ornate album, and János Simor, the Archbishop of Esztergom, commissioned several series of photographs taken of the valuable treasures of the Esztergom Basilica. The artworks of the general (1876: Historical Exhibition) and specialized exhibitions (1882: Book Exhibition, 1884:

Exhibition of Metal Artworks) were presented in separate series as well.

Keywords: 19th century; Art Collections; Reproductions; Photographic Documentation; Hungarian Academy of Sciences; Museums, Libraries

Abstrakt:

V západnej Európe sa v 50. rokoch 19. storočia sa začalo s fotografovaním architektonických pamiatok a najcennejších pokladov veľkých múzeí a zbierok. Od polovice 19. storočia začali európske kultúrne inštitúcie nakupovať čoraz viac predmetov z domácich a zahraničných verejných a súkromných zbierok a dočasných a stálych výstav iných inštitúcií, ako aj fotografické série zobrazujúce budovy, často pozostávajúce zo stoviek až tisícov kusov. Fotografie sa využívali vo vznikajúcom umeleckohistorickom a archeologickom inštitucionálnom systéme (pamiatková ochrana, správa umeleckých diel múzeí, vedecký výskum, vzdelávanie). V 70. rokoch 19. storočia sa začalo s fotografovaním dočasných výstav a aj múzejných a cirkevných zbierok v Uhorsku. V ranom období fotografovania umeleckých diel zohral významnú úlohu riaditeľ Maďarského národného múzea Ferenc Pulszky, ktorý podieľal sa aj na rozvoji zbierok sadrových odliatkov múzejných artefaktov. Pulszky objednal niekoľko fotografických sérií umeleckých diel v múzeu a získal fotografie aj od niekoľ-

kých zahraničných múzeí a obchodníkov s umením. Do roku 1922 malo Umeleckopriemyselné múzeum zbierku viac ako 4000 sklenených tanierových negatívov, zatiaľ čo umelecká škola, z ktorej sa neskôr stala Maďarská univerzita výtvarných umení, získala pre svojich študentov fotografie zobrazujúce staršie a súčasné zahraničné umelecké diela, ktoré mohli použiť pri výučbe. Knížnica Národného múzea systematicky zbierala fotografie cenných kódexov zo zbierky Corvina vyhotovených pre uhorského kráľa Mateja koncom 15. storočia a neskôr uchovávaných v zahraničných knižniciach a múzeách, viaceré z týchto fotografií boli vystavené na výstave kníh v roku 1882 na miesto pôvodných kódexov.

Dôležitosť fotografie umeleckých diel rýchlo uznala aj cirkev. V roku 1871 boli kódexy zo zbierky Corvina uchovávané v Ríme odfotografované a umiestnené do zdobeného albumu. Tiež János Simor, ostrihomský arcibiskup, objednal niekoľko sérií fotografií cenných pokladov ostrihomskej baziliky. V samostatných sériách boli prezentované aj diela jednej všeobecnej (1876: Historická výstava) a dvoch špecializovaných výstav (1882: Výstava kníh, 1884: Výstava umeleckých diel z kovu).

Kľúčové slová: 19. storočie; umelecké zbierky; reprodukcie; fotografická dokumentácia; Maďarská akadémia vied; múzeá, knižnice

In Western Europe in the late 1800s, the institutionalization of the study of art history (involving museums in university education, academic research, and the preservation of art monuments) had much to do with the increasing importance and popularity of art photography. Many photographic series, some numbering several hundred or even several thousand items and sold all over Europe, depicted exhibitions from important museums and collections or famous monuments from across the continent. They were used as pictorial catalogs or registers in documenting works of art in museums as well as for scientific research and education. In many ways these series served the same purpose as prints, for example, woodcuts, engravings, and lithographs, of the early nineteenth century: to popularize the works of famous artists and the treasures of recognized European collections. The makers of these series intended not only to enhance the reputation of artists or collections but also to provide study or reference images for use in art schools. Although copies of works of art could be found in almanacs and pocket books published as early as the beginning of the nineteenth century, the appearance of artwork photography was a decisive factor in the attempt to educate and influence public taste. Later in the nineteenth century, the spread of photography and consequently artwork photography brought about a revolutionary change in visual communication comparable to the prevalence and influence of digital photography today.

In the second half of the nineteenth century, some managers and experts within Hungary's growing system of cultural institutions, including officials from the Ministry of Culture, were aware of the significance played by photography elsewhere in Europe. During the 1870s and 1880s, Hungarian photographers began documenting temporary exhibitions in museums and ecclesiastical collections as well as reproducing photographs of noteworthy artistic, archaeological, and architectural evidence. Museums, libraries, and educational organizations augmented their book and drawing collections with artwork photographs acquired from local and foreign photographers, book publishers, and art distributors.¹

The Hungarian National Museum

From the 1870s, the Hungarian National Museum began to take the possibility of reproducing photographs more and more seriously, due in all probability to the fact that the director of the museum between 1869 and 1894 was Ferenc Pulszky. In his autobiography he states that photographic reproductions made drawings that had previously been hidden away in storage in the European museums easily accessible, enabling researchers of Renaissance culture to see and study the stylistic changes of famous artists. Photographs provide a direct means of comparison and thus can be of great help in identifying forgeries. Pulszky also stressed the contribution that England's Prince Albert had made to the development of art photography. Following an appeal by Prince Albert, many members of Europe's royal families and curators of public collections photographed their drawings by Raphael, with private individuals later following

¹ The study was made with the support of the *Tempus Public Foundation, the National Research, Development and Innovation Office (138702)*. Zsuzsa FARKAS and Júlia PAPP. *A műtárgyfényképezés kezdetei Magyarországon, 1840 – 1885* (The beginnings of artwork photography in Hungary). Budapest: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2007.

suit. Prints grew in popularity thanks to Prince Albert's collection,² and they were soon recognized as essential tools in the study of art history.³

In his study Pulszky mentioned the most well-known collections of art photographs in the possession of foreign art dealers and pointed out that no European government, library, or museum had yet exhibited full series of art photographs. The Imperial Library of Vienna collected art photographs, for example, yet there was no exhibition area where the public could view them. Pulszky hoped universities and drawing schools would eventually acquire collections of artwork photographs. The British, he wrote, had already discovered that photography was the most effective means of popularizing art and refining people's taste. The management of the British Museum had had their most notable works of art photographed partly for the purpose of scientific research but also for use in education.⁴

In 1868 Ferenc Pulszky donated a collection of photographs featuring ivory casts to the Hungarian Academy of Sciences. This series of photographs was transferred to the National Museum two years later, and 265 of them remain there today. Pulszky was actively involved in the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848 – 1849. In 1849, the revolution's leader Lajos Kossuth sent him to London to raise political support for the cause of Hungarian independence; when the revolution failed, Pulszky remained in London as a political émigré. At the end of 1851, Pulszky inherited his Uncle Gábor Fejérváry's art collection and had it sent to England. The ancient, Byzantine, and medieval ivory carvings and diptychs that made up a significant part of Fejérváry's art collection were of considerable interest to art historians. During his stay in England, Pulszky sold several items from his ivory collection. After having been turned down by the British Museum, Pulszky eventually succeeded in selling the remainder of the collection to Joseph Mayer, a Liverpool merchant who later donated the works of art to the city museum. Mayer also asked Pulszky to compile a catalog of the ivory carvings.⁵

The series of photographs was taken by John Brampton Philpot, an English photographer who had settled in Florence around 1850. In his autobiography, Pulszky, who was on good terms with Philpot, recalls that the management of the Florence Museum allowed Philpot to photograph valuable drawings in their collection, selecting more than a thousand drawing to be illustrated on postcards. The National Museum currently

² RULAND, Carl. *The Works of Raphael Santi da Urbino as Represented in the Raphael Collection in the Royal Library at Windsor Castle Formed by H. R. H. the Prince Consort 1853 – 1861 and Completed by Her Majesty Queen Victoria*. Weimar: Court Printing Office, 1876. See MONTAGU, Jennifer. The „Ruland / Raphael Collection”. In: *Visual Resources: An International Journal of Documentation*. 1986, Vol. 3, Issue 3, p. 167-183.

³ PULSZKY, Ferenc. *Életem és korom*. II. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1958, p. 411-414.

⁴ *Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai* (Short articles by Ferencz Pulszky), introduction by Henrik MARCZALI. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1914, p. 218-240.

⁵ PULSZKY, Francis. *Catalogue of the Fejérváry Ivories, in the Museum of Joseph Mayer Esq. [...] preceded by an Essay on Antique Ivories*. Liverpool: David Marples, 1856; GIBSON, Margaret. *The Liverpool Ivories: Late Antique and Medieval Ivory and Bone Carving in Liverpool Museum and the Walker Art Gallery*. London: HMSO [Her Majesty's Stationery Office] National Museums and Gallery Merseyside, 1994); WILSON, David M. Pulszky's 1851 London Lectures. In: *The Nineteenth-Century Process of "Museumization" in Hungary and Europe*. MAROSI, Ernő and Gábor KLANICZAY, eds. Budapest: Collegium Budapest, 2006, p. 128-130.

holds 151 large and 114 small photographs from the Pulszky series. Most of the photographs feature works of art in the possession of the British Museum and the South Kensington Museum (renamed the Victoria and Albert Museum in 1899), the Louvre and Bibliothèque nationale in Paris, and the National Museum in Florence. Some of the photographs show ivory carvings that once belonged to the Fejérváry-Pulszky collection, such as the Asklepios-Hygieia diptych, the *Venatio Tablet* [1], and the diptych of the Consul Clementius from Constantinople (513 CE).⁶

The National Museum's catalog

Although *Képes Kalauzok* (Pictorial guides) had used woodcuts to illustrate publications featuring the collections of the National Museum in several earlier volumes, [2] in 1873 the catalogs itemizing the museum's engraved antiquities exhibitions in French and Hungarian were illustrated using another photomechanical process of the era: Sándor Beszédes's albertype.⁷ [3] In 1868, Sándor Beszédes settled in Esztergom where he worked as a photographer, intaglio printmaker, and lithographer. His cityscapes and the album documenting the Esztergom flood of 1876 are well known, but his most important work was a series of photographs documenting the liturgical and ecclesiastical antiquities of Esztergom Cathedral. In his foreword for the National Museum's catalog, French author Ernst Desjardins stressed that the aim of the illustrations was not to make an artistic impact on the reader but to show the exhibitions as they really were, and for this reason the museum used photography as the technique most suited to the task. Desjardins's drawings of most of the inscribed tablets were photographed, rather than the actual tablets themselves (in fact, only two objects were actually photographed). The catalog published in Hungarian used albertypes of drawings showing the ancient wax tablets from Transylvania. According to the author Flóris Rómer, these rare finds attracted the attention of many foreign researchers, and at Theodor Mommsen's request Flóris Rómer himself took them to Berlin where they were photographed and their inscriptions published. The French volume contained 336 albertypes on fifty-five pages; the Hungarian volume had 350 photographs on sixty-one pages.

György Klösz's photographic series

György Klösz opened his photography studio in Budapest in 1867. Though he was a portrait photographer, Klösz is most famous for the several thousand photographs he took of Budapest showing everyday life, older city buildings before demolition, and magnificent modern constructions. He also created other important series documenting

⁶ PAPP, Júlia and Benedetta CHIESI, eds. *John Brampton Philpot's photographs of fictile ivory. John Brampton Philpot fényképsorozata elefántcsont faragványok másolatairól*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

⁷ *Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois dessinés et expliqués par Ernst Desjardins...et par les soins de Dom Flóris RÓMER, Albertotypie d'Alexandre Beszédes*. Buda-Pest: Musée National Hongrois, 1873; RÓMER, Flóris. *A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei. Az Albertotypiai táblák Beszédes Sándortól való LXI. táblával és egy térképpel* (Roman inscribed relics of the Hungarian National Museum by Flóris Rómer; the tablets with the albertypes were created by Sándor Beszédes; with LXI tablets and one map). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1873. See ORTVAY, Tivadar. *A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség-gyűjteménye 1874-ben* (The coin and antique collection of the Hungarian National Museum in 1874). In: *Archaeologiai Közlemények*. 1876. vol. 10, n. 1, p. 118.

domestic and foreign exhibitions such as the Viennese World Exhibition of 1873, as well as fairs, country houses, and castle parks. In 1874, Klösz took seventy photographs of the National Museum's prehistoric collection.⁸ Between 1876 and 1878, he created a series of more than 270 photographs featuring some of their works of art. [4] An album of those images, now held by the National Museum, contains some entries similar to those found in an inventory. The first section comprises prehistoric artifacts grouped into categories (stone and bone tools, clay and metal pots, weapons, jewelry, ornaments, and so forth) and appears to show photographs of display cases from earlier exhibitions. Another section of the album, containing 201 pictures, starts with photographs of ancient objects. The album pages include details of provenance and bibliographical references, indicating the album may have functioned as an ever-growing catalog or register. But the publication of data was inconsistent, and many of the photographs are accompanied by no information whatsoever. Exactly when the album was compiled is unknown, but it is certain that Klösz was taking photographs for the museum by 1876. He must have worked on the first section in December 1876; the coin and antiquities department was closed for a lengthy period around this time, which would have prevented Klösz from photographing the exhibitions. It can be assumed that he began compiling the second section in the latter half of 1878, based on the inclusion of photographs of a famous ancient tripod excavated in Polgárdi during spring 1878. The silver tripod was displayed by Ferenc Pulszky with other artifacts from the museum at an exhibition in Paris on 25 May 1878. (There has recently been a revival of interest in the Polgárdi treasure, thanks to the discovery of the so-called Sevso trove, which was apparently unearthed in the quarry at Polgárdi in the late 1970s.)

In October 1878, Edouard Garnier, director of the porcelain factory in Sèvres, asked the staff of the National Museum to send him a list of the objects photographed by Klösz. He also mentioned that in an earlier letter Ferenc Pulszky had referred to a certain tripod ("le beau trépied a été photographié"), which must have been the tripod found in Polgárdi. In their answer to his letter, the museum referred Garnier to a bookseller in Paris for more information about the Klösz photographs, indicating that his museum series was already on sale there in 1878: "Pour les photographies du Musée National je vous donne l'adresse de M. Nilsson (libraire Rue Rivoli no. 112) auprès duquel vous trouverez toute la série des photographies de M. Kloess, hors la suite des objets romains." The museum's management also planned to make his photographs more widely available as engravings published by the noted German publisher Ernst Wasmuth. Although no trace of the actual publication has been found, the museum's plan indicates that using artwork photographs as models for engravings was a common practice at the time. Klösz's museum album was also well known in Hungary, having been used to identify works of art and referenced often in scientific studies.

⁸ HAMPEL, József. Az érem- és régiségtár története (History of the coin and rarity collection). In: *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából* (Past and present of the Hungarian National Museum on the occasion of its centenary). Budapest: [S. n.], 1902, p. 82.

The acquisition of artwork photographs

During the 1870s and 1880s, the exchange of photographs between local and foreign collectors and scientists played an important role in the acquisition of artwork photographs by Hungarian museums. In 1878, August Essenwein, director of the Germanisches Nationalmuseum in Nuremberg, received a photograph from the National Museum showing a silver “billikom,” a type of Hungarian drinking cup equivalent to the German “Willkom” or “Willkombecher.” The National Museum also corresponded about photography with Friedrich Pichler, an employee of the Johanneum in Graz. In 1881, the curator of the coin and antiquities department of the Hungarian National Museum had photographed a recently purchased alabaster statue from Transylvania. The museum sent the photograph of the statue to Ludwig Reissenberger, director of the Bruckenthal Museum in Nagyszeben (Sibiu, Romania), asking him to provide information about the piece based on the photograph. In his response, Reissenberger also sent photographs of other statues related to the one about which the museum had inquired. These photographs were later used as illustrations in a study published in the 1881 issue of *Archaeological Bulletin*. In the same year, the Ministry of Religion and Public Education allocated money to the museum to order ninety-one high-quality photographs of paintings in London’s National Gallery from a Berlin company.

Local and foreign booksellers and art dealers often enclosed art photographs when offering to sell works of art. In October 1878, the Frenchman Vicomte de Poli offered to sell the National Museum a small bronze antique satyr statue that had been discovered in France fifty years earlier and was mentioned by Prosper Mérimée in his work *Voyage Archéologique dans le Midi de la France*. Poli also sent two photographs of the statue so the museum could consider his offer. The museum’s curator thanked him for the photographs but turned down his offer as there were insufficient funds to acquire objects not directly associated with the history of Hungary.

An exchange of letters in 1883 sheds some light on contemporary prices and contacts between photographers and museums. Fritz Geltsch, a photographer from Transylvania, informed the National Museum that he had made forty-five negatives of items from the collection of the amateur archaeologist Zsófia Torma, and he offered the museum the copies on albumen paper for fifty kreuzer a piece. Joseph Hampel, a curator at the museum, replied to Geltsch that the price was too high; after much bargaining, the photographer agreed to sell the museum the albumen negatives for thirty kreuzer each.

The Library of the National Museum

In the final third of the nineteenth century, the library of the National Museum also acquired art photographs showing mostly Hungarian and foreign codices or fragments of manuscripts. This collection is now in the National Széchényi Library, Budapest. As some of the objects in the photographs have been destroyed or are missing, the collection now has great documentary value. For information on prices, how photographs were acquired, and how many came into the museum’s possession, it is possible to consult the inventory for the growth of the collection between 1876 and 1892. The first entry for a photograph (1876/29) was made in September 1876 when a judge from Budapest presented the museum library with a photograph of a document dating from the medieval Hungarian Árpád Dynasty. During the 1880s, the curators were keen to locate any material relating to Hungary in foreign libraries and were especially inter-

ested in books by the Renaissance king Matthias Corvinus. Photographs of the books were taken either by local photographers or by photographers who were occasionally sent from Hungary.

The world-famous Corvinian Library (*Bibliotheca Corviniana*) in Buda was central to the cultural heritage of the Hungarian Renaissance. Originally a library for codices, it was founded by Matthias Hunyadi (Corvinus), king of Hungary from 1458 to 1490. Some of the beautifully decorated, hand-painted manuscripts were created in Italy, but by the 1480s a workshop producing illuminated manuscripts had also been established in Buda. Experts estimate that there may have been between 1,500 and 2,000 codex volumes in the library at the time of Matthias's unexpected death in 1490. The Corvinian Library fell into a state of neglect soon after the king's death, and the final destruction of the library came in about 1526 when Buda was temporarily occupied by the Ottomans. Sultan Suleiman had some of the codices taken to Constantinople as war booty, while many others were destroyed by the invading Turkish forces. Although Hungarian and European travelers, adventurers, and scientists have sought volumes from the former library since the sixteenth century, it was not until the eighteenth and nineteenth centuries that any real scientific interest was shown for the codices. Hungarian scientists first traveled to Constantinople in 1862 to examine and document volumes from the Corvinian Library. In 1869, Emperor Franz Josef I of Austria presented four volumes from the Corvinian Library to the Hungarian National Museum that had been returned by the Turkish Sultan Abdul Azis. Eight years later, in 1877, Sultan Abdul Hamid II sent to Hungary as a gift another thirty-five medieval volumes supposedly from the Corvinian Library. There was no doubt that at least ten of these volumes were genuine. Today 216 authentic volumes from the Corvinian Library are known to exist in the great collections of the world, fifty-three of them in Hungary.

The library of the National Museum purchased twenty-five photographs of the decorative front covers of the Corvinian codices from Wolfenbüttel (1883/10) and eight from Erlangen (1883/18). They also bought photographs taken by Adolf Divald of rare books kept in Nuremberg and Vienna (1884/5), and with the help the London librarian Mr. G. Thomson, they purchased photographs from the British Museum showing parts of the famed manuscript known as the Horatius-Corvina (1884/9). The museum also acquired photographs taken by foreign photographers of volumes originally housed in the Corvinian Library from Stuttgart (1885/21), Munich (1887/17), Florence (1888/15), Volterra (1888/16), and Vienna (1888/16).⁹

The Museum of Applied Arts

A valuable portfolio containing several thousand glass negatives as well as nineteenth-century artwork photographs is in the Museum of Applied Arts in Budapest. Unfortunately, the inventory is undated, but it does give precise details about the original condition of the collection. It is known that the inventory was closed around 1922. The number of items listed is almost 4,000, which must have been the original size of the collection. The current process of identifying and documenting the items may be made easier by the fact that the majority of the collection seems to consist of series of photographs taken at different thematic exhibitions held in Hungary in the late nine-

⁹ Data from the handwritten inventory book (1876 – 1892) of the library.

teenth and early twentieth centuries. This means the works of art shown on the glass negatives can be collated with the entries in the old exhibition catalogs. Photographs were also the subject of correspondence between the National Museum and both the Schlesinger Photographischer Kunstverlag in Stuttgart and the Anton Ziegler Photographie-Kunst Verlag in Nagold (Baden-Württemberg).

The National Hungarian Royal Drawing School

In the 1870s and 1880s, artwork photographs were also purchased by the official institute for educating artists and drawing teachers, the National Hungarian Royal Drawing School, established in 1871. The institute's directors intended to use engravings and photographs of artworks for study purposes only, not as copy models, as the plaster casts of famous artworks were used. However, students did draw sketches from photographs as well as from engravings and casts when studying decorative art.¹⁰ As is evident from their 1883 catalog, the library of the Royal Drawing School had accumulated a considerable collection of photographs, with a portfolio of more than 2,000 art photographs as well as views of towns such as Heidelberg or Strassbourg, photographs of buildings, and landscapes from the Black Forest and Tyrol regions.¹¹ Among the many photographs students at the institute could study were fifty-seven pages of architectural details and interiors photographed by Bassermann of Heidelberg; thirty pages of paintings by old masters and modern artists; 105 pages of the Sistine Chapel taken by Adolphe Braun; twenty pages of the statues at the Court Theater in Dresden photographed by Professor Ernst Julius Hähnel; five pages of the painted series *The Five Senses*, by Hans Makart, photographed by O. Miethke of Vienna; 100 pages of the Salon paintings of 1875 by François Goupil of Paris; ninety-nine pages of Spanish buildings and works of art photographed by Juan Laurent; and thirty-three pages of buildings and statues in Würzburg photographed by T. Albert. A series of 108 photographs taken for educational purposes at the Nuremberg School of Fine Arts was purchased from the publisher Sigmund Soldan, and another 477 photographs of drawings by Italian old masters were acquired from Philpot and Jackson of Florence. [5] In addition, the students had access to photographs of thirty Italian landscapes taken by Karl Rottmann, eight drawings by Jakob Schmutzer, and twelve paintings by Verescsagin together with thirty-one photographs of his carpet collection. Eleven artwork photographs were acquired from J. Albert in Munich showing watercolors from Moritz von Schwind's series *The Beautiful Melusina*. There were 124 pages on Italian buildings and statues, 186 pages on drawings and paintings by old masters, 199 pages of classical and modern paintings, and twenty-six pages of drawings by Hans Holbein. The collection was also enhanced by a photograph of Franz Hanfstaengl's lithographic copy of Holbein's *Madonna* and a photograph taken by Saubert of Krakow of a painting of Stefan Báthory by

¹⁰ KELETI, Gusztáv. *A Magyar Kir. Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde célja, szervezete és tantervének rövid vázlatja* (Summary of the objectives, organization and curriculum of the Hungarian National Royal Drawing School and Training Institute for Drawing Teachers). Budapest: Franklin-Társulat nyomdája, 1879, p. 17.

¹¹ Grafikus munkák, minták, kéziratok, fényképek stb (Graphical works, samples, manuscripts, photographs, etc.). In: A M. Kir. Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde könyvtárának Czimjegyzéke (Catalog of the library at the Hungarian National Royal Drawing School and Training Institute for Drawing Teachers). Budapest: [S. n.], 1883, p. 66-72.

Jan Matejko. Some of these series are still in the institute's library, such as the building and interior photographs by Friedrich Bassermann and Adolph Braun's photographs of the Sistine Chapel.

Domestic and foreign ecclesiastical collections

The Corvinian codices in Rome

The Church also recognized the potential of the new reproduction techniques. In 1871, the Hungarian episcopate in Rome agreed to give financial assistance to the publication of an album containing sixteen high-quality photographs of the most beautiful pages from the four Corvinian codices kept in Rome. The photographs [6], which were glued by hand onto the pages,¹² were taken by the noted Italian photographer Enrico Verzaschi, and prepared as a limited edition of fifty copies. The episcopate decided that copies should be sent to the emperor, the Hungarian Prime Minister Archduke Joseph, the National Museum, the Academy of Sciences, and other Hungarian and foreign public institutes. Naturally, the archbishops who had financed the publication also received a copy. The publication of this album shows that photographs in the 1870s were not only considered as a quick and inexpensive means of reproduction that would eventually replace the relatively costly illustrations made from engravings, but they were also suitable for illustrating beautiful and exclusive publications that could be presented to high-ranking dignitaries and scientific institutes.

The treasury in Esztergom Cathedral

In 1875, the photographer Sándor Beszédes published albertypes of Albrecht Dürer's woodcut series of the *Small Passion* and the *Large Passion* [7] dedicated to the archbishop of Esztergom, János Simor. In the *Small Passion's* preface, it is mentioned that Beszédes used the relief matrices by Henrik Cole, who had gained access to the original printing blocks in the British Museum in London in order to make the images. In the case of the *Large Passion*, Beszédes used the engravings from János Simor's collection as models, which is explained in a letter from Ferenc Pulszky to the Hungarian Ministry of Religion and Public Education. The ministry, at Beszédes's request, supported the publications by purchasing twenty issues of both books for distribution among Hungarian museums, drawing schools, and local archaeological and preservation associations.¹³ In 1880, János Simor financed a representative publication containing fifty-five photographs of the most precious works of art from Esztergom Cathedral.¹⁴ As only fifty

¹² RÓMER, Flórián. *Diszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-Codexből. 16 táblával* (Decorative sheets from the four Corvin codices kept in libraries in Rome with sixteen tablets). Pest: [S. n.], 1871.

¹³ Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete, Adattár. A – I – 4 – 3237-3240, 3242 (Research Institute for Art History of the Hungarian Academy of Sciences, Archives). See PAPP, Júlia. Adatok Beszédes Sándor Albrecht Dürer fametszetes Passió sorozatairól készített fényvéseteihez. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára* (Essays in honour of Mária Prokopp). Budapest, Centrart Egyesület, 2009, p. 261-265.

¹⁴ *Az esztergomi főegyház kincstára LXXIX. műtárgyának LV fényképe főmagasságú Herczeg Primás esztergomi érsek Simor János úrnak a Római egyház bíbornoka megbízásából és költségén kiadta Dr. DANKÓ József esztergomi kanonok* (Photograph LV of the work of art LXXIX from the treasury of the

issues of the album were made and they were not sold in bookshops, the photographer, Sándor Beszédes, with Simor's permission, planned a French-language publication of the same album of photographs, which this time would be made available to the public. The new edition of the album would also feature the latest research by Béla Czobor, a professor at the University of Pest. Though none of the Hungarian libraries contain a copy of the second edition, which was originally supposed to consist of five booklets, the photographs that were to appear in it must have been taken, as there are today many archival photographs in Hungarian libraries identical to the original photographs appearing in the Esztergom edition from 1880. However, they are ordered differently and are more elegant in appearance than other artwork photographs typical of this period. The photographs are fixed to thick black cards with gold edges and are accompanied by gold captions in French and Hungarian. According to contemporary book reviews, the first two booklets were actually published; no mention has been found of the other three being prepared for publication. The Ministry of Religion and Public Education also supported this publication and ordered ten copies to be sent to Hungarian museums and drawing schools.

Artwork Photography at Exhibitions

Early Exhibitions

In 1869, the curators of the Hungarian National Museum asked the Minister of Culture for permission to organize an archaeological exhibition to be held at the same time as the National Agricultural and Industrial Exhibition. They also requested permission to photograph and make casts of the exhibited objects. However, the planned exhibition was never mounted. That same year, the Association of Fine Arts hosted an exhibition of photographs of works by Mihály Zichy, a Hungarian painter working in Saint Petersburg. Photographs of Hungarian architectural monuments were exhibited at the Viennese World Exhibition of 1873. György Klösz of Budapest, in association with other local photographers, took photographs of the works of art and photographs on display.

Flood Exhibition and Anthropological Exhibition

In 1876, the Hungarian nobility sponsored an exhibition in Budapest to raise money to help the victims of the great Danube flood. The public exhibition displayed treasures from Hungarian ecclesiastical collections, archaeological associations, private collectors, and local and foreign museums. The organizers offered two Budapest photographers, György Klösz and Ignác Schrecker, the chance to compete for the commission to photograph the exhibits. Although Schrecker also took a series of photographs at the request of some of the exhibitors, György Klösz won the commission to create an impressive series of 143 artwork photographs with the financial support of the Minister of Religion and Public Education. [8] The Committee of the Art Monuments received a series as well as several Hungarian public institutes and schools. The same year as the exhibition, Klösz had a booklet published in Hungarian and German listing all photo-

Cathedral at Esztergom published by Dr. József DANKÓ, the canon of Esztergom with the mandate and financial support of his highness, the Prince-Primate Archbishop of Esztergom, reverend János Simon, cardinal of the Roman Church). Esztergom, József Dankó, 1880.

graphs featured in the series¹⁵ and occasionally mentioning where the photographed objects were kept. The photographer also offered his series of photographs for sale with German and Hungarian captions.

In the autumn of 1876, Budapest hosted the Eighth International Anthropological and Archaeological Congress. The catalog for the archaeological exhibition was published in French and illustrated with twenty-four albertypes by Sándor Beszédes.¹⁶ Some of the prints featured forty to fifty smaller objects, such as arrowheads and stone tools, while other prints showed three or four larger items, such as pots or weapons.

The National Book Exhibition

The second half of the nineteenth century saw renewed interest and new efforts to locate early Hungarian manuscripts, and a considerable amount of new information was gathered on the whereabouts of the volumes from King Matthias's Renaissance library. The Archaeological Committee of the Hungarian Academy of Sciences initiated research on manuscripts relating to Hungary held in foreign libraries, and a concerted effort was made to obtain copies or photographs of the most beautiful pages in these books.

The first national book history exhibition in 1882 demonstrated that photography was well established as a method of reproduction. The exhibition was the idea of György Ráth, the first director of the Museum of Fine Arts, and was organized with the support of the Ministry of Religion and Public Education. Some of the photographs were displayed by independent exhibitors. Sixty of the known 112 volumes from the Renaissance Corvinian Library were shown. Other renowned books from the Corvinian Library, which exhibition organizers were unable to borrow from foreign libraries, were copied by artists or photographed. The exhibition included, for example, some of the photographs from the illustrated album published by the episcopate in Rome. Photographs also permanently documented the items on display. With the support of the Ministry of Religion and Public Education, the curators commissioned Antal Weinwurm, a noted Hungarian photographer, to take photographs of 470 of the exhibition's 960 objects.¹⁷

In 1882, the director of the museum presented the photographs, which were placed in large-sized decorative albums, to the guests at the closing ceremony of the book exhibition. Following the exhibition, a committee of experts decided to present the series of photographs to the National Museum, authorizing it to allow anyone wishing to order

¹⁵ KLÖSZ, György. *A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gróf Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi kiállítás kitűnőbb tárgyainak lajstroma* (List of the most exquisite objects at the trade and historical exhibition organized in Alajos Károlyi's palace in May 1876 for the benefit of the victims of the flood). Budapest: Klösz György, 1876.

¹⁶ *Antiquités préhistoriques de la Hongrie arrangées et décrites par le Dr. Joseph HAMPEL, conservateur-adjoint du musée national de Budapest, illustrées par le procédé albertotypique par Alexandre Beszédes, photographe à Esztergom*. 2 vols. Esztergom: Alexander Beszédes, 1877.

¹⁷ Having completed his studies abroad, Antal Weinwurm went to work in his father's photographic studio in Pest. In the 1880s, he set up a firm in Budapest to produce multiple copies of his photographs using zincography. In 1897, he planned to establish a workshop for photomechanical reproduction on the premises of the Museum of Applied Arts. In the end, however, he was unable to afford the high rent, and permission to use the premises was granted to someone else.

copies of the photographs for the purpose of publication to do so free of charge. Part of the series was ordered by the archbishop of Esztergom; the Academy of Sciences and the Museum of Applied Arts each received a full series. Unfortunately, no trace of this important series has yet been found in any of the Hungarian public collections. There are now only a few photographs in the collection of the Museum of Applied Arts. These were probably taken during the book exhibition of 1882; the cards on which the photographs are mounted feature a description of each photograph taken from the exhibition catalog [9]. By examining the files documenting the illustrated books on display at the exhibition, it is possible to gain an insight into contemporary prices. The price of a photograph together with its negative was three and nine-tenths Forints, which compares very favorably with the fifteen Forints paid to an artist for a watercolor of an object of art. Consequently, photographs gained popularity at this time not only because they could be produced quickly, but also because they were inexpensive.

The Goldsmiths' Exhibition

The next great thematic exhibition was the Goldsmiths' Exhibition at the National Museum held in 1884. The regulatory body overseeing the exhibition stressed that the country's most precious works of art from private and public collections would be on display, and in January 1884, the Minister of Religion and Public Education Ágoston Trefort instructed exhibition organizers to take photographs of notable works of art or, when necessary, have watercolors painted. Copies of the photographs would be used both in training and in Hungarian and foreign research into the history of goldsmithery. Trefort wanted a systematic documentation process and requested that the cards used to mount the photographs be as large as those made for the book exhibition of 1882.¹⁸ According to the museum inventory, at least part of the series was moved to the National Museum in 1884. However, the original file documenting the transfer is missing from the museum's register, which makes it difficult to ascertain when and how many of the photographs were transferred.

In a letter written to the director of the Museum of Applied Arts in 1889, the Minister of Religion and Public Education Albin Csáky issued instructions regarding the artwork photographs taken at the book exhibition of 1882 and later at the Goldsmiths' Exhibition of 1884. He instructed the curators to leave the photographs at the National Museum and to have the glass negatives transported to the Museum of Applied Arts. Antal Weinwurm, the official photographer at the book exhibition, was authorized by the ministry to make prints from the negatives whenever they were required, a service for which he would be paid a fee.¹⁹ A large number of photographs from these series can be found in the archive photograph collection of the National Museum, and 247 were mounted on cards with the captions "1884 Ötvösműkiállítás" (1884 Goldsmiths' Exhibition) and "Weinwurm A. Fényképész Budapest" (Photographer A. Weinwurm of Budapest). These are now divided into different categories such as goblets, kettles, jewels, and so forth, and stored in boxes of varying quantities. Most of the glass negatives and some of the photographs taken at the Goldsmiths' Exhibition are housed at

¹⁸ Iparművészeti Múzeum, Adattár 1889/234, 1884/22 (Database of the Museum of Applied Arts, Budapest).

¹⁹ Iparművészeti Múzeum, Adattár, 1889/234 (Database of the Museum of Applied Arts, Budapest).

the Museum of Applied Arts. Some of the glass negatives showing goblets, glasses, or cups are recorded in the inventory as being from the “Goldsmiths’ Exhibition.” Entries number 1312 to 1915 in the museum’s inventory refer to approximately six hundred glass negatives that must also have been made at the Goldsmiths’ Exhibition [10]. Both the catalog compiled for the Goldsmiths’ Exhibition and the inventory in which the glass negatives are recorded contain short descriptions of the exhibited objects together with the names of their owners.²⁰ This makes it much easier to identify both the works of art themselves and the photographs taken of them. Thus a systematic comparison of the exhibition catalog with the inventory may significantly aid research into the glass negative collection held at the Museum of Applied Arts.

The library of the Museum of Applied Arts holds a large decorative gilded cardboard box, on which is written “Ötvösműkiállítás 1884” (Goldsmiths’ Exhibition of 1884). The box contains twenty-seven representative photographs, all of which are mounted on cards measuring 64 x 47 cm. Attached to the back of most of the photographs are cuttings from entries in the exhibition catalog briefly describing the photograph in question. János Szendrei’s book popularizing the Goldsmiths’ Exhibition contains fifteen phototypes by Károly Divald.²¹ Intaglio printing or heliogravure was used to illustrate Jenő Radisics and Károly Pulszky’s album featuring the most valuable objects on display at the exhibition. The foreword mentions that of the 153 tables in the two volumes, “90 were made using heliogravure and 39 using copperplate, while 24 colored prints were made from lithographs created by the most renowned artists employed at the most prestigious art printing workshops in Paris.”²²

Artwork photography also played a role in popularizing the galvano-plastic copies made at the Goldsmiths’ Exhibition. The illustrations in the first catalogs introducing this system of reproduction were made using copperplate engravings,²³ while another catalog from 1908 was illustrated in its entirety with 209 photographs taken of the galvano-plastic copies.²⁴ Entries numbered 2161 to 2197 in the glass negative collection inventory at the Museum of Applied Arts represent the photographs of the galvano-plastic copies taken shortly after the glass negatives were made at the exhibition. The first two negatives show the galvano-plastic copy of the tripod from Polgárdi, and there are several glass negatives showing the galvano-copies of the Nagyszentmiklós trove kept in Vienna and exhibited at the Goldsmiths’ Exhibition with the Emperor’s permission.

²⁰ *A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyitott 1884. év február hó 17-én* (List of the Hungarian Historical Goldsmiths’ Exhibition. Opened on 17th of February of the year 1884). Budapest: [S. n.], 1884.

²¹ SZENDREI, János.Orsz. *Magyar Történelmi Ötvösmű-kiállítási Emlék* (National Hungarian Historical Goldsmiths’ Exhibition). Budapest: Divald Károly, 1884.

²² PULSZKY, Károly, Jenő RADISICS and Emile MOLINIER. *Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon* (Masterpieces of the goldsmith’s craft displayed at the Hungarian Historical Goldsmiths’ Exhibition). Paris: A. Lévy, 1888.

²³ RADISICS, Eugene. *Országos Iparművészeti Múzeum (Museum of Applied Arts) Catalogue des reproductions galvanoplastique du musée des arts-decoratifs hongrois*. Budapest: Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, 1884.

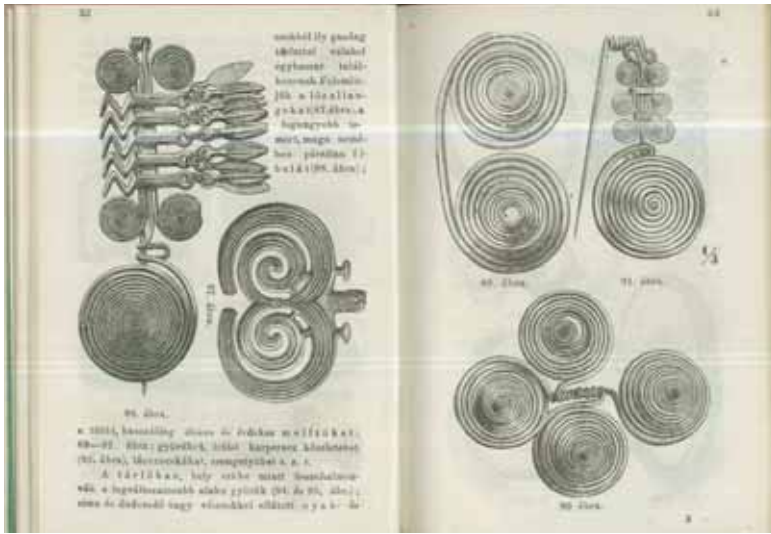
²⁴ Dr. CZAKÓ, Eleméred. *Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum által forgalomba hozott galvano-másolatok képes lajstroma* (Pictorial list of the galvano-plastics circulated by the National Hungarian Museum of Applied Arts). Budapest: Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, 1908.

Artwork reproduction has played an important role in European art and the education of artists and had a great effect on culture in general since the Roman bronze and marble reproductions of ancient Greek statues. Since the 16th century, copper engraving, woodcut and plaster cast reproductions of outstanding works of art began to proliferate, and in the middle of the 19th century building and artwork photography appeared in Western Europe, providing a more accurate, cheaper, faster and more abundant way of showing famous buildings and artworks kept in museums and collections around the world to those interested in them than any other earlier method of reproduction. The leaders of Hungarian museums – especially Ferenc Pulszky, who had close relations with many experts in the museums of Western Europe – soon recognized the important role artwork photography had in the betterment of civilization. Since only a fraction of the photography series and collections made since the 1870s of the artworks in museums and exhibitions and with the goal of the conservation of monuments have survived, their conservation, restoration and study are important tasks of today’s museums and collections.

Appendix

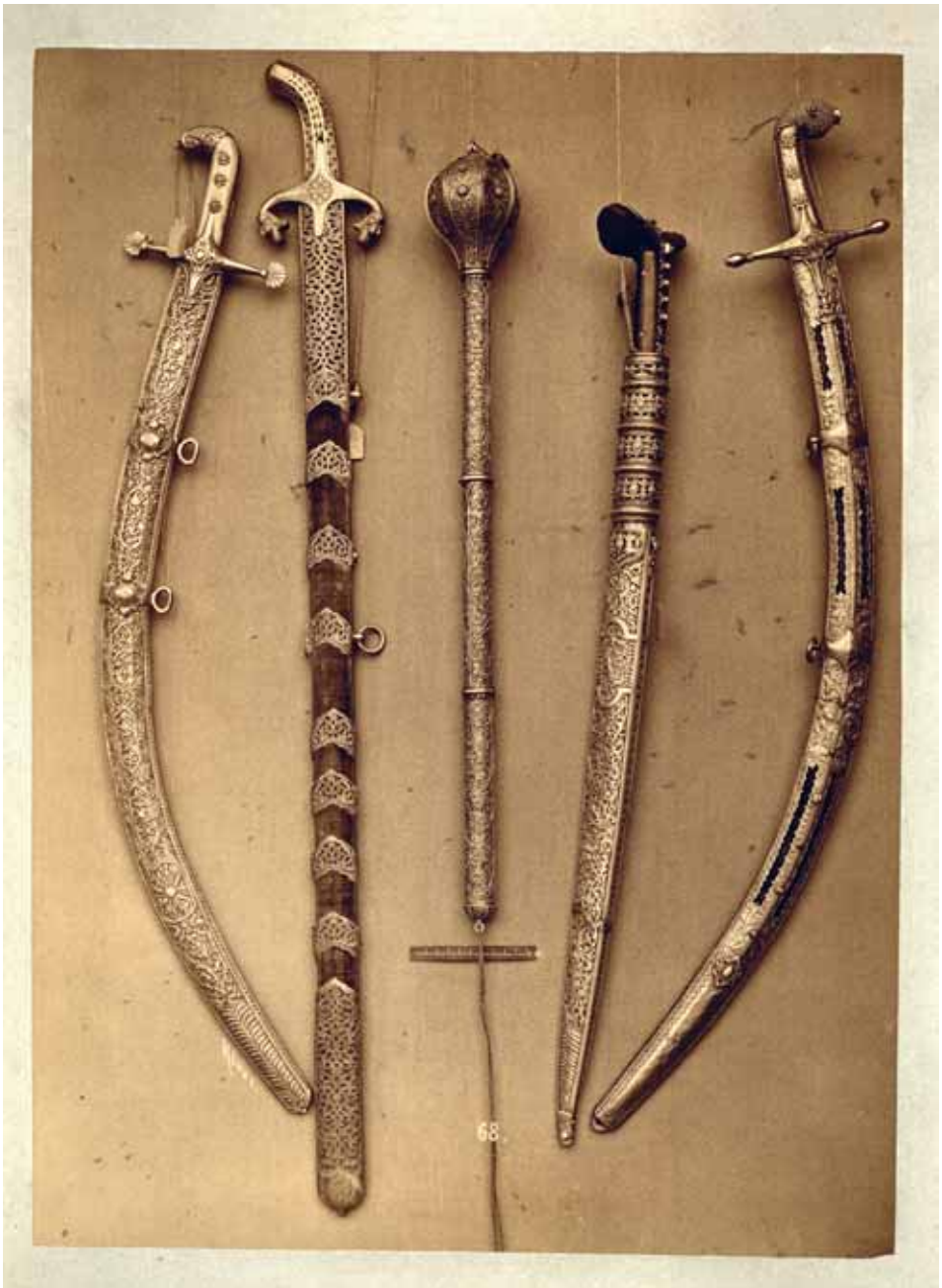
Picture 1. John Brampton Philpot: Venatio Tablet. Albumen. Circa 1860. Hungarian National Museum, Budapest.

Picture 2. Woodcuts. In: Képes Kalauz (Pictorial guide).
 Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1873.

Picture 3. Sándor Beszédes: Albertotypia. In: Monuments épigraphiques du Musée National Hongrois dessinés et expliqués par Ernst Desjardins...et par les soins de Dom Flóris Rómer. Buda-Pest...Albertotypie d'Alexandre Beszédes. Budapest: Alexandre Beszédes, 1873.

Picture 4. György Klösz: Weapons in the Hungarian National Museum.
Photo. 1876. Hungarian National Museum, Budapest.

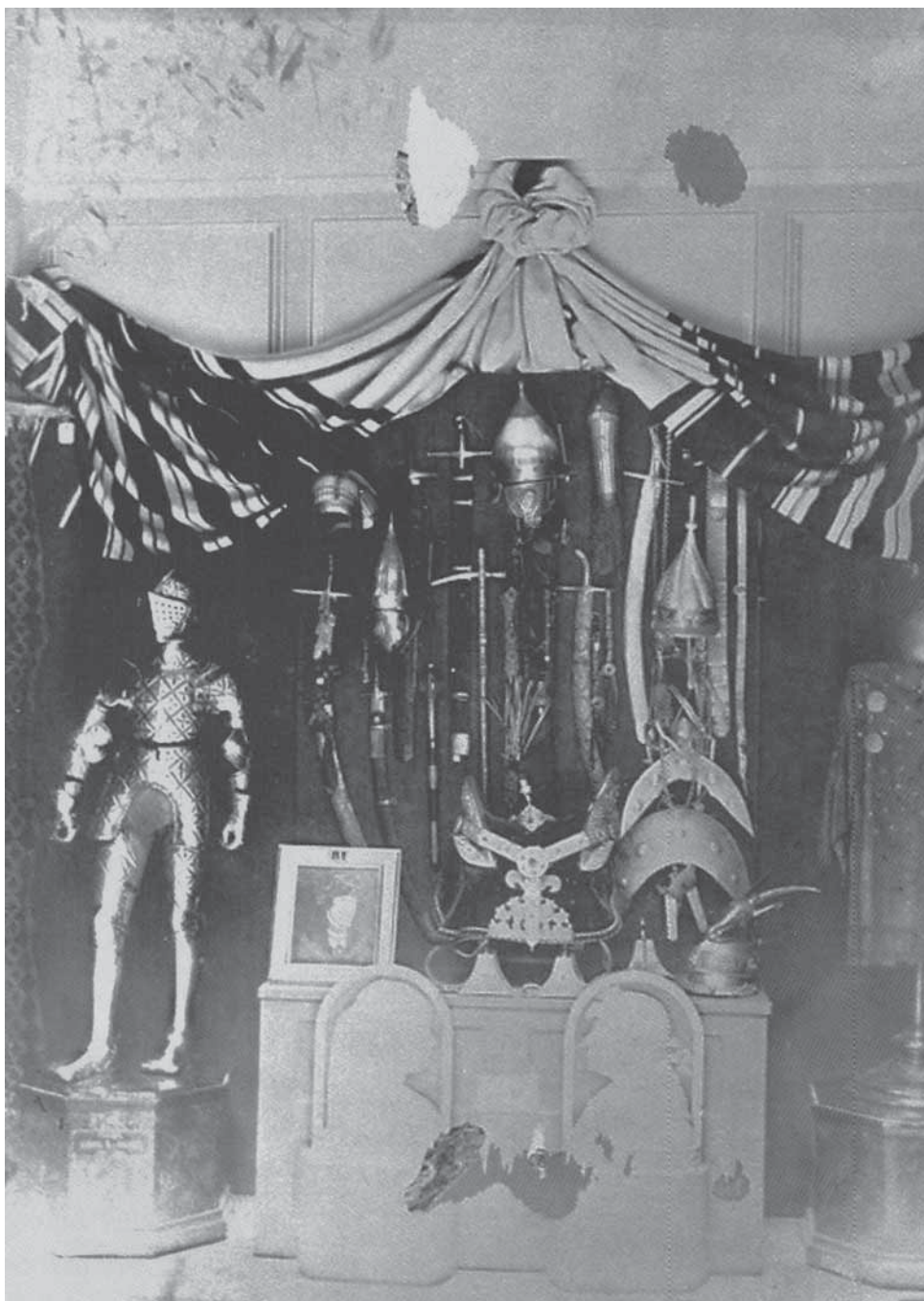
Picture 5. John Brampton Philpot: Drawing of Michelangelo.
Photo. 1870. Hungarian University of Fine Arts, Budapest.

Picture 6. Enrico Verzaschi: Didymus-Corvina. Albumen print.
In: Flóris Rómer: Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-kódexből
(Decorative sheets from the four Corvin codices kept in libraries in Rome).
Pest: Atheneum Nyomda, 1871.

Picture 7. Sándor Beszédés: Albrecht Dürer: The Last Supper. Albertype.
In: Dürer Albrecht nagyobb Passiója.
(Large Passion of Albrecht Dürer) Esztergom: Sándor Beszédés, 1875.

Picture 8. György Klösz: Works of art at the exhibition in 1876 in Budapest.
Albumen, 1876.

230.

*Cyrylli Episcopi: Speculum Sapientie e greco in latinum
translatum. 1441-ből.*

↳ Nagyodéni leírás-kézirat, 1441-ben ismeretlen másolótól olasz kéziratok
teljében egykoron kiállítva. Csak egy arany initiale van benne a címoldalon,
arabok díszítésbe foglalta; a többi színes. Az utolsó lapon a második véte-

ben feljegyzte az irattási évet: •1441 Aug. • A címleap alsó sarkán, hol Mátyás
címsere volt, le van szedve? Egykorú bőrkötés és aranyvázata olyan, mint
a többi jellemző Corvin-codexeké. A második látható homlokán van a
kőnyv címe.

A kódex és a színes leírásokról.

Corvin-codex 103

Picture 9. Antal Weinwurm: Corvin-codex. Albumen. 1882.
Museum of Applied Arts, Budapest.

Picture 10. Works of art at the Goldsmiths' Exhibition in 1884 in Budapest.
Glasnegatív. 1884. Museum of Applied Arts, Budapest.

Resumé:

19. századi műtárgyfényképek magyarországi könyvtárakban és múzeumokban

A 19. században Európában szinte ipari méretben készültek műtárgykról galvanoplasztikai és gipszmásolatok, amelyek a művészképzés mellett a múzeumlátogató nagyközönség számára is egyre fontosabb ismeretterjesztő, közművelődési és pedagógiai feladatokat láttak el. A 19. század második felében virágzásnak indult a műtárgyfényképezés is. A köz- és magángyűjtemények, ideiglenes és állandó kiállítások anyagát, illetve épületeket bemutató, gyakran több száz – alkalmanként több ezer – darabból álló fényképsorozatot a kialakuló művészettörténeti és régészeti intézményrendszerben (műemlékvédelem, múzeumi műtárgykezelés, tudományos kutatás, oktatás) egyaránt felhasználták.

Az 1870-es években Magyarországon is megkezdődött az időszakos kiállítások, illetve a múzeumi és egyházi gyűjtemények lefényképezése. A Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky Ferenc több fényképsorozatot készíttetett a múzeum műtárgyairól, s számos külföldi múzeumtól, műkereskedéstől is szereztetett be fényképeket. Az Iparművészeti Múzeumban 1922-ig egy több mint 4000 darabból álló üvegnegatív gyűjtemény jött létre, a művészképzéssel foglalkozó iskola, a Magyar Képzőművészeti Egyetem jogelődje pedig régebbi és kortárs külföldi műalkotásokat ábrázoló fényképeket szerzett be, hogy azok mintalapokként szolgáljanak tanulóik számára. A Nemzeti Múzeum könyvtára szisztematikusan gyűjtötte a Mátyás magyar király számára a 15. század végén készíttetett, külföldi könyvtárakban, múzeumokban őrzött értékes kódexeket, a corvinákat ábrázoló fényképeket, amelyek közül az 1882-es könyvkiállításon többet – az eredeti corvinák helyett – be is mutattak.

A műtárgyfényképezés jelentőségét az egyház is hamar felismerte. 1871-ben Rómában található corvinákat fényképeztettek le és köttettek egy díszalbumba, Simor János esztergomi érsek pedig az esztergomi székesegyház értékes műkincseiről készített fényképsorozatot. Önálló sorozatok mutatták be az általános kiállítások (1876: történeti kiállítás) és a szakkiállítások (1882: könyvkiállítás, 1884: ötvösműkiállítás) anyagát.

Papp Júlia Dsc., senior research fellow
HUN-REN Research Centre for the
Humanities,
Institute of Art History, 1097 Budapest,
Tórh Kálmán utca 4.
papp.julia@abtk.hu

1981: Graduated in history and art history from the Eötvös Loránd University in Budapest

1986: Graduated in aesthetics from the Eötvös Loránd University in Budapest

1997: PhD graduation

2009: Working at the Research Centre for the Humanities, Institute for Art History as a senior research fellow

2024: Doctorate of the Hungarian Academy of Sciences

KNIŽNICA ABY WARBURGA A UVAŽOVANIE NAD ÚLOHOU KNIŽNICE AKO MIESTA KULTÚRNEJ PAMÄTI

Katarína IHRINGOVÁ

Abstract

The personality of Aby Warburg, German art historian, cultural theorist, and founder of one of the most important cultural studies libraries (Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg) not only in Germany but in the whole of Western Europe, represents the most outstanding representative of modern cultural studies. Its library, founded in 1900, became a place for intellectual meetings and discussions among the humanities leaders at the time. It still exists today and, after its move to London during the Second World War, it changed its name to the Warburg Institute. Still, Warburg's legacy and the idea of the library as a place of cultural memory remain.

Keywords: Aby Warburg, Atlas Mnemosyne, culture studies, library

Abstrakt

Osobnosť Aby Warburga, nemeckého historika umenia, kultúrneho teoretika, zakladateľa jednej z najvýznamnejších knižníc kultúrnych štúdií (Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg) nielen v Nemecku, ale v celej západnej Európe, predstavuje najvýraznejšieho predstaviteľa novodobých kultúrnych štúdií. Jeho knižnica, založená v roku 1900 sa stala miestom intelektuálnych stretnutí a diskusií vtedajších predstaviteľov humanitných disciplín. Dodnes táto knižnica existuje a po presťahovaní, počas 2. svetovej vojny do Londýna, síce zmenila meno na Warburgov inštitút, ale Warburgov odkaz a idea knižnice ako miesta kultúrnej pamäti zostáva.

Kľúčové slová: Aby Warburg, Atlas Mnemosyne, kultúrne štúdie, knižnica

Aby Moritz Warburg (1866 – 1929), nemecký historik umenia a kultúrny teoretik, mecenáš humanitných vied z prelomu 19. a 20. storočia, ale aj zakladateľ Knižnice kultúrnych štúdií (Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg), bol napriek svojej výnimočnosti dlhé obdobie 1. polovice 20. storočia pomerne neznámou osobnosťou. Počiatkové neprijatie odbornou verejnosťou bolo spôsobené aj skutočnosťou, že len málo jeho textov bolo verejne publikovaných – aj to len v nemčine – a ďalšie texty zostali v rozpracovanej podobe uložené v zásuvke pracovného stola. Rukopisnú pozostalosť tak tvorilo obrovské množstvo poznámok, kartoték, denníkových záznamov a neúplných rukopisov, čakajúcich na ich verejné publikovanie. Na základe týchto dokumentov je zrejmé, že Warburgov výskumný záujem bol od začiatku viac než široký: zahŕňal dejiny umenia, posmrtný život v antickom svete, renesančnú kultúru, mágiu, kultúrnu symboliku, mytológiu, ale aj astronómiu a filozofiu. Niektorým z týchto tém sa venoval len v rovine zberateľstva – či už v podobe umeleckých artefaktov, alebo knižných publikácií a obrazových reprodukcí – a mnohým z nich zasvätil svoj profesionálny život, ktorý však bol natoľko intenzívny, že sa prelínal s osobným životom. Warburg bol zberateľom akýchkoľvek artefaktov a objektov, ktoré považujeme za symboly vzdelania a múdrosti, preto ho možno metaforicky pomenovať aj ako „zberateľa vedomostí“, ktorý túžil pochopiť podstatu kultúrneho vývoja.¹

Aby Warburg sa narodil v Hamburgu a pochádzal z bohatej židovskej rodiny, ktorá veľmi striktno dodržiavala všetky náboženské rituály. Proti nim sa Aby Warburg vymedzil rovnako ako proti plánom, ktoré jeho rodina mala, keď si ho predstavovala v povolani rabína, lekára alebo právnika. Aby Warburg si presadil štúdium dejín umenia, histórie a archeológie na univerzite v Bonne. Roky 1888 – 1889 strávil štúdiom renesančných obrazov v Umeleckohistorickom inštitúte vo Florencii (Istituto d'Arte e Storia di Firenze), kde sa okrem dejín renesančného umenia venoval aj štúdiu prírodných vied a antropológii. Počas svojich štúdií bol ovplyvnený mnohými filozofmi a historikmi umenia, ku ktorým sa hlásil, ale bolo to predovšetkým dielo švajčiarskeho kultúrneho historika Jacoba Buckhardta² a jeho knihy *Kultúra renesancie v Taliansku*,³ v ktorom predostrel nové chápanie umenia. Buckhardt umenie nevníma ako izolovaný konštrukt, ale ako súčasť kultúrneho diania daného obdobia – v tomto prípade talianskej spoločnosti. Dizertačnú prácu na tému *Botticelliho obrazy: Zrodenie Venuše a Primavera*⁴ (1893) napísal Warburg práve pod vplyvom Buckhardtovho myslenia a obhájil ju v Štrasburgu. Touto prácou priniesol Warburg do dejín umenia novú ikonologickú metódu, ktorú neskôr rozvinul významný historik umenia Erwin Panofský. V roku 1895 absolvoval cestu do

¹ Warburgovo myslenie máme možnosť bližšie spoznať len vďaka jeho posmrtno publikovaným textom, o čo sa zaslúžili jeho žiaci Fritz Saxl a Gertrud Bing v roku 1932. Warburgove texty boli doplnené ich úvodnými textami, v ktorých predstavujú nielen Warburga ako brilantného vedca a bádateľa, ale aj inšpiratívneho človeka.

² KROUPA, Jiří. Warburg, Burckhardt a Wölfflin. Tři neslučitelné projekty? In: KESNER, Ladislav, ed. *Aby Warburg. Porozumět dějinám umění a kulturní historii*. Brno: B a P, 2017, s. 11-33.

³ BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii*. (pôvodné vydanie 1860). Praha: Rybka Publishers, 2013, 536 s.

⁴ WARBURG, Aby. Sandro Botticelli's Birth of Venus and Spring. An Examination of Concepts of Antiquity in the Italian Early Renaissance. In: FORSTER, W. Kurt. *Aby Warburg. The Renewal of Pagan Antiquity*. Introduction by Kurt W. Forster. Los Angeles: Getty Research Institute of the History of Art and the Humanities 1999, s. 89-156.

Ameriky, kde študoval kultúru a život amerických indiánov, predovšetkým ich kultúrno-náboženské rituály. Konkrétne išlo o rituálny hadí tanec arizonských Hopiov. Tu sa po prvýkrát začal zaujímať o kultúrnu etnografiu a tiež fotografiu ako nové médium. Výsledkom týchto bádatelských ciest bola realizácia prednášky v roku 1923 venovaná rituálnemu hadiemu tancu Hopiov. V ňom zdôraznil blízkosť s náboženským myslením antického človeka. Ďalšou veľkou výskumnou témou bolo renesančné umenie, ktorým nadviazal na svoju dizertačnú prácu. Špecializoval sa predovšetkým na obdobie quatrocenta vo Florencii, ale aj na tvorbu Leonarda da Vinci, Marcusa Vitruvia či Sandra Botticelliho. Pri svojich uvažovaniach dospel k presvedčeniu, že renesančné umenie oživuje mnohé antické témy a námety. Začal pracovať s novým pojmom „*Nachleben der Antik*“, teda prežívanie antiky. Antika a antické formy podľa neho prežívajú v renesančnom umení. V roku 1905 publikoval svoj text *Dürer a taliansky starovek*,⁵ v ktorom sa po prvý raz objavil jeho ďalší kľúčový pojem „*Pathosformel*“ – *vzorce pátosu*. Ide o určité emocionálne prežitky tiež prameniace v starovekých kultúrnych rituáloch.

Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg

Prostredníctvom životopisných údajov vieme, že Aby Warburg, ako najstarší syn a dedič rodinného majetku, sa v prospech svojho mladšieho brata vzdal tejto výsady prvorodených za sľub, že mu na oplátku bude kupovať akúkoľvek knihu, o ktorú Aby prejaví záujem. Tento „výmenný obchod“ stál pri počiatku budovania obrovskej Warburgovej knižnice, ale zároveň bol súčasťou jej existencie, pretože zabezpečoval jej finančné krytie. Aby Warburg tak mohol uskutočniť svoj najväčší sen – vybudovať rozsiahlu knižnicu, ktorá by nebola len jeho výskumným projektom, ale zdrojom nového vnímania historicko-kultúrnych dejín.

Knižnicu začal budovať v nemeckom Hamburgu okolo roku 1900 a už v roku 1905 obsahovala viac než 6 000 titulov, ktoré sa stali základným kameňom neskoršej vedeckej knižnice už s presne zadefinovaným knižničným systémom a s registrom nových prírastkov (ročne pribudlo okolo 600 nových kníh, tisícky fotografií a niekoľko stoviek diapozitívov). V roku 1909 bol nútený zakúpiť dom na Heilwigstrasse v hamburskej štvrti. Išlo o rodinný dom, v ktorom žil, ale ktorý slúžil aj ako vedecká knižnica. Dom bol otvorený pre všetkých knihomoľov zaujímajúcich sa o umenie a kultúru obdobia antiky a predovšetkým renesancie. Knihy boli systematicky usporiadané, ale nie podľa abecedy, ale podľa odborov a výskumných problémov, pričom ich umiestnenie Warburg neustále menil a knihy premiestňoval. Ich počet neustále rástol a z dochovaných údajov dnes vieme, že v roku 1911 knižnica pozostávala z asi 15000 zväzkov a v roku 1926, keď musela byť knižnica premiestnená do novej budovy, išlo už o 44 000 zväzkov. V nových priestoroch bola knižnica vybavená knižnými regálmi na štyroch poschodiach, čítárňou, kníhviazačkou, ale aj hostovskou miestnosťou, v ktorej mohli študenti pobudnúť počas svojho štúdia. Knižnica v takejto podobe bola previazaná s univerzitou v Hamburgu, ktorá bola založená v roku 1909. Hoci sa Aby Warburg stále aktívne podieľal na fungovaní knižnice, jeho blízkymi spolupracovníkmi, ktorí posunuli charakter

⁵ WARBURG, Aby. *Dürer and Italian Antiquity*. In: FORSTER, W. Kurt. *Aby Warburg. The Renewal of Pagan Antiquity*. Introduction by Kurt W. Forster. Los Angeles: Getty Research Institute of the History of Art and the Humanities 1999, s. 561-563.

knižnice smerom k moderným technológiám, boli vedci Fritz Saxl (1890 – 1948) a Gertruda Bing (1892 – 1964). Aj vďaka nim sa Warburgova knižnica stala otvoreným priestorom pre vedeckú komunitu s bohatými prednáškovými cyklami. Vybudovala si silné postavenie medzi vtedajšou akademickou obcou nielen v medzivojnovom Nemecku, ale naprieč celou západnou Európou. Okrem už spomenutých vedcov sa okolo Aby Warburga začala formovať veľmi silná interdisciplinárne orientovaná komunita mysliteľov a vedcov ako boli Ernst Cassirer (1874 – 1945),⁶ Erwin Panofsky (1892 – 1968)⁷ či Raymond Klibansky (1905 – 2005).⁸ Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg už nebola len knižnicou poskytujúcou knihy na výpožičku. Bolo to miesto určené na výskum a diskusie, na ktorom sa stretávali a diskutovali učitelia neskôr známi ako členovia tzv. „warburgovského kruhu“, pre ktorých sa knižnica svojím princípom organizácie kníh stala intelektuálnym miestom, ktoré stelesňovalo myšlienku metodologickej jednoty všetkých intelektuálnych oblastí vedeckého bádania.

Warburgova knižnica vo svojich nových priestoroch započala proces inštitucionalizácie. Knihy boli usporiadané špecifickým spôsobom. Tvorili štyri primárne tematické okruhy: 1. *orientácia* – zahŕňala knihy z filozofie, religionistiky a dejín vedy. Išlo o diela zaoberajúce sa postavením človeka vo vesmíre z rôznych aspektov: z náboženského, vedeckého, filozofického, teologického ale aj magického; 2. *obraz* – zahŕňala knihy z oblasti dejín umenia, archeológie a raných dejín kultúry, ktoré dokumentovali umelecko-historické zmeny vo svete; 3. *slovo* – zahŕňala knihy z oblasti dejín starovekej a stredovekej literatúry; 4. *akcia* – zahŕňala knihy z oblasti histórie, sociálnej histórie, histórie festivalov, divadla a techniky. Systém usporiadania kníh bol veľmi neštandardný, keďže nešlo ani o abecedné ani o chronologické usporiadanie kníh. Warburg preferoval tematické usporiadanie, ktoré bolo koncipované ako dynamický systém, ktorý je v neustálom pohybe, keďže k nim pribúdali nové knihy a staré sa posúvali. Zámerom takejto koncepcie bola možnosť objaviť k určitej téme, o ktorú sa bádateľ zaujímal aj knihy, o ktorých nemal dovtedy žiadne vedomosti. Jeho bádateľský rozmer sa tak mohol dynamicky vyvíjať rôznymi smermi a nikdy nemal jasne stanovenú cestu. Warburgova knižnica sa tak neriadila žiadnymi univerzálnymi pravidlami, ale skôr zdôrazňovala všetky možné vzťahy,

⁶ Ernst Cassirer (1874 – 1945) – filozof pôsobiaci počas Weimarskej republiky na univerzite v Hamburgu, kde sa zoznámil prostredníctvom Warburgovej knižnice s novým kultúrno-antropologickým myslením. Ako predstaviteľ novokantovskej filozofie sa začal zaujímať o filozofickú podstatu mýtov, jazyka, primitívne kultúry, výtvarné umenie a hudbu. Postupne sa stal predstaviteľom filozofie kultúry so širokým okruhom záujmu. Zaujímal sa o podstatu kultúrneho života človeka. Pod vplyvom tohto nového záujmu napísal aj svoju najdôležitejšiu knihu *Filosofie der symbolischen Formen*, 1923 – 1929. Pozri: CASSIRER, Ernst. *Filosofie symbolických forem*. Praha: Oikoyomenh, 1996.

⁷ Erwin Panofsky (1892 – 1968) – historik umenia, ktorý v rokoch 1921 – 1927 pôsobil ako profesor dejín umenia na univerzite v Hamburgu, avšak vzhľadom na jeho židovský pôvod musel z nacistického Nemecka odísť. Počas svojho pôsobenia na hamburskej univerzite napísal svoje najzásadnejšie diela z dejín umenia: *Idea: Ein Beitrag zur Begriffsgeschichte der älteren Kunsttheorie*, 1924. Pozri: PANOFSKY, Erwin. *Idea. Príspevek k historii pojmu starší teorie umění*. Praha: Malvern, 2015.

⁸ Raymond Klibansky (1905 – 2005) – historik umenia a filozof židovského pôvodu, ktorý pôsobil na univerzite v Heidelbergu. Po úteku z Nemecka sa usadil v Oxforde, kde prednášal dejiny umenia a filozofiu. Podieľal sa na významnej knihe o melanchólíi. Pozri: PANOFSKY, Erwin, Fritz SAXL a Raymond KLIBANSKY. *Saturn a Melancholie. Studie z Dějin přírodní filosofie, náboženství a umění*. Praha: Malvern, 2023.

do ktorých daná tematická kniha mohla patriť. Tento systém bol veľmi inovatívny a v danom čase aj novátorský, keďže skúmané výskumné oblasti a disciplíny, ktoré sa dovtedy študovali samostatne boli zakomponované do nových kontextových rámcov a tvorili interdisciplinárne mosty. Dejiny umenia, literárne a kultúrne štúdiá, religio-
nizmus, filozofia, sociológia, antropológia, ale aj astronómia, mágia či okultizmus tak boli zoradené vedľa seba vo vzájomnom nelineárnom, nechronologickom, anachronic-
kom dialógu. Takýto spôsob uvažovania nielen o usporiadaní kníh, ale predovšetkým o mnohých kulturologických problémoch smeroval k presvedčeniu, že žiadny problém, či už teoretický, alebo životný nemožno vyriešiť tým, že ho izolujeme od okolitého sveta, ale jedine jeho začlením do širokých kontextov a súvislostí.

Aby Warburg 26. októbra 1929 umiera a jeho Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg sa dostáva do zložitej ekonomickej, hospodárskej ale aj ideovej situácie. Po nástupe nacistov v roku 1933 presídlenie knižnice bolo veľmi komplikované. Na základe veľkého množstva dohovorov sa nakoniec podarilo knižnicu presťahovať do Anglicka, vďaka Fritzovi Saxlovi, ktorý sa po Warburgovej smrti stal riaditeľom knižnice. Obrovská intelektuálna história Nemecka vstúpila a začlenila sa do anglických akademických kruhov Londýna. Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg sa v roku 1944 premenovala na Warburg Institut a stal sa súčasťou londýnskej univerzity. Túto pozíciu zastáva dodnes. Aj vďaka tomu sa knižnica stala jedným z najznámejších výskumných ústavov pre humanitné vedy na svete. Okrem Fritza Saxla, prvého londýnskeho riaditeľa inštitútu, tento významný post zastávali ďalšie osobnosti humanitných vied ako Henri Frankfort, Gertruda Bing, Ernst Gombrich, David Freedberg a ďalší. V súčasnosti Warburgov inštitút spravuje viac než 350 000 knižných titulov. Knihy sú uložené na otvorených regáloch a sú prístupné všetkým. Naďalej zostáva systém ukladania kníh rovnaký, aký zostavil Aby Warburg, teda na základe tematickej blízkosti. Knižnica disponuje aj veľkou zbierkou fotografií, viac než 450 000 fotografií obrazov, sôch, grafík, kresieb, ktoré sú zoradené podľa ikonografického systému.

Atlas Mnemosyne

Okrem rozsiahlej knižnice, Aby Warburg už v roku 1927 začal pracovať na ďalšom intelektuálnom projekte, ktorý žiaľ kvôli predčasnej smrti zostal nedokončený. Pracoval na ňom 2 roky, a predstavoval komplexné zhrnutie jeho dovtedajšieho spôsobu uvažovania o dejinách umenia a kultúry. Projekt pozostával zo série drevených panelov, ktoré boli obtiahnuté čiernym plátnom a na ňom boli umiestnené skupiny obrázkov – fotografické, časopisecké reprodukcie, náčrty, snímky, schémy, pohľadnice, tlačené reklamy, poštové známky či propagačné brožúry – a teda obrazový materiál, ku ktorému mal prístup a ktorý pomerne dlhú dobu zbieral. Je nutné poznamenať, že Warburg už v 20. rokoch 20. storočia veľmi intenzívne pracoval s modernými reprodukčnými technikami, ba dokonca, že práve na nich postavil podstatu svojho Atlasu. Vnímал ich ako nástroj nového, moderného poznania. Súčasnú vednú disciplínu ako sociológia, etnografia, astronómia, psychológia začali vstupovať do dejín umenia a stali sa nezanedbateľnou súčasťou nového vnímania a interpretovania umenia. Práve v tomto momente môžeme hovoriť aj o zrode novej umenovednej disciplíny, ktorú neskôr rozvinul Erwin Panofsky. Hovoríme o ikonológii, teda interpretovaní umeleckých diel v kontexte širokých kultúrno-spoločenských súvislostí.

Výber obrázkov a ich usporiadanie, ako i počet panelov sa neustále menil, to znamená, že reprodukcie umeleckých diel nemali svoje pevné miesto, ale sa mohli meniť a vstupovať do nových významových konštelácií. Dôkazom tohto neustáleho pohybu sú dokumentačné fotografie pochádzajúce od samotného Warburga. Dokumentačné fotografie boli realizované v rokoch 1927 a 1928. Posledná vznikla až po Warburgovej smrti v roku 1929 a predstavuje tak pre Warburga finálnu podobu nedokončeného projektu. Po Warburgovej smrti na projekte pokračovali jeho spolupracovníci Fritz Saxl a Gertruda Bing, neskôr aj Ernst Gombrich. Práca na Atlase v roku 1928 bola najintenzívnejšia, keďže sa Warburg snažil dokončiť projekt, aby ho mohol propagovať na významných amerických univerzitách. V danom roku Warburg zosumarizoval na 43 paneloch 670 reprodukcí. Jeho zámer sa mu nepodarilo naplniť, a tak pokračoval ďalej vo svojej práci. Pri druhom fotografovaní už počet panelov a reprodukcí sa rozrástol na 73 panelov a 1292 reprodukcí. Posledné fotografie dokumentujú Warburgovu finálnu verziu atlasu so 63 panelmi a asi 971 reprodukciami. Neználemu oku pozorovateľa by sa mohlo zdať, že ide len o súhrn voľne uložených reprodukcí, ale Warburgove panely sú konštruované veľmi premyslene a systematicky. Pomenovanie *Atlasu Mnemosyne* bolo inšpirované gréckou mytológiou, konkrétne bohyňou Mnemosyne, dcérou Gaii a Urána, teda bohyňou pamäte a deviatich múz. *Atlas Mnemosyne* je zbierkou kultúrnej pamäte ľudstva, vytvorený len z obrazov. Ide teda o podobu vizuálnej pamäte, ktorá zostala viac než 70 rokov zabudnutým artefaktom. Potom, čo sa Ernstovi Gombrichovi nepodarilo publikovať Atlas v jeho rozmanitosti, musela jeho prezentácia počkať až do 70. rokov 20. storočia, kedy Dorothé Bauerle uskutočnila prvý komplexný výskum. K ďalšiemu opätovnému oživenia došlo až v roku 1994 vďaka viedenskej skupine Werner Rappl, ktorá celý súbor *Atlas Mnemosyne* aj publikačne vydala. V roku 2010 Georges Didi-Huberman predstavil v Madride výstavu s názvom *Atlas*, v roku 2012 hamburská skupina Forschungsgruppe Mnemosyne zorganizovala množstvo podujatí a výstav týkajúcich sa Warburgovho *Atlasu*. Zaslúžili sa aj o popis k jednotlivým panelom, ktorý dovtedy absentoval. K ďalším významným výstavám patrí tá v nemeckom Karlsruhe z roku 2016 a v Berlíne z roku 2018. V tom istom roku Ladislav Kesner spolu so Západočeskou galériou v Plzni otvorili výstavu *Trauma, tíseň, extáza, prázdnota: Formule patosu 1900 – 2018* reflektujúcu koncept *Atlasu Mnemosyne*. Až vďaka týmto posledným výskumom intelektuálnej pozostalosti Aby Warburga sa odкрýva jeho skutočný potenciál, ktorý sa v jeho myslení skrýval či už pre oblasť teórie obrazu, teórie reprezentácie, psychológie obrazu či vo všeobecnosti kultúrnej histórie.⁹

Kľúčovým problémom, ktorým sa Warburg zaoberal bol obrazový svet antického sveta a jeho znovuoživenie v európskej kultúrnej oblasti, predovšetkým v období renesancie. Podľa slov Ladislava Kesnera mal *Atlas Mnemosyne* „vizualizovať dynamiku vývoja expresívneho jazyka ľudskej komunikácie.“¹⁰ Príklady, ktoré Warburg vo svojich reprodukcích prezentuje nezastupujú veľké majstrovské diela renesancie s jasne akceptovateľnými a nespochybniteľnými hodnotami. Vyberal si obrázky, ktoré reprezentovali moment zápasu o zmysel umenia. Nešlo o jednoznačné zápasy napríklad medzi umelcami, skôr

⁹ BEDŘICH, Martin. Aby Warburg v souvislostech. In: *Souvislosti. Revue pri literaturu a kulturu*. 2008/4, s. 133-137.

¹⁰ KESNER, Ladislav. *Trauma, tíseň, extáza, prázdnota. Formule afektu a patosu 1900 – 2018*. Brno: B a P Publishing, z.ú., 2018, s. 6.

o zápasy v rámci umenia, prostredníctvom umeleckých diel. *Atlas Mnemosyne* nevymedzoval hranice umeleckého druhu či žánru, nepreferoval jeden pred druhým. Malba, sochárstvo, grafika, kresba, iluminované rukopisy, tapisérie, hracie karty, obrázky každodennej potreby tak stáli vedľa seba na jednotlivých paneloch. To, čo ich spájalo bola téma, či Warburgovým pojmoslovným *Pathosformel*, či vzorce patosu.¹¹ Ide o emotívne gestá, formuly, stvárnajúce afekty či emocionálne prežitky prameniace v starovekých kultúrnych formách, ale zanechávajúce určitý odtlačok, stopu vo výtvarných formách renesančného umenia a kultúry. Nejde o chronologické usporiadanie obrázkov. Panely sú usporiadané tak, aby naznačovali súvislosti naprieč časom a priestorom. Warburg zoskupil obrazy veľkej symbolickej, emocionálnej a intelektuálnej sily, ktoré v renesančnej kultúre prežili, ale ich pôvod musíme hľadať v antike. Témy, ktoré v *Atlase Mnemosyne* rozvíjal sú: kozmologicko-genealogický prológ, kartografia, staroveká kozmológia, archeológia umeleckých hodnôt ako extáza, melanchólia, obeta, víťazstvo, prenos a degradácia gréckeho astronomického myslenia v stredovekých arabských a európskych konštruktoch, posmrtný život v renesančnom a v neskorom quattrocente, inverzia – vzostup a zostup v renesancii, Nike a Fortuna, Od múz po Maneta, Dürer: Bohovia idú na sever, Ninfa, migrácia na sever: Virgil, Dürer, Rubens, Neptún a príroda, barokový exces: teatrálnosť a anatómia, Rembrandtovo sprostredkovanie, záverečná inverzia: eu-charistia.

Záver

Oba Warburgove projekty *Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg* ako i *Atlas Mnemosyne* majú rovnaký koncept ako i intelektuálnu podstatu, prekračujú úžitkovú funkciu knihy a obrazu. Knihy rovnako ako obrazy pre neho stelesňovali kultúrne spomienky celého ľudstva. Vnímal ich ako úložisko ľudského prejavu, mysle, kultúry i umenia. Slovo i obraz boli nabité kultúrnym obsahom, ktorý sa napriek času a priestoru nevytratil. Práve naopak, jeho formy sú v kultúre a umení stále prítomné. Posledné dni a roky strávil Aby Warburg prácou na *Atlase Mnemosyne*, preto ho možno považovať za jeho pravý testament, ktorý zanechal ďalším generáciám. To, čo ho zaujímal na vývoji kultúry najzásadnejšie sú otázky týkajúce sa verbálneho i obrazového prejavu ľudstva. Warburg svojim uvažovaním započal niekoľko nových vedných disciplín ako je ikonológia či kultúrna história. Ovplyvnil aj také osobnosti myslenia 20. storočia ako bol Walter Benjamin, Sigmund Freud, či zo súčasných teoretikov umenia najmä Georges Didi-Huberman, ktorí sa k nemu hlásili a na jeho myslenie nadviazali. Vďaka svojim dvom projektom Warburgov kultúrny odkaz zostáva stále prítomný aj v dnešných diskusiách. Jeho odkaz rezonuje nielen naprieč časom, ale aj naprieč vedným odborom.

¹¹ VOJVODÍK, Josef a Marie LANGEROVÁ. Aby Warburg: „formule patosu“ jako „psychologické dějiny mezi prostorem, mezi pohnutkou a jednáním. In: VOJVODÍK, Josef a Marie LANGEROVÁ. *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století*. Praha: Argo, 2014, s. 62-79.

ZOZNAM

BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

BEDŘICH, Martin. Aby Warburg v souvislostech. In: *Souvislosti. Revue pro literaturu a kulturu*. 2008/4, s. 133-137.

BURCKHARDT, Jacob Christoph. *Kultura renesance v Itálii*. (pôvodné vydanie 1860). Praha: Rybka Publishers, 2013, 536 s.

KESNER, Ladislav. *Trauma, tíseň, extáza, prázdnota. Formule afektu a patosu 1900 – 2018*. Brno: B a P Publishing, z.ú., 2018.

KROUPA, Jiří. Warburg, Burckhardt a Wölfli: Tri neslučitelné projekty? In: KESNER, Ladislav, ed. *Aby Warburg. Porozumět dějinám umění a kulturní historii*. Brno: B a P, 2017, s. 11-33.

PANOFSKY, Erwin, Fritz SAXL a Raymond KLIBANSKY. *Saturn a Melancholie. Studie z Dějin přírodní filosofie, náboženství a umění*. Praha: Malvern, 2023.

VOJVODÍK, Josef a Marie LANGEROVÁ. Aby Warburg: „formule patosu“ jako „psychologické dějiny meziprostoru mezi pohnutkou a jednáním. In: VOJVODÍK, Josef a Marie LANGEROVÁ. *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století*. Praha: Argo, 2014, s. 62-79

WARBURG, Aby. Dürer and Italian Antiquity. In: FORSTER, W. Kurt. *Aby Warburg. The Renewal of Pagan Antiquity*. Introduction by Kurt W. Forster. Los Angeles: Getty Research Institute of the History of Art and the Humanities 1999, s. 561-563.

WARBURG, Aby. Sandro Botticelli's Birth of Venus and Spring. An Examination of Concepts of Antiquity in the Italian Early Renaissance. In: FORSTER, W. Kurt. *Aby*

Warburg. The Renewal of Pagan Antiquity. Introduction by Kurt W. Forster. Los Angeles: Getty Research Institute of the History of Art and the Humanities 1999, s. 89-156.

doc. Mgr. Katarína Ihringová, PhD.

Katedra dejín a teórie umenia, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave Hornopotočná 23, Trnava 917 00
katarina.ihringova@truni.sk

Autorka je estetička a teoretička umenia. Zaoberá sa dejinami moderného a súčasného umenia. Je autorkou dvoch monografií: *Vztáh slova a obrazu v slovenskom vizuálnom umení* (2012) a *Ilúzia: obraz ako metafora ľudskej mysle* (2019), spoluautorka monografie *Identita v portrétnom umení* (2021), editorka zborníkov: *Kultúrne premeny Milana Hamadu* (2018), *Empatia a umenie* (2023) a *Večné návraty v umení, kultúre, estetike* (2023) a autorka desiatok vedeckých a odborných textov.

MATERIÁLÝ

MATERIALS

DOKUMENTÁCIA, POPIS A VÝSKUM KNIŽNEJ VÄZBY INKUNÁBUL NA PRÍKLADE KNIŽNIČNÉHO FONDU KREMNICKÝCH FRANTIŠKÁNOV

Martin BALOGA

Abstract

The monastery library of the Franciscans in Kremnica was established only in the 17th century. Nevertheless, it contains 28 prints from the 15th century in 20 volumes, which are now stored in the SNK in Martin. Detailed and consistent documentation of historical prints and their connections is important. This is also documented by research on the book bindings of the Franciscans in Kremnica. Using the correct methods, we were able to document the original bindings, bindings and new bindings with original covers in this collection. As a result, it was found that only 30% of the prints retained their original binding. A total of 55% of the volumes are suitable for research into original Gothic or Renaissance bindings. It was possible to identify a total of 6 bindings, mostly of German provenance. In addition, one copy of the print was bound in the city of Wrocław and the original Hungarian binding was also identified. These outputs point to the validity of the research on the links, revealing the journey of the books from their printing to their current owner.

Keywords: Franciscans, Kremnica, incunabula, book binding

Abstrakt

Kláštorná knižnica františkánov v Kremnici vznikla až v 17. storočí. Napriek tomu obsahuje 28 tlačí z 15. storočia v 20 zväzkoch, ktoré sú dnes uložené v SNK v Martine. Podrobná a dôsledná dokumentácia historických tlačí a ich väzieb je dôležitá. Dokumentuje to aj výskum väzieb františkánov v Kremnici. Správnymi postupmi sme dokázali v tejto zbierke zdokumentovať pôvodné väzby, preväzby a nové väzby s pôvodnými poťahmi. Výsledkom je zistenie, že len 30 % zväzkov si zachovalo pôvodnú väzbu. Pôvodných gotických alebo renesančných väzieb vhodných na výskum je spolu 55 % zväzkov. Podarilo sa identifikovať spolu 6 väzieb väčšinou nemeckej proveniencie. Okrem toho jeden exemplár tlače bol zviazaný v meste Wrocław a identifikovaná bola aj pôvodná uhorská väzba. Tieto výstupy poukazujú na opodstatnenosť výskumu väzieb, pričom odhaľujú putovanie kníh od svojho vytlačenia k svojmu terajšiemu majiteľovi.

Kľúčové slová: františkáni, Kremnica, inkunábuly, knižná väzba

Staré tlače patria medzi jedinečné dokumenty, ktoré si zaslúžia pozornosť. Jedným z dôvodov je unikátnosť každého dokumentu z pohľadu proveniencie, rukopisných poznámok, výzdoby alebo väzby. Práve tieto špecifiká umožňujú dozvedieť sa viac o kultúrnych dejinách v našom prostredí, napriek často chýbajúcim klasickým pramenným materiálom. Bádatelia v danej oblasti a aj široká odborná verejnosť, sa už dlhé obdobie zameriavajú na rôzne prvky starých tlačí. Desaťročia prebieha výskum územných slovacík a s ním spojený rozbor tlačiarov pôsobiacich na našom území. Postupne sa realizuje spracovanie historických fondov v rôznych pamäťových inštitúciách najmä knižníc s ohľadom na ich provenienciu. Tento postup výrazne dopomohol zdokumentovať ich bývalých vlastníkov. Vďaka tomu sa dnes vynára mnoho osobných, cirkevných a inštitucionálnych knižníc, ktoré z dôvodu rôznych dejinných udalostí zostali zabudnuté. Analytický postup v tejto oblasti priniesol mnoho bibliografických diel dokumentujúcich najmä tlače 16. storočia, ktorého generálny katalóg patrí medzi najvýznamnejšie projekty.

Pri inkunábulách a iných vzácnych tlačiach sa výskum v zahraničí orientuje vo väčšej miere na všetky unikátne špecifiká týchto dokumentov. K nim okrem proveniencie neodmysliteľne patrí aj knižná väzba a vnútorná výzdoba. Vidieť to môžeme na príklade medzinárodnej databázy MEI (Material Evidence in Incunabula).¹ Pri vyhotovení záznamov v tejto databáze sa prihliada na každý exemplárny detail. Pri provenienciách sa pri nedatovaných exlibrisoch určuje ich približné rozhranie vzniku alebo je možné zaevidovať dešifrované priesvitky a prepojiť ich s Bernsteinovou databázou.² Podobne to funguje aj pri väzbe alebo výzdobe. Sledujú sa údaje o cene knihy, rubrikácii alebo poznámkach. Všetky tieto informácie nám umožňujú sledovať vývoj knižnej kultúry, pričom sú bohatým zdrojom pre historický a sociologický výskum čitateľstva alebo knižného obchodu.

Exemplárne špecifiká ponúkajú priestor aj pre interdisciplinárnu spoluprácu s umenovedcami, archeológmi, reštaurátormi, historikmi a knihovníkmi. Pomerne zaujímavým faktorom pri výskume výzdoby a väzby inkunábul je možnosť identifikovať tvorcov (kníhviazačov alebo iluminátorov) pôsobiacich na území Slovenska. Tí dotvárali knižnú kultúru už v 15. storočí napriek absentujúcim stálym tlačiarom v tejto oblasti. Tieto dôvody ovplyvnili rozhodnutie obnoviť výskum tlačí 15. storočia na pôde SNK.

Na inkunábulách zachovaných v zbierke tlačí z františkánskeho kláštora v Kremnici chceme poukázať na možnosti výskumu, spôsoby dokumentácie a popisu knižných väzieb. Napriek tomu, že ide o pomerne špecifickú oblasť v rámci dejín knižnej kultúry, cieľom príspevku je dokresliť opodstatnenosť výskumu knižných väzieb. Prvé dve časti sa venujú spôsobu popisu a dokumentácii historických väzieb a budú adresované odborným zamestnancom knižníc a iných inštitúcií. Pre lepšie priblíženie sa dotkeme rozdielnosti medzi jednotlivými knižnými väzbami v ich historickom vývoji. Nemenej dôležitou súčasťou popri popise je následná dokumentácia knižnej väzby a spôsoby jej reprodukcie. Tegumentologický výskum inkunábul z knižnice františkánov z Kremnice bude mať za cieľ priblížiť ich väzby z viacerých hľadísk.

¹ *Material Evidence in Incunabula* [online]. [2024-04-14]. Dostupné z: https://data.cerl.org/mei/_search

² *The memory of paper: Bernstein* [online]. [2024-04-14]. Dostupné z: https://www.memoryofpaper.eu/BernsteinPortal/appl_start.disp

Delenie a popis historickej knižnej väzby

Počas stáročí sa väzba kníh nevyhnutne vyvíjala rovnako, ako jej vnútorná výzdoba, sadzba alebo písmo. Z tohto dôvodu existuje mnoho delení knižných väzieb, ktoré zohľadňujú jej určitú časť. Jedno zo základných členení sa zameriava na spôsob spracovania knižného bloku, obálky alebo knižných dosiek. To sa využíva predovšetkým v modernom kníhviazачstve, keď poznáme knižnú väzbu: mäkkú, polotuhú alebo tuhú.³ Toto delenie je ale pre historický výskum nepostačujúce. Väčšina inkunábul alebo tlačí 16. storočia má najmä dosky drevené, preto definovanie ich väzieb ako tuhých je nedostatočné.

Najdôležitejšie delenie pri dokumentácii a popise starých tlačí z obdobia inkunábul a tlačí 16. storočia je identifikovanie pôvodnej a nepôvodnej väzby, respektíve preväzby a novej väzby. Za pôvodnú môžeme považovať aj väzbu vyhotovenú desiatky rokov po dátume jej tlače. Knihy vytlačené na konci 15. storočia môžu byť zviazané aj neskôr v renesancii v polovici 16. storočia. Takúto väzbu môžeme označiť za pôvodnú.

Príkladom pôvodnej väzby z pohľadu kremnických františkánov môže byť tlač od Petrusa Lombardusa s názvom *Sententiarum libri* vytlačená v Bazileji v roku 1488 a pravdepodobne zviazaná v nemeckom meste Augsburg.⁴ Vidíme zachovaný pôvodný poťah, štítky spôn aj drevené dosky s prídoštím a predsádkami. Opakom môže byť preväzba *Biblie latiny* z Norimbergu od Kobergera z roku 1485,⁵ pri ktorej vďaka rukopisnému záznamu vieme určiť presný rok preväzby – 1754. Dôležité je pritom sledovať aj väzby, ktoré môžu na prvý pohľad pôsobiť ako pôvodné. Hovoríme o zväzkoch, ktoré boli reštaurované, pričom im bol čiastočne alebo úplne zachovaný poťah. Ak má knižný korpus novú dosku alebo prídoštie, či predsádky, nehovoríme o pôvodnej väzbe, ale novej so zachovaným pôvodným poťahom alebo pôvodným prídoštím. Takto definovať väzbu môžeme pri tlači *Compendium morale* z roku 1473 od autora Antonia Rampegolia,⁶ kde je väzba úplne nová, doplnená o fragmenty pôvodného poťahu so štítkami spôn.

Dôležitou súčasťou knižného korpusu sú dosky. Počas celého 15. storočia až do poslednej tretiny 16. storočia dominovali drevené dosky. Funkciou dosiek bola ochrana bloku pred mechanickým poškodením. Sekundárne boli vhodné ako podklad pre poťah väzby a jej kovových častí. Pri podrobnom rozbere knižnej väzby je možné definovať drevinu využitú ako materiál dosky. Najčastejšie sa využíval buk, dub, jaseň⁷ alebo smrek.⁸

Potrebné je ale upozorniť na fenomén lepenkových väzieb. Na konci stredoveku a v ranom novoveku nehovoríme priamo o klasickej lepenke, ale o vrstve zlepeného papiera.⁹ Táto vrstva mohla obsahovať makulatúru, čiže chybné tlače alebo už neaktuálny tlačný

³ Encyclopaedia Beliana: Knižná väzba [online]. [2024-04-14]. Dostupné z: <https://beliana.sav.sk/heslo/knizna-vazba>

⁴ Petrus Lombardus. *Sententiarum libri IV*. Basel: Nicolaus Kessler, 1488, SNK Inc B 252.

⁵ *Hic liber recompectus 1754. Biblia latina*. Nürnberg: Anton Koberger, 1485, SNK Inc B 1485.

⁶ RAMPEGOLO, Antonio. *Compendium morale*. [Augsburg: In monasterio SS. Ulricha et Afra, non post 1473], SNK Inc B 251.

⁷ Encyklopedie knihy: *Knižní desky*. [online]. 2024 [2024-06-10] Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kni%C5%BEn%C3%AD_desky&oldid=17503>

⁸ SLOVÍK, Radomír. *Metodika správného postupu při popisu knižní vazby českého původu a její slepotiskové výzdoby*. Pardubice: Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, 2022, s. 5.

⁹ Encyklopedie knihy: *Lepenka*. [online]. 2024 [2024-06-10]. Dostupné z: <<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Lepenka&oldid=14716>>

papier druhotne využitý kníhviazačmi. Často išlo o dnes už vzácne jedlolistové tlačé ako almanachy, hracie karty či kalendáre.¹⁰ V poslednom období, aj s podporou SNK, bola venovaná zvýšená pozornosť kodikofragmentom, ktoré sa často stávali súčasťou väzieb starých tlačí. Výskumom v tejto oblasti sa podarilo zdokumentovať vzácne rukopisné fragmenty, ktoré dotvárajú obraz o skriptorskej a kníhviazačskej činnosti na našom území.¹¹

Nosným a určujúcim ozdobným prvkom historickej knižnej väzby je jej poťah.¹² Ten sa dá rozlíšiť ako kožený (usňový), pergamenový, papierový alebo textilný. Pri popise sa stretáme aj s poloväzbou alebo polokoženou väzbou,¹³ keď kožený alebo pergamenový poťah tvorí len časť dosky prípadne len jej chrbát.¹⁴ Pre potreby dokumentácie starých tlačí sa najčastejšie stretávame s koženým a pergamenovým poťahom. V knihovníckej terminológii sa desiatročia pri popise starých tlačí používa pojem koža na opis pôvodne zvieracieho vonkajšieho poťahu upraveného a druhotne použitého ako poťah dosiek väzby. Dodnes sa s týmto termínom stretávame aj pri najnovšej metodike popisu historických tlačí.¹⁵ V kníhviazačskej a kníhárskej terminológii je ale preferovaný pojem useň, keďže kníhviazači pracujú už so spracovanou a upravenou kožou.¹⁶ Surová koža sa pred natiahnutím na dosku a zdobením musela zbaviť srsti, podkožného väziva a tuku a následne sa upravovala triesločinením.¹⁷ Pri popise, ale aj pri výskume starých tlačí je dôležité mať na pamäti adresáta týchto údajov. Ide o bádateľa, respektíve čitateľa, pre ktorého je dôležitá jednoznačnosť údajov. Zavedením pojmu useň namiesto pojmu koža napriek lepšej definícii materiálu používaného pri starých tlačiach, môže dôjsť k neprehľadnosti v terminológii vzhľadom na zaužívanú prax. Preto sa prikláňame

¹⁰ Encyklopedie knihy: *Makulatura (tištěná kniha)*. [online]. 2024 [2024-06-10]. Dostupné z: <[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Makulatura_\(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha\)&oldid=17106](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Makulatura_(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha)&oldid=17106)>

¹¹ LAZORÍK, Eduard. *Stredoveké rukopisné fragmenty na tlačiach 16. storočia z fondu františkánskych knižníc Slovenskej národnej knižnice*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2019, 277 s.; LAZORÍK, Eduard. *Stredoveké rukopisné fragmenty z fondov Slovenskej národnej knižnice a v knižniciach Zaiovcov, Aponiovcov, Učenej spoločnosti malohontskej a Antona Augustína Baníka*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, 256 s.

¹² Preferujeme uvádzanie pojmu poťah pred pojmom pokryv z dôvodu uvedenom v článku: Encyklopedie knihy, *Potah*. [online]. 2024 [2024-05-29]. Dostupné z: <<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Potah&oldid=18220>. Ako aj podľa záverov uvedených v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Pozri: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=po%C5%A5ah&s=exact&c=E4fa&cs=&d=kssj4#> Pozri aj: NOVOTNÝ, Jan . K současné terminologii restaurování knižní vazby. In: *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. 65(1-2). Praha: Národní muzeum, 2020, s. 31-43.

¹³ V slovenských reáliách sa najčastejšie stretávame s termínom polokožená väzba. Pozri napr.: Kožená väzba [online]. In: *Encyclopaedia Beliana* [online], odk. 3.

¹⁴ SLOVÍK, odk. 8, s.5.

¹⁵ KNAPČOKOVÁ, Stanislava. *Metodika spracovania historických tlačí vo formáte MARC 21 s implementáciou pravidiel RDA: Príručka používateľa Verzia 2.3* [online]. Martin: Slovenská národná knižnica, 2022. Dostupné z: https://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/E-publikacie/2022_03_30_METODIKA_SPRACOVANIA_historických_tlačí_verzia_2_3.pdf

¹⁶ Pozri: SKOCH, Ján. *Premena Kože na useň a pergamen ako kníhárské materiály*. In: REZINA Peter. *1. seminár kníhárov SKKS: zborník, Skalica 18. – 21. X. 2001*. Skalica: Spoločnosť kníhárov a kníhárov Slovenska, 2001, s. 38. Alebo: KLEMA, Vojtech. *Umelecká kníhväzba*. Bratislava: Proxima press, 1998, s. 196.

¹⁷ Encyklopedie knihy: *Useň* [online]. 2024. [2024-05-20]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Useň&oldid=15337>

k doterajšiemu využívaniu pojmu koža s jasnou metodickou poznámkou, ktorá definuje, čo si čitateľ má predstavovať pod pojmom kožená väzba tlače.

Pergamen je materiál živočíšneho pôvodu vyhotovený z kože oviec, kôz, teliat alebo ešte nenarodených jahniat. Využíval sa prioritne na písanie, ale svoje opodstatnenie našiel aj ako potáh väzieb. Rozdiel medzi usňou (upravenou kožou) a pergamenom bol v spôsobe úpravy kože, keď sa pergamen lúhoval v uhličitan sodnom (sóda) alebo uhličitan draselnom. Pri pergamene je z pohľadu výskumu knižnej väzby možné sledovaním štruktúry chĺpkových kanálov identifikovať druh zvierata, z ktorého bol pergamen vyhotovený (telacina, hovädzina atď.).¹⁸

Pri potahu dosky je dôležité približné obdobie jej vzniku definovať podľa spôsobu jeho výzdoby. Najmä pri koženom povrchu dosiek sa stretávame so zdobením slepotlačou. Podľa rôznej typológie výzdoby je možné rozlíšiť románsku, gotickú, renesančnú alebo barokovú väzbu.

Najstarší typ výzdoby objavovaný v starých tlačiach je gotický. Vznikol v druhej polovici 13. storočia a objavuje sa aj na začiatku 16. storočia. Charakteristický je masívnym korpusom, pomerne silnými a hrubými doskami s plochým alebo mierne zaobleným chrbtom. Koža na začiatku nebola významne zdobená, väčšinou len linkami. V 15. storočí nastupujú hnedé kože upravené trieslovinou z telaciny, ktoré boli vhodné na slepotlačové zdobenie potáhu väzieb.¹⁹ Zo slepotlačového náradia sa nosnými ozdobnými prvkami prvotne stali kolky najrôznejších motívov a tvarov. Dominovali florálne, zo-omorfné a figurálne zobrazenia. Kolky vypĺňali rámy v rámci tzv. rámovej kompozície. Často sa uplatňovalo rozdelenie liniek do diagonálnych mriežok, ale populárny bol aj brokátový motív. Dôležité postavenie majú kovové prvky použité na väzbách. V gotickom období sa objavujú pomerne mohutné nárožnice, puklice a štítky spôn.²⁰ Typickým predstaviteľom gotickej väzby je tlač z roku 1485 *Quaestiones Evangeliorum de tempore et de sanctis* z knižnice františkánov z Kremnice. Slepotlačová výzdoba prednej dosky z tmavej kože je umiestnená v rámovej kompozícii so stredovým rámom diagonálne deleným a doplneným florálnymi kolkami.²¹

Osobitné postavenie majú uhorské renesančné knižné väzby. Pravdepodobne jednu z nich vlastnili aj kremnickí františkáni.²² Uhorské renesančné väzby predstavujú jedinečnú a špecifickú kníhviazačskú produkciu s vysokou estetickou a umeleckou hodnotou, ktorá v zaalpských oblastiach nemala obdobu. V rámci výzdoby knižnej väzby sa tento umelecký smer prejavil v zmenšení knižných dosiek, farebnejším prevedením, uplatňovalo sa zlátenie a inšpirácia orientálnymi vzormi. Z pohľadu kompozície, teda umiestnenia kolkov a členenia do rámov, je v uhorskej tvorbe prítomná väčšia variácia

¹⁸ SLOVÍK, odk. 8, s. 11-18.

¹⁹ Slepotlač, metóda podľa ktorej sa do namočenej kože vtlačilo negatívne horúce slepotlačové náradie (kolok, valček, filera, linkovátka, platňa), čím vynikal pozitívny reliéf kolku na povrchu usne.

²⁰ Encyklopedie knihy: *Gotická väzba*. [online]. [2024-06-10.]. Dostupné z: http://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Gotick%C3%A11_vazba&oldid=16197

²¹ TORQUEMADA, Juan de. *Quaestiones Evangeliorum de tempore et de sanctis*. [Strassburg: Typographus de 1483 Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner), non ante 24 Mar. 1485]. SNK Inc B 245. Na prednej doske je rám tejto väzby doplnený florálnymi kolkami a nápisovou páskou.

²² HEROLT, Johannes. *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et miraculis Beatae Mariae Virginis*. Arge[n]tine]: [Martin Flach], 1492. SNK Inc B 137.

členenia a tvarov vnútorných rámov. V kompozícii sa začínal uplatňovať centrálny motív, ktorý je hlavným ozdobným prvkom.²³

Mimo talianskych a uhorských oblastí sa renesančná väzba začala rozvíjať od 1. štvrtiny 16. storočia a tento smer sa udržal približne do začiatku 17. storočia. Z pohľadu použitých náradí pri zdobení ustupuje kolok a výrazne viac sa presadzuje valček a neskôr platňa. Spôsobené to bolo aj zrýchlením tlačiarenskej produkcie a vyššími nárokmi na kníhviazačskú tvorbu. Dosky sú tenšie a spracované s väčším citom. Subtílnosť sa prejavuje aj v kovových prvkoch, ktoré sú menšie alebo sa postupne strácajú. Objavuje sa využívanie lepenky (respektíve makulatúry) ako materiál dosiek. Výzdoba poťahu väzieb vznikajúcich v tomto období v stredoeurópskom prostredí je uzavretá v sústave rámov, pričom chýbajú voľnejšie a vzdušnejšie plochy. Nemecké prostredie bolo charakteristické dlhým pretrvávaním gotického charakteru väzby. Nemeckí kníhviazači pôsobiaci u kurfirsta Augusta vytvorili najcennejšie renesančné väzby v nemeckých oblastiach.²⁴ Medzi typicky renesančné väzby zo sledovaného fondu môžeme zaradiť dvojicu rovnakých renesančných väzieb *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum* Petri Lombardi vytlačenú v Benátkach v roku 1497 a *Summula philosophica rationalis* vydanú v Bazileji v roku 1494, zviazaných vo svetlej koži s ornamentálnou výzdobou.²⁵ Zaujímavým fenoménom pri väzbách z obdobia renesancie (16 – 17. storočie) je supralibros. Ide o vlastnícku značku, ktorá sa spája iba s knižnou väzbou, keďže bola umiestnená väčšinou na prednú dosku väzby alebo chrbát, oriezku, či sponu. Súčasťou takéhoto supralibrosu býval erb alebo rodový emblém prípadne monogram niektoej zo šľachtických rodín. Pri menej bohatých rodoch mohol byť supralibros tvorený len iniciálami mena. Slúžil aj ako nástroj osobnej a rodovej prezentácie. Využíva sa prevažne v 16. a 17. storočí, až do príchodu tlačených exlibrisov.²⁶

Barokové väzby sú charakteristické ústupom výzdoby na doskách a zmenou poťahového materiálu. Presadzuje sa bravčová koža a tzv. mramorovanie kože. Výzdoba sa presunula na chrbát, často doplnená zlatením a názvovými štítkami, čo bolo ovplyvnené ukladaním kníh po výške v rámci knižníc. Presadzuje sa použitie zušľachtilého papier ako súčasť predsádok aj poťahu väzieb. Typickým znakom sú dierkové spony hranové.²⁷ Tieto prvky barokovej väzby môžeme vidieť na príklade väzby tlače *Sermones Thesauri*

²³ Encyklopedie knihy: Renesanční vazba. [online], 2024 [18.3.2024] Dostupné z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Renesan%C4%8Dn%C3%AD_vazba&oldid=18106

²⁴ BÁRTOVÁ Kateřina a Radomír SLOVÍK. *Historický vývoj knižní vazby : technologie vazby 16. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2020, s. 20-21.

²⁵ DUNS Scotus, Johannes. *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum Petri Lombardi*. Venezia: Bonetus Locatellus, Octavianus Scotus, 15.1.1497. SNK Inc B 149; Nicolaus de Orbellis. *Summula philosophica rationalis*. Basilee: Michaelē furter, Anno domini. M.Ccccc.xciii (1494). SNK Inc B 260.

²⁶ Encyklopedie knihy: *Supralibros (tištěná kniha)* [online]. 2024 [2024-06-12.]. Dostupné z: <[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Supralibros_\(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha\)&oldid=16648](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Supralibros_(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha)&oldid=16648)>. Pozri aj: JANKOVIC, Ľubomír. *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí*. Martin: Matica slovenská, 2004, 192 s.; KUZMÍK, Jozef. *Humanisticko-renesančné supralibrosy a rukopisné exlibrisy v historických knižniciach Matice slovenskej*. In: *Kniha '81*. Martin: Matica slovenská, 1982, s. 39-71.

²⁷ BÁRTOVÁ Kateřina a Radomír SLOVÍK, odk. 24, s. 20-23.

novi de tempore od Petrusa de Paludine.²⁸ Táto preväzba inkunábuly obsahuje jednoduchú slepotlačovú výzdobu a dierkovú sponu.

Menej zaujímavými väzbami z pohľadu výzdoby sú neskoršie preväzby tlačí, najmä z 18. – 19. storočia v podobe rokokových väzieb²⁹ alebo potom väzieb pokrytých lesklým mramorovým papierom využívaným kníhviazačmi v 19. storočí.³⁰

Samostatným prvkom historickej knižnej väzby používaným od románskeho do barokového obdobia sú kovové prvky kníh. Knižné kovania boli pri väzbe umiestňované do stredu alebo na okraj dosiek väzby. Primárne plnili ochrannú funkciu, čiže chránili pokrýv väzby pred poškodením. Súviselo to aj s umiestnením kníh v stredoveku väčšinou na plocho. Vyrábali sa z odlievaného kovu alebo kovových plechov. Postupne získali aj ozdobnú funkciu, čo umožňujú lepšie datovanie knižnej väzby podľa použitej výzdoby. Potrebné je ale prihliadať na možnosť používania starších druhov kovaní v neskoršom období alebo používania pôvodných spôn alebo nárožnic pri preväzovaní knihy. Výrobou knižných kovaní sa zaoberali špecializovaní remeselníci zlatníci alebo kovoremeselníci. Z tohto dôvodu si kníhviazači hotové výrobky väčšinou kupovali a použili pri realizácii väzby.³¹ Pri popise kovových prvkov môžeme v našom prostredí vychádzať zo skromných výstupov najmä archeológov, ktorí určili aspoň základnú terminológiu.³² Pri pohľade na najnovšiu literatúru napríklad v Čechách vidíme niekoľko systematických pokusov o spracovanie vývoja knižných kovaní.³³ Hĺbkové skúmanie kovových prvkov kníh prepojením archeológie s výskumom knižnej kultúry, poukazuje na široké spektrum výhod.³⁴ V prvom rade je možné pracovať s väčším množstvom hmotných prameňov. Informácie, ako nálezové okolnosti, umožňujú identifikovať pravdepodobne

²⁸ PALUD, Pierre de. [Sermones Thesauri novi de tempore]. Nurnberge: Anthoniu[m] Koberger, Anno d[omi]ni. M. cccc. xcvi. (1496). SNK Inc B 243.

²⁹ Encyklopedie knihy: *Vazba (výzdoba)*. [online]. 2024 [2024-06-12.]. Dostupné z: <[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Vazba_\(v%C3%BDzoba\)&oldid=17737](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Vazba_(v%C3%BDzoba)&oldid=17737)>

³⁰ Encyklopedie knihy: *Tragantový papír*. [online]. 2024 [2024-06-12.]. Dostupné z: <<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Tragantov%C3%BDpap%C3%ADr&oldid=16833>>

³¹ Pozri: Encyklopedie knihy: *Kování*. [online]. 2022 [2022-04-20.]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kov%C3%A1n%C3%AD&oldid=18012>

³² ENGLIŠOVÁ JANOTOVÁ, Magdaléna. Gotické kovanie a spony na knižných väzbách rukopisných kníh slovenskej proveniencie. In: *Zborník Slovenského národného múzea*, roč. 74, 1980, s. 107-121; FŮRYOVÁ, Klára. Knižné kovania v zbierkach SNM – Archeologického múzea. In: *Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia 14*, roč. XCVIII. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2004, s. 191-200; SLIVKA, Michal. Archeologické doklady ku knižnej kultúre na Slovensku. In: *Literárnómúzejný letopis*, roč. 24. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 95-112; SLOVODOVÁ, M. Knižné kovania – ku genéze knižnej väzby. (Diplomová práca). Bratislava: FF UK v Bratislave, 2010.

³³ SOJKOVÁ, Karina. Kovové prvky v knižní vazbě : terminologie, vývoj, výroba, restaurování a konzervace. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování , 2011, 158 s.; BÄRTOVÁ Kateřina a Radomír SLOVÍK, odk. 24 s. 210; NUSKA, Bohumil. Typologia českých renesančních vazeb. In: *Historická knižní vazba, 1964 – 1965*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci, 1965, s. 19-145.; ĎUROVIČ, Michal. a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002, s. 375-377.

³⁴ Pozri: BALOGA, Martin. Kovové prvky knižných väzieb proveniencie spišských kartuziánov. In: KNAPČOKOVÁ, Stanislava. *Kniha 2022: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2022, s. 62-73.

miesto vyhotovenia knižných väzieb v rámci kláštora alebo iných lokalít, najmä ak ide o náradie alebo miesta uloženia kníh.

Pri popise historických väzieb nám kovové prvky môžu pomôcť pri identifikácii väzieb a zároveň sú jednoznačným identifikačným prvkom. Podrobný popis väzieb historickým tlačí slúži aj na ich samotnú ochranu pred odcudzením či poškodením.

Pre dokumentáciu knižnej väzby zdobenej slepotlačou sa vo všeobecnosti používa digitalizácia pomocou skenerov určených na skenovanie dokumentov alebo fotografovanie. Prvá možnosť zachytávania knižnej väzby je náročná na následné spracovanie digitalizátov a rovnako na špecifické nastavenie skenerov.³⁵ Fotografie sú vhodnejším prostriedkom na zachytávanie knižnej väzby, aj keď aj v tomto prípade je problematická komparácia odtlačkov náradia. Z tohto dôvodu sa za najvhodnejší spôsob dokumentácie považuje najstaršia metóda frotáž. Realizuje sa pomocou ceruzky, odporúča sa tvrdšia tuha (H-H5), a papiera (najčastejšie sa využíva tzv. strihový papier s gramážou 24 g/m², vhodný je aj papier s gramážou 30 g/m²). Priložením papiera na poťah väzby a následným prekresľovaním sa získava reliéf poťahu v mierke 1 : 1 zachytený na papieri. Táto metóda umožňuje komparáciu s inými takto zdokumentovanými väzbami a presnejšie identifikovanie opakovane použitého náradia. Nevýhodou je nedostatočné zachytávanie reliéfu výzdoby v prípade poškodených väzieb.³⁶ Preto sa na dokumentáciu poťahu väzieb odporúča použiť kombináciu frotáže a fotografie.

Výskum knižnej väzby

Knižná väzba, teda vonkajšia časť knihy, je existenčne dôležitá pre samotnú knihu a dáva jej finálnu podobu. Jej funkcia je hlavne ochranná a estetická. V užšom zmysle slova sa pri knižnej väzbe myslí poťah väzby a jej výzdoba. Širšie rozumieme pod knižnou väzbou celý knižný korpus alebo aj zväzok tvorený doskami, poťahom a kovovými prvkami. Táto dôležitá časť tlačenej alebo rukopisnej knihy bola však až na výnimky doteraz bádatelmi opomínaná a prehliadaná. Pri popise a dokonca aj výskume starých tlačí sa nezriedka autori uspokojili s termínmi ako kožená, plátenná alebo mladšia a staršia. Takýto postup zo strany knihovníkov a iných bádateľov bol však objektívne pochopiteľný. Hlavným dôvodom nízkeho záujmu o knižnú väzbu vychádzal až na výnimky³⁷ z absentujúcej literatúry v našom prostredí, ktorá by aspoň čiastočne odhalila dôležitosť knižnej väzby, spôsob jej dokumentácie a možnosti jej výskumu. Na pôde SNK sa počas výskumu fondu inkunábul objavila potreba hlbšie sa pozrieť aj na túto stránku knihy. Medzi prvými na Slovensku, ktorý túto tému viac otvoril bol Boris Bálent, ktorý začal systematicky spracovávať inkunábuly uložené v našich inštitúciách. V časopise *Knižnica* publikoval súpis inkunábul uložených v Matici slovenskej alebo v bývalej Vedeckej knižnici v Bratislave, respektíve knižnice Magistrátu mesta

³⁵ Stačí pozrieť niekoľko digitalizátov historických tlačí v digitálnej knižnici SNK: <https://dikda.snk.sk/>

³⁶ SLOVÍK, odk. 8, s. 38-39.

³⁷ Napríklad: LOKAJOVÁ, Ľubica. Historická knižná väzba 17. storočia v Zayovskej knižnici. 1. časť, Väzby 17. storočia v historickom kontexte. In: *Knižnica*. Roč. 9, č. 1, 2008, s. 31-34; MÉSZÁROSOVÁ, Klára. Vzácne knižné väzby vo fondoch Univerzitnej knižnice v Bratislave. In: *Pamiatky a múzeá*. 2001, č. 4, s. 24-29.

Bratislava.³⁸ Samostatne vydal súpis prvotlačí v banskobystričských knižniciach, kde sa v úvode osobitne venoval knižným väzbám. Rovnako aj pri popise jednotlivých tlačí nezabúdaj na pomerne podrobne rozpísať knižnú väzbu s uvedením podrobností, ktoré ani pri neskorších súpisoch neboli evidované.³⁹ Imrich Kotvan a Eva Frimmová vo svojich súpisoch inkunábúl dávali priestor aj knižnej väzbe. Pri popise jednotlivých exemplárov rozoberali tento segment z pohľadu výzdoby len okrajovo. Viac sa zamerali na stav väzby, kovové prvky, poťah alebo zachované supralibrosy.⁴⁰ Výrazne mladšie dielo o inkunábúlach od Ľubomíra Jankoviča⁴¹ malo síce viac charakter reprezentačnej publikácie, ale v spolupráci s inými odborníkmi (Roszondai, Voit, Studničková) dokázal autor identifikovať zopár, aj pre bádateľov v tejto oblasti, zaujímavých knižných väzieb.⁴² Ďalšie pokusy najmä od autora tohto príspevku vo výskume knižnej väzby riešili väčšinou dielčie problémy, pričom absentoval praktický a zrozumiteľný postup dokumentácie historických väzieb.⁴³ Systematicky sa knižnej väzbe alebo kodikofragmentom z viacerých hľadísk venuje Eduard Lazorič, ktorý už k tejto téme publikoval viacero zaujímavých príspevkov o dejinách knihviazactva na Slovensku.⁴⁴

V susedných krajinách sa výskum v danej oblasti prehlboval už dlhšie obdobie. V českých krajinách bola dôležitá publikačná činnosť Bohumila Nusku.⁴⁵ Svojím obsah-

³⁸ BÁLENT, Boris. Prvotlače v Bibliotéke Matice slovenskej. In: *Knižnica I.* 1949, č. 1-2, s. 23-25; BÁLENT, Boris. Prvotlače vo Vedeckej knižnici mesta Bratislavy. In: *Knižnica I.* 1949, č. 9, s. 288-292.

³⁹ BÁLENT, Boris. *Prvotlače v banskobystričských knižniciach.* Žilina, 1948. 77 s.

⁴⁰ KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku.* Martin: Matica slovenská, 1979. 566 s.; KOTVAN, Imrich a Eva FRIMMOVÁ. *Inkunábuly Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej v Martine.* Martin: Matica slovenská, 1988. 262 s.

⁴¹ JANKOVIČ, Ľubomír. *Inkunábuly: umenie európskych knižných tvorcov 15. storočia v zierke Slovenskej národnej knižnice.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2014. 358 s.

⁴² Pozri napríklad: BOLDAN, Kamil. Krumlovský Mistr dvou stylů: k počátku renesanční knižní vazby v Čechách. In: *Umění.* Roč. 70, č.1, 2022, s. 65.

⁴³ Pozri: BALOGA, Martin. Vzácné gotické knižné väzby uložené v UK v Bratislave, v SNK v Martine a v Archíve mesta Bratislavy. In: ŠKULOVÁ, Daniela, ed. *Kniha 2023: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 7-20; BALOGA, Martin. Knižné väzby františkánskej knižnice zo Skalice. In: ŠKULOVÁ, Daniela, ed. *Kniha 2020: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2020, s. 84-97; BALOGA, Martin. Ornamentika knižných väzieb proveniencie spišských kartuziánov. In: *Studia Capuccinorum Boziniensia VII.* Pezinok: Vydavateľstvo Minor- Kapucíni na Slovensku, 2022, s. 80-107; BALOGA, Martin. Kovové prvky knižných väzieb proveniencie spišských kartuziánov. In: KNAPČOKOVÁ, Stanislava, ed. *Kniha 2022: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2022, s. 62-73. Viac ku spôsobom a metódam spracovania väzieb pomocou databáz: BALOGA, Martin. Pohľad na knihu zo širšej perspektívy – užitočnosť zahraničných databáz pri výskume knižnej kultúry. In: KNAPČOKOVÁ, Stanislava, ed. *Kniha 2021: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, s. 310-319.

⁴⁴ LAZORÍK, Eduard. Fragments v kartuziánskych inkunábúlach Slovenskej národnej knižnice v Martine. In: BEDNÁRIKOVÁ, Janka, ed. *Musica mediaeva liturgica IV : zborník príspevkov z muzikologickej konferencie konanej dňa 1. júna 2022.* Ružomberok: Verbum, 2023, s. 80-108.; LAZORÍK, Eduard. Knižná väzba vybraných stredovekých rukopisov z Bratislavy, Kremnice, Košíc a Spiša [Bookbinding of selected medieval manuscripts from Bratislava, Kremnica]. In: *Studia Historica Nitriensia.* 2023, roč. 27, č. 2, s. 532-565.

⁴⁵ Jeho najznámejšie dielo v tejto oblasti: NUSKA, Bohumil. Typologia českých renesančních vazeb. In: *Historická knižní vazba, 1964 – 1965.* Liberec: Severočeské muzeum v Liberci, 1965, s. 19-145.

lym výskumom priamo v pamäťových inštitúciách získal nesmierne množstvo údajov o knižných väzbách. Terminologicky a metodicky definoval mnohé postupy, z ktorých sa mnoho termínov využíva dodnes. Okrem iných diel môžeme zo staršej českej literatúry spomenúť aj produkciu Pavlíny Hamanovej.⁴⁶ Posledné obdobie sa najobširnejšie knižnej väzbe v Čechách venuje Petr Voit. Dôkazom je obsažná monografia *Boj o volní plochu*,⁴⁷ kde autor zúročil mnohoročný predchádzajúci výskum.⁴⁸ Výrazne zrodu tejto publikácie pomohol aj projekt NUSK – databáze slepotiskové výzdoby knižných väzob. Tento výskum spracoval, revidoval a metodicky popísal prácu prof. Nuska a jeho tisícok frotáží historických knižných väzieb. Analytické výstupy z projektu pomohli Petrovi Voitovi často až exaktne zdokumentovať fenomény pri tvorbe renesančnej knižnej väzby v českých krajinách. Bohatú publikačnú činnosť v tejto oblasti má aj Kamil Boldan, ktorý dokumentuje a skúma činnosti jednotlivých kníhviazačov pôsobiacich v Čechách.⁴⁹ Moravskému prostrediu sa vo svojich prácach venuje Jirí Glonek.⁵⁰ Historicky blízke maďarské prostredie sa zaoberá kníhviazačskou produkciou v rámci celého Uhorska vo väčšej miere. Počas osmanskej okupácie bolo zničených mnoho pamiatok aj starých tlačí, preto mnoho zväzkov kníh uchovávaných v terajších maďarských pamäťových inštitúciách pôvodne pochádza z územia terajšieho Slovenska. Z knižníc uložených predovšetkým v Maďarsku vychádza ucelená monografia o knižných väzbách od odborníčky na knižnú väzbu Marianne Rozsondai.⁵¹ Staršieho dáta je monografia o uhorskej renesančnej väzbe od Evy Koroknay.⁵² Najmä uhorskej renesančnej väzbe sa venovali odborníci aj z iných krajín.⁵³

⁴⁶ HAMANOVÁ, Pavlína a Bohumil NUSKA. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*. Praha: Orbis, 1966; HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby: od nejstarších dob do konce XIX. stol.* I. vydání. Praha: Orbis, 1959. 275 s.

⁴⁷ VOIT, Petr. *Boj o volnou plochu : slepotisk na české knižní vazbě 16. století dle databáze NUSK a Strahovské knihovny v Praze*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2023. 703 s.

⁴⁸ Výber jeho poslednej tvorby ku knižnej väzbe: KAŠPAROVÁ, Anna a Radomír SLOVIK, Petra ŠTOVÍČKOVÁ a Petr VOIT. *Slepi svědkové doby*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci, 2022. 349 s.; VOIT, Petr. Role knižní vazby při revitalizaci Strahovské knihovny za opata Jana Lohela. In: *Bibliotheca Strahoviensis*. Praha: Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2021, roč.14, s. 115-122; VOIT, Petr. *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze : od gotiky na práh baroka*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2020. 409 s.

⁴⁹ Jeho posledné publikácie ku knižnej väzbe: BOLDAN, Kamil. Dílna českobudějovického knihvazače Jana Benešovského. Kamil Boldan. In: *Knihy a dějiny*. Roč. 30, č. 1-2. Praha: Knihovna Akademie věd České republiky, 2023, s. 78-113; BOLDAN Kamil. Krumlovský Mistr dvou stylů. K počátku renesanční knižní vazby v Čechách. In: *Umění*. Roč. 70, 2022, s. 58-75; BOLDAN Kamil, Knihvazačská dílna staroměstského Mistra se supralibros Vyšehradské kapituly CW. In: *Pražský sborník historický*. Roč. 48, 2020, s. 275-325.

⁵⁰ GLONEK, Jirí. Korvínské knižní vazby v Olomouci? In: *Studie o rukopisech = Studien über Handschriften = Etudes codicologiques*, Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2022, roč. 52, č. 2, s. 160-178; GLONEK, Jirí. Pozdně gotické vazby z moravských františkánských klášterů (Brno, Olomouc, Uherské Hradiště, Znojmo). In: *Bibliotheca Antiqua 2017*. Olomouc: Vědecká knihovna, 2017 s. 32-76.

⁵¹ ROZSONDAI, Marianne. *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2019, 544 s. Pozri aj: ROZSONDAI, Marianne. Kníhviazačstvo v Trnave v 16. storočí. Skupina väzieb s monogramom CH. In: *Knižnica*. Roč. 5, č. 3, 2004. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 117-121.

⁵² KOROKNAY, Éva. *Sz. Magyar reneszánsz könyvkötések*. Budapest: Akad. Kiadó, 1973. 125 s.

⁵³ Napr. MAZAL, Otto. *Einbandkunde. Die Geschichte des Bucheinbandes*. Wiesbaden: Reichert, 1997, 516 s.

Dejiny kláštora a knižnice františkánov v Kremnici

Príchod františkánov prísnejšej observancie do dovedy evanjelickej Kremnice bol realizovaný za výraznej podpory vtedajšieho ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippaya. V meste začali pôsobiť v decembri 1649 a zotrvali v ňom ďalších 300 rokov až do akcie K v roku 1950. Išlo o trojicu rehoľníkov z Hlohovca, ktorí sa začali podieľať na rekatolizácii Kremnice. Kláštor vybudovali na námestí na mieste dvoch meštianskych domov. V roku 1654 bol kostol a kláštor dokončený a v roku 1660 bol kláštor povýšený na konvent. V roku 1706 bola pristavaná vysoká kamenná veža, pričom kláštor rozširovali aj neskôr. Z pohľadu knižnice je zaujímavé dobudovanie kláštora smerom k mestským hradbám v roku 1752. Nové krídlo pri hradbách slúžilo na ubytovanie mníchov, pričom v malej bašte bola zriadená knižnica. Na tomto mieste pravdepodobne fungovala až do roku 1929, keď bola presunutá na chodbu kláštora. V roku 1777 došlo k výraznému poškodeniu kláštora z dôvodu požiaru v celom meste. Kremnickí františkáni sa zapájali do aktivít, ktoré sú charakteristické pre rehoľu sv. Františka. Podieľali sa na výchove a vzdelávaní obyvateľov, charitatívnej činnosti či rozvoji divadla.⁵⁴

Knižnica sa začala organizovane budovať a spravovať v roku 1739 zásluhou gvardiána kláštora Urbana Fridricha, ktorý dal pre potreby knižnice vybudovať nové skrine. Podľa rukopisných exlibrisov prispeli do tejto knižnice napríklad Franciscus Ertl, Georgij Csermák⁵⁵ alebo Ján Baptista Schwelmer, ktorý vlastnil aj tri tlače zo 16. storočia.⁵⁶ Inkunábuly františkánov v Kremnici obsahujú exlibrisy aj farnosti Banská Belá⁵⁷ alebo Johanna Melczera.⁵⁸ V zbierke inkunábul tohto kláštora je aj inkunábula od evanjelického farára pôsobiaceho Banskej Bystrici Johanna Pinneriusa, ktorý žil v 17. storočí.⁵⁹ Tesne po príchode do mesta v roku 1652 získali tlač z roku 1488 *Sententiarum* vytlačenú v Bazileji a zviazanú v Augsburgu od Michaela Reicheta.⁶⁰ V súčasnosti spravuje SNK 28 inkunábul zviazaných v 20 zväzkoch pôvodne patriacich františkánom v Kremnici. Spolu s viac ako 200 tlačami 16. storočia sú najvzácnejšou súčasťou fondu.⁶¹

⁵⁴ REŤKOVSKÁ, Adriana. Vplyv rehoľných spoločenstiev na život v mestách na príklade pôsobenia františkánov v Kremnici. In: ČIČAJ, Viliam a Michal BADA. *Kvalita života v minulosti našich miest*. Bratislava: Igor Ilit – RádioPrint, 2016, s. 193. Pozri aj: HRAŠKOVÁ, Nadežda. Príbehy a nádeje františkánskeho kláštora v Kremnici. In: KVASNICOVÁ, Magdaléna a Marek ŠEREGI, eds. *Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku : dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava: SPEKTRUM STU, 2018, s. 531-542.

⁵⁵ Podľa literatúry majú byť zachované dodnes. Potrebné je údaj overiť priamo v kláštore. Pozri: KAMHALOVÁ, Vlasta. Historická knižnica františkánskeho konventu v Kremnici. In: SABOV, Peter. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2001, s. 113-115.

⁵⁶ PITÁKOVÁ, Mária a Tomáš TOMO. *Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach uložených vo fondoch v Slovenskej národnej knižnici*. III. c zväzok. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, č. 65, 1260, 1879.

⁵⁷ Na rube poslednej predsádky : *assista Eccla Bellobaniensis* (17./18. storočie.). Thomas Aquinas. *Summa theologica. Pars II*. Venezia: [Leonardus Wild], 1479. SNK Inc B 242/2.

⁵⁸ SNK Inc B 260.

⁵⁹ Na fóliu *aiii* v dolnej časti rukopisný posesorský záznam: *Ex Bibliotheca Johann. Pinnerij. Biblia germanica*. Strasbourg: [Johann Grüninger], 2. 5. 1485, 2°. SNK Inc B 250/2.

⁶⁰ Na prednom prídošti je rukopisný posesorský zánam: Dnus Michael Reichet hunc lib[e]r donuit Conuentus Cremnicziensj Fr[at]um minor die 6 Octobris Anni 1652. SNK Inc B 252.

⁶¹ KAMHALOVÁ, odk, 55, s. 114.

Historická knižná väzba inkunábul kremnických františkánov

Kremnickí františkáni napriek príchodu do mesta až v 17. storočí, vlastnili aj tlač z 15. storočia. Získali ich predovšetkým darmi, no cesta týchto kníh je často neznáma, keďže sa nám nezachovali podrobnejšie posesorské záznamy. Knihy z 15. storočia v čase pôsobenia františkánov v Kremnici už mali viac ako 250 rokov, no ich obsah bol pre nich napriek tomu zaujímavý a aktuálny. Kazateľské príručky v podobe rôznych *sermones* boli prínosné, keďže kázanie bolo jednou z dôležitých činností františkánov. Podobne cenné sú diela stredovekých teológov ako Peter Lombardus alebo Albert Veľký, ktorých čítanie bolo nevyhnutnosťou pre ich štúdium teológie.

Inkunábuly sa stali súčasťou františkánskej knižnice väčšinou v 17. a 18. storočí. Františkáni ako noví vlastníci si tieto tlač hromadne neprevádzovali čoho dôkazom je až 55 % pôvodných gotických alebo renesančných potáhov väzieb zachovaných dodnes.⁶² Pre identifikáciu zhotoviteľa gotických väzieb sa použila nemecká databáza Einbanddatenbank (EBDB). Niektoré kolký mohli používať viacerí kníhviazači, preto je dôležité sledovať rôzne motívy kolkov a tie následne porovnať s dohľadanou dielňou. Dve knižné väzby majú pravdepodobne dolnosaskú, respektíve podľa dnešného usporiadania poľskú provenienciu. Prvou je väzba tlače od Petrusa de Palude: *Sermones thesauri novi quadragesimales*, vytlačená v Štrasburgu v roku 1485 (SNK Inc B 247).⁶³ [1] Väzbu je možné označiť ako typicky gotickú. Na drevených doskách je hnedá koža zdobená slepotlačou. Slepotač je usporiadaná v tzv. rámovej kompozícii s brokátovým motívom. Zviazaná bola pravdepodobne v hanzovnom poľskom meste Wroclaw.⁶⁴ Dosvedčujú to kolký stojaceho alebo utekajúceho leva a rozeta jednovencová šesťlistová. V ideálnom prípade je dobré okrem motívov kolkov poznať aj kompozíciu používanú týmto kníhviazačom. To by znamenalo mať k dispozícii fotografie alebo frotáž celých dosiek a nie iba kolkov. Túto možnosť nám ale EBDB neponúka. Ako sa tlač dostala až do Kremnice nevieme, keďže posesorské záznamy nám chýbajú. Rovnako poľskej (dolnosaskej) proveniencie je pravdepodobne väzba benátskej tlače z roku 1492.⁶⁵ Tu je ale presné identifikovanie s dielňou sporné, keďže kníhviazačská dielňa z mesta Nisa má v EBDB evidované iba dva kolký a s predmetnou tlačou sa zhoduje iba kolok s motívom kvitnúcej trvalky.⁶⁶

Pri rozbere väzieb provenienčne spriaznených tlačí ako v prípade františkánov v Kremnici sa môžu objaviť knižné väzby spracované rovnakou dielňou. Augsburg ako významné obchodné mesto rozvíjalo aj svoj potenciál v knižnom obchode. Knihtlačiarenská dielňa pôsobiaca v kláštore benediktínov v Augsburgu vyhotovovala aj knižnú väzbu.⁶⁷ V prvých rokoch svojho pôsobenia (1470 – 1534) táto dielňa vyhotovila väzbu pre tlač *Compendium morale*, ktorá bola vytlačená v roku 1473⁶⁸ [2] rovnako v tla-

⁶² Do tohto počítame aj zväzky, ktoré boli v 20. storočí previazané a boli im zachované pôvodné potáhy.

⁶³ Petrus de Palude. *Sermones quadragesimales Thesauri novi*. Strasbourg: [Typographus Vitas Patrum], 1485. SNK Inc B 247.

⁶⁴ EBDB: w002332.

⁶⁵ SENECA, Lucius Annaeus. *Opera philosophica. Epistolae*. Venezia: Bernardinus de Choris, de Cremona, [31. 10. 1492], SNK Inc B 241 EBDB: w004869.

⁶⁶ EBDB: w004869. Názov dielne v EBDB: Art Neisse Gekreuzte Stäbchen.

⁶⁷ EBDB: w000114, Názov dielne v EBDB: Kloster Sankt Ulrich und Afra.

⁶⁸ SNK Inc B 251.

čiarni tohto kláštora. Ide o pomerne jednoduchú gotickú väzbu, ktorú bolo možné identifikovať a priradiť k predmetnej dielni vďaka kolku s motívom palmety v tvare srdca na zadnej doske. Napriek výrazne poškodenej slepotlačovej výzdobe potahu je možné stotožniť s touto dielňou aj kolok s motívom granátového jablka a dvojitej lalie. O 15 rokov neskôr však rovnaká kníhviazačská dielňa z Augsburgu výrazne zmenila svoje postupy a metódy. Dosvedčuje to tlač vytlačená v Bazileji Nikolausom Keslerom v roku 1488.⁶⁹ [3] Na prvý pohľad môžeme vidieť „presýtenosť“ výzdoby veľkým množstvom rámov a využitie nového slepotlačového náradia valčeka. Dôvodom zmien bola požiadavka na zrýchlenie práce kníhviazačov spôsobenej rozmachom kníhtlačiarstva, ako aj zmena vkusu zákazníkov v týchto nemeckých oblastiach. V stredovom ráme tejto tlače bol použitý valček v tvare oblúkového vlysu s trojdielnym listom a florálnym pásom. Jedným z dôvodov prečo majú tlače vydané na rôznych miestach väzbu z rovnakej dielne mohol byť kníhkupec alebo neznámy bývalý vlastník, ktorý ich v predmetnej dielni dal zviazať.

Renesančné a neskororenesančné väzby na inkunábulách kremnických františkánov sú zastúpené v menšej miere. Presne štyri tlače, čiže 20 % z celkového počtu prvotlačí má takúto väzbu. Dôvodmi zviazania tlačí väzbou používanou prevažne v 17. storočí mohol byť poškodenie pôvodnej väzby alebo náhrada za tzv. provizórnu väzbu.⁷⁰ Dve tlače vytlačené v rozdielnych tlačiarskych mestách (Benátky,⁷¹ Bazilej) majú zhotovenú rovnakú renesančnú väzbu zo svetlej kože s dominantnou kompozíciou so stredovým zrkadlom zdobeným výraznou platňou rombusového tvaru s motívom arabesky. Môže ísť o väzbu, ktorú dal vyhotoviť jeden z predchádzajúcich majiteľov týchto tlačí. Realizátorom väzby bola pravdepodobne kníhviazačská dielňa nemeckej proveniencie.⁷² V jednej z tlačí sa ako predchádzajúci majiteľ tlače spomína istý Johann Melczer.⁷³ [4] Pre naše prostredie je zaujímavá poškodená väzba tlače vytlačenej v Štrasburgu Martinom Flachom v roku 1492.⁷⁴ [5] Podľa kompozície aj použitých kolkov, najmä akantovej palmety na vonkajšom ráme, môžeme väzbu pridať k uhorskej tvorbe. Zaujímavý je údaj v hornej časti stredového rámu s vtlačenými písmenami M Z a vročením 1600. Môže ísť o majiteľa alebo aj o kníhviazača. Výrazné poškodenie a nedostatočný výskum, napriek prácam Marianne Rozsondai, neumožňuje spojenie s konkrétnou uhorskou dielňou.⁷⁵

Mladšie preväzby vyhotovované prevažne z dôvodu poškodenia sa v tomto fonde objavujú len sporadicky. Tvoria len 15 % z celkového množstva. Barokovú väzbu vieme identifikovať vďaka často používanej tmavej kože na jednoduchej výzdobe dosiek (väč-

⁶⁹ SNK Inc B 252.

⁷⁰ Pozri: Encyklopedie knihy: *Provizorní vazba* [online]. 2024, [2024-06-12.]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Provizorn%C3%AD_vazba&oldid=15141>

⁷¹ Duns Scotus, Johannes: *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum Petri Lombardi*. Ed: Philippus Bagnacavallus. Venezia: Bonetus Locatellus, Octavianus Scotus, 15.1.1497. SNK Inc B 249.

⁷² EBDB: w007780.

⁷³ Na titulnom liste inou rukou zhotovený posesorský záznam: Ex Bibliotheca mea Joan Melczer concess9 Rndo Patri Vito ad usum 1648. Concessus quidem ad Vsum, sed postea ab eodem domino mutata Voluntate, eidem Patrij Vito donatus. Anno dnj 1649. SNK Inc B 260.

⁷⁴ SNK Inc B 239.

⁷⁵ Akantová palmeta vo vonkajšom ráme sa zhoduje s viacerými dielňami pôsobiacimi v Uhorsku: Gazius csaport, Virgilia kodex. Pozri: ROZSONDAI, odk. 51, s. 18.

šia výzdoba sa preniesla na chrbát) a aj vďaka sponám. Vo výnimočných prípadoch si majitelia zaznamenávali aj vyhotovenie novej väzby. V prípade knihy z Kobergerovej dielne kremnickí františkáni ako majitelia tlače od roku 1689 dali v roku 1754 previazat knihu do koženej väzby z tmavej kože s červenou oriezkou [6]. Táto preväzba mohla súvisieť s presunom a budovaním knižnice v bývalej bašte. Dôvodom jej previazania mohla byť aj snaha zachovať túto tlač pre ďalšie používanie, keďže išlo o *Bibliu*.⁷⁶

Kovové prvky knižných väzieb

Kovové časti kníh plnili hlavne ochrannú funkciu, no zdobením im dokázali kovotepci alebo zlatníci prisúdiť aj estetickú úlohu. Tlače uchované v gotických väzbách majú väčšinou typické gotické háčkové štítky spôn s jednoduchým vegetatívnym vzorom⁷⁷ alebo doplnené o nápis.⁷⁸ Menej frekventované sú tepané a perforované štítky s motívom gotických stĺpov, respektíve arkád. Tento vzor je zachovaný na väzbe tlače⁷⁹ poľskej proveniencie z Vroclavu. Pôvodná pravdepodobne uhorská väzba zväzku⁸⁰ má reštaurátormi doplnené nové nárožnice, no zachovaná je aj jedna pôvodná deltooidná nárožnica. Na rovnakej väzbe pozorujeme aj háčkovanie spony s vegetatívnym ornamentom používaným predovšetkým v 15. storočí.⁸¹ Ako sa spomína vyššie, pri identifikácii väzieb je potrebné sledovať všetky zachované prvky väzby. *Biblia latina* od Kobergera⁸² má zachované háčkovanie spony s vegetatívnym ornamentom využívané v 15. storočí doplnené deltooidnými nárožnicami z podobného obdobia. Zdobenie poťahu ale nemá gotické prvky a zaraďujeme ho medzi renesančné väzby pravdepodobne zo 17. storočia. Dá sa predpokladať, že došlo k použitiu starších, ale po technickej stránke funkčných kovových prvkov pri neskoršej preväzbe tlače.

Ďalšie tlače s mladšími zachovanými väzbami majú predovšetkým spony potvrdzujúce vznik väzby. Príkladom je dvojica rovnakých väzieb⁸³ so zhodnými štítkami čepelového tvaru s kolíkovou úchytkou zdobenými puncovanou ryskou a terčíkom z 2. polovice 16. storočia.⁸⁴ Ďalšie väzby⁸⁵ vznikajúce v období baroka majú už výhradne dierkové spony používané v 17. a 18. storočí, ktoré mali zabezpečiť následné uzatvorenie korpusu knihy pred preniknutím nečistôt a škodcov.

Historické knižné väzby inkunábul kremnických františkánov odzrkadľujú vznik a charakter fondu. Rôznorodosť druhov väzieb, zachovanie len 55 % gotických väzieb a provenienčná pestrosť ich vzniku sú následkami budovania fondu až v druhej polovici 17. storočia. Príklad rozboru tohto fondu z hladiská väzieb sa snažil poukázať na

⁷⁶ *Biblia latina* (cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering). Pars I.-IV. Add: Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Judaeorum. Nürnberg: Anton Koberger, 1485. SNK Inc B 253/4.

⁷⁷ SNK Inc B 245. Ide o bežný vzor používaný pri štítkoch spôn. Pozri: SOJKOVÁ, odk. 33, s. 95.

⁷⁸ SNK Inc B 241.

⁷⁹ SNK Inc B 247.

⁸⁰ SNK Inc B 239.

⁸¹ SOJKOVÁ, odk. 33, s. 22.

⁸² SNK Inc B 248.

⁸³ SNK Inc B 260, SNK Inc B 249.

⁸⁴ SOJKOVÁ, odk. 33, s. 23.

⁸⁵ SNK Inc B 243, SNK Inc B 246; SNK Inc B 253.

viacero špecifických informácií, ktoré nám sprostredkuje iba výskum väzieb, ako je určenie doby vzniku väzieb, potencionalneho miesta zviazania, identifikácia preväzieb, identifikovanie významných alebo unikátnych väzieb z pohľadu výzdoby či definovanie zloženia jednotlivých typov väzieb. Poznatky získané podrobným výskumom knižných väzieb nám dotvárajú skladačku dejín knižnej kultúry na území terajšieho Slovenska. Zároveň ponúkajú možnosť interdisciplinárneho prepojenia, ktoré môže oslovit' bádateľov z viacerých vedných oblastí.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Pramene

Biblia germanica. Strasbourg: [Johann Grüninger], 2. 5. 1485. SNK Inc B 250/2.

Biblia latina. Nürnberg : Anton Koberger, 1485. SNK Inc B 235.

Biblia latina (cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering). Pars I.-IV. Add: Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Judaeorum. Nürnberg: Anton Koberger, 1485. SNK Inc B 253/4.

Biblia latina. Cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. Add: Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Judaeorum. Nürnberg: Anton Koberger, 3. 12. 1487. SNK Inc B 248/1.

DUNS Scotus, Johannes. *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum Petri Lombardi*. Venezia: Bonetus Locatellus, Octavianus Scotus, 15. 1. 1497. SNK Inc B 249.

HEROLT, Johannes. *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et miraculis Beatae Mariae Virginis*. Arge[n]tine: [Martin Flach], 1492. SNK Inc B 239.

Nicolaus de Orbellis. *Summula philosophica rationalis*. Basilee: Michaelē furter, Anno domini. M.Ccccc.xciii (1494). SNK Inc B 260.

PALUD, Pierre de. [*Sermones Thesauri novi de tempore*]. Nurmberge: Anthoniu[m] Koberger, Anno d[omi]ni. M. cccc. xcvi. (1496). SNK Inc B 243.

Petrus de Palude. *Sermones quadragesimales Thesauri novi*. Strasbourg: [Typographus Vitas Patrum], 1485. SNK Inc B 247.

Petrus Lombardus. *Sententiarum libri IV*. Basel: Nicolaus Kessler, 1488. SNK Inc B 252.

Rainerius de Pisis. [Pantheologia, sive Summa universae theologiae]. Pars II. [Basel: Berthold Ruppel, non post 1476]. SNK Inc A 70.

RAMPEGOLO, Antonio. *Compendium morale*. [Augsburg: In monasterio SS. Ulricha et Afra, non post 1473]. SNK Inc B 251.

SENECA, Lucius Annaeus. *Opera philosophica. Epistolae*. Venezia: Bernardinus de Choris, de Cremona, [31.10.1492]. SNK Inc B 241.

Thomas Aquinas. *Summa theologica. Pars II*. Venezia: [Leonardus Wild], 1479. SNK Inc B 242/2.

TORQUEMADA, Juan de. *Quaestiones Evangeliorum de tempore et de sanctis*. [Strassburg: Typographus de 1483 Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner), non ante 24 Mar. 1485]. SNK Inc B 245.

Literatúra

BÁLENT, Boris. Prvotlače v Bibliotéke Matice slovenskej. In: *Knížnica I*. 1949, č. 1-2, s. 23-25.

BÁLENT, Boris: *Prvotlače v banskobystrických knižniciach*. Žilina, 1948. 77 s.

- BÁLENT, Boris. Prvotlače vo Vedeckej knižnici mesta Bratislavy. In: *Knižnica I*. 1949, č. 9, s. 288-292.
- BALOGA, Martin. Ornamentika knižných väzieb proveniencie spišských kartuziánov. In: *Studia Capuccinorum Boziniensia VII*. Pezinok: Vydavateľstvo Minor – Kapucíni na Slovensku, 2022, s. 80-107. ISSN 2585-8025
- BALOGA, Martin. Knižné väzby františkánskej knižnice zo Skalice. In: *Kniha 2020: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2020, s. 84-97. ISBN 978-80-8149-138-2; ISSN 1336-5436
- BALOGA, Martin. Kovové prvky knižných väzieb proveniencie spišských kartuziánov. In: KNAPČOKOVÁ, Stanislava, ed. *Kniha 2022: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2022, s. 62-73. 978-80-8149-157-3
- BALOGA, Martin. Pohľad na knihu zo širšej perspektívy – užitočnosť zahraničných databáz pri výskume knižnej kultúry. In: KNAPČOKOVÁ, Stanislava, ed. *Kniha 2021: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, s. 310-319.
- BALOGA, Martin. Vzácné gotické knižné väzby uložené v UK v Bratislave, v SNK v Martine a v Archíve mesta Bratislavy. In: ŠKULOVÁ, Daniela, ed. *Kniha 2023: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 7-20.
- BÁRTOVÁ Kateřina a Radomír SLOVÍK. *Historický vývoj knižní vazby : technologie vazby 16. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2020, 209 s. ISBN 9788075603432
- BOLDAN, Kamil. Krumlovský Mistr dvou stylů: k počátku renesanční knižní vazby v Čechách. In: *Umění*. Roč. 70, č.1, 2022, s. 65.
- BOLDAN, Kamil. Dílna českobudějovického knihvazače Jana Benešovského. Kamil Boldan. In: *Knihy a dějiny*, roč. 30, č. 1-2. Praha: Knihovna Akademie věd České republiky, 2023, s. 78-113.
- BOLDAN Kamil, Knihvazačská dílna staroměstského Mistra se supralibros Vyšehradské kapituly CW. In: *Pražský sborník historický*. Roč. 48, 2020, s. 275-325.
- ĎUROVIČ, Michal. a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002, 517 s. ISBN 80-7185-383-6.
- Encyclopaedia Beliana* [online]. [2024-04-14]. Dostupné z: <https://beliana.sav.sk/>
- Encyklopedie knihy* [online]. [2024-04-25.]. Dostupné z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana
- Einbanddatenbank* [online]. [2024-04-25.]. <https://www.hist-einband.de/>
- ENGLIŠOVÁ JANOTOVÁ, Magdaléna. Gotické kovanie a spony na knižných väzbách rukopisných kníh slovenskej proveniencie. In: *Zborník Slovenského národného múzea*. Roč. 74, 1980, s. 107-121.
- FŮRYOVÁ, Klára. Knižné kovania v zbierkach SNM – Archeologického múzea. In: *Zborník Slovenského národného múzea*.

- Archeológia 14, roč. XCVIII. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, 2004, s. 191-200.
- GLONEK, Jiří. Korvinské knižní vazby v Olomouci? In: *Studie o rukopisech = Studien über Handschriften = Etudes codicologiques*. Roč. 52, č. 2, Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2022, s. 160-178.
- GLONEK, Jiří. Pozdně gotické vazby z moravských františkánských klášterů (Brno, Olomouc, Uherské Hradiště, Znojmo). In: *Bibliotheca Antiqua 2017*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2017, s. 32-76. ISBN 978-80-7053-319-2.
- GLONEK, Jiří. Knihvazačská dílna olomouckých kartuziánů. In: *Bibliotheca antiqua 2013*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2013, s. 40-61. ISBN 978-80-7053-298-0.
- HAMANOVÁ, Pavlína a Bohumil NUSKA. *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*. Praha: Orbis, 1966.
- HAMANOVÁ, Pavlína. *Z dějin knižní vazby: od nejstarších dob do konce XIX. stol.* I. vydání. Praha: Orbis, 1959. 275 s.
- HRAŠKOVÁ, Nadežda. Příběhy a nádeje františkánského kláštera v Kremnici. In: KVASNICOVÁ, Magdaléna a Marek ŠEREGI, eds. *Architektúra kláštorov a reholných domov na Slovensku : dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava: SPEKTRUM STU, 2018 s. 531-542. ISBN 8022748765
- JANKOVIČ, Ľubomír. *Exlibris a supra-libros na Slovensku v 16. – 19. storočí*. Martin: Matica slovenská, 2004, 192 s. ISBN 8070907398
- JANKOVIČ, Ľubomír. *Inkunábuly, umenie európskych knižných tvorcov 15. storočia v zbierkach Slovenskej národnej knižnice*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2014, 358 s. ISBN 978-80-8149-041-5
- KAMHALOVÁ, Vlasta. Historická knižnica františkánskeho konventu v Kremnici. In: SABOV, Peter. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2001, s. 113-115. ISBN 80-89023-10-X
- KAŠPAROVÁ, Anna, Radomír SLOVIK, Petra ŠŤOVÍČKOVÁ a Petr VOIT. *Slepí svědkové doby*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci, 2022. 349 s.
- KLEMA, Vojtech. *Umelecká knižväzba*. Bratislava: Proxima press, 1998, 238 s. ISBN 8085454084
- KNAPČOKOVÁ, Stanislava. *Metodika spracovania historických tlačí vo formáte MARC 21 s implementáciou pravidiel RDA: Príručka používateľa Verzia 2.3* [online]. Martin: Slovenská národná knižnica, 2022, Dostupné z: https://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/E-publikacie/2022_03_30_METODIKA_SPRACOVANIA_historických_tlačí_verzia_2_3.pdf
- KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1979, 559 s.
- KOTVAN, Imrich a Eva FRIMMOVÁ. *Inkunábuly Slovenskej národnej knižnice*. Matice Slovenskej v Martine. Martin: Matica Slovenská, 1988. 264 s.
- KOROKNAY, Éva, Sz. Magyar reneszánsz könyvkötések. Budapest: Akad. Kiadó, 1973. 125 s.

- KUZMÍK, Jozef. Humanisticko-renesančné supralibrosy a rukopisné exlibrisy v historických knižniciach Matice slovenskej. In: *Kniha' 81*. Martin: Matica slovenská, 1982, s. 39-71.
- LAZORÍK, Eduard. *Stredoveké rukopisné fragmenty na tlačiach 16. storočia z fondu františkánskych knižníc Slovenskej národnej knižnice*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2019, 277 s. ISBN 8081491147
- LAZORÍK, Eduard. *Stredoveké rukopisné fragmenty z fondov Slovenskej národnej knižnice a v knižniciach Zaiovcov, Aponiovcov, Učenej spoločnosti malohontskej a Antona Augustína Baníka*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, 256 s. ISBN 9788081491443
- LAZORÍK, Eduard. Fragmenty v kartuziánskych inkunábulách Slovenskej národnej knižnice v Martine. In: BEDNÁRIKOVÁ, Janka, ed. *Musica mediaeva liturgica IV : zborník príspevkov z muzikologickej konferencie konanej dňa 1. júna 2022*. Ružomberok: Verbum, 2023, s. 80-108.
- LAZORÍK, Eduard. Knižná väzba vybraných stredovekých rukopisov z Bratislavy, Kremnice, Košíc a Spiša. In: *Studia Historica Nitriensia*. 2023, roč. 27, č. 2, s. 532-565.
- LOKAJOVÁ, Ľubica. Historická knižná väzba 17. storočia v Zayovskej knižnici . 1. časť, Väzby 17. storočia v historickom kontexte. In: *Knižnica*. Roč. 9, č. 1, 2008, s. 31-34. ISSN1335-7026.
- MAZAL, Otto. *Einbandkunde. Die Geschichte des Bucheinbandes*. Wiesbaden: Reichert, 1997, 516 s. ISBN 3-88226-888-3
- MÉSZÁROSOVÁ, Klára. Vzácné knižné väzby vo fondoch Univerzitetnej knižnice v Bratislave. In: *Pamiatky a múzeá*. 2001, č. 4, s. 24-29. ISSN1335-4353
- NOVOTNÝ, Jan. K současné terminologii restaurování knižní vazby. In: *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*. 2020, 65(1-2), Praha: Národní muzeum, s. 31-43. ISSN 2570-6845
- NUSKA, Bohumil. Typologia českých renesančních vazeb. In: *Historická knižní vazba, 1964 – 1965*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci, 1965, s. 19-145.
- PITÁKOVÁ, Mária a Tomáš TOMO. *Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach uložených vo fondoch v Slovenskej národnej knižnice*. III. c zväzok. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, 615 s. ISBN 8081491635
- REŤKOVSKÁ, Adriana. Vplyv reholných spoločností na život v mestách na príklade pôsobenia františkánov v Kremnici. In: ČIČAJ, Viliam a Michal BADA. *Kvalita života v minulosti našich miest*. Bratislava: Igor Ilit – RádioPrint, 2016, s. 189-200. ISBN 978-80-89867-01-1
- ROZSONDAI, Marianne. *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2019, 544 s. ISBN 978-963-09-9924-3.
- ROZSONDAI, Marianne. Knihviazáčstvo v Trnave v 16. storočí. Skupina väzieb s monogramom CH. In: *Knižnica*. Roč. 5, č. 3, 2004. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 117-121.
- SLIVKA, Michal. Archeologické doklady ku knižnej kultúre na Slovensku. In: *Literárnomúzejný letopis*. Roč. 24. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 95-112.

SLOVÍK, Rodomír. *Metodika správného postupu při popisu knižní vazby českého původu a její slepotiskové výzdoby*. Pardubice: Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, 2022, 50 s.

SLOVODOVÁ, Mária. *Knižné kovania – ku genéze knižnej väzby. (Diplomová práca)*. Bratislava: FF UK v Bratislave, 2010, 65 s.

SKOCH, Ján. *Premena Kože na useň a pergamén ako knihárske materiály*. In: REZINA Peter. *1. seminár knihárov SKKS: zborník, Skalica 18. – 21. X. 2001*. Skalica: Spoločnosť knihárok a knihárov Slovenska, 2001, s 38-45.

SOJKOVÁ, Karina. *Kovové prvky v knižní vazbě : terminologie, vývoj, výroba, restaurování a konzervace*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2011, 158 s.

VOIT, Petr. *Boj o volnou plochu : slepotisk na české knižní vazbě 16. století dle databáze NUSK a Strahovské knihovny v Praze*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2023. 703 s. ISBN 978-80-88009-31-3

VOIT, Petr. *Role knižní vazby při revitalizaci Strahovské knihovny za opata Jana Lohela*. In: *Bibliotheca Strahoviensis*. Praha: Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2021, roč 14, s. 115-122.

VOIT, Petr. *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze : od gotiky na práh baroka*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2020. 409 s. ISBN 978-80-88009-18-4

Mgr. Martin Baloga

Slovenská národná knižnica,
Nám. J. Cígera Hronského 1,
036 01 Martin
martin.baloga@snk.sk

Autor pracuje ako knihovník v Slovenskej národnej knižnici na oddelení spracovania HKD a HKF. Zameriava sa na bibliografické spracovanie inkunábul a realizuje ich výskum. Ďalej sa zaoberá problematikou historickej knižnej väzby.

Obrazová príloha

Obr. 1. Gotická väzba vyhotovená pravdepodobne v poľskom meste Vroclav. Petrus de Palude. *Sermones quadragesimales Thesauri novi*. Strasbourg: [Typographus Vitae Patrum], 1485. SNK Inc B 247

Obr. 2. Gotická väzba vyhotovená v Augsburgu v kláštora Sankt Ulrich und Afra. RAMPEGOLO, Antonio. *Compendium morale*. [Augsburg: In monasterio SS. Ulrichi et Afra, non post 1473]. SNK Inc B 251.

Obr. 3. Neskorogotická väzba vyhotovená v Augsburgu v kláštora Sankt Ulrich und Afra. Petrus Lombardus. *Sententiarum libri IV*. Basel: Nicolaus Kessler, 1488. SNK Inc B 252

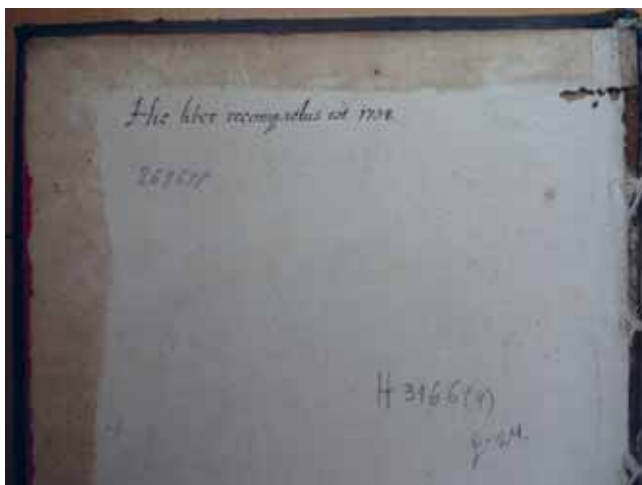

Obr. 4. Renesančná väzba. Nicolaus de Orbellis. *Summula philosophica rationalis*. Basilee: Michaelē furter, Anno domini. M.Ccccc.xciii (1494). SNK Inc B 260

Obr. 5. Pravdepodobne uhorská renesančná väzba.

HEROLT, Johannes. *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et miraculis Beatae Mariae Virginis*. Arge[n]tine: [Martin Flach], 1492. SNK Inc B 239

Obr. 6. Poznámka o previazaní knihy v roku 1754.

Biblia latina (cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering). Pars I. - IV.
Add: Nicolaus de Lyra: *Contra perfidiam Judaeorum*. Nürnberg: Anton Koberger, 1485.
SNK Inc B 253/4

DOKUMENTÁCIA, POPIS A VÝSKUM VÝZDOBY INKUNÁBUL NA PRÍKLADE HISTORICKÉHO KNIŽNIČNÉHO FONDU KREMNICKÝCH FRANTIŠKÁNOV

Daniela ŠKULOVÁ

Abstract

Incunabula, as one of the most valuable items in collections found in Slovak memory institutions, deserve special protection as well as a position in the research of the history of book culture. In the past, there have been many successes in the field of incunabulism in Slovakia, the most significant achievement was Imrich Kotvan's catalogue of Incunabula in Slovakia and other bibliographies that followed it. Nowadays, however, trends in incunabulistics have shifted from identifying and describing old prints to describing exemplar information. Until now, apart from the research of possessory records, they have been on the sidelines of the interest of Slovak scientists and librarians. Using the example of the preserved collection of incunabula of the Franciscans from Kremnica, the article focuses on research on the decoration of incunabula, its description, methodology and terminology. Decoration refers to the manual completion of the printed text, i.e.

different types of painted initials, border decoration or rubrication.

Keywords: incunabula, book decoration, illuminations, initials, rubrication

Abstrakt

Inkunábuly, ako jedny z najcennejších zbierok, ktoré sa nachádzajú v slovenských pamäťových inštitúciách, si zasluhujú osobitú ochranu, ale aj postavenie vo výskume dejín knižnej kultúry. V minulosti na Slovensku dosiahla inkunábulistika viacero úspechov, za najvýznamnejší počín možno považovať katalóg Imricha Kotvana *Inkunábuly na Slovensku* a ďalšie bibliografie, ktoré naň nadväzovali. V súčasnosti sa však trendy v inkunábulistike posunuli od identifikovania a popisu starých tlačí k popisu exemplárových informácií. Tie dosiaľ, okrem výskumu posesorských záznamov, stáli na okraji záujmu slovenských vedcov a knihovníkov. Článok sa na príklade zachovanej zbierky inkunábul kremnických františkánov zameriava na výskum výzdoby inkunábul,

jej popis, metodológiu a terminológiu. Pod výzdobou sa rozumie ručné dotvorenie textu tlače, teda rôzne druhy maľovaných iniciál, rozviliny či rubrikácia.

Kľúčové slová: inkunábuly, knižná výzdoba, iluminácie, iniciály, rubrikácia

Úvod

Počiatky inkunábulistiky ako vedného odboru siahajú až do 17. storočia, keď sa viacerí vzdelanci, hlavne z nemeckého, ale aj francúzskeho prostredia, začali zaujímať o dejiny kníhtlače a tiež spisovať prvé odborné katalógy inkunábul. Termín inkunábula pochádza tiež z nemeckého prostredia, ako prvý ho použil münsterský dekan Bernhard von Mallinckrodt vo svojej práci o počiatkoch kníhtlačiarskeho remesla.¹ Moderné katalógy inkunábul sa objavujú v 19. storočí, v prvej tretine vydal Ludwig Hain dodnes využívané a citované *Repertorium*,² do ktorého sa mu podarilo zahrnúť všetky vtedy známe vydania inkunábul (16 299). K jeho katalógu vyšli do konca 19. storočia 4 vydania dodatkov už z pera iných autorov. Od 2. polovice 19. storočia sa pri výskume inkunábul začala využívať metóda typológie písma, vďaka ktorej sa dokázali identifikovať tlače bez impressa alebo defektné. Jedným z najvýznamnejších vedcov používajúcich túto metódu je Konrad Haebler, ktorý na základe svojho výskumu publikoval dielo *Typenrepertorium*.³ Túto metódu využíva aj *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*,⁴ ide o jeden z celosvetovo najznámejších katalógov venujúcich sa starým tlačiam vôbec. Vychádzať začal v Lipsku v roku 1925, jeho vydávanie pokračuje až do dnešných čias, teraz už na pôde Staatsbibliothek zu Berlin.⁵ Ide o abecedne radený katalóg, ktorý má ambíciu obsiahnuť všetky známe inkunábuly bez ohľadu na ich súčasnú lokáciu. Pendantom tohto katalógu je databáza Incunabula Short Title Catalogue (ISTC), ktorá vznikla na pôde British Library v roku 1980, pôvodne sa ukladala na CD-ROM, dnes je voľne dostupná online.⁶ Na území Slovenska sa záujem o najstaršie tlačené knihy datuje od 19. storočia. Viacerí vzdelanci sa venovali súpisu a rozboru inkunábul zachovaných v rôznych knižniciach (napr. trnavských, bratislavských, nitrianskych, košických atď.).⁷ V 20. storočí sa výskum profesionalizuje, knihovník Boris Bálent začal vydávať svoje súpisy inkunábul z jednotlivých fondov slovenských knižníc.⁸ Od 50. rokov začali tiež vychádzať čiastkové katalógy slovenských inkunábul rozdelených podľa lokácie, ktorých autorom bol

¹ VOIT, Petr. Inkunábulistika. In: *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Inkun%C3%A1bulistika>

² HAIN, Ludwig. *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque...* Stuttgart – Tübingen 1826 – 1838.

³ HAEBLER, Konrad. *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. Halle-Leipzig, 1905 – 1924. Haeblerov výskum a dielo sa stalo podkladom aj pre online databázu *TW – Typenrepertorium der Wiegendrucke* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/>

⁴ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Leipzig, 1925 –. [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>

⁵ VOIT, odk. 1.

⁶ *Incunabula Short Title Catalogue* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: https://data.cerl.org/istc/_search

⁷ Viac k týmto prácam: KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1979, s. 9.

⁸ BÁLENT, Boris. Prvotlače v Čaplovičiáne. In: *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*. Roč. 1 (5), č. 4 (1949), s. 96-99; BÁLENT, Boris. Prvotlače vo Vedeckej knižnici mesta Bratislavy. In: *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*. Roč. 1 (5), č. 9 (1949), s. 288-292; BÁLENT, Boris. Prvotlače v bansko-bystrických knižniciach. Turčiansky Sv. Martin: Slovenská národná knižnica, 1948; BÁLENT, Boris. Prvotlače v Bibliotéke Matice slovenskej. In: *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*. Roč. 1 (5), č. 1-2 (1949), s. 23-25; BÁLENT, Boris. Prvotlače v nitrianskej diecéznej knižnici. In: *Knižnica : časopis pre knihovedný výskum*. Roč. 2 (6), (1950), s. 108-117; BÁLENT, Boris. Prvotlače v Prepoštskej

Imrich Kotvan.⁹ Toto úsilie vyvrcholilo vydaním súborného katalógu *Inkunábuly na Slovensku*,¹⁰ ktorý obsahuje všetkých vtedy známych 1 523 exemplárov inkunábul uložených v inštitúciách na území Slovenska. Na jeho dielo nadviazala Eva Frimmová, ktorej sa podarilo dokončiť viacero parciálnych katalógov,¹¹ dotvárajúcich mozaiku poznania najstarších tlačí na Slovensku. Nasledujúce dielo väčšieho rozsahu¹² vyšlo až v roku 2014. Išlo o publikáciu Ľubomíra Jankoviča,¹³ v ktorej sa pokúsil spracovať zbierku inkunábul Slovenskej národnej knižnice z umenovedného hľadiska. Prínosom publikácie je upriamenie pozornosti na, do tých čias opomínanú, problematiku výzdoby inkunábul (ručnej aj tlačenej) a knižnej väzby.¹⁴

V súčasnosti sa zahraniční inkunábulisti zaoberajú hlavne výskumom exemplárových informácií, ako je už spomínaná výzdoba, knižná väzba a s ňou súvisiaca makulatúra, marginálie, tiež knižný obchod a distribúcia.¹⁵

Aj predmetom tohto článku sú exemplárové informácie v inkunábulách, konkrétne ručná výzdoba. Slovenskí vedci venovali pozornosť skôr výzdobe kódexov, v publikáciách sa však objavujú aj zmienky o prvotlačiacich.¹⁶ Za pozornosť stojí aj biografický

knižnici v Novom Meste n/Váhom. In: *Slovenská národná knižnica IV*. 1948, č. 6, s. 110; BÁLENT, Boris. Prvotlače v knižnici Gr.-kat. biskupstva v Prešove. In: *Knižnica I*. 1949, č. 6, s. 173-174.

⁹ KOTVAN, Imrich. *Katalóg prvotlačí Univerzitetnej knižnice v Bratislave*. I.-II. časť. Bratislava: Univerzitná knižnica, 1955; KOTVAN, Imrich. *Katalóg kapitulnej knižnice v Bratislave*. Martin: Matica slovenská, 1959; KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly knižnice miestneho pracoviska MS v Bratislave*. Martin: Matica slovenská, 1959; KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly knižníc mesta Kremnice*. Martin: Matica slovenská, 1959; KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly knižnice Matice slovenskej v Martine*. Martin: Matica slovenská, 1961; Kotvan, Imrich. *Inkunábuly archívov, múzeí a niektorých historických knižníc na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1964.

¹⁰ KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1979.

¹¹ KOTVAN, Imrich a Eva FRIMMOVÁ. *Inkunábuly Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej v Martine*. Martin: Matica slovenská, 1988; KOTVAN, Imrich a Eva FRIMMOVÁ. *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách*. Martin: Matica slovenská, 1996.

¹² K problematike inkunábul, samozrejme, vychádzali aj štúdie a články v odborných časopisoch.

¹³ JANKOVIČ, Ľubomír. *Inkunábuly : umenie európskych knižných tvorcov 15. storočia v zbierke Slovenskej národnej knižnice*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2014.

¹⁴ Publikáciu môžeme zaradiť medzi vedecko-populárne diela s podobnou tematikou, ktoré vydávali aj zahraničné knižnice, napr.: *Treasures of the Hungarian National Library*. Budapest: Magyar Könyvklub, 2002. ISBN 963 547 665 5; *A Catalogue of Western Book Illumination in the Fitzwilliam Museum and the Cambridge Colleges*. London: Turnhout, 2009 –.

¹⁵ Príkladom spracovania týchto tém sú zborníky: WAGNER Bettina a Marcia REED, eds. *Early Printed Books as Material Objects*. Hague: IFLA, 2009; DONDI, Cristina, ed. *Printing R-Evolution and Society 1450 – 1500 Fifty Years that Changed Europe*. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing 2020. Dostupné z: <https://edizionicafoscari.unive.it/libri/978-88-6969-333-5/>

¹⁶ Prvou publikáciou väčšieho rozsahu je SABOL, Eugen. *Z dejín kódexov a miniatúr na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1955; GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta a Ján MIŠIANIK. *Stredoveká knižná malba na Slovensku*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961. Z týchto diel čerpal aj I. Kotvan vo svojom článku, v ktorom opísal najznámejšie iluminácie v inkunábulách vytvorené na území Slovenska. KOTVAN, Imrich. *Ilustrátori inkunábulí na Slovensku*. In: *Výtvarný život*. Roč. 21, č. 10 (1976), s. 22-25.

slovník stredovekých autorov prameňov a skriptorov zostavený Jozefom Kuzmíkom.¹⁷ V novšom období sa ilumináciám 15. storočia venoval Dušan Buran.¹⁸

Knižná výzdoba inkunábul

Vo väčšine tlačí z inkunábulového obdobia tlačiarri vynechávali v zrkadle tlače priestor na doplnenie iniciál a rubrikácie. Technika otláčania drevorezov síce bola staršia ako samotná (gutenbergovská) kníhtlač,¹⁹ používanie drevorezových iniciál pri tlačení knihy však nebolo v inkunábulovom období štandardom. Dôvodom bola hlavne zatiaľ málo rozvinutá technika tlače, svoj podiel však mohol mať aj konzervatívny vkus zákazníkov, ktorí uprednostňovali ručnú výzdobu aj v prípade tlačených kníh. Zaujímavým faktom však je, že už druhá doložená tlač vytlačená v Európe – *Psalterium cum canticis et hymnis* z dielne Johanna Fusta a Petra Schöffera obsahovala tlačené dekoratívne iniciály. Tlačiarri však zrejme predbehli svoju dobu, keďže v ich produkcii sa už neobjavila tlač, ktorá by neponúkala aj možnosť ručnej výzdoby. Zákazníci zrejme v tejto dobe ešte uprednostňovali výzdobu knihy podľa svojho individuálneho vkusu.²⁰

Dá sa teda predpokladať, že v inkunábulovom období, hlavne v jeho začiatkoch, sa uprednostňovala čo možno najpresnejšia podoba tlačenej knihy s tou rukopisnou, preto nenastal v oblasti výzdoby výraznejší posun, iluminátori a rubrikátori jednoducho preniesli svoje techniky aj na stránky prvotlačí. Od samotného majiteľa tlače, hlavne teda jeho vkusu a finančného postavenia, potom záviselo, aká nákladná a okázalá výzdoba sa realizovala. Keďže výzdoba, na rozdiel od väzby, nebola pre ochranu a používanie tlače esenciálna, stretávame sa s ňou v menšej miere.

V inkunábulovom období najčastejšie nachádzame dva typy výzdoby – hlavnú, do ktorej sa dajú zaradiť iluminované iniciály (spolu s dekoratívnou výzdobou na margu strán) a fleuroné iniciály, ktoré sú síce vytvorené perom, avšak s bohatou ornamentálnou výzdobou; a druhotnú, do ktorej sa dá zaradiť rubrikácia. Iluminované iniciály boli najnákladnejšou a najreprezentatívnejšou formou dekorácie. Ich tvorba bola určená zdatným majstrom svojho remesla – iluminátorom, vyskytovali sa zväčša na úvodných fóliách tlače, v incipite alebo prológu. Iniciály sa dopĺňali podľa tzv. reprezentantov, drobných písmen vytlačených v miestach, kde sa mala domalovať iniciála. Kvalitné iniciály vynikali sýtymi farbami, mohli byť zdobené zlatom, či už plátkovým alebo zlatým práškom, nanášaným na podkladovú farbu, často tvorili celok aj s výzdobou na margu v podobe rozviliny alebo nákladnejšej drolérie. V prípade, že sa výzdoba vyhotovovala pre konkrétneho zákazníka, mohol byť súčasťou výzdoby na margu (zväčša na spodnom okraji) aj rodový erb alebo iný znak, ktorý identifikoval zákazníka.²¹ Ďalším častým

¹⁷ KUZMÍK, Jozef. *Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi*. Martin: Matica slovenská, 1983.

¹⁸ BURAN, Dušan. *Gotika : dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2002; BURAN, Dušan. Antifonár kanonika Jána Hana, misál knižnice Batthyaneum a iluminované rukopisy bratislavskej kapituly na sklonku 15. storočia. In: *Galéria – Ročenka SNG*. 2000, s. 31-44.

¹⁹ VOIT, Petr. Dřevorez. In: *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=D%C5%99evo%C5%99ez>

²⁰ IKEDA, Mayumi. The First Experiments in Book Decoration at the Fust-Schöffner Press. In: *Early Printed Books as Material Objects*. Hague: IFLA, 2009, s. 40-43.

²¹ Pozri: SCHMITZ, Wolfgang. *Grundriss der Inkunabelkunde*. Stuttgart: Hiersemann, 2018, s. 302-313; BROWN, P. Michelle. *Understanding Illuminated Manuscripts. A Guide to Technical Terms*.

typom dekoratívnych iniciál sú tzv. fleuronée²² (z francúzštiny – rozkvitnuté) iniciály. Fleuronée je typ vegetatívneho ornamentu, ktorý zdobí iniciály zväčša druhotného významu, napríklad na začiatku kapitol. V prípade prvotlačí je bežné aj to, že zdobí hlavné iniciály, ak sa v tlači nenachádzajú iluminované typy. Ornament je vytvorený perom a atramentom protikladnou farbou k iniciále, najčastejšia kombinácia je modrá a červená, vyskytuje sa aj zelené, ružové, hnedé či dokonca zlaté fleuronée. Zhotoviteľom tejto iniciály bol v starších obdobiach florátor, v inkunábulovom období už zrejme tieto roly neboli tak výrazne rozdelené a tvorcom mohol byť aj iluminátor alebo zdatný rubrikátor.²³ Rubrikácia tvorí najčastejšie sa vyskytujúci typ výzdoby, resp. ručného dovtvorenia textu. Jej faktickou úlohou však nebolo text dekorovať, ale sprehladniť ho pre čitateľa. Zrkadlo tlače inkunábul totiž kopírovalo rozloženie textu rukopisov, text bol teda hutný a bez odsekov. Rubrikácia najčastejšie zahŕňa jednoduché iniciálky, značky, ktoré označovali začiatok odseku, preškrtnuté začiatkové písmená vety za účelom ich zvýraznenia, podčiarknutie dôležitých častí a doplnenie interpunkcie. Farba takého doplnenia bola najčastejšie červená, v menšej miere sa vyskytuje modrá, zriedkavo žltá alebo iná. Rubrikácia je zároveň aj najviac variabilným elementom dekorácie, v tlačiach sa môže napríklad nachádzať iba niektorá časť rubrikácie, napríklad paragrafy a preškrtnuté písmená. Nie zriedkavým prípadom je tiež to, že rubrikácia (či už ako celok alebo niektoré jej typy) sa nenachádza v celej tlači, buď je prítomná len v určitej časti, najčastejšie na úvodných fóliách alebo sa objavuje a mizne v priebehu celej tlače. M. Smith na základe svojho výskumu definovala tri modely rubrikovania inkunábul. V prvom prípade sa kniha rubrikovala štandardným spôsobom od začiatkových fólií k záverečným. V druhom sa rubrikácia realizovala po častiach, teda zvlášť sa spracoval samotný text, záhlavie, paginácia či iniciály. Tento spôsob bol zrejme zaužívaný, ak na tlači pracovali viacerí rubrikátori rôznych schopností a niektorá z častí rubrikácie, zvyčajne iniciály, si vyžadovali elaborovanejší prístup. V treťom prípade sa kniha rubrikovala náhodne, znakom tohto spôsobu je nekonzistentná rubrikácia (objavujúca sa a miznúca v priebehu tlače) či viacero identifikovateľných písarskych rúk.²⁴ Miesta, kde sa tlačaná kniha zdobila boli zväčša dielne – ateliéry, zriadené priamo pri kníhtlačiarских dielnach či prijímajúce objednávky priamo od tlačiarov a ich zákazníkov, alebo pôsobiace ako súčasť cirkevných inštitúcií, najčastejšie kláštorov či kapitúl. Kláštorné skriptorium bolo už storočia pred vynájdением kníhtlače centrom výroby

[London]: British Library, 1994; JAKOBI-MIRWALD, Christine. *Buchmalerei. Terminologie in der Kunstgeschichte*. Berlin: Reimer, 2015, s. 115-117.

²² Termín je prevzatý z českej literatúry (k terminológii pozri napr. KVĚT, Jan. Kreslený filigrán v rukopisech XII. – XIV. století. Studie vzniku a forem lineárního ornamentu. In: *Památky archeologické 34. 1924 – 1925*, s. 92-111), v nemeckej sa používa *fleuronné/fleuronnée*, vo francúzskej *filigran/lettre filigranée*, v talianskej *iniziale filigranata*, v anglickej *pen-flourishing*. Podľa: JAKOBI-MIRWALD, Christine. Initials and Other Elements of Minor Decoration. In: *Decretales Pictae. Le miniature nei manoscritti delle Decretali di Gregorio IX (Liber Extra)*. Roma: Università degli Studi Roma Tre, ArcAdia, 2012, s. 183-203.

²³ Pozri aj: JAKOBI-MIRWALD, odk. 21, s. 65-66; STUDNIČKOVÁ, Milada. Fleuronée. In: *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Fleuronn%C3%A9e>

²⁴ SMITH, Margaret M. Patterns of Incomplete Rubrication in Incunables and What They Suggest about Working Methods. In: *Medieval book production: Assessing the evidence. Proceedings of the second conference of the Seminar in the History of the Book to 1500*. Los Altos Hills, 1990, s. 136-137.

aj výzdoby kníh, v niektorých prípadoch aj výroby knižnej väzby, a túto činnosť, pochopiteľne, vykonávalo v prípade inkunábul aj naďalej. Už pred vynájdením kníhtlače však tieto cirkevné inštitúcie neboli jedinými miestami knižnej manufaktúry. Napríklad v Taliansku sa už v 13. storočí presunula výroba knihy do miest a zároveň sa rozdrobila medzi rôznych remeselníkov (garbiarov, pisárov, iluminátorov, kníhviazačov).²⁵ Od začiatku produkcie tlačených kníh sa zvýšili aj požiadavky na rýchlejšiu produkciu všetkých typov výzdoby. Iluminátori začali úzko spolupracovať s tlačiarňami, niektorí tlačiarne dokonca vytvorili iluminátorské ateliéry pôsobiace pri svojich dielňach. Najvýraznejším príkladom takéhoto obchodného modelu je podnikanie norimberského kníhtlačiara Antona Kobergera, ktorý bol jedným z najúspešnejších mužov knižného obchodu 15. storočia.

Výzdoba vybraných inkunábul kremnických františkánov

Vo fondoch Slovenskej národnej knižnice v Martine sa nachádza viacero ucelených knižných zbierok inkunábul pochádzajúcich najmä z cirkevného prostredia. Na zbierke inkunábul kremnických františkánov badať základné druhy výzdoby aj z hľadiska prevedenia, aj miesta výroby. Zbierka nevznikala priamo v sledovanom období, keďže kláštor bol založený až v 17. storočí. Kremnickí františkáni teda neboli prvými majiteľmi inkunábul a výzdoba nevznikala na základe ich priamej objednávky či rozhodnutia zakúpiť už dekorovanú knihu. Táto zbierka však môže poslúžiť ako príklad typickej výzdoby zachovanej v inkunábulách uložených vo fonde SNK.

Prvou inkunábulou je konvolút tlačí, prvá bola vytlačená v roku 1485²⁶ a druhá niekedy medzi rokmi 1482 – 1489.²⁷ Obe tlače majú na prvých fóliách iluminované iniciály, ktoré sú prevedené rovnakým štýlom, čiže bezpečne sa dá tvrdiť, že vznikli v jednej dielni, ak nie dokonca jednou rukou. V prvom titule sa v incipite, na fóliu *a*, nachádza iniciála *C-Onuertimi*, ktorá má ružové telo litery tvorené akantovým vzorom, vnútro je vyplnené modrou farbou, na ktorej je žltou znázornený motív mušle. Časť tapety iniciály je vyplnená farbou s prímiesou zlata, rám je zelený, do vnútorného margu vybieha rozvilina s drobnými zlátenými časťami. [1] V príväzku sa na fóliu *aij* nachádzajú dve iniciály. Prvá, *I-ister*, má modré telo litery s akantovým motívom umiestnené na zelenom pozadí s drobnou ornamentálnou kresbou, rám je tiež zelený (o odtieň svetlejší), do vnútorného margu z neho vybieha krátka ružová rozvilina so zlátenou časťou. Druhá iniciála, *A-Aron*, má zase ružové telo litery tvorené akantovým motívom, vo vnútornej časti sa nachádza modrý vzor, je tiež umiestnená v zelenom ráme avšak bez výbežkov a rozvilín. [2] Všetky tri iniciály sú realizované temperou, sú v horšom fyzickom stave, farba je v niektorých častiach odlúčená alebo rozmazaná, sú však stále dobre čitateľné. Ako ukázal výskum M. Balogu, väzba konvolútu vznikla vo Vroclave,

²⁵ MELOGRANI, Anna. The Illuminated Manuscripts as a Commodity. In: *The Material Renaissance. Costs and Consumption in Italy, 1300 – 1650*. Manchester: Manchester University Press, 2007, s. 197–221.

²⁶ Petrus de Palude. *Sermones thesauri novi quadragesimales*. Strasbourg: Typographus Vitas Patrum, 1485. - sign. Inc B 247.

²⁷ Martinus Polonus. *Margarita decreti seu Tabula Martiniana*. [Speyer: Peter Drach, circa 1482 – 89]. - sign. Inc B 247/prív.1

výzdoba teda môže mať zhodnú provenienciu. Ak sa aj nepreukáže vrocavská prove- niencia, na základe komparácie sa dá predpokladať, že vznikla v poľskom prostredí. Pri porovnaní s iniciálou vytvorenou krakovským iluminátorom Valentiom z Pilsna²⁸ badať istú podobnosť. Skúmané iniciály určite neboli vytvorené jeho rukou, jeho iniciála je viditeľne na vyššej umeleckej aj remeselnej úrovni.

Druhou inkunábulou je *Biblia latina*, vytlačená u Kobergera v roku 1487.²⁹ Práve tlačiar je dôležitou postavou vo výskume tejto knihy, Koberger sa dá označiť za jednu z naj- úspešnejších osôb knižného trhu 15. storočia. V jeho dielnach sa knihy nielen tlačili, ale aj viazali a zdobili, výrazne zasiahol aj do distribúcie a knižného obchodu.³⁰ Skúmaná *Biblia* síce už nemá zachovanú pôvodnú väzbu, pretože na prelome 16. a 17. storočia došlo k preväzbe, čiže nedá sa zistiť, či bola u Kobergera aj zviazaná, výzdoba sa však dá spoľahlivo pripísať pracovníkom jeho ateliéru. V prológu, na fóliu *a*, sa nachádza iniciála H-Ec, telo litery je ružové (s akantovým motívom), pozadie iniciály je zlátené, zdobené puncovaním (v strede sa nachádza rozeta a drobné vzory), iniciála sa nachádza v modro-zelenom rámečku, z ktorého do vnútorného margu vybieha krátky výbežok. [3] Na fóliu *a3* sa nachádza ďalšia iluminovaná iniciála F-Rat[er], telo litery je modré na zlátenom pozadí zdobenom puncovaním v ružovo zelenom rámečku bez výbežkov a rozvilín. [4] Na niektorých ďalších fóliách, napr. *iii*, *c*, *ff* sa nachádzajú intarzované iniciály bez ďalšej výzdoby, rozmer iniciál však naznačuje, že sa v ich výzdobe mohlo pokračovať ďalej, pravdepodobne mohli byť doplnené o fleuronné. Rubrikácia je vy- značená v celej tlači červenou farbou, niektoré iniciály sú doplnené modrou farbou. Výzdoba bola vytvorená v Kobergerovom ateliéri, teda zrejme už krátko po vytlačení, nesie znaky typické pre práce z jeho dielni, ako je kontrastné využitie ružovej farby na zlatom podklade, telo litery tvorené výrazným akantovým motívom s tromi ohnutými hrotmi. Koberger tiež v menšej miere používal rozviliny, často sa uňho objavujú krátke výbežky ako na skúmanej iniciále.³¹ Iniciála je veľmi dobre zachovaná.

Významnými centrami rozvoja knižnej kultúry v sledovanom období boli nepochybne kláštory. Poukazuje na to tretia a štvrtá skúmaná inkunábula, väzba oboch tlači bola zhotovená v benediktínskom kláštore sv. Ulricha a Afry v Augsburgu. Prepojenia po- kračujú aj v oblasti výzdoby oboch inkunábul.

²⁸ Pri porovnaní s iniciálou nachádzajúcou sa v inkunábule *Canon medicinae* z roku 1479 nachádza- júcej sa v Jagellonskej knižnici v Krakove. *Who Illuminated Incunabula in Cracow in the late Fifteenth Century?* [online]. [cit. 2024-05-20-]. Dostupné z: <http://printsandcolours.uw.edu.pl/who-illumina- ted-incunabula-in-cracow-in-the-late-fifteenth-century/>

²⁹ *Biblia latina*. Norimberg: Anton Koberger, 1487. - sign. Inc B 248.

³⁰ Pozri aj: LICHNEROVÁ, Lucia. Knižný obchod a distribučné formy v Európe v inkunábulovom období. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2015, s. 69-86; LICH- NEROVÁ, Lucia. To Publish, Make Known and Sell or Promoting Printed Books in the Incunabula Period. In: *Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi*. 2021, vol 15, č. 3, s. 331-356. [online]. [cit. 2024-05-18-]. Dostupné z: <https://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/ view/675/686>

³¹ BEIER, Christine. Producing, Buying and Decorating Books in the Age of Gutenberg. In: *Early Printed Books as Material Objects*. Hague: IFLA, 2009, s. 68; HERZ, Randall. Buchmalerei in der Offizin Anton Kobergers (ca. 1472 – 1504). In: *Buchmalerei der Dürerzeit – Dürer und die Mathematik – Neues aus der Dürerforschung*. Norimberg, 2009, s. 46-47.

Tretia tlač – *Compendium morale* z roku 1473,³² bola vytlačená a zviazaná priamo v zmieňovanom kláštore, preto je na mieste domnieka, že výzdoba bola realizovaná tiež tu. V incipite sa nachádza vyblednutá fleuronné iniciála R-Eligiosis, telo litery je zelené, fleuronné motív vyplňa celé vnútro iniciály, do vnútorného marga vybiehajú jemné vlákna paralelne kopírujúce zrkadlo tlače. [5] Zvyšné iniciály ako aj rubrikovanie sú realizované červenou farbou, boli pravdepodobne doplnené v rovnakej dielni, sú bez výzdoby, iba niekde z iniciály vychádza výbežok do marga. Výzdoba sa nedá opísať ako umelecky náročne prevedená, je jednoduchšia, z čoho by sa dalo usudzovať, že celú knihu spracoval iba rubrikátor. Nasvedčuje tomu aj stav iniciály, realizátor použil menej kvalitné farby či atrament, iniciála je vyblednutá, niektoré jemné časti sú takmer neviditeľné. Rubrikácia je doplnená červeným atramentom a vyskytuje sa konzistentne v celej tlači, konkrétne ide o doplnenie záhlavia, iniciál, označenia odsekov a začiatku viet. Pri podrobnejšom skúmaní však badať odchýlky, najvýraznejšie sú rôzne druhy písma použité v záhlaví (minimálne 5 pisárskych rúk), objavovanie a miznutie označenia začiatku viet a tiež rôzna sýtosť použitého atramentu. Tieto odchýlky sa v rôznych pomeroch vyskytujú v priebehu celej tlače, čiže nedá sa určiť akým spôsobom bola kniha rubrikovaná (či po zložkách alebo už zviazaná). Výzdoba a rovnako aj väzba boli však vytvorené iba rok od začiatku pôsobenia miestnej kníhtlačiarkej dielne.

Štvrtá tlač, vytlačená v roku 1488 v Bazileji,³³ bola tiež zviazaná v spomínanom kláštore, jej väzba je už však nákladnejšia a nápaditejšia. Podobnými znakmi sa vyznačuje aj výzdoba. Na fóliu a4 sa nachádza iluminovaná iniciála V-Eteris, telo litery je modré, s akantovým vzorom, na zlátenom pozadí zdobenom puncovaním (drobné bodky a tri rozety), iniciála je ohraničená zeleno-červeným rámečkom, z ktorého do vonkajšieho marga vybieha ružovo-zelená rozvilina so zlátenými terčikmi. [6] Iniciála je kvalitatívne na vysokej úrovni, dobre zachovaná. Vytvorená bola tiež v Augsburgu, v ateliéri iluminátora, tlačiar a kníhkupca Johanna Bämlera, svedčí o tom použitie sýtych kontrastných farieb, ako aj rozvilina na margu. Tá má vegetatívnu formu, na dominantných výhonkoch sa nachádzajú tri špičky.³⁴ Zvyšné iniciály sú jednoduché, červené, zrejme boli vytvorené rubrikátorom. Spolupráca Bämlera s kláštrom sv. Ulricha a Afry zrejme nebola ojedinelá, spomedzi zachovaných kníh z knižnice tohto kláštora bol dosiaľ identifikovaný kódex s výzdobou pravdepodobne zhotovenou Bämlerom v začiatkoch jeho kariéry.³⁵

Ďalším zaujímavým príkladom je konvolút tlačí z 2. polovice 80. rokov 15. storočia. Prvá inkunábula, vytlačená okolo roku 1485 v Štrasburgu,³⁶ obsahuje častý prípad odcudzenia fólia alebo jeho časti, ktoré obsahovalo výzdobu. Z fólia a miesta, kde sa nachádzal incipit, chýba horná polovica, dá sa predpokladať, že sa tu nachádzala

³² RAMPEGOLO, Antonio. *Compendium morale*. [Augsburg: In monasterio SS. Ulricha et Afra, non post 1473]. - sign. Inc B 251.

³³ Petrus Lombardus. *Sententiarum libri IV*. Basel: Nicolaus Kessler, 1488. - sign. Inc B 252.

³⁴ BEIER, odk. 31, s. 68.

³⁵ MEISTERLIN, Sigismundus. *Augsburger Chronik*. – sign. SuStB Augsburg 2 Cod Aug 60 [online]. [cit. 2024-05-18-]. Dostupné z: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00090374?page=,1>. Podľa: Beier, odk. 31, s.75.

³⁶ TORQUEMADA, Juan de. *Quaestiones Evangeliorum de tempore et de sanctis*. [Strasbourg : Typographus de 1483 Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner), non post 24 Mar. 1485]. - sign. Inc B 245.

iniciála a keďže chýba celá polovica strany, išlo zrejme o nákladne zdobenú iniciálu s rozvilinou/drolériou. Vystrihnuté miesta či celé fóliá s výzdobou sa v zachovaných inkunábulách vyskytujú pomerne často, nákladná výzdoba lákala v minulosti aj dnes priekupníkov so starými tlačami aj umením. Na fóliu *p* sa nachádza fleuronné iniciála S-Acro, telo litery je modré, vnútro tvorí červené fleuronné s motívom palmety, z tela iniciály vychádza do vnútorného marga výbežok zdobený jemnými červenými vláknami. [7] Rubrikácia je vyznačená v celej knihe, v tematickom registri na začiatku knihy sa strieda červená a modrá farba rubrikácie, v nasledujúcom abecednom registri ako aj vo zvyšku tlače už modrá farba úplne absentuje, objavuje sa iba na bifóliu s fleuronné iniciálou (*o6b-p*), čo môže značiť, že na knihe pracovali dvaja rubrikátori.

Druhé dielo konvolútu, tiež štrasburská tlač s podobným datovaním,³⁷ má v incipite modro-červenú fleuronné iniciálu C-Larae: telo litery je modré, fleuronné motív je červený, vnútro iniciálky je vyplnené jemnou filigránovou kresbou púčikov, vonkajšiu časť zdobí vzor palmety. [8] Zvyšné iniciály sú jednoduché, realizované červenou farbou. Iniciála je vypracovaná skutočne profesionálne, jemná filigránová kresba svedčí o odbornosti jej zhotoviteľa. Rubrikácia je vyznačená iba červenou farbou. Rubrikátor dopísal jednoduché iniciálky, zvislo preškrtol veľké písmená, znak označujúci odsek je používaný iba výnimočne. Pri porovnaní s rubrikáciou v 1. diele konvolútu sa zdá, že na oboch tlačiach pracovali rôzni rubrikátori, čiže aj výzdoba mohla byť vytvorená v rôznych ateliéroch a konvolút bol zviazaný až neskôr. Zachovaná pôvodná gotická väzba z 15. storočia je pravdepodobne nemeckej proveniencie.

Posledná skúmaná inkunábula³⁸ obsahuje zaujímavý a pomerne zriedkavý spôsob výzdoby. Na fóliu *ai* sa nachádza iluminovaná iniciála S-I vis: telo litery je zelené na červenom pozadí, vnútro iniciály je vyplnené fialovým geometrickým vzorom. Iniciála bola na toto miesto dolepená z inej inkunábuly, pôvodne z litery vybiehali rozviliny, ktoré sa tu už nenachádzajú. Na tom istom fóliu sa nachádza aj rozvilina, ktorá nevychádza z iniciály, ale z interkolumnia a prechádza do vonkajšieho marga, je modrá s malou červenou časťou, obsahuje aj jeden zlátený terčik. [9] Rozvilina je zo strany vonkajšieho marga zrezaná, čo sa zrejme stalo počas preväzby knihy (pravdepodobne v 19. storočí). Vzhľadom na farebnosť rozviliny je možné, že ju vytvoril rubrikátor. Rubrikácia sa nachádza v celej tlači – iniciály modrým a červeným atramentom, paragrafy a odseky označené červeným. Vystrihnutie a dolepenie iluminovanej iniciály je pomerne raritná vec, v celom fonde SNK sa takýto prípad už nevyskytuje. Dôvody takéhoto zaobchádzania s inkunábulou sú nejasné, dá sa len polemizovať, či bolo zámerom zvýšenie ceny tlače zo strany obchodníka alebo niektorého z bývalých majiteľov tlače. Takýto prípad môže mať priamu spojitosť s vystrihnutou výzdobou z predošlého konvolútu a poukazuje na recykláciu výzdoby v neskorších časoch.

³⁷ Albert Magnus. Mariale. Strasbourg: Martin Schott, 1485/89. - sign. Inc B 245/prív.1.

³⁸ HOLLEN, Gottschalk. *Praeceptorium divinae legis*. [Köln]: Johann Koelhoff, 1489. - sign. Inc C 141.

Záver

Celkovo sa vo fonde inkunábul z knižnice kremnických františkánov zachovanom v Slovenskej národnej knižnici v Martine nachádza 20 zväzkov kníh s 28 titulmi. Ručná dekoratívna výzdoba, teda iluminované alebo fleuronné iniciály, sú prítomné približne v 37 % tlačí. Ak medzi tlače s výzdobou prirátame aj tie s realizovanou rubrikáciou, ktorá by sa dala zaradiť skôr medzi typografické značky, stúpne toto číslo na 75 %. Teda približne tri štvrtiny so skúmaných tlačí vykazujú nejaké znaky ručného dotvorenia textu.³⁹ Z uvedeného sa teda zdá, že ručné dekorovanie kníh, respektíve knižné maliarstvo, bolo esenciálnou súčasťou tvorby kníh a knižného obchodu aj v 2. polovici 15. storočia.

Na príklade týchto zachovaných tlačí sa dá vidieť, aké dôležité je zamerať sa pri výskume tlačí na exemplárové údaje. V sledovanom období totiž nepredstavovala vytlačená kniha hotový produkt, v tomto prechode od rukopisnej knihy k tlačenej sa stále kládol dôraz na jedinečnosť umeleckého a remeselného spracovania inkunábuly. Tá sa, hlavne z dôvodu technologickej úrovne tlače, dala dosiahnuť iba zapojením ďalších remesiel do procesu výroby knihy.

Záujem o výskum dekorácie a exemplárových informácií vo všeobecnosti sa premietol aj do prostredia bibliografických databáz. Z iniciatívy organizácie CERL (Konzorcium európskych vedeckých knižníc) vznikla databáza Material Evidence in Incunabula (MEI), do ktorej môžu knihovníci a vedeckí pracovníci pridávať informácie týkajúce sa konkrétnych exemplárov inkunábul uložených vo fondoch rôznych knižníc z celého sveta. Databáza obsahuje základný bibliografický popis inkunábul prevzatý z databázy ISTC, ďalšie polia sú už venované jedinečným informáciám o konkrétnych inkunábulách uložených v európskych a amerických knižniciach – väzba, výzdoba, proveniencia, marginálie atď. Databáza je prepojená s ISTC, každý titul tu zverejnený má uvedené aj linky na konkrétne exempláre s podrobnejším popisom.⁴⁰ Do databázy postupne pribúdajú aj inkunábuly z fondu Slovenskej národnej knižnice v Martine.

³⁹ Zaujímavé by bolo urobiť takúto sondu v zbierkach Františkánov z Bratislavy alebo Premonštrátov z Jasova, ktorých zachovaný fond tvoria rádovo o desiatky viac inkunábul a porovnať výsledky výskumu. Štúdiom výzdoby inkunábul sa určite budeme na Oddelení správy a spracovania HKD a HKF Slovenskej národnej knižnice naďalej venovať.

⁴⁰ MEI [online]. [cit. 2024-05-20]. Dostupné z: https://data.cerl.org/mei/_search. Pozri aj: BALOGA, Martin. Pohľad na knihu zo širšej perspektívy – užitočnosť zahraničných databáz pri výskume knižnej kultúry. In: *Kniha 2021*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, s. 310-319.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Pramene

Albert Magnus. *Mariale*. Strasbourg: Martin Schott, 1485/89. – sign. Inc B 245/prív.1.

Biblia latina. Norimberg: Anton Koberger, 1487. – sign. Inc B 248.

HOLLEN, Gottschalk. *Praeceptorium divinae legis*. [Köln]: Johann Koelhoff, 1489. – sign. Inc C 141.

Meisterlin, Sigismundus. *Augsburger Chronik*. – sign. SuStB Augsburg 2 Cod Aug 60 [online]. [cit. 2024-05-18-]. Dostupné z: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00090374?page=,1>

Martinus Polonus. *Margarita decreti seu Tabula Martiniana*. [Speyer: Peter Drach, circa 1482-89]. – sign. Inc B 247/prív.1.

Petrus Lombardus. *Sententiarum libri IV*. Basel: Nicolaus Kessler, 1488. – sign. Inc B 252.

Petrus de Palude. *Sermones thesauri novi quadragesimales*. Strasbourg: Typographus Vitas Patrum, 1485. – sign. Inc B 247.

RAMPEGOLO, Antonio. *Compendium morale*. [Augsburg: In monasterio SS. Ulricha et Afra, non post 1473]. – sign. Inc B 251.

TORQUEMADA, Juan de. *Quaestiones Evangeliorum de tempore et de sanctis*. [Strassburg: Typographus de 1483 Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner), non post 24 Mar. 1485]. – sign. Inc B 245.

Literatúra

BÁLENT, Boris. Prvotlače v banskobystričských knižniciach. Turčiansky Sv. Martin: Slovenská národná knižnica, 1948.

BÁLENT, Boris. Prvotlače v Bibliotéke Matice slovenskej. In: *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*. Roč. 1 (5), č. 1-2 (1949), s. 23-25.

BÁLENT, Boris. Prvotlače v Čaplovičiáne. In: *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*. Roč. 1 (5), č. 4 (1949), s. 96-99.

BÁLENT, Boris. Prvotlače v knižnici Gr.-kat. biskupstva v Prešove. In: *Knižnica I*. 1949, č. 6, s. 173-174.

BÁLENT, Boris. Prvotlače v nitrianskej diecéznej knižnici. In: *Knižnica : časopis pre knihovedný výskum*. Roč. 2 (6), (1950), s. 108-117.

BÁLENT, Boris. Prvotlače v Prepoštskej knižnici v Novom Meste n/Váhom. In: *Slovenská národná knižnica IV*. 1948, č. 6, s. 110.

BÁLENT, Boris. Prvotlače vo Vedeckej knižnici mesta Bratislavy. In: *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*. Roč. 1 (5), č. 9 (1949), s. 288-292.

BALOGA, Martin. Pohľad na knihu zo širšej perspektívy – užitočnosť zahraničných databáz pri výskume knižnej kultúry. In: *Kniha 2021*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2021, s. 310-319.

BEIER, Christine. Producing, Buying and Decorating Books in the Age of Gutenberg. In: *Early Printed Books as Material Objects*. Hague: IFLA, 2009, s. 65-82. ISBN 978-3-11-025324-5.

- BURAN, Dušan. Antifonár kanonika Jána Hana, misál knižnice Batthyaneum a iluminované rukopisy bratislavskej kapituly na sklonku 15. storočia. In: *Galéria – Ročenka SNG*. 2000, s. 31-44. ISBN 80-8059-050-8.
- BURAN, Dušan. *Gotika : dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2002. ISBN 80-8059-080-X.
- DONDI, Cristina, ed. *Printing R-Evolution and Society 1450 – 1500 Fifty Years that Changed Europe*. Venezia Edizioni Ca' Foscari – Digital Publishing 2020. Dostupné z: <https://edizionicafoscari.unive.it/libri/978-88-6969-333-5/>
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Leipzig, 1925 – . [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>
- GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta a Ján MIŠIANIK. *Stredoveká knižná malba na Slovensku*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961.
- HAEBLER, Konrad. *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. Halle-Leipzig, 1905 – 1924.
- HAIN, Ludwig. *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque...Stuttgart-Tübingen 1826 – 1838*.
- HERZ, Randall. Buchmalerei in der Offizin Anton Kobergers (ca. 1472 – 1504). In: *Buchmalerei der Dürerzeit – Dürer und die Mathematik – Neues aus der Dürerforschung*. Norimberg, 2009, s. 39-64.
- IKEDA, Mayumi. The First Experiments in Book Decoration at the Fust-Schöffer Press. In: *Early Printed Books as Material Objects*. Hague: IFLA, 2009, s. 39-50. ISBN 978-3-11-025324-5.
- Incunabula Short Title Catalogue* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: https://data.cerl.org/istc/_search
- JAKOBI-MIRWALD, Christine. *Buchmalerei. Terminologie in der Kunstgeschichte*. Berlin: Reimer, 2015. ISBN 978-3-496-01499-7.
- JAKOBI-MIRWALD, Christine. Initials and Other Elements of Minor Decoration. In: *Decretales Pictae. Le miniature nei manoscritti delle Decretali di Gregorio IX (Liber Extra)*. Roma: Università degli Studi Roma Tre, ArcAdiA, 2012, s. 183-203. ISBN 9788897524007.
- JANKOVIČ, Ľubomír. *Inkunábulý : umenie európskych knižných tvorcov 15. storočia v zbierke Slovenskej národnej knižnice*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2014. ISBN 978-80-8149-041-5.
- KVĚT, Jan. Kreslený filigrán v rukopisech XII. – XIV. stoločí. Studie vzniku a forem lineárního ornamentu. In: *Památky archeologické 34*. 1924 – 1925, s. 92-111.
- KOTVAN, Imrich. *Inkunábulý archívov, múzeí a niektorých historických knižníc na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1964.
- KOTVAN, Imrich. *Inkunábulý knižnice Matice slovenskej v Martine*. Martin: Matica slovenská, 1961.
- KOTVAN, Imrich. *Inkunábulý knižníc mesta Kremnice*. Martin: Matica slovenská, 1959.

- KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly knižnice miestneho pracoviska MS v Bratislave*. Martin: Matica slovenská, 1959.
- KOTVAN, Imrich. *Katalóg kapitulnej knižnice v Bratislave*. Martin: Matica slovenská, 1959.
- KOTVAN, Imrich. *Katalóg prvotlačí Univerzitetnej knižnice v Bratislave*. I.-II. časť. Bratislava: Univerzitná knižnica, 1955.
- KOTVAN, Imrich a Eva FRIMMOVÁ. *Inkunábuly Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej v Martine*. Martin: Matica slovenská, 1988.
- KOTVAN, Imrich a Eva FRIMMOVÁ. *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách*. Martin: Matica slovenská, 1996.
- LICHNEROVÁ, Lucia. Knižný obchod a distribučné formy v Európe v inkunábulovom období. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2015, s. 69-86.
- LICHNEROVÁ, Lucia. To Publish, Make Known and Sell or Promoting Printed Books in the Incunabula Period. In: *Zbadani nad Książką i Księgozbiorem Historycznymi*. 2021, vol 15, č. 3, s. 331-356. eISSN 2544-8730. [online]. [cit. 2024-05-18-]. Dostupné z: <https://bookhistory.uw.edu.pl/index.php/zbadannadksiazka/article/view/675/686>
- MELOGRANI, Anna. The Illuminated Manuscripts as a Commodity. In: *The Material Renaissance. Costs and Consumption in Italy, 1300 – 1650*. Manchester: Manchester University Press, 2007, s. 197-221.
- SABOL, Eugen. *Z dejin kódexov a miniatúr na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1955.
- SCHMITZ, Wolfgang. *Grundriss der Inkunabelkunde*. Stuttgart: Hiersemann, 2018. ISBN 978-3-7772-1800-7.
- SMITH, Margaret M. Patterns of Incomplete Rubrication in Incunables and What They Suggest about Working Methods. In: *Medieval book production: Assessing the evidence. Proceedings of the Second Conference of the Seminar in the History of the Book to 1500*. Los Altos Hills, 1990, s. 133-147.
- STUDNIČKOVÁ, Milada. Fleuronnée. In: *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2024-05-23]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Fleuronnée>
- VOIT, Petr. Dřevořez. In: *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=D%C5%99evořez>
- VOIT, Petr. Inkunabulistika. In: *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2024-05-23-]. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Inkun%C3%A1bulistika>
- WAGNER Bettina a Marcia REED, eds. *Early Printed Books as Material Objects*. Hague: IFLA, 2009.

Mgr. Daniela Škulová

Slovenská národná knižnica,
 Nám. J. Čigera Hronského 1,
 036 01Martin
 daniela.skulova@snk.sk

Obrazová príloha

Obr. 1. Iniciala C-Onuertimi. Petrus de Palude. *Sermones thesauri novi quadragésimales*.
Strasbourg: Typographus Vitas Patrum, 1485. – sign. Inc B 247.

Obr. 2. Inicialy I-Ister a A-Aron. Martinus Polonus. *Margarita decreti seu Tabula Martiniana*. [Speyer: Peter Drach, circa 1482 – 89]. – sign. Inc B 247/prív.1.

Obr. 3. Iniciala H-Ec. *Biblia latina*. Norimberg: Anton Koberger, 1487. – sign. Inc B 248.

Obr. 4. Iniciali F-Rater. *Biblia latina*.
Norimberg: Anton Koberger, 1487. – sign. Inc B 248.

Obr. 5. Iniciali R-Eligiosis. Rampegolo, Antonio. *Compendium morale*.
[Augsburg: In monasterio SS. Ulricha et Afra, non post 1473]. – sign. Inc B 251.

Obr. 6. Iniciala V-Eteris. Petrus Lombardus. *Sententiarum libri IV*. Basel: Nicolaus Kessler, 1488. – sign. Inc B 252.

Obr. 7. Iniciala S-Acro. Torquemada, Juan de. *Questiones Evangeliorum de tempore et de sanctis*. [Strassburg : Typographus de 1483 Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner), non post 24 Mar. 1485]. – sign. Inc B 245.

Obr. 8. Iniciala C-Larac. Albert Magnus. *Mariale*. Strasbourg: Martin Schott, 1485/89. – sign. Inc B 245/priv.1.

Obr. 9. Iniciala S-I vis. Hollen, Gottschalk. *Praeceptorium divinae legis*. [Köln]: Johann Koelhoff, 1489. – sign. Inc C 141.

EDÍCIA MELÓDIÍ SLOVENSKÝCH DUCHOVNÝCH PIESNÍ Z TLAČÍ 16. – 18. STOROČIA NA MARGO JEDNÉHO HYMNOLOGICKÉHO PROJEKTU

Peter RUŠČIN

Abstract

This paper is devoted to the practical issues of the project of a print edition of melodies of Slovak hymns from the printings of the 16th – 18th centuries. This project is realized at the Institute of Musicology of the Slovak Academy of Sciences. The forthcoming edition is to be divided into two volumes (Melodies from Printings published between 1571 and 1674, Melodies from Printings published between 1681 and 1798). The realisation of an edition comprising about 1100 melodies raises a number of questions related not only to transcription issues and the problem of melodic variants, but also to the availability and completeness of surviving sources, the selection of sources for comparison, or the system of bibliographical abbreviations. The starting point for dealing with these questions are, among others, comparable foreign editions of melodies of sacred hymns – the 3rd series of *Das deutsche Kirchenlied* (so called *Edition deutsches Kirchenlied* – EdK), as well as the revised edition of *Régi magyar dallamok tára I.* by Ilona Ferenczi.

Keywords: edition, old printing, melody transcription, hymn

Abstrakt

Článok je venovaný praktickým otázkam realizácie projektu printovej edície melódií slovenských duchovných piesní zo 16. – 18. storočia, realizovanom na Ústave hudobnej vedy SAV, v. v. i. Pripravovaná edícia má byť rozdelená do dvoch zväzkov (Melódie z tlačí vydaných v rokoch 1571 – 1674, Melódie z tlačí vydaných v rokoch 1681 – 1798). Realizácia edície zahŕňajúcej vyše 1 100 melódií nastoľuje viaceré otázky súvisiace nielen s problematikou transkripcie a melódických variantov, ale aj s dostupnosťou a úplnosťou zachovaných exemplárov tlačí, výberom prameňov pre komparáciu alebo systémom bibliografických skratiek. Východiskom pre riešenie týchto otázok sú okrem iného porovnateľné zahraničné edície melódií duchovných piesní – 3. séria edície „*Das deutsche Kirchenlied*“ (*Edition deutsches Kirchenlied* – EdK), ako aj revidované vydanie prvého zväzku staršej edície „*Régi magyar dallamok tára*“ od Ilony Ferenczi.

Kľúčové slová: edícia, stará tlač, transkripcia melódie, duchovná pieseň

Úvod

Databáza melódií historických duchovných piesní Slovákov chýba odbornej verejnosti už mnoho rokov. Okolité národy, s ktorými nás spája spoločný kultúrno-geografický kontext, už podobné projekty v minulosti realizovali. Klasické viaczväzkové diela Johanna Christopha Andreeasa Zahna (1817 – 1895) a Wilhelma Bäumerka (1842 – 1905) venované melódiám nemeckých duchovných piesní boli publikované ešte v 19. storočí.¹ Po nich v Nemecku nasledovali ešte ďalšie rozsiahle edičné projekty tohto typu.² Posledným z nich je zatiaľ tretia séria edície *Das deutsche Kirchenlied* známa pod skratkou EdK (Edition deutsches Kirchenlied). Táto reprezentatívna edícia vychádzala v rokoch 1993 – 2010 v nakladateľstve Bärenreiter, zameriavajúceho sa na hudobné tlače a literatúru o hudbe. Dnes už uzavretá edícia EdK obsahuje nápevy nemeckých duchovných piesní z tlačí obdobia medzi rokmi 1481 a 1610.³ Edičný projekt mal pôvodne zahŕňať melódie z tlačí až do roku 1680, avšak pre nedostatok finančných prostriedkov musel byť predčasne ukončený. V Maďarsku vyšli v rokoch 1958 a 1970 dva zväzky edície *Régi magyar dallamok tára* obsahujúce melódie maďarských piesní, predovšetkým duchovných, z rukopisných i tlačených prameňov 16. a 17. storočia.⁴ Prvý zväzok tejto edície vyšiel v aktualizovanom, prepracovanom vydaní iba pred niekoľkými rokmi.⁵ V Poľsku sa od 60. rokov minulého storočia realizovali edície historických duchovných piesní a ich nápevov podľa vybraných žánrov (vianočné koledy, pašiové piesne).⁶

¹ ZAHN, Johannes. *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder*. Band 1-6. Gütersloh: Bertelsmann, 1889 – 1893. Reprint: Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1963. BÄUMKER, Wilhelm. *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen*. Band I-IV. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1886 – 1911. Reprint Band I-IV: Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1962. Reprint Band I: Classic Reprint Series, Forgotten Books, 2017.

² Prvým z nich bol širšie koncipovaný edičný projekt *Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik*, v rámci ktorého boli melódiám duchovných piesní a cirkevných spevov venované dve časti prvého zväzku *Altargesang – Die einstimmigen Weisen*, (Göttingen, 1941), *Die mehstimmigen Sätze* (Göttingen 1942). V pláne boli aj dve časti tretieho zväzku *Das Gemeindelied – Die einstimmigen Liedweisen, Die mehstimmigen Liedsätze*, z ktorých vyšlo niekoľko zošitov. Na projekte realizovanom už od 30. rokov 20. storočia sa autorsky podieľali významní nemeckí hymnológovia Konrad Ameln (1899 – 1994), Christhard Mahrenholz (1900 – 1980) či Wilhelm Thomas (1896 – 1978). Porovnaj: FINSCHER, Ludwig. *Das Handbuch der deutschen evangelischen Kirchenmusik*. In: *Die Musikforschung*. 12 (1959), 2, s. 187-196. Neskôr sa nemeckí hymnológovia muzikologického zamerania priklonili k ekumenicky zameranému projektu *Das deutsche Kirchenlied*, ktorý mal zahŕňať melódie duchovných piesní všetkých kresťanských konfesií, zatiaľ čo na konfesionalnej báze pokračovala nemecká evanjelicko-luteránska cirkev vo vydávaní komentárov k duchovným piesňam jej aktuálneho spevníka v sérii *Handbuch zum Evangelischen Gesangbuch*. Séria vychádza od roku 2000 v nakladateľstve Vandenhoeck & Ruprecht v Göttingene.

³ Porovnaj: STALMANN, Joachim. Vorwort. In: *Das deutsche Kirchenlied : Abteilung III : Abschließender Registerband zu EdK 2-4*. Kassel, Basel, London, New York, Prag: Bärenreiter, 2010, s. 7. Edícia bola rozdelená do štyroch častí – *Die Melodien bis 1570, Die Melodien 1571 – 1580, Die Melodien 1581 – 1595, Die Melodien 1595 – 1610* a vrátane poznámkového aparátu, dodatkov a registrov obsahuje celkovo 12 zväzkov.

⁴ CSOMASZ TÓTH, Kálmán. *A XVI. Század magyar dallamai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958; PAPP, Géza: *A XVII. század énekelt dallamai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

⁵ CSOMASZ Tóth, Kálmán a Ilona FERENCZI. *A XVI. Század magyar dallamai* I. kötet, II.kötet: 2. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2017.

⁶ NOWAK-DEUŻEWSKI, Juliusz. *Kolędy polskie*. Tom I., II. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1966; KOROLKO, Mirosław a Juliusz NOWAK-DEUŻEWSKI. *Polskie pieśni pasyjne. : Średnowiecze*

Neskôr sa pozornosť zamerala na spracovanie obsahu jednotlivých prameňov najstaršieho obdobia nototlače v Poľsku. Od roku 2010 začali v Krakove vychádzať zväzky série *Hymnorum poloniae antiquorum corpus* s edičným spracovaním melódií duchovných piesní z najstarších poľských kancionálov.⁷ Séria nadviazala na edíciu Piotra Poźniaka venovanú viachlasným úpravám duchovných piesní z obdobia renesancie.⁸

Rozsiahlejší hymnologický edičný projekt sa zatiaľ nerealizoval v Čechách a na Morave, kde treba spracovať niekoľkonásobne rozsiahlejší materiál, než na Slovensku alebo v Maďarsku. Pred vyše dvoma desaťročiami sa zásluhou Stanislava Tesařa podarilo vytvoriť internetovú databázu digitalizovaných nápevov českých duchovných piesní a cirkevných spevov zo 42 tlačených aj rukopisných prameňov.⁹ Databáza *Melodiarium hymnologicum Bohemiae* je aj v súčasnosti veľmi nápomocná aj pre slovenských bádateľov. Výber prameňov je však zameraný na staršie obdobie do začiatku 17. storočia. Jedinú výnimku tvorí zaradenie prvého vydania obsiahlej tlačky *Kancionál český* od Václava Šteyera z roku 1683, čo zvyrazňuje nekompletnosť tejto databázy vo vzťahu k mladšiemu obdobiu, aj keď je vítaným rozšírením. Pre slovenský hymnologický výskum by táto databáza poskytla mnoho ďalšieho cenného materiálu ku komparácii, ak by zahŕňala viac prameňov z obdobia baroka.

Predchodcovia

Niet pochybností, že reflexia národnej minulosti a poznávanie vlastnej tradície v takej dôležitej oblasti, akou bola v minulých storočiach prax spevu duchovných piesní, je odrazom kultúrnej vyspelosti národa. Keď od 40. rokov 20. storočia slovenská hudobná historiografia postupne predkladala v niekoľkých syntézach prvý ucelený výklad hudobných dejín Slovenska na základe komplexnejšieho pramenného výskumu, niektorí muzikológovia sa začali viac zaujímať aj o hymnológiu. Samozrejme, až do 90. rokov 20. storočia sa tak dialo iba neoficiálne. Melódie z prvého vydania *Cithary Sanctorum* a z dvoch vydaní kancionála *Cantus Catholici* s krátkymi komentármi boli publikované už veľmi dávno, pred 70 rokmi.¹⁰ Napriek tomu, že šlo len o notovú prílohu kolektívnej

i wiek XVI. Tom I, II. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1977.

⁷ POŹNIAK, Piotr a Anna KOCOT. Piesni z kancjonalów Jana Seklucjana (1547, 1550, 1559) oraz z różnych drukow (ok. 1554 – ok. 1607). Kraków: Musica Iagellonica, 2012; GRUCHAŁA, Janusz a Piotr POŹNIAK. Jakub Lubelczyk: Psalterz i kancjonal z melodiami drukowany w 1558 roku. Kraków: Musica Iagellonica, 2010; MALICKI, Marian et.al. Piesni z katechizmów Ewangelików Reformowanych (1558 – 1600). Kraków: Musica Iagellonica, 2018 (2 zväzky).

⁸ POŹNIAK, Piotr a Waclaw WALECKI. *Polska pieśń wielogłosowa XVI i początku XVII wieku*. (Monumenta Musicae in Polonia, Seria B) Tom I. *Nuty i komentarze*. Tom 2. *Teksty*. Kraków: Musica Iagellonica, 2004.

⁹ *Melodiarium hymnologicum Bohemiae*. Copyright: © Stanislav Tesař (konceptia katalógu), Mgr. Martin Kuchař (software). [online]. 2009 [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://melodiarium.musicologica.cz/login.php>

¹⁰ BURLAS, Ladislav. *Cithara Sanctorum*. In: BURLAS, Ladislav, Ján FIŠER a Antonín HOŘEJŠ. *Hudba na Slovensku v XVII. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1954, s. 209–263. BURLAS, Ladislav. *Cantus Catholici*. Tamže, s. 264–344. Je zaujímavé že tento edičný počin sa mohol u nás realizovať v poststalinistickej spoločenskej atmosfére. Možno práve „nenápadnosť“ Burlasovej kapitoly v rámci knižnej monografie či pasáže dôsledne vysvetľujúce duchovnú pieseň v duchu tzv. historického ma-

vedeckej monografie, táto publikácia je dodnes základnou referenčnou príručkou ku komparatistickému výskumu zahraničných hymnológov.¹¹

Na pôde sekcie hudobnej vedy niekdajšieho Umenovedného ústavu SAV bol v 70. rokoch minulého storočia vytvorený jednoduchý lístkový katalóg obsahujúci melódie duchovných piesní zo štyroch hudobných tlačí – prvého vydania *Cithary Sanctorum*, dvoch vydání *Cantus Catholici* a Škultétyho *Melodyatury*. K týmto prameňom boli doplnené aj záznamy melódií z niektorých rukopisných zborníkov Paulína Bajana.¹² Problémom tohto pracovného katalógu, ktorý mal slúžiť zrejme len pre internú potrebu bádateľov ústavu, bola jeho nekomplexnosť, chýbajúca nadväznosť na zahraničné databázy, ako aj absencia aspoň základných poznámok o genealógií melódií a ich prípadných vzťahoch. Je zrejme, že tento katalóg nemal suplovať vedeckú databázu melódií duchovných piesní a bol určený len na komparatívny výskum. Obsahoval kartotečné lístky s transkripciou melódií a údajom, na ktorej strane prameňa sa nachádzajú. Kartotéka zostala v tejto rozpracovanej podobe niekoľko desaťročí v zásuvkách a jej využiteľnosť pre potreby aktuálneho muzikologického výskumu je len minimálna.

Rozsah edičného projektu

Edícia melódií slovenských duchovných piesní 16. – 18. storočia počíta s publikovaním transkripcií nápevov zo 16 hudobných tlačí publikovaných medzi rokmi 1571 a 1798, teda v časovom rozpätí vyše dvoch storočí. Najstaršími z nich sú dve pražské vydania kancionála *Pisně nové* z rokov 1571 a 1578 s textami piesní Jána Silvána, ktoré obsahujú 19 rôznych notovaných melódií. Faksimile Silvánových piesní z týchto tlačí vrátane nápevov publikoval pred rokmi Boris Bálent.¹³ Ďalšie nápevy k duchovným piesňam slovenského autora nachádzame v Nigrinovej tlači obsahujúcej žalmové parafrázy Vavrinca Benedikta (1555 – 1615) na spôsob metrických školských ód. Zbierka *Aliquot psalmodum Davidicorum paraphrasi* z roku 1606 obsahuje deväť notovaných štvorhlasných úprav k parafrázam žalmov 75, 79, 80, 82, 90, 94, 96, 97, 102 a 113, ako aj k piesni *Ach Bože svatý, jakých časův sme dočkali*.

Základný korpus melódií slovenských duchovných piesní 17. storočia sa nepochybne skrýva v levočských notovaných vydaniach kancionálov *Cithara Sanctorum* Juraja Trnavského (1592 – 1636) a *Cantus Catholici* Benedikta Szöllósiho (1609 – 1656). Spolu je to sedem tlačí s 397 melódiami k oveľa početnejším textom duchovných piesní.¹⁴ V otázke počtu melódií, predovšetkým v *Cithare Sanctorum*, existovali však v minulosti rôzne názory.¹⁵ Súvisí to aj so skutočnosťou, že sa nezachoval ani jeden kompletný

terializmu ako fenomén feudálneho spoločenského zriadenia umožnili, že publikácia ušla nežiadúcej pozornosti cenzorov.

¹¹ Burlasova notová príloha je ako jediná slovenská publikácia často citovaná aj v poznámkovom aparáte jednotlivých zväzkov edície *Das deutsche Kirchenlied*.

¹² Katalóg pravdepodobne vytvorila Mária Jana Terrayová v spolupráci s Richardom Rybárikom.

¹³ V Bálentovom faksimile je celkovo 21 melódií, z nich tri (k piesňam č. 12, 20 a 22) sú zhodné.

¹⁴ ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Zv. 1, Martin: Matica slovenská, 1972, č. 828, 999, 1018, 1348, 1437, 1592; zv. 2, Martin: Matica slovenská, 1984, č. 2481.

¹⁵ Napríklad Ľudovít Izák evidoval v 1. vydaní *Cithary* 162 melódií, Julius Batel' 174. Ladislav Burlas zaradil do svojej notovej prílohy 158 melódií, vynechal však tie, ktoré nemal v neúplnom exemplári tlače, s ktorým pracoval. Karol Wurm pred rokmi konštatoval, že v tejto tlači bolo pôvodne

exemplár tejto tlačie.¹⁶ Do komplexu notovaných tlačí 17. storočia zaraďujeme aj katolícky rituál *Cantionale Rituale* Mikuláša Hausenku (1637 – 1683), ktorý obsahuje 19 melódií k slovenským textom, čiastočne aj s chorálovou notáciou, z toho 13, ktoré nie sú zaznamenané v ostatných tlačiach.¹⁷

Z 18. storočia pochádza iba päť tlačí s notovanými melódiami na texty slovenských duchovných piesní. Všetky sú evanjelického pôvodu. Najstaršou je autorská tlač Eliáša Mlynárových *Pijsničnij knižička*, ktorá mala dve notované vydania s 28 melódiami – jedno levočské vydané u dedičov Samuela Brewera (1702) a jedno kežmarské z tlačiarne Vitriariho (1707).¹⁸ Ďalšou autorskou tlačou, takisto s dvoma notovanými vydania, je spevník *Etan Hlasytë prozpěwugjcy* Jána Glosia Pondelského, ktorého prvé vydanie bolo vytlačené v neznámej tlačiarne (bez vročenia).¹⁹ Druhé vydanie vyšlo v bratislavskej tlačiarne Františka Augustína Patzka v roku 1783.²⁰ Notované vydania Glosiových spevníkov obsahujú 83 notovaných melódií. Poslednou tlačou, ktorá zahŕňa až 525 melódií je *Melodyatura aneb Partytura* Adama Škultétyho (Brno: Jan Silvester Siedler, 1798), ktorá je spracovaná podľa staršieho typu organových melodiátúr a obsahuje melódie s číslovaným basom.²¹

Výber melódií zo spomínaných tlačí je obmedzený jediným kritériom: všetky musia prislúchať žánru duchovnej piesne, resp. cirkevného spevu. Textová predloha v češtine,

172 nápevov, s pripočítaním žalmových intonácií 183. Porovnaj: WURM, Karol. O hudobnej stránke Cithary Sanctorum. In: *Cirkevné listy*. 99 (1986), č. 9, s. 141-142. V pripravovanej edícii bude z prvého vydania Cithary samostatne očíslovaných až 187 nápevov, pričom jeden ďalší prislúcha číslu melódie zo staršej Benediktovej tlačie, kde je zaradený ako variant.

¹⁶ V rámci porovnávacieho výskumu, ktorý realizovala muzikologička Adriana Grešová v rámci svojej dizertačnej práce sa podarilo objaviť ďalšie, doposiaľ neznáme exempláre, ktoré sú tiež neúplné. Ich porovnávaním sa s malými výnimkami podarilo zdokumentovať všetky nápevy vydania. Z porovnania vyplýva, že nápevy vydané z rokov 1636 a 1653 sú zhodné a tie z nich, ktoré chýbajú v Burlasovej edícii neboli pridané až do vydania z roku 1653. Porovnaj: VAJDÍČKA, Ľudovít M. *Notované vydania Cithary Sanctorum v 17. storočí*. In: KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ, eds. *Cithara Sanctorum 1636 – 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 109-116; GREŠOVÁ, Adriana. *Juraj Tranovský a jeho význam vo vývoji duchovnej piesne v 17. storočí*. (dizertačná práca). Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2020, s. 99-103.

¹⁷ Databáze Knihopis – KPS (Databáze Národní knihovny ČR), K18251. [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/XA9B3V123QXX28LIB6NJPFQUCKQAKUV61VV9LP-7V9JC2Q3663V-28592?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Hausenka&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N

¹⁸ RIZNER, Ľudovít. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900*. Diel tretí: L-O. Martin: Matica slovenská, 1932, s. 221-222; TOBOLKA, Zdeněk a František HORÁK. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Praha: Akademická tiskárna, 1939 – 1967, č. 5640, 5641.

¹⁹ Na základe doterajších poznatkov je tlač jednoznačne datovaná do roku 1727. Porovnaj: KENDROVÁ, Zlatica. Jan Glosius Pondelský: Etan hlasitě prozpěwující anebo písničky nábožné. Poznámky k výskumu evanjelického kancionála. In: *Slovenská hudba. Revue pre hudobnú kultúru*. 30 (2004), č. 3, s. 298-299.

²⁰ RIZNER, Ľudovít. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900*. Diel druhý: G-K. Martin: Matica slovenská, 1931, s. 28; TOBOLKA a HORÁK, odk. 18, č. 2710, 2711.

²¹ RIZNER, Ľudovít. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900*. Diel piaty: S-Š, s. 225; TOBOLKA a HORÁK, odk. 18, č. 15924.

resp. slovakizovanej češtine alebo predpisovnej kultúrnej slovenčine je síce tiež dôležitým kritériom, avšak v odôvodnených prípadoch berieme do úvahy aj latinské texty. V týchto prípadoch je žánrové kritérium nadradené jazykovému, takže vylúčené boli iba latinské liturgické spevy z Hausenkovho *Cantionale Rituale*, nie však napr. latinské duchovné piesne z *Cantus Catholici*. Bolo treba vziať do úvahy, že všetky tri katolícke nototlače sú v zásade dvojazyčné, totiž latinsko-slovenské.

Celkovo tak edícia bude obsahovať 1 125 melódií, vrátane variantných verzií. Číslo sa však označujú len najstaršie verzie melódií, resp. ich prvý výskyt v prameni. Melódie sa radia podľa poradia v jednotlivých prameňoch, od najstaršieho datovaného po najmladší. Ak sa melódia, či už v totožnej, alebo v pozmenenej podobe v tých istých alebo mladších prameňoch opakuje, označuje sa ako variant a priraduje k číslu najstaršej verzie s doplnením malého písmena a, b, c atď. Priradovanie variantných verzií k číslu najstaršej verzie podlieha taktiež chronológii a je dôležitým prostriedkom „utriedenia“ materiálu a objasnenia afličných vzťahov. Samozrejme, subjektívnej interpretácii pri určovaní variant sa nedá celkom vyhnúť. Vzťah vzdialenejších variant k pôvodnej melódii je niekedy natoľko nejednoznačný, že je potrebné určiť, či ešte ide o variant, alebo už o novú melódiu so samostatným číslom. Tieto prípady sa nezriedka vyskytujú napr. v Škultétyho *Melodyatura*, kde autor v notovom zápise výrazne zasahoval do metrorytmickej aj melickej zložky nápevov.²²

Transkripcie a poznámkový aparát

Odlisný typ notácie v jednotlivých prameňoch, medzi ktorými je časové rozpätie vyše dvoch storočí si pochopiteľne vyžaduje, aby melódie boli ľahko čitateľné pre dnešného priemerného čitateľa. Aj keď užší okruh muzikológov by nemal problém s transkripciou ani u zložitejších notačných systémov, predsa si edícia ako celok vyžaduje istú jednotiacu bázu pri vonkajšej podobe notácie. Problémom je totiž práve zdanlivá príbuznosť notačného záznamu v prameňoch 16. a 17. storočia s modernou notáciou. V skutočnosti prežívali v tomto „prechodnom“ notačnom systéme prvky renesančnej bielej menzurálnej notácie, ktorá používala predznamenanie ako proporčný systém určujúci nielen rytmické hodnoty (relatívne trvanie tónov), ale aj tempo.²³ Príliš dlhé rytmické hodnoty by pri prepise do modernej notácie evokovali veľmi rozvláchny spev a taktiež by mohlo dôjsť k dezinterpretácii melódií, v ktorých sa metrum (takt) strieda. Aj keď transkripciou vstupuje do sprostredkovania melódie z prameňa prvok subjektívnej interpretácie, považujeme ju v tomto kontexte za zmysluplnú.

²² Škultétyho zámerom nebolo zachytiť notáciu tradičné melódie piesní, ale fixovať ich organový sprievod určený na koordináciu spevu širšieho spoločenstva. V predhovore k svojej tlači uvádza, že zjednotenie všetkých melódií do rovnakého taktového predznamenania vychádza z toho, že „duchovní Pjsnícky hraj se Choraliter, totižto poznenáhla, slabyka za slabyku, kdežto při každém koncy rytmu zpěw přestává, a mezy tjm Warhanjk k zpjwánj následgjcýho rytmu přjsslussný přístup aneb Intonacyi dělá“. V tomto zmysle chápeme Škultétyho verzie melódií ako funkčne podmienenú simplifikáciu, nie zmenu podstaty melódií. K tejto problematike porovnaj tiež: HAMADOVÁ, Anna. Horúci zemiak slovenskej hymnológie – Melodyatura aneb Partytura Adama Škultétyho. In: *Hudobnohistorický výskum na Slovensku začiatkom 21. storočia I*. M. Hulková, ed. Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra hudobnej vedy, 2007, s. 403-405.

²³ Bližšie k tejto problematike porovnaj: RUŠČIN, Peter. *Cantus Catholici a tradícia duchovného spevu na Slovensku*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2012, s. 60-65.

Transkripcia melódií sa riadi bežnými zásadami v edíciách starej hudby, v predsádkach je pôvodný kľúč, predznamenanie a poloha i forma úvodnej noty. Nasledujúca transkripcia je oddelená dvojčiarou. V prípade zmeny predznamenania počas melódie nasleduje nová predsádka a pokračovanie príslušného úseku melódie. Všetky melódie sa prepisujú do g-klúča. Vo väčšine prípadov, najmä u melódií z prameňov do začiatku 18. storočia je tiež potrebná úprava rytmických hodnôt, predovšetkým diminúciou.²⁴ Taktové čiary sa v tomto type vokálnej hudby používali niekedy aj ako artikulačné znamienka, v starších prameňoch sa nevyskytujú vôbec. Pri prepise ich teda v zásade nedoplňame. Výnimkou sú štvorhlasné verzie, kde sa taktové čiary dopĺňajú podobne ako v renesančnej vokálnej polyfónii medzi notovými osnovami. Ak je v tlačenej predlohe nejaká forma kvadratickej (chorálnej) notácie, transkribujeme ju ako tzv. cantus planus (čierne hlavice nôt bez nožičiek), podobne ako je to zaužívané v edíciách chorálových nápevov, s využitím husľového g-klúča. V prípade že v predlohe je tzv. cantus fractus (chorálová notácia s tromi rytmickými hodnotami), doplníme kratšiu hodnotou v podobe osminovej noty a dlhšiu v podobe dvoch čiernych hlavic nôt vedľa seba. Artikulačné znamienka predstavujúce v zásade odsadenia medzi frázami sú ponechané pri všetkých typoch notácie. Prípadné chyby v tlači sú opravené a označené v edičnej poznámke. Pokiaľ ide o textovú zložku pri notovom zápise, používame diplomatický prepis, nie transkripciu, ktorá prislúcha odbornému spracovaniu literárnych vedcov. Dôležitou časťou edície má byť poznámkový aparát k melódiám i textom. Pri melódiách okrem údajov o mieste výskytu v prameni bude heslovitým spôsobom, za využitia systému skratiek uvedený autor (ak je známy), najstarší pramenný doklad, výskyt v stredo-európskych edíciách či databázach a odkazy na literatúru. Nižšie sa uvádza textový incipit v rozsahu dvoch veršov v diplomatickom prepise s počtom strof v zátvorke, pod ním miesto výskytu textu v prameni, názov rubriky a titulu nad piesňou. K textovému incipitu sa pripája podobný poznámkový aparát ako u melódie – autor, najstarší prameň, výskyt v edíciách a databázach, odkazy na literatúru. K melódii sa prirodzene neuvádza len text ktorý je pri nej zaznamenaný, ale aj všetky texty, ktoré na túto melódiu v referenčných prameňoch odkazujú. Tieto kontrafaktúry majú rovnaký spôsob záznamu a poznámkový aparát ako prvotný text. Otázkou je v tejto súvislosti okruh referenčných prameňov, ktoré obsahujú texty duchovných piesní bez notovaných melódií. Vzhľadom na ich veľké množstvo je nevyhnutný výber relevantnej vzorky, čo sa týka predovšetkým prameňov 18. storočia. Škultéty do svojej melodiatury totiž zaradil texty z rôznych kancionálov a Jakobeiho funebrála. Otázkou je napr. aj zaradenie kalvínskych

²⁴ V nemeckej edícii *Das deutsche Kirchenlied* sa pri transkripcii použila zásada, aby každá melódia končila celou notou. Rytmické hodnoty pri transkripcii sa potom skracujú v rovnakom pomere ako záverečná finála. Porovnaj: STALMANN, Joachim (ed.): *Das deutsche Kirchenlied : Abteilung III. Band 1: Die Melodien bis 1570 Teil 1: Melodien aus Autorendrucken und Liederblättern. Textband*. Kassel, Basel, London, New York, Prag: Bärenreiter, 1993, s. XI. Táto zásada sa však musí v prípade našich tlačí uplatniť s istým obmedzením. Nie je vhodná v prípadoch, keď je disproporcia medzi rytmickými hodnotami melódie a finálou príliš veľká. Napr. vo vydaní Cithary Sanctorum z roku 1674 boli pre finály použité pri tlači notové typy pre maximum (hodnota zodpovedajúca ôsmim celým notám) aj u modernejších melódií využívajúcich malé rytmické hodnoty (minima, fusa – v modernej notácii štvrtová a osminová nota). Bližšie k špecifikám notácie vydania Cithary z roku 1674 porovnaj: GREŠOVÁ, Adriana. Notované vydania Cithary Sanctorum v 17. storočí. In: *Slovenská hudba. Revue pre hudobnú kultúru*. 42 (2016), č. 3, s. 263; RUŠČIN, Peter. Nové nápevy levocských vydaní Cithary Sanctorum z rokov 1674 a 1684. In: *Musicologica Slovaca*. 36 (2019), č. 1. s. 67-68.

slovenských spevníkov z polovice 18. storočia, ktoré obsahujú originálne textové verzie žalmových parafráz s východoslovenskými jazykovými charakteristikami. Odkazy na nápevy s maďarskými incipitmi pri týchto textoch vedú k všeobecne rozšíreným melódiám francúzskych žalmov, ktoré v určitej miere obsahuje aj Tranovského kancionál. Edícia by mala byť rozdelená do dvoch častí – prvá časť bude obsahovať melódie z tlačí vydaných od roku 1571 do roku 1674, druhá časť melódie z tlačí obdobia 1681 – 1798. Súčasťou každej časti bude poznámkový aparát aj prílohy. Predbežne sa nepočíta s vydaním poznámkového aparátu a príloh k celej edícii naraz. Okrem bibliografie a menného registra si bude môcť používateľ konci každého zväzku vyhľadať príslušnú melódiu podľa nasledovných registrov:

- Register melodických incipitov
- Register slovenských a latinských textových incipitov k melódiám
- Register textových incipitov z poznámkového aparátu

Register melodických incipitov bude usporiadaný podľa intervalového kódu od vrchných intervalov k spodným zostupným spôsobom. V našom prípade sa prikláňame k deväťmiestnemu intervalovému kódu, podobne ako je to pri melodických incipitoch v printovej edícii *Edition deutsches Kirchenlied*.²⁵ V českej internetovej databáze *Melodiarium hymnologicum Bohemiae* je na vyhľadávanie použitý tiež deväťmiestny kód, ale v číselnej podobe.

V súvislosti s poznámkovým aparátom je otázkou aj používaný systém bibliografických skratiek tlačených a rukopisných prameňov. V odbornej literatúre neexistuje na Slovensku ani v Čechách jednotný systém. V Nemecku sa systém skratiek veľkého množstva nototlačí s duchovnými piesňami zjednotil na začiatku prípravy edície *Das deutsche Kirchenlied*. Tieto skratky obsahuje publikovaná bibliografia nototlačí s nemeckými duchovnými piesňami do roku 1800, ktorá vyšla v rámci medzinárodnej databázy RISM v podobe úvodných dvoch zväzkov zamýšľanej edície ešte v rokoch 1975 a 1980.²⁶ Žiaľ, v ďalších zväzkoch edície vydávaných od roku 1993 sa kvôli exaktnosti a úspore miesta pri konkordanciách vytvoril paralelne ďalší systém skratiek pre poznámkový aparát, čo sa môže zdať trochu nadbytočné.²⁷ V Čechách sa určitý jednotiaci systém skratiek vytvoril v rámci internetovej databázy muzikológov, ten však nie je kompatibilný ani so skratkami používanými nestorom českej muzikologickej hymnológie Janom Koubom, ani so systémom, ktorý aktuálne používajú českí literárni historici. Tí, mimochodom, v posledných desaťročiach prejavujú o hymnologické témy značný záujem. Keďže sú české a moravské pramene pre našu edíciu dôležité, musíme sa k jednému z týchto

²⁵ STALMANN, odk. 3, s. 66-129.

²⁶ AMELN, Konrad, Markus JENNY a Walter LIPPHARDT. *Das deutsche Kirchenlied.:Kritische Gesamtausgabe der Melodien*. Band I. Teil 1-2. (RISM B VIII). Kassel, Basel, London, New York: Bärenreiter, 1975 – 1980.

²⁷ Porovnaj: STALMANN, odk. 22, s. VIII-XI. Zdá sa, že tento prístup odráža pascu typicky nemeckej snahy o precíznosť a exaktnosť. V prípade stoviek porovnávaných tlačí vznikol nepochybne dosť neprehľadný materiál. Zrejme kvôli jeho obrovskému rozsahu sa po rokoch otvorila otázka zmyslu v pokračovaní tohto edičného projektu, ktorá sa vyriešila jeho predčasným ukončením. V pripravovanej edícii používame systém skratiek z vyššie uvedenej publikácie RISM B VIII.

systemov prikloniť.²⁸ Bolo by vhodné ho zosúladiť so systémom skratiek slovenských prameňov, kde nie je natoľko problém v málo početných hudobných tlačiach, ako skôr u nenotovaných spevníkov a množstva ďalších tlačí obsahujúcich texty duchovných piesní.²⁹

Záver

Mohlo by sa zdať, že v súčasnej dobe printová edícia, ktorej obsahom je thesaurus nápevov duchovných piesní, pôsobí ako projekt z minulého storočia. V ére „Digital Humanities“ by malo byť samozrejmosťou pracovať pri komparácii s digitalizovanými melódiami usporiadanými v prehľadných internetových databázach. Samozrejme, o užitočnosti podobnej databázy niet pochýb. V našich podmienkach by si však vyžadovala lepšiu dostupnosť digitalizovaných prameňov a vysporiadanie sa s autorskými právami, vrátane nemalých investícií do softvérového produktu a primeranej technickej podpory. V tomto smere vždy zohráva dôležitú úlohu návratnosť projektu, o ktorej si v prípade hymnologickej databázy nemožno robiť ilúzie. Prípadná príprava takého projektu v rámci niektorej z grantových schém, ku ktorej možno časom dôjde, by si vyžadovala širší okruh spolupracovníkov a spoluprácu viacerých inštitúcií. Hymnológia bola vždy odkázaná na interdisciplinárny výskum.

V súčasnej situácii, ktorá sa na Slovensku vyznačuje len malým záujmom príslušných vedných odborov o hymnológiu, sa teda ako dostupné riešenie ponúka vytvorenie printovej edície pre melódie z tlačených prameňov. Následne by sa mohla (v prípade šťastnejších okolností) budovať aj digitálna databáza pre melódie z rukopisných prameňov nadväzujúca na printovú edíciu. V tomto smere je príprava prvého zväzku edície melódií slovenských duchovných piesní prvým krokom k vytvoreniu modernej národnej hymnologickej databázy, ktorá okrem iného odráža časť bohatej tradície knižnej kultúry Slovenska.

²⁸ V prípade zavedenia nového systému skratiek hymnografických prameňov sme prirodzene skeptickí. Ťažko možno očakávať, že by ho v akejkolvek podobe akceptovala celá inderdisciplinárna obec špecialistov, ktorí sa v tej či onej miere zaujímajú o hymnológiu. Je skôr praktickým riešením pre tento konkrétny edičný projekt. Samozrejme, všeobecne zaužívané skratky – CS (Cithara Sanctorum) alebo CC (Cantus Catholici) nemá zmysel meniť. Pokiaľ ide o menej zaužívané slovenské pramene, ako aj české a moravské tlače, aktuálne sa prikláňame k využitiu systému skratiek českých literárnych historikov, ktorý sa použil aj v rámci interdisciplinárnej spolupráce pri kritickvej edícii vianočného kancionála Fridricha Bridelia. Porovnaj: KOSEK, Pavel, Tomáš SLAVICKÝ a Marie ŠKARPOVÁ, eds. *Fridrich Bridelius JESLIČKY Staré Nové Pisničky*. Brno: Host, 2012, s. 433-437. K širšiemu okruhu týchto skratiek porovnaj: ŠKARPOVÁ, Marie: „Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými“ : *Štejerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015, s. 251-254. U maďarských a poľských tlačených prameňov sa usilujeme rešpektovať skratky používané v tamojších edičných projektoch (RMDT, Hymnorum Poloniae Antiquorum Corpus).

²⁹ Juraj Potúček vo svojom staršom bibliografickom súpise, ktorý by v súčasnosti bolo určite potrebné doplniť, uvádza až 198 nenotovaných tlačí so slovenskými duchovnými piesňami publikovaných do roku 1800. Porovnaj: POTÚČEK, Juraj. *Súpis slovenských nenotovaných spevníkov a príbuzných tlačí (1585 – 1965)*. Martin: Matica slovenská, 1967, s. 129-137.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- AUGUSTÍNOVÁ, Eva. *Cithara Sanctorum. Bibliografia*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011. ISBN 978-80-89301-86-7.
- BÁLENT, Boris. *Piesne Jána Sylvána*. Martin: Matica slovenská, 1957.
- BURLAS, Ladislav, Ján FIŠER a Antonín HOŘEJŠ. *Hudba na Slovensku v XVII. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954.
- GREŠOVÁ, Adriana. *Juraj Tranovský a jeho význam vo vývoji duchovnej piesne v 17. storočí*. (dizertačná práca). Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2020.
- HAMADOVÁ, Anna. *Adam Škultéty: Melodyatura aneb Partytura (1798)*. (diplomová práca). Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2006.
- KENDROVÁ, Zlatica. Ján Glosius Pondelský: Etan hlasitě prozpěvující anebo písničky nábožné : Poznámky k výskumu evanjelického kancionála. In: *Slovenská hudba. Revue pre hudobnú kultúru*. 30 (2004), s. 296-335. ISSN 1335-2458.
- KENDROVÁ, Zlatica. *Príspevok k výskumu hudobných prameňov barokovej evanjelickej duchovnej piesne na Slovensku – Spevník Eliáša Mlynárových*. (rigorózna práca). Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2011.
- KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ, eds. *Cithara Sanctorum 1636 – 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008. ISBN 978-80-89301-24-9.
- POTÚČEK, Juraj. *Súpis slovenských hudobní (1571 – 1960)*. Zv. 1 (A-F. 1-1546). 2. dopl. vydanie. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 1967.
- POTÚČEK, Juraj. *Súpis slovenských hudobní (1571 – 1960)*. Zv. 2 (G-M. 1547-3669). 2. dopl. vydanie. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 1967.
- POTÚČEK, Juraj. *Súpis slovenských nenotovaných spevníkov a príbuzných tlačí (1585 – 1965)*. Martin: Matica slovenská, 1967.
- RUŠČIN, Peter. *Cantus Catholici a tradícia duchovného spevu na Slovensku*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2012. ISBN 978-80-89135-29-5.
- RUŠČIN, Peter, Eva VESELOVSKÁ a Zlatica KENDROVÁ. *Duchovná pieseň medzi písomnou a ústnou tradíciou : Súvislosti hymnologických prameňov z územia Slovenska*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2019. ISBN 978-80-89135-36-3.
- ŠKARPOVÁ, Marie. *„Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými“ : Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015. ISBN 978-80-7308-547-6.

Mgr. Peter Ruščin, PhD.

Ústav hudobnej vedy SAV, v. v. i.,
Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava,
e-mail: peter.ruscin@savba.sk

Pôsobil ako pedagóg na Konzervatóriu v Košiciach a na Katedre hudby Prešovskej univerzity v Prešove. Od roku 2010 pracuje v oddelení hudobnej histórie ÚHV SAV. Zameriava sa na dejiny cirkevnej hudby 17. a 18. storočia s dôrazom na vokálnu hudbu a duchovnú pieseň.

PROJEKT NAKI II „KRAMÁŘSKÉ PÍSNĚ V BRNĚNSKÝCH HISTORICKÝCH FONDECH“

Jitka MACHOVÁ

Abstract

The broadside ballads are important segment of cultural heritage. This paper aims at synthetic presentation of the outcomes of the project “*Broadside Ballads in the Historical Collections in Brno*”. Generally, it aimed at preservation, registration, accessibility and presentation of these neglected historical sources. We worked with broadside ballads from the 17th to 19th centuries preserved at Moravian Library in Brno, the Brno collection of the Ethnological Institute of the Czech Academy of Sciences and the collection of the Ethnographic Institute of the Moravian Museum. The main outputs of the project included the methodology on creating bibliographic records, an interactive map that shows geographical distribution of the origin of individual items. Moreover, there were held two exhibitions accompanied with catalogues and several monographs published as well as an international conference and a workshop were organized. They underlined the interdisciplinary aspects and interregional impact of the researched broadside ballads fund.

Keywords: Broadside ballads, cultural heritage, interdisciplinary research, project results

Abstrakt

Kramářské písně jsou významnou součástí kulturního dědictví. Tato studie si klade za cíl souhrnně představit projekt „*Kramářské písně v brněnských historických fondech*“. Obecně bylo jeho cílem přispět k uchování, evidenci, zpřístupnění a prezentaci kramářských písní. Předmětem výzkumu byly kramářské písně z období 17. až 19. století z historického fondu Moravské zemské knihovny v Brně, brněnské sbírky Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., a sbírky Etnografického oddělení Moravského zemského muzea. K hlavním aplikovaným výsledkům projektu patřily certifikovaná metodika tvorby bibliografických záznamů, specializovaná interaktivní mapa, která představuje regionálně geografický původ sbírky. Kromě toho byly uspořádány dvě tematické výstavy, k nimž jsou k dispozici katalogy, publikovány monografie a zorganizovány mezinárodní konference a workshop. Tato jednání a publikace zdůraznily z mezioborové perspektivy nadregionální význam studované kolekce kramářských písní.

Klíčová slova: Kramářské písně, kulturní dědictví, mezioborový výzkum, výsledky projektu

Kramářské písně představují jedinečný typ památek kulturního dědictví a zajímavý druh tištěného dokumentu. K jejich charakteristickým znakům patří zejména publikační forma – většinou rozsahem drobné několikastránkové sešitky malých formátů s jednou nebo několika písněmi, vytištěné nejlevnějším způsobem na nekvalitním papíře. Jsou zpravidla doplněny jednoduchou výzdobou (dřevorezem) a někdy také slovní informací o melodii (nápěvovým odkazem). Dalším charakteristickým prvkem je jejich anonymita ve smyslu autorském a také vydavatelském. Českou kramářskou píseň lze datovat přibližně od poloviny 17. století do konce 19. století. Producenty kramářských písní byly převážně menší městské tiskárny. Tyto drobné sešitky byly prodávány na poutích, trzích, jarmarcích, přímo na ulicích, potulnými distributory – zpěváky. Obsahem kramářských písní byly nejen náboženské motivy nebo morální ponaučení, ale také milostné příběhy, sociální a politická témata, legendy, historické události. Kramářské písně jsou obvykle začleňovány do širšího kontextu levné a snadno dostupné produkce šířené podobným způsobem, pro kterou se používá souborné označení kramářské tisky. Jedná se o různorodou skupinu tiskovin, do níž lze přiřadit i drobné prozaické tisky, modlitby, svaté obrázky, odpustkové lístky, pověrečné tisky, domovní znamení.¹

Z hlediska literárního vývoje mají kramářské písně zvláštní postavení. Jsou považovány za součást lidové kultury, jelikož se šířily především mezi obyčejnými lidmi a odrážely jejich zájmy, starosti a radosti. Tyto texty často představovaly jednu z mála forem literatury, která byla dostupná širokým vrstvám populace. Kramářské písně měly významnou roli nejen v kulturním, ale i v sociálním a historickém kontextu. Prostřednictvím své obliby a širokého rozšíření pomáhaly uchovávat a šířit jazyk, tradice a kulturní hodnoty. Výzkumem kramářských písní se otevírají zajímavé pohledy na život a myšlení lidí v minulých stoletích. Kramářské písně se zejména v posledním desetiletí stávají předmětem zájmu nejen akademického bádání historiků a folkloristů. Různé instituce zprostředkovávají tuto minulost, tradice a kulturní dědictví prostřednictvím výstav, vzdělávacích programů, přednášek a různých kulturních akcí široké veřejnosti. Můžeme zaznamenat zvýšené úsilí o zpřístupnění a digitalizaci sbírek i prostřednictvím vědeckých výzkumných programů, které umožňují odbornému i širšímu publiku objevovat a studovat kramářské písně z různých pohledů.

Jedním z těchto programů byl pětiletý projekt *„Kramářské písně v brněnských historických fondech“* (DG18P02OVV021), financovaný grantem Ministerstva kultury ČR v rámci Programu NAKI II na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity.² Hlavním cílem projektu bylo uchování, odborná evidence, prezentace a zpřístupnění kramářských písní jako důležitých artefaktů české lidové kultury od raného novověku do počátku 20. století. Projekt představoval unikátní spojení akademického výzkumu a praktické aplikace v oblasti kulturního dědictví.

¹ KOSEK, Pavel, Hana BOČKOVÁ, Martin DROZDA, Jiří DUFKA, Věra FROLCOVÁ et al. a Hana GLOMBOVÁ, eds. *Do Brna široká cesta: kramářské písně se světskou tematikou katalog k výstavě: Moravské zemské muzeum, 4. září 2020 – 7. března 2021*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2020, s. 9-12.

² Více informací na webové stránce projektu: *Kramářské písně v brněnských historických fondech* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/kramarskepiske>

Do projektu byly zapojeny čtyři instituce. Hlavním řešitelem byla Masarykova univerzita (MU), partnerny Moravská zemská knihovna v Brně (MZK), Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., (EÚ AV ČR) a Moravské zemské muzeum (MZM). Projekt se zaměřil na kramářské písně z období 17. až 19. století z brněnského fondu EÚ AV ČR, etnografického fondu MZM a historického fondu MZK.

Výzkum byl prováděn komplexně a interdisciplinárně, pokryl literární, jazykovou, hudební a vizuální stránku kramářských písní, stejně jako jejich recepci, materialitu a umožnil hlubší porozumění historickému a sociálnímu významu kramářských písní v kulturním kontextu. Projekt spojil odborníky z různých oborů (filologie, etnologie, muzikologie, knihovědy, muzeologie) a umožnil komplexní zkoumání kramářských písní z různých úhlů pohledu. Projekt byl rozdělen do několika fází. První heuristická a analytická fáze byla klíčová pro identifikaci a popis fondů kramářských písní. Zahradnovala sběr dat a katalogizaci a položila základ pro základní výzkum. Během druhé syntetické fáze byla shromážděná data analyzována, integrována do aplikovaných výstupů a výsledky výzkumu představeny veřejnosti. Projekt vyprodukoval řadu různých aplikovaných výstupů i odborných monografií, které dokumentují a analyzují kramářské písně. Jeho výsledky umožňují lepší přístup k těmto historickým dokumentům, zvyšují povědomí o kramářských písních mezi širokou veřejností a poskytují cenné zdroje pro další výzkum.

K problematice kramářských písní byly na Filozofické fakultě MU v Brně uspořádány mezinárodní konference „*Proměny české kramářské písně – media, tradice, kontexty / Transformations of Czech ‘kramářské písně’ (Broadside Ballads) – media, traditions, contexts*“ (Brno, 11. – 13. září 2019) a workshop „*Czech broadside ballads in the international context*“ (Brno, 8. – 10. září 2022). Obě akce poskytly platformu pro prezentaci výsledků projektu, výměnu názorů mezi odborníky z různých disciplín a diskusi o budoucím směřování výzkumu kramářských písní. Nejzajímavější přednesené příspěvky spolu s odbornými studiemi byly publikovány v kolektivní monografii *Czech Broadside Ballads as Text, Art, and Song in Popular Culture, c. 1600 – 1900*.³ Další různé přednášky a webináře českých i zahraničních odborníků k problematice kramářských tisků je možné dohledat na hlavní webové stránce projektu.

Klíčovým výstupem v oblasti katalogizace bylo vytvoření metodiky pro tvorbu bibliografických záznamů kramářských písní, která je navržena tak, aby podchycovala důležité charakteristické prvky této kramářské produkce.⁴ Certifikovaná metodika obsahuje: slovníček, stručný přehled polí MARC 21 s dílčími příklady, standardy, literaturu, elektronické zdroje, příklady celých exemplářových záznamů kramářských písní, ukázky předdefinovaných šablon MZK. Metodika byla vypracována v nejrozšířenějším knihovním formátu MARC 21, podle pravidel RDA a doporučení ISBS(A) pro prvotisky a staré tisky a je určena pro různé instituce, spravující sbírky kramářských písní.

³ HANZELKOVÁ, Marie, Patricia FUMERTON a Pavel KOSEK, eds. *Czech broadside ballads as text, art, and song in popular culture, ca. 1600 – 1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press, [2022].

⁴ MACHOVÁ, Jitka. *Katalogizace kramářských písní podle RDA/MARC 21: Metodika a příklady*. Moravská zemská knihovna 2021 [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-501605>

Významným aplikovaným výstupem byla i veřejně přístupná specializovaná mapa představující regionálně-geografický původ sbírky MZK.⁵ Jedná se o interaktivní mapové zpřístupnění, které umožňuje geografické rozložení míst tisku kramářských písní v čase podle různě nastavených kritérií, např. incipitu, nápěvu, místa vydání, tiskaře, ilustrace, tématu obsahu atd. Mapa umožňuje i znázornění poměru datovaných i nedatovaných tisků.

V průběhu projektu byly realizovány dvě výstavy. První byla výstava „*Do Brna široká cesta. Kramářské písně se světskou tematikou*“ (MZM, Dietrichsteinský palác, 4. 9. 2020 – 7. 3. 2021). Představila kramářské tisky z několika úhlů pohledu – historického, jejich fyzického vzniku, rozšíření, způsobu jejich předávání a přebírání širokými společenskými vrstvami, percepce a zachycení historických událostí i jejich prolínání do současnosti. Vznikla i putovní verze na 17 roll-up bannerech, která byla bezplatně zapůjčena různě po České republice. Na stránkách projektu nebo MZM byla k dispozici videoprohlídka.

Druhá výstava „*Dvanácte vrchů ten strom má. Kramářské a poutní tisky s náboženskou tematikou*“ se uskutečnila v nově zrekonstruovaných prostorách kaple (MZM, Palác šlechticů, 12. 5. 2022 – 13. 11. 2022). Výstava představuje na pozadí křesťanského liturgického roku známé i méně známé svaté a svátky, jejich reflexi v kramářských písních a lidové kultuře. Putovní výstava na 12 roll-up bannerech a videoprohlídky byly opět k dispozici.

Výstavy byly doplněny tištěnými katalogy, které se skládají ze dvou částí.⁶ První je odborná část, druhá detailně představuje vybrané exponáty z výstavy obrazem i textově. Elektronická verze katalogů je k dispozici na stránkách projektu v české i anglické verzi.

Výsledky základního mezioborového výzkumu umožnily prezentovat kramářské písně komplexně s důrazem na jejich textovou, hudební a také vizuální stránku. Připravené kolektivní monografie a odborné publikace se zabývají různými aspekty kramářské produkce.

V roce 2021 vyšel *Katalog kramářských tisků brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR*, který poprvé zpřístupňuje brněnskou sbírku EÚ AV ČR.⁷ Odborný katalog obsahuje 1 257 bibliografických záznamů, uspořádaných podle názvů jednotlivých písní. Katalog doplňuje rozsáhlý aparát rejstříků (ikonografický, nápěvů, tematický, lokalit sběrů, sběratelů, textových incipitů notovaných záznamů, zpěváků a dalších) a obrazová příloha.

⁵ *Kramářské písně* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://kramarsketisky.mzk.cz/>

⁶ KOSEK, odk. 1; BOČKOVÁ, Hana, Daniel DRÁPALA, Martin DROZDA, Jiří DUFKA, Věra FROLCOVÁ, et al. a Michaela BOHÁČOVÁ, eds. *Dvanácte vrchů ten strom má: kramářské a poutní tisky s náboženskou tematikou katalog k výstavě*. Moravské zemské muzeum, 13. května 2022 – 13. listopadu 2022. Brno: Moravské zemské muzeum, 2022.

⁷ HOLUBOVÁ, Markéta. *Katalog kramářských tisků brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2021.

Odborná monografie *Má svou známou notu. Kramářské písně v ústní tradici Moravy a Slezska* prezentuje českou kramářskou píseň jako fenomén ústní kultury a fenomén knih-tisku.⁸ Přináší genezi 36 jedinečných hudebních a literárních dokladů kramářských písní, které pocházejí z dokumentačních sbírek brněnského pracoviště EÚ AV ČR, jak je podle podání lidových pěvců zapsali František Lýsek a Jan Poláček ve 20. století. Každá píseň je prezentována ve verzi zaznamenané z ústního podání i kramářského tisku. Obsahuje podrobný komentář reflektující historii dané písně z pohledu etnomuzikologického, muzikologického, etnologického, literárněhistorického a jazykovědného. Kniha obsahuje srovnávací notované záznamy, obrazovou přílohu a rejstříky.

Kolektivní monografie *Kramářské písně tisky. Kapitoly k materiálovým aspektům* je zaměřena na různé aspekty fyzického vzniku a uchování tištěných kramářských písní.⁹ Vychází z kramářské produkce 4 míst tisku (tiskáren z Olomouce, Litomyšle, Chrudimi, Jihlavy), a to od 40. let 17. stol. do 60. let 19. stol. Obsahuje specializované studie věnované dějinám konkrétních tiskařských dílen, papíru analyzovaných kramářských tisků, jejich formátu, použitým písmovým sadám, vizuální stránce (zejména dřevořezům), prapopisné stránce, fingoaným impresům a konečně také recepce a uchování kramářských tisků ve formě špalíčků.

Alespoň stručně se zmíním o evidenci a uchování kramářských písní v brněnských historických fondech. MZM má ve své sbírce 2 050 samostatných kramářských písní a 67 špalíčků¹⁰ (obsahujících 1 403 samostatných tisků). V rámci projektu byla nově u všech špalíčků evidována každá píseň jako samostatné inventární číslo. Muzejní evidence je vedena v systému Demus. Také v rámci projektu bylo digitalizováno celkem 3 300 inventárních čísel kramářských písní.

V MZK se nám podařilo díky projektu dokončit katalogizaci celé sbírky kramářských písní. MZK dnes uchovává druhou největší sbírku kramářských písní v České republice. Její historický fond obsahuje více než 820 špalíčků a spolu s jednotlivými nevyvázanými tisky eviduje ve své databázi necelých 45 000 exemplářových záznamů. Všechny jsou zpracovány v různých stupních elektronické evidence (na úrovni minimálního záznamu přepisem katalogizačního lístku metodou retrokonverze nebo úplného záznamu vzniklých přímo katalogizací s dokumentem v ruce). Badatelé mají možnost vyhledávat v elektronických katalozích MZK prostřednictvím fulltextového vyhledávání v záznamu prostřednictvím databáze Vufind,¹¹ nebo využitím různých rejstříků (podle názvů, tiskařů, incipitů, nápěvů, klíčových slov, ilustrací atd.) databáze Aleph.¹² Pro potřeby projektu či na objednávku badatelů byly řádově stovky titulů plně digitalizovány

⁸ FROLCOVÁ, Věra, Pavel KOSEK, Hana BOČKOVÁ, Markéta HOLUBOVÁ a Tomáš SLAVICKÝ. *Má svou známou notu: kramářské písně v ústní tradici Moravy a Slezska*. Brno: Host, 2022.

⁹ DUFKA, Jiří, ed. *Kramářské písně tisky: kapitoly k materiálovým aspektům*. V Brně: Moravská zemská knihovna, 2022.

¹⁰ Špalíčky jsou podomácku vyvázané knížky kramářských písní, modliteb a dalších drobných tisků.

¹¹ *Katalog VuFind* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/>

¹² *Aleph* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://aleph.mzk.cz/F?RN=797976455>

a jsou k dispozici v Digitální knihovně MZK.¹³ Exemplářové záznamy kramářských tisků z historického fondu MZK jsou od roku 2023 rovněž součástí Digitální knihovny kramářských tisků Národního muzeu – Špalíčku.¹⁴

Celkově projekt „*Kramářské písně v brněnských historických fondech*“ přispěl k uchování a prezentaci jedinečného segmentu českého kulturního dědictví a poskytl cenné zdroje a metody pro jeho další výzkum a využití v širším kulturně-historickém kontextu. Fenomén české kramářské písně se podařilo začlenit do širšího mezinárodního vědeckého povědomí jako specifické památky reflektující populární kulturu na přelomu raného novověku a moderní doby.

Přestože již projekt v prosinci roku 2022 skončil, kramářské písně zůstávají v popředí vědeckého zájmu zúčastněných institucí. V MZM v roce 2023 vyšel první díl monografie *Tato knížka byla nejmilejší zábavou ... Špalíčky kramářských tisků z etnografické podsbírky Moravského zemského muzea*.¹⁵ Katalog obsahuje incipity začínající na písmena A-O a je odborně zaměřen především na akviziční údaje, tedy informace o původních a předešlých majitelích jednotlivých špalíčků. Druhý díl má předpokládaný rok vydání 2026.

Také MZK se v rámci svého institucionálního výzkumu v oblasti písemné kultury neelitních vrstev obyvatelstva soustředila na výzkum kramářských tisků, zejména problematiku výzdoby (dřevořezů) kramářských písní a fingovaných impres jednotlivých tiskařských dílen.¹⁶ V návaznosti na dřívější výzkumy se nyní zaměřujeme v rámci dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace (DKRVO 2024 – 2028) na analýzu a kontextualizaci kramářské produkce a jejich specifik zejména na Moravě. Plánovanými výstupy jsou především odborné studie a monografie. Na podzim roku 2024 bude připravena výstava „*Mezi kouzly, vírou a pověrou. Magie v textu moravského venkova*“, ke které bude vydán doprovodný katalog.¹⁷

Vzhledem k rozsahu sbírky kramářských písní v MZK a personálnímu zajištění oddělení jsou, bohužel, jakékoliv další potřebné činnosti (např. konzervování a restaurování sbírky, digitalizace, rozšíření exemplářových záznamů, opravy a harmonizace přístupových rejstříků, předmětový heslář atd.) bez zajištění dalšími projekty realizovatelné pouze v omezeném rozsahu.

¹³ *Digitální knihovna MZK* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk>

¹⁴ *Špalíček – Digitální knihovna kramářských tisků* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://www.spalicek.net/?q=user>

¹⁵ POLÁKOVÁ, Jana. *Tato knížka byla nejmilejší zábavou...: špalíčky kramářských tisků z etnografické podsbírky Moravského zemského muzea*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2023.

¹⁶ Výběr studií: DROZDA, Martin. Chrudimské kramářské tisky s fingovaným impresem. In: *Knihy a dějiny*. 2022, roč. 29, č. 1-2, s. 137-158; DROZDA, Martin. Skalické kramářské tisky ve fondu Moravské zemské knihovny v Brně. In: *Knihy 2023: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 259-270; DROZDA, Martin. Znojmo chapbooks with false imprints and tools for their detection. In: *Bohemica litteraria*. 2023, roč. 26, č. 1, s. 29-46. ISSN 1213-2144.

¹⁷ Studie vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

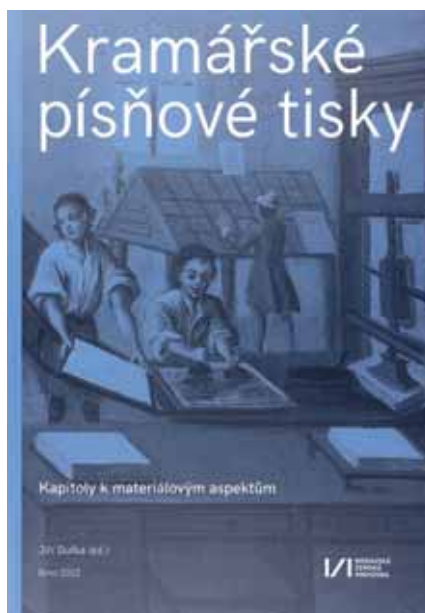
Obr. 1. Czech Broadside Ballads as Text, Art, Song in Popular Culture, c. 1600 – 1900

Obr. 2. Katalog kramářských tisků brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR

Obr. 3. Má svou známou notu. Kramářské písně v ústní tradici Moravy a Slezska

Obr. 4. Kramářské písňové tisky. Kapitoly k materiálovým aspektům

SEZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZŮ

- Aleph [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://aleph.mzk.cz/F?RN=797976455>
- Digitální knihovna MZK [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk>
- BOČKOVÁ, Hana, Daniel DRÁPALA, Martin DROZDA, Jiří DUFKA, Věra FROLCOVÁ, et al. a Michaela BOHÁČOVÁ, eds. *Dvanácte vrchů ten strom má: kramářské a poutní tisky s náboženskou tematikou: katalog k výstavě: Moravské zemské muzeum, 13. května 2022 – 13. listopadu 2022*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2022. ISBN 978-80-7028-557-2.
- DROZDA, Martin. Chrudimské kramářské tisky s fingovaným impresem. In: *Knihy a dějiny*. 2022, roč. 29, č. 1-2, s. 137-158. ISSN 1210-8510.
- DROZDA, Martin. Skalické kramářské tisky ve fondu Moravské zemské knihovny v Brně. In: *Knihy 2023: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 259-270. ISBN 978-80-8149-165-8.
- DROZDA, Martin. Znojmo chapbooks with false imprints and tools for their detection. In: *Bohemica litteraria*. 2023, roč. 26, č. 1, s. 29-46. ISSN 1213-2144.
- DUFKA, Jiří, ed. *Kramářské písňové tisky: kapitoly k materiálovým aspektům*. V Brně: Moravská zemská knihovna, 2022. ISBN 978-80-7051-328-6.
- FROLCOVÁ, Věra, Pavel KOSEK, Hana BOČKOVÁ, Markéta HOLUBOVÁ a Tomáš SLAVICKÝ. *Má svou známou notu: kramářské písně v ústní tradici Moravy a Slezska*. Brno: Host, 2022. ISBN 978-80-275-1379-6.
- HANZELKOVÁ, Marie, Patricia FUMERTON a Pavel KOSEK, eds. *Czech broadside ballads as text, art, and song in popular culture, ca. 1600 – 1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press, [2022]. ISBN 978-94-6372-155-4.
- HOLUBOVÁ, Markéta. *Katalog kramářských tisků brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2021. ISBN 978-80-88081-31-9.
- Katalog VuFind* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/>
- KOSEK, Pavel, Hana BOČKOVÁ, Martin DROZDA, Jiří DUFKA, Věra FROLCOVÁ et al. a Hana GLOMBOVÁ, eds. *Do Brna široká cesta: kramářské písně se světskou tematikou: katalog k výstavě: Moravské zemské muzeum, 4. září 2020 – 7. března 2021*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2020. ISBN 978-80-7028-532-9.
- Kramářské písně* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://kramarsketisky.mzk.cz/>
- Kramářské písně v brněnských historických fondech* [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/kramarskepisme>
- MACHOVÁ, Jitka. *Katalogizace kramářských písní podle RDA/MARC 21: Metodika a příklady*. Moravská zemská knihovna 2021 [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-501605>

POLÁKOVÁ, Jana. *Tato knížka byla nejmilejší zábavou...: špalíčky kramářských tisků z etnografické podsbírky Moravského zemského muzea*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2023. ISBN 978-80-7028-597-8.

Špalíček – Digitální knihovna kramářských tisků [online]. [cit. 2024-05-10]. Dostupné z: <https://www.spalicek.net/?q=user>

Mgr. Jitka Machová

Moravská zemská knihovna v Brně,
Kounicova 65a, 601 87 Brno
Jitka.Machova@mzk.cz

Absolventka FF MU v Brně (vědecké informace – knihovnictví). Působí od roku 1993 na specializovaném pracovišti Odboru rukopisů a starých tisků Moravské zemské knihovny v Brně. Spolupracuje na řešení výzkumných úkolů a projektů zejména z oblasti elektronického zpracování historických knižních fondů. Publikuje práce z oboru.

**NERECENZOVANÁ ČASŤ /
NON PEER-REVIEWED
SECTION**

**SPRÁVY O ČINNOSTI KNIŽNÍC /
REPORTS FROM THE LIBRARIES**

HISTORICKÝ FOND, DEJINY KNIŽNEJ KULTÚRY A REGIÓNU MOZAIKA AKTIVÍT A PROJEKTOV V ŠTÁTNEJ VEDECKEJ KNIŽNICI V KOŠICIACH

Angela KURUCOVÁ

Abstract

One of the themes of the jubilee edition of *Kniha* was projects focusing on historical themes and book culture. The basic research activity is carried out by the Department of Historical Collections and Bibliography, it represents bibliographic-analytical processing of historical collections, newspapers of regional provenance from the point of view of historical and biographical aspects, research on the history of book culture and biographical research of our region. Employees present the results of research work through publications, active participation in conferences, preparation of professional exhibitions, various activities, and the following lines offer a selection of them. The paper covers activities for the period since 2017.

Keywords: State Research Library in Košice, history of book culture, region, biographical research, projects

Abstrakt

Jednou z tém jubilejného ročníka *Kniha* boli projekty zamerané na historické témy a knižnú kultúru. Štátna vedecká knižnica v Košiciach (ŠVKK) je od roku 2009 držiteľom *Osvedčenia o spôsobilosti vykonávať výskum a vývoj* vydávaný Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu. Základnú výskumnú činnosť, realizovanú na oddelení historických fondov a bibliografie (HIS), predstavuje bibliograficko-analytické spracovanie historického fondu, inorečových novín regionálnej proveniencie z pohľadu historických a biografických aspektov, výskum dejín knižnej kultúry a biografický výskum nášho regiónu. Zamestnanci prezentujú výsledky výskumnej práce prostredníctvom publikačnej činnosti, aktívnou účasťou na odborných podujatiach, prípravou odborných výstav, rôznych aktivít a nasledujúce riadky ponúkajú ich výber. Príspevok sa venuje výsledkom za obdobie od roku 2017.

Kľúčové slová: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, dejiny knižnej kultúry, história regiónu, biografický výskum, projekty

Spracovanie historického fondu a retrospektívnej článkovej bibliografie

Historický fond ŠVKK s rozsahom cca 90 000 zväzkov je bibliograficky spracovávaný priebežne, rozdelený do logických podskupín tvoriacich jeden celok. Aktuálne je v databáze historického fondu online prístupných 15 930 záznamov o dokumentoch od 15. storočia do roku 1918.¹ Inkunábuly spracované Imrichom Kotvanom boli retrokonverziou doplnené o podrobnejšie údaje a obrazový materiál. Bibliografický popis tlačí 16. a 17. storočia neslovacikálneho charakteru bol ukončený pred niekoľkými rokmi.² Aktuálne sú v našom fonde spracovávané neslovacikálne dokumenty 18. storočia, slovacikálne dokumenty do roku 1918³ a územné bohemiká do roku 1918.⁴ ŠVKK je jedným z riešiteľov celoslovenského projektu *Generálny katalóg tlačí 16. storočia na Slovensku*. Po vydaní katalógu tlačí 16. storočia z nášho fondu v roku 2010, sme po súhlase majiteľov a správcov historických dokumentov na území mesta Košice začali so spracovateľskými úlohami na XIB. zväzku edície zahrňujúcom dokumenty v ostatných inštitúciách na území mesta Košice. Bibliografický popis bol realizovaný v knižniciach inštitúcií: Archív mesta Košice, Štátny archív v Košiciach, Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, Východoslovenské múzeum v Košiciach, Arcibiskupský úrad v Košiciach – tlače uložené v depozitári arcidiecézneho archívu a dokumenty z historickej arcibiskupskej knižnice deponované v priestoroch Teologickej fakulty v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku.⁵ Spracovanie tlačí bolo ukončené a záznamy o nich sú rovnako prístupné v našom online katalógu s lokačnými údajmi správcovskej inštitúcie. Aktuálne prebiehajú zostavovateľské práce uvedeného zväzku, ktorý má knižnica v edičnom pláne na tento rok.

Knižnica pokračuje, aj keď iba s jedným pracovníkom, na úlohe *Národnej článkovej retrospektívnej bibliografie 1901 – 1918* a v súčasnosti realizuje excerptovanie z historických periodík vydávaných na území Spiša *Szepesi Lapok* a *Közlemények Szepes vármegyé múltjából*. Záznamy z článkovej retrospektívnej bibliografie sú tiež dostupné v našom online katalógu.⁶

Dlhoročná práca viacerých bibliografov⁷ na zmapovaní stavu zachovania periodických dokumentov v historickom fonde vyústila v roku 2019 do vydania publikácie *Bibliografia periodík vydaných do roku 1918 v historickom fonde bývalej Právnickej akadémie*

¹ Údaj je k aprílu 2024, knižnica používa KIS ALEPH.

² SZEGHY, Andrej. *Tlače 16. storočia v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2010; FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina. Spracovávanie tlačí 17. storočia v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach zavŕšené. In: *Vývoj kultúry východného Slovenska: zborník z konferencie*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 2017, s. 325-335.

³ Bibliografie územných a jazykových slovacikálnych dokumentov a územne bohemikálnych tlačí do roku 1900 boli vydané aj tlačou, v súčasnosti spracovávame obdobie 1900 – 1918 a doplnky k už vydaným katalógom.

⁴ Záznamy o všetkých spracovaných tituloch sú online prístupné a priebežne aktualizované v katalógu historického fondu ŠVKK cez rozhranie VuFinde: <https://sclib.svkk.sk/his01/>.

⁵ Niektoré z inštitúcií nemajú kompletne katalógy/prírastkové zoznamy, z tohto dôvodu a napriek vykonanej heuristike je možné, že pripravovaný zväzok nebude obsahovať všetky tlače 16. storočia nachádzajúce sa v uvedených zbierkach (predpokladáme to predovšetkým pri arcibiskupskej knižnici).

⁶ Všetky záznamy článkovej retrospektívnej bibliografie sú dostupné na: <https://sclib.svkk.sk/bib01/>.

⁷ Proces prípravy súpisu bol vyše 10-ročný, bibliografi pri jeho zostavovaní pracovali formou de visu priamo v depozitároch bez možnosti spracovania v online databáze, informácie o stave ich zachovania sú nateraz prístupné iba v tlačenej podobe.

v *Košiciach*.⁸ Obsahuje 1 289 záznamov pravých i nepravých periodík vydaných do roku 1918 mimo územia súčasného Slovenska. Zistenie, že najpočetnejšou časťou v tejto zbierke sú periodiká vydané na území terajšieho Maďarska, nebolo pre nás v súvislosti s historickým vývojom žiadnym prekvapením. Nachádzame v nej ale aj množstvo titulov vydaných v ďalších krajinách bývalého Uhorska, Rakúska, Nemecka, Anglicka, Talianska a pod.

Biografický výskum

Knižnica sa dlhodobo venuje aj biografickému výskumu v regióne východného Slovenska, ktorý sa v minulosti realizoval prevažne na oddelení bibliografie a po organizačných zmenách aktuálne na oddelení historických fondov a bibliografie. V roku 2021 boli ukončené práce na druhej časti publikácie *Dejateľia východného Slovenska*,⁹ dielo predstavuje biografické heslá osobností spätých s východným Slovenskom, či už sa tu narodili, zomreli, alebo v tomto regióne pôsobili, vrátane zahraničných Slovákov a ich potomkov. Dielo je časovo neobmedzené a interdisciplinárne – zo všetkých oblastí ľudskej činnosti. Obsahuje 939 personálnych hesiel v abecednom rozpätí L – Ž, ktoré sú pre lepšiu ilustráciu doplnené vyše 500 portrétnymi fotografiami osobností.

Ďalšou dlhodobou výskumnou úlohou je *Lexikón Košičanov 1848 – 1938*. Lexikón zahŕňa biografie osôb z rôznych oblastí spoločenského, politického, hospodárskeho, cirkevného, vedeckého, kultúrneho, umeleckého a športového života Košíc, ktorí svojou erudovanosťou, životnými postojmi, zručnosťou či talentom formovali charakter mesta a regiónu, osobnostným vkladom prispeli k ich budovaniu a rozvoju. Biografické slovníky s celoslovenským záberom prezentovali osobnosti Košíc a regiónu iba výberovo, a to najmä v prípade ich nadregionálneho presahu. Pri zostavovaní lexikónu okrem publikovaných tlačných i elektronických zdrojov sú využívané archívne pramene, zbierkové fondy rôznych inštitúcií i súkromných zberateľov (darcov). Poskytnuté rodinné písomnosti, fotoalby i ústne zachytené spomienky rodinných príslušníkov umožňujú publikovať doteraz nezverejnené informácie. Prvý diel obsahujúci personálne heslá A – I vyšiel v roku 2014,¹⁰ pripravený 2. diel J – O, z dôvodu nedostatku financií stále čaká na vydanie. Knižnica sa snaží prostriedky získať aj z mimorozpočtových zdrojov, tento rok sme podali dve žiadosti cez projekty a granty.¹¹ Z pôvodnej trojice autorov (Ján Gašpar, Eleonóra Blašková, Mária Mihóková), výskum a dokončenie zostavovania 2. a 3. dielu zostalo na pleciach PhDr. Eleonóry Blaškovej,¹² na archívnom a genealogickom výskume sa ako externistka podieľa PhDr. Milena Ostrolucká. Odborné poznatky získané pri biografickom výskume Košičanov boli a sú prezentované

⁸ CSÁJIOVÁ, Alžbeta, et al. eds. *Bibliografia periodík vydaných do roku 1918 v historickom fonde bývalej Právnickej akadémie v Košiciach*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2019.

⁹ POKLEMBOVÁ, Ľubica, Eva MIČIETOVÁ a Viktor SZABÓ, eds. *Dejateľia východného Slovenska: biobibliografia. II. diel L – Ž*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2021.

¹⁰ GAŠPAR, Ján, Eleonóra BLAŠKOVÁ a Mária MIHÓKOVÁ. *Lexikón Košičanov: 1848 – 1938. 1. diel. A – I*. Košice: Equilibria, 2014.

¹¹ Pre unikátnosť tohto projektu bol 1. diel publikácie ocenený Plaketou primátora mesta Košice a Cenou predsedu Košického samosprávneho kraja.

¹² PhDr. Mária Mihóková (1926 – 2016), JUDr. Ján Gašpar (1953 – 2018).

rôznymi formami: zostavené výstavy,¹³ rozhlasové relácie, konzultácie a participácia na projektoch iných inštitúcií a jednotlivcov.

Konferencie a vydané publikácie

Organizovanie konferencií a následné vydávanie zborníkov je overenou formou prezentovania nových poznatkov. V zrealizovaných projektoch sme sa pri výbere tém zameriavali na regionálne dejiny knižnej kultúry, histórie všeobecne a významné osobnosti.¹⁴ Na vedeckej konferencii v roku 2017 s názvom *Vývoj kultúry východného Slovenska do roku 1945* vystúpilo 29 odborníkov z rôznych inštitúcií a odborov. Štúdie z dejín knižnej kultúry, histórie, biografie boli publikované v rovnomennom recenzovanom zborníku.¹⁵

Obr. 1.-3. Konferenčné zborníky

V závere toho istého roka sa v spolupráci s Klubom vojenskej histórie Beskydy uskutočnila medzinárodná konferencia *Slovensko a Prvá svetová vojna*, následný zborník prezentoval širokú škálu poznatkov zameraných na obdobie rokov 1914 – 1918. V publikácii rozdelenej do piatich samostatných kapitol bolo uverejnených 21 odborných príspevkov od autorov zo Slovenska, Maďarska, Poľska, Českej republiky a Ukrajiny.¹⁶ Výsledkom ďalšej medziinštitucionálnej spolupráce bola kolektívna monografia *Obce za prevratu s podtitulom Mocenské, etnické a hospodárske zvraty na vidieku 1914 – 1923*.¹⁷ Vydaniu tejto monografie predchádzala rovnomenná vedecká konferencia, ktorá prebiehala v troch sekciách (Košice 14. 11. 2018; Spišská Nová Ves 15. 11. 2018 a Stropkov 16. 11. 2018).

Okrúhle výročie narodenia dvoch významných osobností slovenského vedeckého, kultúrneho a spoločenského života – bibliografa a historika JUDr. Michala Potemru

¹³ Výstavy za posledné obdobie budú konkretizované nižšie.

¹⁴ Zoznam vydaných publikácií aktuálne ponúkaných na predaj: <https://www.svkk.sk/na-predaj.html>

¹⁵ KURUCOVÁ, Angela a Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, eds. *Vývoj kultúry východného Slovenska: zborník z konferencie*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2017.

¹⁶ DROBNÁK, Martin, Radoslav TURIK a Viktor SZABÓ, eds. *Slovensko a prvá svetová vojna I: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Humenné: Klub vojenskej histórie Beskydy; Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2018.

¹⁷ FICERI, Ondrej, ed. *Obce za prevratu: mocenské, etnické a hospodárske zvraty na vidieku 1914 – 1923*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach; Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša, 2019.

(1922 – 2002) a jeho manželky muzikologičky Ing. Márie Potemrovej (1922 – 2015) sa stalo podnetom k pripomenutiu ich života a práce viacerými aktivitami v jubilejnom roku. Prvou z nich bolo usporiadanie vedeckej konferencie s názvom *Dvojica v súkoliach vedy: Michal Potemra a Mária Potemrová* dňa 17. mája 2022. Na konferencii vystúpilo 13 odborníkov, ktorí skúmali odbornú činnosť manželov Potemrovcov z rôznych uhlov pohľadov. Pozvanie na konferenciu prijali aj žiaci a súčasníci týchto osobností, autentické osobné spomienky boli zaujímavým svedectvom ich neúnavnej práce. Príspevky, ktoré odzneli na konferencii boli vydané v recenzovanom zborníku s rovnomenným názvom. Druhú časť tejto publikácie tvorili personálne bibliografie, ktoré zostavila PhDr. Eva Mičietová.¹⁸ Rok venovaný spomienkam na manželov Potemrovcov bol ukončený v januári 2023 získaním cenného daru – portrétu Michala Potemru od Ing. Agnesy Dobalovej, jeho netere. Obraz je dielom akademického maliara Michala Čičváka a dotvára atmosféru študovne historických fondov a regionálnej literatúry. Michal Potemra tak aj v súčasnosti bdie nad bádatelmi, ktorí v študovni často využívajú jeho doteraz neprekonané bibliografické diela.

V dňoch 30. – 31. mája 2023 Štátna vedecká knižnica v Košiciach usporiadala vedeckú konferenciu s názvom *Menej známe osobnosti, spolky a udalosti na východnom Slovensku 1848 – 1948*, na ktorej odznelo 19 príspevkov. Okruhy tém príspevkov boli zvolené tak, aby zachytávali preferované smery výskumu čo najväčšieho okruhu bádateľov. Zborník obsahuje 16 príspevkov rozdelených na štúdie, články a materiály. Tematický záber konferencie bol široký, preto aj obsah, forma i rozsah príspevkov sú rôznorodé.¹⁹

Výstavy, zriadenie stálej expozície

Nové skutočnosti a súvislosti získané (nielen) v biografickom výskume Košičanov boli pretavené do viacerých výstav, prostredníctvom nich verejnosti popularizačným spôsobom približujeme zlomky našich dejín. Od roku 2017 ich bolo zostavených pomerne značné množstvo: prvou z nich bola výstava *Oprášené dejiny 2. Košickí remeselníci a obchodníci v minulosti* (2018), vernisáže sa zúčastnili mnohí potomkovia prezentovaných osobností. Ďalším výstupom bola putovná trojjazyčná²⁰ výstava *Košická bohéma na stránkach časopisu Kassai Színházi Ujság* inštalovaná okrem knižnice aj v maďarskom meste Encs, Rumunsku, v Štátnom divadle Košice, na medzinárodnom divadelnom festivale Trans/Misie 2018 v poľskom Rzeszowe. Výstava s názvom *V čase a priestore* (2019) bola venovaná životu a tvorbe piatich generácií košických staviteľov a projektantov z rodín Forgách, Rešatko a Slafkovský. Zostavenie panelovej výstavy *V súznení: Michal Potemra a Mária Potemrová* (2022) bolo realizované na podklade archívnych, knižných a časopiseckých materiálov. Všetky vyššie uvedené výstavy odborne pripravila bibliografka PhDr. Eleonóra Blašková.

¹⁸ KURUCOVÁ, Angela, Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ a Eva MIČIETOVÁ, eds. *Dvojica v súkoliach vedy: Michal Potemra a Mária Potemrová: zborník z konferencie a personálne bibliografie*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2022.

¹⁹ FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina a Viktor SZABÓ, eds. *Menej známe osobnosti, spolky a udalosti na východnom Slovensku 1848 – 1948: zborník z konferencie*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2023.

²⁰ Slovensko-maďarsko-anglická mutácia výstavy v podobe roll-upov bola realizovaná cez prioritný projekt MK SR.

Aj viaceré konferencie organizované HIS boli sprevádzané a doplnené panelovými výstavami: v roku 2017 zostavená výstava *Nazretie do kultúry východného Slovenska do roku 1945*; výstava pri príležitosti 100. výročia ukončenia 1. svetovej vojny v roku 1918 v spolupráci s Klubom vojenskej histórie Beskydy v Humennom s názvom *Vojnový album II. práporu košického cisárskeho a kráľovského 34. pešieho pluku*. Po útlme podujatí, z dôvodu protipandemických opatrení, bola na začiatku roka 2023 sprístupnená výstava *Knižná väzba, jej skladba a záchrana* venovaná dejinám knižnej väzby s ukázkami zaujímavostí z historického fondu knižnice a reštaurátorských zásahov. Poslednou je tohtoročná výstava *Herbae veteris mundi*, ktorej sa v tomto zborníku bližšie venuje jej zostavovateľka Mgr. Ida Girašková. Výstavy zostavené od roku 2022 sú voľne prístupné na našej stránke aj v elektronickej podobe.²¹

Zriadenie expozície pod názvom *Vizsolyská Biblia a vzácne tlače 16. storočia*, ktorá sa nachádza v budove oddelenia historických fondov a bibliografie na ulici Pri Miklušovej väznici č. 1 bol jedným z hlavných výstupov projektu **Unikát maďarskej literatúry – Vizsolyská Biblia aj v Košiciach**. Projekt vznikol vďaka partnerstvu ŠVKK a Reformovaného zboru vo Vizsoly, podporený z Fondu malých projektov v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Interreg V-A Slovenská republika – Maďarsko. Myšlienkou pre vznik partnerstva a spoločnej prípravy projektu bol nápad prezentovať verejnosti unikát maďarskej literatúry – Vizsolyskú Bibliu nielen v Maďarsku, ale aj na Slovensku. Prečo to bolo možné? Štátna vedecká knižnica v Košiciach uchováva vo svojej zbierke dva originálne exempláre *Vizsolyskej Biblie*.²² Obec Vizsoly v prihraničnej časti Maďarska je miestom, kde táto unikátna *Biblia* bola v rokoch 1589 až 1590 prvý raz vytlačená. Hlavným cieľom projektu bolo podporiť cezhraničnú výmenu skúseností pre zachovanie a propagáciu unikátneho písomného kultúrneho dedičstva, zabezpečiť jeho ochranu a zvýšiť záujem v destináciách Vizsoly a Košice. Minulý rok navštívilo našu expozíciu vyše 500 osôb, jej propagácia je okrem samostatnej stránky²³ aj na kanáli YouTube. V máji tohto roka sa s expozíciou zapojíme už po druhýkrát do celosvetovej akcie **Noc múzeí a galérií**. Špecifikom tej košickej je spojenie všetkých kultúrnych inštitúcií, koordinácia a spoločné propagovanie celomestského podujatia.

²¹ *Výstavy* [online]. [cit. 2024-04-08]. Dostupné z: <https://www.svkk.sk/vystavy.html>. Graficky vizuál pripravila Mgr. Lucia Kačmárová, PhD.

²² Podľa našich zistení sa vo svete zachovalo zhruba 60 výtlačkov.

²³ *Vizsolyská Biblia* [online]. [cit. 2024-04-08]. Dostupné z: <https://biblia.svkk.sk/>

Obr. 4.-5. Priestory stálej expozície

Pre cieľovú skupinu deti a mládež ponúkame v rámci programu *Vzácné knihy na dosah* vhodným, primerane veku prispôsobeným spôsobom, odborný výklad a po dohode s učiteľmi aj praktické ukážky na vyučovacích hodinách. Naším cieľom je rozvíjať ich záujem o staré tlače a tým si vychovávať budúcich používateľov našej študovne. Historický fond prezentujeme aj v rámci *Dní európskeho kultúrneho dedičstva*, počas ktorých sa knižnica zapojila už niekoľkokrát, v spolupráci s Evanjelickým gymnáziom J. A. Komenského v Košiciach, Krajským pamiatkovým úradom Košice a ďalšími partnermi, do projektu *Príbehy evanjelického cintorína v Košiciach*. Študenti aktívne pracujú s historickými tlačami a získavajú informácie o významných osobnostiach pochovaných na uvedenom cintoríne, príp. o aktuálnej téme.

Okrem doteraz uvedeného HIS pripravuje odborné prednášky, workshop v reštaurátorskej dielni a iné podujatia, ktorými sa snažíme zaujať všetky vekové kategórie a propagovať knižné kultúrne dedičstvo v našom meste. Celkový počet 1 012 návštevníkov v roku 2023 na podujatiach, je vzhľadom na množstvo iných kultúrnych inštitúcií a konaných akcií v meste, uspokojivé číslo. Predstavené výstupy zamerané na propagáciu písomného kultúrneho dedičstva našej knižnice tvoria súčasť mozaiky aktivít, ktorú skladáme popri spracovateľských úlohách.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

CSÁJIOVÁ, Alžbeta et al., eds. *Bibliografia pe-riodík vydaných do roku 1918 v historickom fonde bývalej Právnickej akadémie v Košiciach*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2019. ISBN 978-80-85328-72-1

DROBŇÁK, Martin, Radoslav TURIK a Viktor SZABÓ, eds. *Slovensko a prvá svetová vojna I: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Humenné: Klub vojenskej histórie Beskydy; Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2018. ISBN 978-80-570-0576-6

FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina. Spracovávanie tlačí 17. storočia v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach završené. In: *Vývoj kultúry východného Slovenska: zborník z konferencie*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 2017, s. 325-335. ISBN 978-80-85328-68-4

FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina a Viktor SZABÓ, eds. *Menej známe osobnosti, spolky a udalosti na východnom Slovensku 1848 – 1948: zborník z konferencie*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2023. ISBN 978-80-85328-75-2

FICERI, Ondrej, ed. *Obce za prevratu: mocenské, etnické a hospodárske zvraty na vidieku 1914 – 1923*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach; Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša, 2019. ISBN 978-80-85328-71-4

GAŠPAR, Ján, Eleonóra BLAŠKOVÁ a Mária MIHÓKOVÁ. *Lexikón Košičanov: 1848 – 1938*. 1. diel. A – I. Košice: Equilibria, 2014. ISBN 978-80-81431-56-2

KURUCOVÁ, Angela a Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Eva MIČIETOVÁ, eds. *Dvojica v súkoliach vedy: Michal Potemra a Mária Potemrová: zborník z konferencie a personálne bibliografie*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2022. ISBN 978-80-85328-74-5

KURUCOVÁ, Angela a Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, eds. *Vývoj kultúry východného Slovenska: zborník z konferencie*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2017. ISBN 978-80-85328-68-4

POKLEMBOVÁ, Ľubica, Eva MIČIETOVÁ a Viktor SZABÓ, eds. *Dejateľia východného Slovenska: biobibliografia. II. diel L – Ž*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2021. ISBN 978-80-85328-73-8

SZEGHY, Andrej. *Tlače 16. storočia v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2010. ISBN 978-80-85328-63-9

Mgr. Angela Kurucová

Štátna vedecká knižnica v Košiciach,
angela.kurucova@svkk.sk

Autorka pracuje na oddelení historických fondov a bibliografie Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Svoje výskumné aktivity zameriava najmä na dejiny knižnej kultúry a históriu Košíc a východného Slovenska.

KRONIKA

CHRONICLE

KEĎ SA NOBLESA A MÚDROŠŤ POL'ÚBIA

Spomienka na vynikajúcu bibliografku, skvelú germanistiku **Mgr. Eleny Midriakovú** (1954 – 2006), pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin.

I v a n a P O L Á K O V Á

Deň narcisov je verejno-prospešná zbierka Ligy proti rakovine, ktorá sa realizuje vždy v apríli už od r. 1997 na Slovensku. V mojej mysli bude vždy spojený s dvomi kolegynami – Elenou Midriakovou a Jaroslavou Laukovou. Vybavia sa mi ako členky o. z. Turčianske Venuše, ktoré ponúkajú tieto voňavé žlté kvietky vo vstupnej hale Slovenskej národnej knižnice (SNK) na Hostihore v Martine.

Elena Midriaková, rodená Richterová, vynikajúca bibliografka, skvelá germanistka svetlo tohto sveta uzrela 3. decembra 1954 v Martine. Šťastné detstvo trávila spolu s rodičmi a bratom Valérom. V r. 1960 – 1969 navštevovala Základnú deväťročnú školu na Ul. Pavla Mudroňa v Martine a v r. 1970 – 1974 absolvovala Gymnázium V. P. Tótha v Martine. Po maturite, napriek zdravotným problémom, sa od jesene 1974 rozhodla študovať učiteľstvo pre školy II. cyklu aprobácia nemčina – ruština na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (FF UK) v Bratislave, ktoré 23. mája 1979 úspešne ukončila a získala titul Mgr.

1. jún 1981, Medzinárodný deň detí, sa stal pre Elenku osudným, keď prekročila prah Matice slovenskej (MS) v Martine. Tu pôsobila ako odborná pracovníčka retrospektívneho oddelenia Národného bibliografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Matici slovenskej (NBÚ SNK MS). Po odčlenení Slovenskej národnej knižnice (SNK) od MS pracovala na uvedenej pozícii až do 30. 3. 2004. Od 1. 4. 2004 už bola začlenená medzi výskumno-vývojové pracovníčky SNK, za čo vďačila svojim priamym nadriadeným, ktorí vyhovelí jej žiadosti.

Po nástupe do zamestnania sa stala členkou Spolku slovenských knihovníkov. V r. 1986 – 1988 pokračovala postgraduálnym štúdiom opäť na FF UK v Bratislave, ktoré ukončila vypracovaním záverečnej písomnej práce na tému – *Miesto retrospektívnej národnej bibliografie v systéme slovenskej národnej bibliografie (SNB)*. Dňa 13. 9. 1988 absolvovala záverečnú skúšku z informatiky, prieskumových systémov a teórie a projektovania informačných systémov pred skúšobnou komisiou, ktorej predsedal doc. Eugen Mešša.

V r. 1985 vykonala komplexný prieskum dokumentačných fondov múzeí pri príprave súpisu českých i inorečových tlačí z územia Slovenska v rokoch 1919 – 1938, ktorý vyšiel tlačou v časopise *Informácie a materiály*.¹ Bol určený pre riadenie a metodiku jednotnej sústavy knižníc na Slovensku. Zostavila nový zoznam prameňov, ktorý zahŕňoval dokumentačné fondy všetkých archívov a múzeí na Slovensku. Postupovala podľa jednotlivých regiónov, tzn. spracovala vždy celý okres, kde prešla všetky knižnice, múzeá, archívy, prípadne ďalšie inštitúcie. Výsledkom jej autorského snaženia, ale aj jej

¹ MIDRIAKOVÁ, Elena. Komplexný prieskum dokumentačných fondov múzeí pri príprave súpisu českých i inorečových tlačí z územia Slovenska. In: *Informácie a materiály*. 1985, č. 164, s. 41-43.

spolupracovníčok, bolo vydanie **Bibliografií inorečových kníh vydaných a vytlačených na území Slovenska v rokoch 1919 – 1939 (zv. 1² a zv. 2³)**.

Uvedené publikácie nadväzovali na sústavu základných diel *Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie* (SNRB), ktoré registrujú tlačovú produkciu od počiatku až po súčasnosť v jednotnej edícii SNRB – Sériá A – knihy, boli pokračovaním *Bibliografie slovenských kníh 1901 – 1918* (zv. 1-3), ktoré vyšli v r. 1964 a *Bibliografie slovenských kníh 1919 – 1938*, ktoré vyšli v r. 1979. (zv. 1 a 2). Boli významným završením jednej z úloh výskumu dejín knižnej kultúry na Slovensku. Bibliografie obsahujú 7 545 inorečových záznamov (angl., bulh., čes., holand., lat., maď., tal. a ukraj.) nielen kníh, ale aj tzv. špeciálnych dokumentov (katalógov výstav, turistických prospektov, stanov spolkov, firemnú literatúru), ale aj neperiodických tlačí všetkého druhu minimálne 4-stránkového rozsahu. Bibliografie pozostávajú z metodického úvodu, pramenného a výkladového aparátu, štúdie, bibliograficko-popisnej časti a registrov, ktoré sa nachádzajú v celom druhom zväzku.

Bibliografie sa stali dôležitým prameňom poznania a pochopenia našich dejín, rozvoja a kultúry a sú zrkadlom života národnostných menšín v tomto období. Publikácie vznikli v spolupráci s Univerzitnou knižnicou (UK) v Bratislave a Štátnou vedeckou knižnicou (ŠVK) v Košiciach. (Emília Holanová, Gertrúda Režná). Registre spracovala Eva Augustínová (rod. Zeličková).

Je potrebné uviesť, že Elena Midriaková spolu s manželom Ľubošom Midriakom (26. 12. 1955 – 10. 11. 2021), režisérom, scenáristom, dramatikom a televíznym producentom, spolupracovala pri prekladoch divadelných hier z nemeckých originálov. Napr. v r. 1986 pri dráme v troch dejstvách s názvom „*Melancholický gavalier alebo Zem a nebo*“. V r. 1991 napísala E. Midriaková scenár k rozprávke od H. Ch. Andersena – *Stromček*, pre divadlo detí a mládeže v Spišskej Novej Vsi, pobočná scéna Divadla Jonáša Záborského v Prešove. Neskôr prekladala pre Slovenskú televíziu i televíziu Markíza. V r. 1995 – 1996 edične so spolupracovníčkami pripravila **Bibliografiu tlačí tlačiarne Václava a Jána K. Jelínka v Trnave 1786 – 1841**,⁴ ktorú zostavil Hadrián Radváni a vyšla v edícii Špeciálne bibliografie.

Množstvo štúdií a odborných článkov Elena Midriaková publikovala v matičných zborníkoch (*Bibliografický zborník a Kniha*), ale aj v zborníkoch iných kultúrnych inštitúcií. V r. 1997 – 2004 v zborníku *Kniha* prekladala úvody, resumé a obsahy do nemeckého jazyka. Je symbolické, že po dvadsiatich rokoch od narodenia Eleny Midriakovej (1974) vychádza prvé číslo zborníka *Kniha* s podtitulom *zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*, dodnes v ročnej periodicite. V tomto roku práve jubiluje – slávi svoje päťdesiatiny! E. Midriaková pravidelne prispievala do časopisu *Knižnica* a kolegovia z redakcie ju často „využili“ na preklady príhovorov nemeckých hostí pri návštevách SNK.

² KLIMEKOVÁ, Agáta, Elena MIDRIAKOVÁ a Dagmar PRIBELSKÁ. *Bibliografia inorečových kníh vydaných a vytlačených na území Slovenska 1919 – 1938 : zv. 1*. Martin: Matica slovenská, 1993. 1 188 s. Edícia: Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá: A. Knihy III. b. ISBN 80-7090-072-5.

³ KLIMEKOVÁ, Agáta, Elena MIDRIAKOVÁ a Dagmar PRIBELSKÁ. *Bibliografia inorečových kníh vydaných a vytlačených na území Slovenska 1919 – 1938 : zv. 2*. Martin: Matica slovenská, 1993. 570 s. Edícia: Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá: A. Knihy III. b. ISBN 80-7090-071-7.

⁴ RADVÁNI, Hadrián. *Bibliografia tlačí tlačiarne Václava a Jána K. Jelínka v Trnave 1786 – 1841*. Martin: Matica slovenská, 1996, 149 s. ISBN 80-7090-363-5.

Na matičnej pôde bola nápomocná aj pri organizovaní vedeckých konferencií na národnej (Dni retrospektívnej bibliografie) i medzinárodnej úrovni. V máji r. 1997 sa v Prahe zúčastnila spolu s kolegami – Andreou Doktorovou, Igorom Prokopom a Danielou Slížovou na medzinárodnej knihovníckej konferencii ABDOS (Arbeitsgemeinschaft der Bibliotheken und Dokumentations-Stellen der Ost-, Ostmittel- und Südost-europa-Forschung). Na nej podrobne informovala o rozsiahlom európskom projekte, ktorý vznikol začiatkom 90. rokov v Nemecku. Kládol si za cieľ zmapovať historickú knižnú produkciu od jej počiatkov z obdobia prvotlačí až do konca 19. storočia v nemecky hovoriacich krajinách a s nemeckou provenienciou aj mimo tohto územia. Jeho ústredným koordinátorom bol prof. Dr. Bernhard Fabian z Münsteru, ktorý s kolektívom vyše 1 600 spolupracovníkov pripravili rozsiahle 40-zväzkové súborné dielo. Svoj príspevok nazvala – *Der slowakische Band im Handbuch der deutschen historischen Buchbestände in europäischen Bibliotheken*.⁵

Deň 9. december 1999 – bol slávnostným pre ŠVK v Banskej Bystrici z dvoch dôvodov. Jedným bolo sprístupnenie študovne historických knižničných fondov na prvom poschodí knižnice a druhým bola konferencia s medzinárodnou účasťou s názvom *Historické knižničné fondy ako súčasť kultúrneho dedičstva*. Vystúpila na nej opäť Elena s príspevkom – *Slovenský zväzok v príručke nemeckých historických knižničných fondov v Európe*,⁶ v ktorom predstavila rozsiahly európsky projekt, ktorý vznikol v Nemecku. Oznamovala aj skutočnosť, že sa ujala pasportizačných prác pri identifikácii slovenských germaník. Pokračovala v započatom diele Dr. Blažej Beláka a našla i nové pramene. Doc. Miloš Kovačka napísal rozsiahlu štúdiu o dejinách knihy a knižníc na Slovensku od čias Veľkej Moravy až po dnešok.⁷ Podrobnejšie o obsahu a význame tejto príručky informovala v časopise *Knižnica*.⁸ Mala významný podiel na dodatočnom získaní grantových prostriedkov na rozšírenú verziu projektu. Tieto prostriedky dostala SNK od nemeckej nadácie Volkswagen.

My ešte dodávame, že na Elenkin návrh bol zväzok doplnený o početné opisy knižníc, ktoré zabezpečili kolegovia z retrospektívneho oddelenia NBÚ SNK MS menovite: Eva Augustínová, Ľubomír Jankovič, Agáta Klimeková, Klára Komorová, Ľudmila Mazalová, Elena Petrenková, Helena Saktorová; ale aj z ostatných oddelení: Anna Horičková a Peter Sabov. Nechýbali dlhoroční externí spolupracovníci: Lívia Fábryová, Adriana Fančovičová, Vlasta Okoličányová, Július Sopko, Vojtech Strelka a iní. Preklad zabezpečili bývalí i vtedajší kolegovia zo MS (SNK) – Stanislav Muntág, Viliam Mruškovič, Agáta Klimeková a, samozrejme, samotná zostavovateľka. Napriek dodatočnému úsiliu, ktoré

⁵ MIDRIAKOVÁ, Elena. Der slowakische Band im „Handbuch der deutschen historischen Buchbestände in europäischen Bibliotheken“. In: 26. ABDOS-Tagung, Prag, 5. bis 8. Mai 1997. Referate und Beiträge. Berlin, 1997, s. 182-183. ISBN 3-88053-066-1.

⁶ MIDRIAKOVÁ, Elena. Slovenský zväzok v príručke nemeckých historických knižničných fondov v Európe In: *Historické knižničné fondy ako súčasť kultúrneho dedičstva*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 1999, s. 88-90. ISBN 80-85169-44-4.

⁷ KOVAČKA, Miloš. Geleitwort [online]. In: *Fabian Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*. Hildesheim: Olms New Media, 2003. [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Glu-Slo>

⁸ MIDRIAKOVÁ, Elena. Príručka nemeckých historických knižničných fondov v Európe, zv. 4, Slovenská republika. In: *Knižnica*. 2001, roč. 4, s. 180-181, ISSN 1335-7026.

toto rozšírenie obnášalo, vďaka jej starostlivému spracovaniu dielo vyšlo v dohodnutom termíne. Publikácii nechýbal taký potrebný personálny a predmetový register.

Slávnostné uvítanie **Príručky nemeckých historických knižničných fondov v Európe, zv. 4, Slovenská republika**⁹ do života, bolo veľkým, doslova výnimočným dňom Eleny Midriakovej. Takto zaspomínal doc. Miloš Kovačka na uvedenú udalosť, ktorá sa uskutočnila v Národnej dvorane Slovenského národného literárneho múzea (SNLM) SNK v Martine 2. marca 2001: „*Jasné lúče toho dňa zostanú v pamäti jej spolupracovníkov natrvalo. Vysoká nemecká reprezentácia, prof. Bernhard Fabian z Münsteru, predstaviteľ európskeho germanikálneho projektu i vysoká slovenská prezentácia – doslova európsky kultúrny svet objal a vysoko ocenil Eleny Midriakovú ako vážnu a významnú autorku v disciplínach európska germanistika, slovenská bibliografia a dejiny knižnej kultúry na Slovensku...*”¹⁰

Participovala aj na vypracovaní *Metodiky popisu tlačí 18. a 19. storočia* vo formáte UNIMARC v systéme ISIS.¹¹ V r. 1996 NBÚ SNK vypracoval základný Národný program retrokonverzie a konverzie bibliografických databáz a knižničných katalógov. Elena Midriaková sa zapojila do prvej etapy Národného programu retrokonverzie a konverzie SNB 1901 – 1975. Svoje výsledky prezentovala v máji r. 2003 v Martine v rámci odborného semináru Dni retrospektívnej bibliografie.

Aj pri projekte dvojzväzkovej medzinárodnej **Personálnej bibliografie Pavla Jozefa Šafárika** bola výnimočnou posilou autorského tímu domácich i zahraničných bibliografov, v ktorom spolupracovali ako autori a redaktori diela Lída (Ludmila) Mazalová, Miroslava Domová, Anna Földváriová, Eva Augustínová, Agáta Klimeková, Blažej Belák a Augustín Maťovčík. Elena Midriaková spolu s Agátou Klimekovou sa ujali prác na nemeckej kapitole. Významnú rolu pri budovaní elektronickej databázy personálnej bibliografie (PB) P. Jozefa Šafárika zohrala Lída Mazalová, ktorá prišla do SNK ako skúsená učiteľka slovanských jazykov. Ukázalo sa, že to bol veľmi dobrý predpoklad na jej vstup do slovenskej, českej i svetovej slavistiky, špeciálne k prácam na PB P. J. Šafárika. Elena Midriaková spolu s Miroslavou Domovou a Annou Földváriovou vykonali hlavnú redakciu na samotnom diele. Dielo sa podarilo dokončiť ako dvojzväzkové (zv. I. 642 s.¹² zv. II. 658 s.¹³) a vydať v roku 2004. Obsahuje úvodnú štúdiu Miloša Kovačku – *Slovensko a Šafárik, Biografické kalendárium P. Jozefa Šafárika*, ktorú spracoval Augustín Maťovčík, základnú zostavu 6 641 anotovaných bibliografických záznamov v chronologickom usporiadaní, rozdelenú na diela P. J. Šafárika a diela o ňom a až osem registrov. Na tomto mieste je potrebné uviesť, že kompletne počítačové spracovanie zabezpečila Katarína Farbakyová, systémová knihovníčka NBÚ, v programovom systéme CDS/ ISIS.

⁹ MIDRIAKOVÁ, Elena a Blažej, BELÁK. *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band 4. Slowakische Republik*. Hildesheim: Olms-Weidmann, 2000, 444 s. ISBN 3-487-10375-5.

¹⁰ KOVAČKA, Miloš. Rozlúčili sme sa s Mgr. Helenou Midriakovou. In: *Knižnica*. 2006, roč. 7, č. 3-4, s. 73. ISSN 1335-7026.

¹¹ AUGUSTÍNOVÁ, Eva, Agáta KLIMEKOVÁ a Janka ONDROUŠKOVÁ. *Metodika popisu tlačí 18. a 19. storočia vo formáte UNIMARC v systéme ISIS (monografie)*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 86. ISBN 80-7090-510-7.

¹² KOVAČKA, Miloš. *Personálna bibliografia Pavla Jozefa Šafárika 1*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004. 642 s. ISBN 80-89023-35-5.

¹³ KOVAČKA, Miloš. *Personálna bibliografia Pavla Jozefa Šafárika 2*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004. s. 651-1359. ISBN 80-89023-35-5.

Elena Midriaková k tejto téme publikovala vedecké a výskumné štúdie, ktoré boli publikované zväčša na stránkach časopisu *Knížnica*. Z nich vyberáme: „Prieskum prameňov pri príprave personálnej bibliografie P. J. Šafárika bol mimoriadne náročný, a to predovšetkým pokiaľ išlo o diela iných autorov týkajúce sa svojím obsahom P. J. Šafárika a jeho diela. Prieskum prebiehal v rámci krajín, v ktorých sa Šafárik pohyboval, alebo v ktorých bol najväčší ohlas na jeho dielo...“¹⁴ [...] Do života vyprevádzame dielo so zložitou genézou i vývojom, ktoré však vo svojej finálnej tlačenej podobe nepredstavuje len prínos pre výskum života a diela Pavla Jozefa Šafárika, čo je, samozrejme, jeho prvoradým poslaním, ale predstavuje aj akýsi model personálnej bibliografie, akú by si zaslúžila nejedna osobnosť našej dávnejšej i novej minulosti... Personálna bibliografia tvorí ôsmy zväzok *Spisov Pavla Jozefa Šafárika*. Je súčasťou generálnej bázy slovacikálnych bibliografických údajov, ktorá je budovaná podľa medzinárodných štandardov ako elektronická databáza.“¹⁵

Uvádzanie publikácie do života opísala dlhoročná kolegyňa – Miroslava Domová týmito slovami: „Týždeň slovenských knižníc v SNK v Martine vyvrcholil 26. 3. 2004 prezentáciou prvého diela *Personálnej bibliografie P. J. Šafárika*. Slávnostnú prezentáciu moderoval riaditeľ Národného bibliografického ústavu SNK v Martine – PaedDr. Miloš Kovačka, CSc. ktorý zároveň predstavil autorov aj prezentovanú publikáciu. Prezentácie sa zúčastnili a prítomným sa prihovorili aj významní hostia – prof. Imrich Vaško z Katolíckej univerzity v Ružomberku, autor myšlienky vydania *Spisov P. J. Šafárika* – prof. MUDr. L. Frankovičová, PhD., prorektorka Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. V rámci programu odzneli verše P. J. Šafárika, básnická dedikácia V. Turčányho v prednese Gabriely Hamranovej a vystúpil súbor z Kobeliarova.“¹⁶

Mali sme tú česť zúčastniť sa prezentácie a môžeme potvrdiť, že pieseň *Na Kráľovej holi* v podaní statných chlapov zo súboru z Kobeliarova sa ozývala z priestorov zasadacej miestnosti zvanej Podkova až do študovne Zlatá Niť... Posledným odborným článkom, ktorý vyšiel z pera Eleny Midriakovej bol – *História, súčasnosť a perspektívy výskumnej úlohy dejiny knižnej kultúry na Slovensku*,¹⁷ v ktorom sa zamýšľala nad tvorbou bibliografickej databázy *Bibliografie dejín knižnej kultúry krajín strednej Európy* ako jednej z navzájom prepojených národných databáz – budúcich pilierov virtuálnej knižnice Európy. V máji 2001 usporiadala SNK okrúhly stôl riaditeľov národných knižníc krajín V4. Dohodli sa na budovaní samostatnej národnej databázy, doc. Miloš Kovačka vypracoval úvodný projekt. Keďže nemčina bola stanovená ako jazyk komunikácie a tvorby predmetových hesiel súbežných k národným heslám, bola oslovená Elena. „*Tohto projektu sa mohla od samého začiatku ujať s najväčšou profesionálnou istotou, uvádzať ho do života a profesionálne budovať dielo internetovskej prezentácie najvýznamnejších publikácií slovenskej knižnej kultúry. Ako bibliografka a germanistka elektronickej doby sa s viditeľným talentom pohybovala vo svete moderných technológií... Narodila sa do sveta, ktorý sa podrobuje zmene paradigmy. Žila na rozhraní dvoch vekov – klasického a elektro-*

¹⁴ MIDRIAKOVÁ, Elena. Kontakty so zahraničím pri spracovaní personálnej bibliografie P. J. Šafárika. In: *Knížnica*. 2004, roč. 5, č. 4, s. 181. ISSN 1335-7026.

¹⁵ MIDRIAKOVÁ, Elena. Mnohoročný projekt zavŕšený. In: *Knížnica*. 2001, roč. 5, č. 3, s. 116. ISSN 1335-7026.

¹⁶ DOMOVÁ, Miroslava. Prezentácia personálnej bibliografie Pavla Jozefa Šafárika. In: *Knížnica*. 2004, roč. 5, č. 4, s. 202. ISSN 1335-7026.

¹⁷ MIDRIAKOVÁ, Elena. História, súčasnosť a perspektívy výskumnej úlohy dejiny knižnej kultúry na Slovensku. In: *Knížnica*. 2004, roč. 5, č. 6, s. 287. ISSN 1335-7026.

nického. Nový vek akceptovala, do jeho priestorov odvážne nahliadla a nebojácne doňho vstúpila... aj jej zásluhou sa môžu bádatelia historického vývoja slovenského vedeckého myslenia presvedčať o tom, že knihoveda, bibliografická veda či iné kontextové oblasti vedy o knižnej kultúre na Slovensku boli a sú dôležitou súčasťou moderného vývinu slovenskej vedy...“¹⁸ Databázy Dejín knižnej kultúry sa začali budovať, o ich napĺňaní informovala taktiež Miroslava Domová na odbornom seminári *Dejiny knižnej kultúry Levíc a okolia*, ktorý sa uskutočnil v dňoch 8. – 10. 11. 2005. Žiaľ, postupne sa databázy utopili niekde v útrobach času či priestoru, ako aj nezájmu vedenia knižnice. Skončila v nenávratne ako plnotextová Hodžova knižnica, Pramene k duchovným dejinám Slovenska či Elektronická knižnica slovenských memoránd, prosbopisov a žiadostí... V lepšom prípade sa nachádzajú na niektorom úložisku v SNK, len my nie sme informovaní na ktorom. Vo sfére súkromného života Elena Midriaková vychovala dve deti – syna Mgr. Mateja (nar. 19. 10. 1982), ktorý vyštudoval Matematicko-fyzikálnu fakultu UK v Bratislave a dcéru Mgr. Moniku (nar. 19. 10. 1990), ktorá ukončila FAMU v Prahe – odbor strihová skladba. Syn Matej vo voľných chvíľach vytvoril webovú stránku pre **Turčianske Venuše, o. z.**, ktoré Elenka veľmi rada navštevovala v posledných rokoch života. Vo voľných chvíľach sa venovala ručným prácam (pletla, háčkovala).

Napriek správnej životospráve i snahe lekárov dňa 27. januára 2006 podľahla zákernej chorobe, vo veku 51 rokov. Posledná rozlúčka sa uskutočnila 31. januára 2006 v Martine za hojnej účasti smútiacich. Odpočíva na Martinskom cintoríne v náručí mohutných gaštanov. Myslíme si, že záverečné slová by mali určite patriť doc. Milošovi Kovačkovi, ktoré odzneli pri poslednej rozlúčke: „*Mala dar neobyčajnej vnímavosti: slovenský svet akceptovala ako priestor pravej kultúry, ktorá sa rodí v bolestiach – v bolestných zápasoch o dobro v osudoch národov i jedincov. Takto študovala i medzivojnové obdobie. Bolo na nej vidieť, ako sa jej dotýka každá nespravodlivosť, nerovnosť, každá krivda a ústrk. Videla mnohé a mnoho nespravodlivosti v dejinných osudov Slovákov a rozhodla sa odvážne vstupovať do zápasov, ktoré by ukázali a dokázali, že v našom národe boli a sú kvality, ktoré ho oprávňujú byť nezanedbateľným tvorcom a nositeľom európskych kultúrnych hodnôt... Ako germanistka videla a dovidela jasnejšie ako iní, koľko podnetov dokázala naša krajina prijať zo zdrojov európskej kultúry. Bolo preto pre SNK, takrečeno Božím darom... V prostredí slovenskej bibliografie rástla viac ako dve desaťročia. Pozoruhodne rozvinula talenty, ktorými bola obdarovaná. Výrazne presiahla hranice materskej inštitúcie, stala sa uznávanou osobnosťou a jedinečnou predstaviteľkou dôležitých národných, vedecko-informačných a kultúrnych projektov SNRB... Zanechala nám jedinečný príklad: pracovala zasiahnutá otázkami a bolesťami vážnej choroby naplno, s vysokou výkonnosťou, takrečeno do posledného dňa.. Ďakujeme jej za priateľstvo, kolegiálnu, náročnosť i vytrvalosť, za to, že s nami vydržala pracovať aj v neobyčajne ťažkých – vyslovene neveriteľných podmienkach a pomohla bibliografickej generácii – a slovenskej bibliografii našich čias vyriešiť celý rad úloh a završiť výnimočné diela.*“¹⁹

Vedeckú, intelektuálnu a ľudskú stránku takej osobnosti akou bola Elena Midriaková, nemožno vyjadriť v krátkej spomienke. Bude treba ešte hlbšie sa zmyslieť nad jej dielom i životom, ktorý tak priskoro vyhasol.

Čeť pamiatke Eleny Midriakovej!

¹⁸ KOVAČKA, Miloš. Rozlúčili sme sa s Mgr. Helenou Midriakovou. In: *Knižnica*. 2006, roč. 7, č. 3-4, s. 74. ISSN 1335-7026.

¹⁹ KOVAČKA, Miloš. Rozlúčili sme sa s Mgr. Helenou Midriakovou. In: *Knižnica*, 2006, roč. 7, č. 3-4, s. 73. ISSN 1335-7026.

Obrazová príloha

Obr. 1. Elena Midriaková
(archív rodiny E. Midriakovej)

Obr. 2. máj 1988 – oslava 50. narodenín
Dr. Blažejka Beláka v priestoroch MS (SNK)
na Hostihore, druhá zľava Elena Midriako-
vá (foto: archív ALU SNK)

Obr. 3. Časť kolektívu Retrospektívnej
bibliografie NBÚ SNK(MS):
dolný rad zľava: Agáta Klimeková,
Olga Tokolyová, Ludmila Mazalová.
horný rad zľava: Eva Sumková, Elena Mi-
draková, Janka Ondroušková, Eva Augustí-
nová, približne rok 1998
(osobný archív autorky)

Obr. 4. Účastníci ABDOSu, konaného
v dňoch 5. 5. – 8. 5. 1997 v Berlíne
(prvý rad sprava štvrtá
Mgr. Helena Midriaková
(foto: archív ALU SNK)

Obr. 5a. Účastníci slávnostnej prezentácie Príručky nemeckých historických knižničných fondov v Európe, zv. 4, Slovenská republika. Národná dvorana SNLM SNK, Martin, 2. marca 2001, zľava doc. Miloš Kovačka, CSc. – riaditeľ NBÚ SNK, Mgr. Elena Midriaková, prof. Dušan Katuščák – generálny riaditeľ SNK (foto: archív ALU SNK)

Obr. 5b. Mgr. Elena Midriaková a prof. Dušan Katuščák – generálny riaditeľ SNK (foto: archív ALU SNK)

Obr. 6. Parte (osobný archív autorky)

Obr. 7. Náhrobný kameň rodiny Midriakovej na Národnej cintoríne v Martine (foto: K. Farbakyová)

RECENZIE

REVIEWS

PITÁKOVÁ, MÁRIA A TOMÁŠ TOMO.
*TLAČE 16. STOROČIA
VO FRANTIŠKÁNSKYCH KNIŽNICIACH
ULOŽENÉ VO FONDOCH SLOVENSKEJ
NÁRODNEJ KNIŽNICE.*
MARTIN: SLOVENSKÁ NÁRODNÁ
KNIŽNICA, 2023, 1016 S.

O tom, že slovenské pamäťové inštitúcie obsahujú vzácne artefakty písomného kultúrneho dedičstva, sa hovorí často a veľa. Poznávať ich môžeme aj prostredníctvom „starých dobrých“ tlačených bibliografií a katalógov. Tento typ odbornej literatúry je nenahraditeľný pri registrovaní ručne tlačených kníh 15. – 19. storočia, ktoré sa v státisícoch nachádzajú vo fondoch našich historických knižníc. Odkrývajú sa nám postupne, tak ako to možnosti jednotlivých správcov písomného dedičstva dovoľujú. Staré tlače sú významným pramenným materiálom pre poznávanie našich dejín. Preto je dôležité, aby boli všetky historické fondy na Slovensku odborne bibliograficky spracované a sprístupnené tak odbornej, ako aj širokej verejnosti.

S týmto zámerom vznikol aj výskumný projekt *Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska*, ktorý je odbornej verejnosť viac menej známy. Veď prebieha od 80. rokov 20. storočia a jeho cieľom je bibliograficky spracovať a publikovať záznamy o tlačiach 16. storočia, ktoré sa v odhadovanom počte 27 000 zachovali v rôznych typoch knižníc a pamäťových inštitúcií. Dnes už máme k dispozícii 15 tlačených výstupov tohto projektu, ktoré pripravili pracovníci Slovenskej národnej knižnice v Martine, Štátnych vedeckých knižníc v Košiciach, v Prešove, v Banskej Bystrici a tiež Univerzitnej knižnice v Bratislave. Hoci od vydania prvého katalógu tlačí 16. storočia uplynulo už 31 rokov, projekt nie je ešte ukončený.

V roku 2023 vydala Slovenská národná knižnica v Martine katalóg s názvom *Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach uložené vo fondoch Slovenskej národnej knižnice*. Je výsledkom spolupráce Mgr. Márie Pitákovéj, PhD. a Mgr. Tomáša Toma, ktorí pracujú na oddelení spracovania historických knižničných dokumentov. Prezentovaný katalóg je druhým zrevidovaným vydaním pôvodného 3. zväzku *Generálneho katalógu tlačí 16. storočia*, ktorý vyšiel tlačou v roku 2014. Nové vydanie je doplnené o tlače objavené pri revízií kníh bývalých františkánskych knižníc. Kým v prvom vydaní je evidovaných presne 2 183 titulov, v druhom je to až 3 113 titulov tlačí. Tieto tlače pochádzajú z viacerých františkánskych knižníc, ktoré pôvodne sídlili v Bratislave, Bardejove, Beckove, Hlohovci, Košiciach, Komárne, Kremnici, Malackách, Nitre, Nových Zámkoch, Okoličnom, Prešove, Pruskom, Rožňave, Skalici, Stropkove, Svätom Antone, Nižnej Šebastovej, Trnave, Žiline. Spomedzi nich boli na tlače 16. storočia najbohatšie františkánske knižnice v Bratislave, Kremnici, Skalici a v Trnave. Do fondov Slovenskej

národnej knižnice v Martine sa tieto knihy dostali v 70. rokoch 20. storočia ako zvozy, v dôsledku likvidácie reholí na území Slovenska na jar 1950.

Františkáni patria medzi kontemplatívne rády, starali sa o duchovné vzdelávanie, pričom svoju misijnú a kazateľskú činnosť venovali nižším vrstvám obyvateľstva. Základom pre tieto ich činnosti bola knižnica, ktorá bola súčasťou každého kláštora od jeho založenia. Vo františkánskych knižniciach sa nachádzali hlavne knihy teologické a filozofické, ale aj knihy z prírodných vied, histórie, práva, medicíny, jazykovedy, zemepisu, literatúry (diela rímskych a gréckych klasikov) a hudby. Dokladá to aj prezentovaný katalóg s prevažne latinskými a nemeckými tlačami. Zastúpenie ostatných jazykov nie je možné určiť pre chýbajúci jazykový register.

Samotný katalóg tlačí 16. storočia vo františkánskych knižniciach sa skladá z troch častí. Štruktúra katalógu a jeho grafická úprava sú kompatibilné s predchádzajúcimi zväzkami *Generálneho katalógu*. V úvode sú predstavené novodoplnené tlače, metodika spracovania katalógu a použité bibliografie, katalógy, internetové zdroje a ich skratky, ktoré sa použili na identifikáciu tlačí. Jadro katalógu tvorí bibliograficko-popisná časť s 3 113 záznamami. Jednotlivé záznamy sú radené abecedne podľa mena autora alebo názvu a obsahujú názvové údaje, tlačiarenské údaje, rozsah a formát tlače. Doplnené sú o grafickú výzdobu tlače, mená osôb podieľajúcich sa na vzniku diela, popis väzby a vlastnícke záznamy predchádzajúcich majiteľov tlače. Na konci záznamu je uvedená signatúra. Kým 1. vydanie katalógu obsahuje signatúry pridelené ešte pri zvoze františkánskych knižníc, v 2. vydaní sa nachádzajú nové signatúry vytvorené Slovenskou národnou knižnicou. Na túto zmenu upozorňuje aj register signatúr. Ten je súčasťou tretej časti katalógu s označením registre. Katalóg má celkovo päť registrov. Okrem už spomenutého registra starých a nových signatúr aj register ostatných pôvodcov, register mien z prefácií, dedikácií a oslavných veršov a register posesorský, čiže predchádzajúcich vlastníkov. Najdôležitejší je topograficko-typografický register, ktorý ponúka pohľad na zastúpenie produkcie európskych tlačiarň 16. storočia vo františkánskych knižniciach na území Slovenska. Tento register nám umožňuje vyhľadávať podľa miesta tlače a mena tlačiaru, pričom sú pri každom tlačiarovi chronologicky zoradené diela registrované v katalógu.

Prezentovaný katalóg zachytáva najväčší fond tlačí 16. storočia uložený v depozitoch Slovenskej národnej knižnice v Martine. S počtom 1 016 strán je tiež najobjemnejším spomedzi všetkých doteraz vydaných zväzkov *Generálneho katalógu tlačí 16. storočia*. Spracovanie veľkého objemu bibliografických údajov si vyžiadalo niekoľko zmien v bibliograficko-popisnej časti a v počte registrov. Tlače 16. storočia evidované v tomto katalógu sú jedinečnými prameňmi pre poznávanie knižnej kultúry františkánov na území Slovenska. Ako v poradí 16. zväzok projektu *Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska* má mimoriadny prínos pre výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku.

Mgr. Michaela Sibyllová, PhD.

RÉGI MAGYARORSZÁGI NYOMTATVÁNYOK
1671 – 1685 (5. KÖTET) KOL. HELTAI
JÁNOS, KOVÁCS ESZTER, P. VÁSÁRHELYI
JUDIT, PERGER PÉTER, SZVORÉNYI
RÓBERT, TÓTH ANNA JUDIT ÉS
V. ECSEDY JUDIT., ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR, BUDAPEST, 2023, 1556 S.
ISBN 978 963 200 731

Régi magyarországi nyomtatványok (RMNy) – Staré uhorské tlače predstavuje najnovší piaty zväzok maďarskej národnej retrospektívnej bibliografie, ktorý je výsledkom dlhodobého výskumu prebiehajúceho na pôde Országos Széchényi Könyvtár. Celý tím pracovníkov viacerých generácií ponúka anotovaný katalóg ranonovovekých územne a jazykovo hungarikálnych tlačí od roku 1671 do roku 1685. RMNy nezahŕňa záznamy tlačí vydávaných na území Slavónie a Chorvátska, ktoré síce v určitom období patrili do Uhorského kráľovstva, ale v sledovanom období 17. storočia ešte stále boli pod vládou Budínskeho pašalíku. Spomínaný katalóg tak nepredstavuje len bibliografiu tlačí, ale okrem bibliografického popisu prezentuje aj kultúrne-historické analýzy každého dokumentu, čím poskytuje bohatý zdroj faktografických informácií pre následný výskum dejín knižnej kultúry a príbuzné vedné odbory.

Katalóg RMNy – Staré uhorské tlače nadväzuje na storočnú intelektuálnu tradíciu evidencie tlačí reprezentujúcich bohatý intelektuálny život uhorskej spoločnosti započatú už v 18. storočí, keď dovtedajšie ojedinelé snahy boli zhrnuté v rozsiahlom diele Károlya Szabóa Stará uhorská knižnica (RMK) vydanom v rokoch 1879 a 1898. Po vydaní RMK sa maďarská verejnosť obrátila so zvýšeným záujmom k výskumu staromaďarských tlačí a začali sa objavovať snahy o vytvorenie kompletnej maďarskej retrospektívnej bibliografie. Tento epochálny projekt dostal konkrétnejšiu podobu v roku 1952, keď sa na pôde Országos Széchényi Könyvtár s každoročnou podporou Maďarskej akadémie vied začala organizovať pracovná skupina mladých literárnych historikov a knihovníkov, ktorí začali zbierať údaje opísané v literatúre, recenzovali zahraničné bibliografie, začali revíziu maďarských knižníc a tak revidovali nové vydania RMK I.-II.

Do modernej doby boli tieto tendencie prenesené vo forme anotovaného katalógu RMNy, ktorého prvý návrh bol predložený v roku 1954 pod vedením Bélu Varjasa. Pracovná skupina sa po rôznych personálnych obmenách uzniesla na metodike celej edície, ktorá je dodržiavaná aj v najnovšom zväzku. Vznikol koncept anotovanej bibliografie, keď bibliografický popis bol doplnený o obsahový prieskum a kompletný popis literatúry. Prvý zväzok vydali traja hlavní autori Gedeon Borsa, Ferenc Hervay a Béla

Holl v roku 1971 a za svoju prácu získali aj cenu Maďarskej akadémie vied. Pracovná skupina odvtedy nepretržite pracuje na realizácii pôvodného konceptu s pomalou sa meniacim personálnym zložením. Doteraz na seba jednotlivé nové zväzky nadväzovali každých 12 až 17 rokov.

Prvý zväzok obsahuje tlače vydané od roku 1473 do roku 1600, druhý zväzok od roku 1601 do roku 1635, tretí 1636 – 1655 a štvrtý zväzok sa venuje obdobiu od roku 1656 do roku 1670. Postupne sa na bibliografiu vystriedalo viacero pripravovateľov a editorov a najnovší zväzok, ktorý vyšiel v roku 2023 do tlače pripravil tím viacerých autorov vrátane Heltai Jánosa, Kovács Eszter, P. Vásárhelyi Judit, Perger Péter, Szvorényi Róbert, Tóth Anna Judit a V. Ecsedy Judit. Každý z autorov sa zamerával na rozdielne aspekty tlačených diel a historického kontextu. Tento zväzok obsahuje 1 556 strán a predstavuje 931 podrobných bibliografických záznamov.

Na prvých 50 stranách je bádateľovi predstavená metodológia spracovania vybraných tlačí v maďarskom, latinskom a anglickom jazyku, ktorá je totožná s metodológiou nastavenou už v predchádzajúcich zväzkoch. Záznamy sú radené chronologicky podľa roku vydania. Ak rok vydania nie je jasný, sú zaradené podľa pravdepodobného datovania. V takom prípade sú zaradené podľa stredového dátumu pravdepodobného obdobia. Pod jedným kalendárnym rokom sú tlače zoradené abecedne podľa miesta vydania. Záznam ďalej neopomína ani bibliografické referencie z predchádzajúceho spracovania, ako je napríklad pre naše podmienky stále relevantná Čaplovičova Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Záznam ďalej zohľadňuje aj detailné informácie o obsahu diela a zaznamenáva všetky variantné a neskoršie vydania textu, ako aj výťah výskumu k spomínanému dielu. V neposlednom rade je zaujímavý aj uvádzaný údaj o všetkých dohľadaných kópiách v pamäťových inštitúciách nielen v Budapešti, ale aj v Bratislave, Košiciach, Szegede, Užhorode, Cluj-Napoca a iných, čo odzrkadľuje rozsah výskumu a mravenčiu prácu tímu autorov. Nechýbajú ani registre – register tlačiarní a tlačiarov, menný register, miestny register, register jednotlivých titulov, ako aj predmetový register. Ďalšou špecialitou katalógu RMNy je aj príloha fotografických kópií titulných strán tlačí uvedených v danom zväzku a register maďarských básni.

Zväzok obsahuje okrem iných aj 48 tlačí, ktoré boli vydané na území Uhorska čiastočne alebo úplne v českom či slovenskom jazyku. Ide najmä o kalendáre, modlitebné knižky, kancionály, príležitostné tlače apod. V katalógu sa tak nachádzajú diela, ktoré už boli predtým zachytené v slovenských a českých bibliografiách, ale prináša aj nové výsledky, ktoré môžu prispieť aj k slovenskému výskumu dejín knižnej kultúry.

Na bibliografiu Staré uhorské tlače sú naviazané mnohé sondážne výskumy, ktoré maďarskí kolegovia pravidelne prezentujú na medzinárodných konferenciách a vo vedeckých štúdiách, mimo iné uverejnených aj na stránkach tohto periodika.¹

Ako už bolo spomenuté vyššie aj tento zväzok je dôležitým zdrojom pre pochopenie historických udalostí a kultúrneho kontextu vtedajšieho Uhorska, vrátane významných

¹ KOVÁCS, Ester. Jazykové Slovacikální tisky v nejnovějším svazku (V. 1671 – 1685) Régi Magyarországi Nyomtatványok. In: *Kniha 2020: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry : výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore*. Teória výskumu. Vedecké zborníky. Martin: Slovenská národná knižnica, 2020. ISBN 9788081491382

udalostí ako boli napríklad výstavba absolutistického štátu za vlády Leopolda I., ktorý sa snažil centralizovať moc a posilniť kráľovskú autoritu. Jeho snaha postupne vyvrcholila do Wesselényiho sprisahania a Thökölyho povstania. Ďalej tu môžeme sledovať ako postupovali reformačné a rekatolizačné snahy v Uhorsku. RMNy je tak bohatým a nenahraditeľným primárnym zdrojom pre komplexný historický a interdisciplinárny výskum ranonovovekých uhorských dejín.

Mgr. Miroslava Soláriková

KNIHA II / 2024

Acta Culturae Librorum / Časopis pre výskum dejín knižnej kultúry

Zostavila a redigovala: Mgr. Daniela Škulová

Vydala

Slovenská národná knižnica,
Nám. J. Čigera Hronského 1, 036 01 Martin,
v Martine roku 2024.

Zodpovedný redaktor: PhDr. Agáta Klimeková, PhD.

Technický redaktor, autor obálky a grafickej úpravy: Ing. Monika Struharňanská, PhD.

Jazykový redaktor: Mgr. Ľubica Hroncová, PhD.

Obálka je inšpirovaná väzbou uhorskej (pravdepodobne bratislavskej) proveniencie patriacej inkunábule: Hugo de Sancto Victore. De sacramentis Christianae fidei. Strasbourg, Georg Husner, 30.7.1485.
Signatúra: SNK Inc B 126.

Počet strán 225.

